

ИЫЛАЛЫЗ

1982.6

60

ЎҒАМЫЗ

1982

№ 6

Ноябрь

Декабрь

ЎЗБЕКСТАН ЎЗДЖЫЛАРЫ
БІРЛІГІНІНЪ ОРГАНЫ

ЭКИ АЙЛЫКЪ ИЧТИМАИЙ-СИЯСИЙ ВЕ
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ ЖУРНАЛ

УЧЮНДЖИ СЕНЕ ЧЫКЪУВЫ

Мундеридже

КПСС Меркезий Комитети, СССР Юкъары Совети Президиумы, СССР Министрлер Советининъ Коммунист партиясына, совет халкъына мураджааты	5
Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетининъ Пленумы акъкъында информациян билъдирюв	7
Ю. В. Андропов аркъадашнынъ нуткъы	8
К. У. Черненко аркъадашнынъ нуткъы	10
Юрий Владимирович Андропов	12

СОВЕТ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАЛАРЫ БІРЛІГІНІНЪ 60 ЙЫЛЛЫГЪЫ

Улу ве кучълю девлетимиз	15
------------------------------------	----

ЛЕНИН МИЛЛИЙ СИЯСЕТІНІНЪ ПАРЛАКЪ СЕМЕРЕСИ

Садыкъ Мирахмедов, Шерефли памукъ	17
Энвер Алиев, Меним саадетим эмекте	19
Эмине Хаяли, Гъайрет ве месулиет	21
Февзи Якъубов, Сизге сэйлемек истейим ки	22
Назим Османов, Бизлер — кырътышчылармыз	24

ГЪАФУР ГЪУЛАМ АДЫНА ЭДЕБИЯТ ВЕ САНЪАТ НЕШРИЯТЫ

ЭДЕБИЯТЛАР ДОСТЛЫГЫ — ХАЛКЪЛАР ДОСТЛЫГЫ

Озбекстанда чокъ миллетли совет эдебияты кунълери 28

НЕСИР ЭСЕРЛЕР

Ш. Р. Рашидов. Юрек эмири. Повесттен бир кысым 30
Аджи-Абла Эмиров. Генерал Булатов. Поветъ. Сонъу 41
Сухроб Мухаммедов. Сув ичинде ай ярыгъы. Повесть 57
Айдер Осман, Расткелиш, Икяе 92

ШИИРЛЕР

Александр Твардовский. Меним кошем 108
Уйгун. Улу партия 108
Къайсын Къулиев. Ананынъ эллери 109
Ата Атаджанов. Такъдирим 110
Рузи Къадирий. Видждан 111
Толыбай Къабулов. Вахъит 111
Гульчехра Нуруллаева. Балачыгъым 112
Эшреф Шемъи-заде. Ленин байрагъы 113

КОРЮШОВЛЕР, ХАТЫРЛАВЛАР. СУБЕТЛЕР.

Молла Абдураман. Эдип иле корюшувлер 114
Решид Мурад. Элли беш йыл 117
Амет Озенбашлы. Байдардан къайткъанда 118
Эдие Тюркова, Омюрим янъыдан башланса 120

ДЖЕНКЯВЕР ШУРЕТ ИЗИНДЕН

Энвер Арифов. Къараманлар джедвелинде олмаса да 124

ЗЕМАНЕ ЭДЕБИЯТЫ АКЪКЪЫНДА КЪАЙДЛАР

Георгий Владимиров. Эмек ве эдебият къараманлары 128

САНЪАТ

Юсуф Аким. «Интернационал»ны яратыджылар 136
Эжен Потье. Интернационал 137
Адхат Сеногул. Федакярлыккъа чагъырыджы нагъмелер 138

Эдебият ве санъат хаберлери 143

Баш редактор: Ш. АЛЯДИНОВ.

Редколлегия:

Ю. БОЛАТ, А. ИСЛЯМОВ, З. КЪУРТНЕЗИРОВ, [баш редактор муавини], А. ОСМАНОВ [месуль секретарь], Б. ТИХОМОЛОВ, Н. УМЕРОВ, М. ХАКИМОВ, Р. ХАЛИД, ЧЕРКЕЗ-АЛИ, У. ЭДЕМОВА, А. ЯКЪУБОВ.

ЛЕОНИД ИЛЬИЧ БРЕЖНЕВ

**КПСС МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИ,
СССР ЮКЪАРЫ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМЫ,
СССР МИНИСТРЛЕР СОВЕТИНИНЪ
КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫНА,
СОВЕТ ХАЛКЪЫНА
МУРАДЖААТЫ**

Къыйметли аркъадашлар!

Советлер Бирлиги Коммунист партиясы, бутюн совет халкъы агъыр гъайыпкъа огърадылар. Улу Ленин ишининъ садыкъ девамджысы, алевли ватанпервер, мешур инкъиляпчы ве барышыкъ ичюн, коммунизм ичюн курешчи, девиримизнинъ пек буюк сиясий ве девлет эрбабы Леонид Ильич Брежнев вефат этти.

Л. И. Брежневнинъ чокъ чизгили бутюн фаалиетини, шахсий такъдирини Советлер мемлекетининъ тарихындаки энъ муим девирлерден айырмакъ мумкюн дегиль. Коллективлештирюв ве индустриалаштырув, Улу Ватан дженки ве дженктен сонъки гъайрыдан къурув ишлери, къыртышны менимсев ве космосны тедкъыкъ этювни тешкиятландырув — иште, булар иши сыныфынынъ шанлы эвляды Леонид Ильич Брежнев терджимейялынынъ адымларыдыр. Партия Леонид Ильични къайсы ишке ёлласса — ёлласын, о эр ерде озюне хас гъайрет ве къатиетнен, джесурлик ве принципликнен партиянынъ улу идеаллары ичюн садыкълыкънен курешти.

Совет адамлары, бутюн дюньядаки достларымыз партия ве девлет аятынынъ лениндже нормалары изченликнен тасдыкълангъаныны, социалистик демократия мукеммелештирилъгенини акълы оларакъ Брежнев аркъадашнынъ адынен, онынъ КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары ве СССР Юкъары Совети Президиумынынъ Реиси вазифелериндеки ёрулмакъ бильмеген фаалиетинен багълы деп билелер. О, партиянынъ лениндже штабы — онынъ Меркезий Комитети, Меркезий Комитетининъ Сиясий бюросынынъ фаалиетине усталыкънен ёлбашчылыкъ япып, достларджа коллектив олып чалышувны билип тешкиятландырув нумюнесини косътерди. О партиянынъ инкишаф эткен социализм девириндеки икътисадий ве ичтимаий-сиясий стратегиясыны ишлеп чыкъувда ве омюрге кечирювде, халкънынъ эйиаллылыгъыны юксельтюв ёлуны бельгилев ве омюрге кечирювде, мемлекетимизнинъ икътисадий ве мудафаа къудретини даа зияде пекитювде пек буюк роль ойнады.

Партиямызынъ халкъара мейдандаки сиясетини — тынчлыкъ ве барышыкъ алда яшав, кергинликни йымшатов ве сиясызланув сиясетини, империализмнинъ агрессив ыдырынувларына кескин дарбе эндириюв, ядро феякетининъ огюни алув сиясетини ишлеп чыкъув ве омюрге кечирювде Леонид Ильич Брежневнинъ хызметлери гъает буюктир. О, джиан социалистик достлугъыны бириктирювге, халкъара коммунист арекетини инкишаф эттирювге буюк иссе къошты.

Леонид Ильичнинъ фикири ве иши омюрининъ сонъки дакъыкъаларынадже бир тамам эмекчилернинъ менфаатларына бойсундырылгъан эди. О эмекдарлар кутълесинен даима сыкъы алякъада олып кельди.

О, бутюн кытгалардаки коммунистлернинъ, юз миллионларнен адамларнынъ анынъда лениндже гъаевийлик, изчен интернационализм, революцион оптимизм ве инсанперверликнинъ темсили олып кельди ве шойле де олып къаладжакъ.

Башымызгъа тюшкен яныкъ пек агъыр, кедеримиз сынъырсыз. Бу кедерли дакъикъаларда Советлер Бирлигининъ коммунистлери, бутюн эмекдарлары КПССнинъ лениндже Маркезий Комитети, Леонид Ильич Брежневнинъ семерели тесири алтында мейдангъа кельген ёлбашчылыкъ озеги этрафында даа да къавий бирлешмектелер. Халкъ партиягъа, онынъ коллектив акъылы-зекасына ве ирадесине ишана, онынъ ички ве тышкы сиясетини джан-юректен къадирлей. Ленин байрагъы, Октябрь байрагъы ишанчлы эллерде экенини совет адамлары яхшы билелер, бу байракънынъ алтында дюньяджа тарихий гъалемелер эльде этильдиз.

Партия ве халкъ КПССнинъ XXIII—XXVI съездлери ишлеп чыкъкъан коммунистик яратыджылыкънынъ улу программасынен сияланды. Бу программа турмадан эп омюрге кечирильмекте. Партия истисални интенсивлештирюв, онынъ семерелилигини ве ишнинъ кейфиедини юк селютюв, СССРнинъ Эрзакъ программасыны эда этив эсасында халкънынъ эйяллылыкъны арттырув ичюн бундан сонъ да эр шейни япаджакъ. Партия ишчи сыныфы, колхозджы койлюлер ве халкъ зиялыларчынъ бирлигини пекитюв акъкъында, совет джемиетининъ ичтимай-сиясий ве гъаевий бирлигини, СССР халкъларынынъ къардашларджа достлугъны пекитюв акъкъында, эмекдарларны марксизм-ленинизм ве пролетар социалистик интернационализм рухунда мевкюревий джеэттен пишкинлештирюв акъкъында бундан сонъ да эр тарафлы къайгырадджакъ.

Совет халкънынъ барышыкъ ичюн ирадеси денъишмездир. Халкъларны озъ маддий ве маневий байлыкъларыны ерсиз масраф этмеге меджбур этиджи дженкке азырлыкъ дегиль де, барышыкъны къавийлештирюв — ярынки ёлны айдынлатыджи джегемен йылдыздыр. 80-нджи сенелернинъ Барышыкъ программасы, партиянен Совет девлетининъ бутюн тышкы сиясий фаалиети иште бу алидженап гъае рухунен ашлангъандыр.

Биз халкъара вазиятнинъ не къадар муреккеплигини, империализм агрессив даирелерининъ барышыкъ алда яшавны бозув, халкъларны гъарезлик ве арбий конфронтация ёлуна кечирюв ичюн япаяткъан ыдырунувларыны коремиз. Лякин бу шей бизим барышыкъны къатты оларакъ къорувгъа олгъан къарарымызны ич де зайыфлатамаз. Биз, арбий авантюра севдалары Советлер мемлекетини гъафлетте къалдырмамасы ичюн, потенциал агрессор шиддетли джевап дарбесине расткеледжегини билъмеси ичюн зарур олгъан эр шейни япармыз.

Советлер Бирлиги, озъ къудретине аркъа таяп, буюк козъачылыкъ ве ираде косьтерип, озъ тышкы сиясетининъ тынчлыкъсеверлик принциплерине ве макъсадларына даима садыкъ олып кельди ве инсанлыкъны ядро дженкининъ телюкесинден къуртармакъ ичюн, кергинликини йымшатмакъ ичюн, сиясызланув ичюн исарлыкънен курешеджек.

Бу куреште къардаш социалистик мемлекетлер, миллий ве ичтимай азатлыкъ ичюн курешиджилер, бутюн кытгалардаки барышыкъсевер мемлекетлер. Ер курресиндеки бутюн сафдилъ адамлар бизнен бераберлер. Тынчлыкъ сиясети инсанлыкънынъ, негиз аятий менфаатларыны ифаделей ве о себептен бу сиясетининъ келеджеги парлакътыр.

Совет халкъы партияны озюнинъ сыналгъан коллектив ёлбашчысы, икметли ребери ве тешкилятчысы деп биле. Ишчи сыныфына, эмекчи халкъка хызмет этив — партиянынъ бутюн фаалиетининъ алий макъсады ве маиедидир. Партиянен халкънынъ монолит бирлиги совет джемиети енъильмез къуветининъ менбаы олып кельди ве ойле де олып къаладжакъ. КПСС эмекдарларнынъ ишанчына мукъаддес къыймет кесе, озюнинъ кутълелернен алякъаларыны даима къавийлештире. Партиямыз эр тюрлю вакъиалар, эр тюрлю сынавлар вакъытында даима озюнинъ тарихий вазифеси юксеклигинде къалгъаныны халкъ аме-

лиятта корьди. Леонид Ильич Брежневнинъ ёлбашчылыгы алтында ишленилип чыккылгъан КПССнинъ ички ве тышкы сясети бундан сонъ да изченлик ве исрарлыкънен омюрге кечириледжек.

Л. И. Брежневнинъ омюри ве фаалиети даима Коммунист партиясына ве совет халкына садыкълыкънен хызмет этювнинъ ильхамландырыджы нумюнеси олып къаладжакъ.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитети, СССР Юкъары Совети Президиумы, СССР Министрлер Совети коммунистлер, бутюн совет адамлары юксек анълылыкъ ве тешкиятлылыкъ косътерип, Ленин партиясынынъ ёлбашчылыгы алтында озьлерининъ федакяр яратыджылыкъ эмеклеринен коммунист къуруджылыкъ планларынынъ эдасыны, социалистик Ватанымызнынъ даа да чичекленювини темин этер деген эминлик бильдирелер.

СОВЕТЛЕР БИРЛИГИ КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫ МЕРКЕЗИЙ КОМИТЕТИНИНЪ ПЛЕНУМЫ АКЪКЪЫНДА ИНФОРМАЦИОН БИЛЬДИРЮВ

1982 сенеси ноябрь 12-де КПСС Меркезий Комитетининъ небеттен тыш Пленумы олды.

Пленумы Меркезий Комитет Сиясий бюросынынъ авалесинен КПСС Меркезий Комитети Сиясий бюросынынъ азасы, КПСС Меркезий Комитетининъ секретары Ю. В. Андропов аркъадаш ачты ве нуткъле чыккышта булунды.

Меркезий Комитет Пленумынынъ азалары КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары, СССР Юкъары Совети Президиумынынъ Реиси Л. И. Брежнев вефат эткени мунасебетинен Леонид Ильич Брежневнинъ хатырасыны бир дакъикъа сукюнетнен анъдылар.

Меркезий Комитет Пленумы Коммунист партиясы, совет халкы, бутюн прогрессив инсанлыкъ агъыр гъайыпкъа огърагъаныны къайд этти. Коммунист партиясы ве Совет девлетининъ, халкъара коммунист, ишчи ве миллий-азатлыкъ арекетининъ мешур эрбабы, барышыкъ ичюн алевли курешчи омюрден кетти.

Леонид Ильич Брежнев Ленин Коммунист партиясынынъ сафында 50 йылдан зияде булунаракъ, онынъ 18 йылы партиянынъ ёлбашчысы олды, онынъ сафларынынъ монолитлигини пекитювге, Советлер Бирлигининъ социаль-икътисадий ве мудафаа къудретини къавийлештирювге гъает буюк иссе къошты. Барышыкыны ве халкъара телюкесизликини пекитювде онынъ ролю гъает буюктир. Мемлекетимиз омюрининъ улу мензиллери — индустрлештирюв ве кой ходжалыгыны коллективлештирюв, совет халкынынъ Улу Ватан дженкиндеки тарихий гъалебеси, Ватанымыз халкъ ходжалыгынынъ дженктен сонъки гъайрыдан къурулувы, космосны тедкъикъ этюв, совет девлети икътисадияты, илими ве медениетининъ инкишафындаки бутюн мувафакъиетлер Леонид Ильич Брежневнинъ адынен багълы олып, о Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ, бизим улу Ватанымызнынъ тарихына эбедий оларакъ кирди.

Меркезий Комитет Пленумынынъ иштиракчилери мерумнынъ тувгъанлары ве якъынларына терен тазие бильдирдилер.

Пленум КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретарыны сайлав акъкъында меселени бакъты.

КПСС Меркезий Комитети Сиясий бюросынынъ азасы, КПСС Меркезий Комитетининъ секретары К. У. Черненко аркъадаш Меркезий Комитет Сиясий бюросынынъ авалесинен чыкъышта булунды. О, Ю. В. Андропов аркъадашны КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары оларакъ сайламакъны теклиф этти.

Пленум Юрий Владимирович Андропов аркъадашны бирагъыздан КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары оларакъ сайлады.

Бундан сонъ Пленумда КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары Ю. В. Андропов аркъадаш чыкъышта булунды. О озюне юксек ишанч бильдирип, оны КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары вазифесине сайлагъаны ичюн Меркезий Комитетининъ Пленумына самимий миннетдарлыкъ бильдирди.

Ю. В. Андропов аркъадаш КПСС XXVI съездининъ къарарларында белгиленген коммунисттик къуруджылыкъ программасыны мувафакъиетнен эда этмек, СССРнинъ икътисадики ве мудафаа къудретини даа да пекитювнинъ вазифелерини чезювде девамийликни теминлемек, совет халкъынынъ эйяллылыгъыны юксельтмек, барышыкъны пекитмек, Л. И. Брежневнинъ вакъытында алынып барылгъан бутюн лениндже ички ве тышкъы сиясетни омюрге кичирмек ичюн бутюн къувети, бильгиси ве аятый теджрибесини аямайджагъына КПСС Меркезий Комитетини, Коммунист партиясыны ишандырды.

Пленум бунынъле озъ ишини битирди.

Ю. В. АНДРОПОВ аркъадашнынъ нуткъы

Аркъадашлар!

Бизим партиямыз ве мемлекетимиз, бутюн совет халкъы агъыр гъайыпкъа огърады. Советлер Бирлиги Коммунист партиясы ве совет девлети ёлбашчысынынъ, халкъара коммунист ве ишчи арекетининъ корюмли эрбабы, атешин коммунист, совет халкъынынъ садыкъ огълу — Леонид Ильич Брежневнинъ юреги урмакътан токътады.

Девиримизнинъ корюмли сиясий эрбабы аяттан кетти. Бизим аркъадашымыз ве достымыз, буюк къалипли инсан, сезгир ве алидженап, мераметли ве терен инсаниетли адам кетти. Леонид Ильични партия ве халкъ ишке сынъырсыз садыкълыгъы, озюне ве дигерлерине буюк талапкъарлыкънен янашуву, месуль вазифелерни аль эткенде ферасетли козь ачыкълыгъы, тарихнынъ айланчыкълы ёлларында принципиаллик ве джесурлик косьтергени, инсанларгъа денъишмез сайгъысы, мераметлилиги ве дикъкъаты ичюн къадирлей ве севе эдилер.

Леонид Ильич Брежневнинъ айдын хатиресини бир дакъикъа сукюнетле шеревлеменъизни риджа этем.

Леонид Ильич, онынъ эр кунъки аяты Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ, бутюн совет мемлекетининъ аятындан айырылмаз экенини айта эди. Эм, акъикъатен де, шойле эди.

Мемлекетни санайылаштырув ве кой ходжалыгъыны коллективлештирув, Улу Ватан дженки ве дженктен сонъки гъайрыдан къурув, къыртышларны менимсев ве кяинатны тедкъикъ этюв — бутюн булар совет халкъынынъ эмек ве куреш ёлунда, айны заманда, коммунист Леонид Ильич Брежневнинъ терджимейялында буюк девирлер эди.

Улу социалисттик девлетлер къудретининъ артувы ве эмекдашылыгъынынъ эр джеэттен теренлешюви, бизим девиримизде инсанлыкъ огюнде тургъан тарихий вазифелерни аль этювде джиан коммунист арекетининъ актив иштираки, ер юзюнде миллий азатлыкъ ве ичтимай теракъкыят къуветлери эмекдашылыгъынынъ къавийлешюви Леонид Ильичнинъ ады ве иши иле сыкъы багълыдыр. Леонид Ильич Брежнев миннетдар инсанлыкънынъ хатиресинде барышыкъ ве халкъларнынъ телю-

кесизлиги, инсанлык огюне келип чыккыан джиан ядро дженки телюкесинин огюни алув огърунда тайпынмадан исрарлыкнен чалышкыан ве ёрулмак бильмеген курешчи оларакъ кыалыр.

Импералистлерден барышыкъ беклевнин нафиле шей олгъаныны биз яхшы билемиз. Оны ялынъыз Совет Сидялы Кыуветлеринин сарсылмаз кыудретине базанып кыорума кы мумкюн. Леонид Ильич партия ве девлет ёлбашчысы оларакъ, Совет Социалистик Республикалары Бирлиги Мудафаа Советинин Рейси оларакъ, мемлекетимизин мудафаа кыабилети земане талаплары дереджесинде олмасына даимий дикъкыат айырып кельди.

Мына бу залда, Леонид Ильич он секиз йыл реберлик япкыан партиямыз штабынын азалары булунмакыталар.

Достане коллектив ишини тешкиятландырмакы, бу штабынын акъикый ленинджи ёлуны девам эттирмек ичюн онын не кыадар кыувет ве гонъюль бергенини биз эр биримиз яхшы билемиз. Партиямызнын шимдики аятыны ве фаалиетини характеризлеген сагълам ахлякый-сиясий икълимни мейдангъа кетирюв ичюн Леонид Ильич не кыадар салмакылы ишлер япкыаныны биз эр биримиз билемиз.

Партиямызнын марксизм-ленинизмни кыорчалав огърундаки принципаль куреши, инкишаф эткен социализмнин назариесини, коммунистик кыуруджылыкынын энъ актуаль вазифелерини чезюв ёлларыны ишлев Леонид Ильичнин ады иле багълыдыр. О, озюнин семерели фаалиети иле, акълы оларакъ, джиан коммунист арекетинин, кыардаш партияларнын, бизим сыныф боюнджа чет элли кыардашларымызнын, социализм ичюн, капитализм эзиетине кыаршы курешеткыан, улу коммунистик идеалларнын тантанасы эшкына курешеткыан аркыадашларымызнын юксек итибарыны ве итирамыны кызанды.

Леонид Ильич Брежневнин омюри, онын фикирлери, арекетлери КПСС XXVI съезди тарафындан, Меркезий Комитетинин съездден сонъки Пленумлары тарафындан белгиленильген буюктен-буюк икътисадий, ичтимаий ве медений инкишафкыа джелъп олунгъан вакытта кесильди. Бу вазифелерни изченликнен омюрге кечирюв, партиямызнын ве совет девлетинин ички ве тышкы сиясий ёлуны тайпынмадан омюрге кечирюв — бизим биринджи дереджели вазифемиздир. Бу, бизден кеткен ёлбашчынын айдын хатиресине энъ яхшы теменна олур.

Яныгъымыз буюк. Башымызгъа тюшкен гъайып агъыр.

Бу муитте сафларымызны даа да сыкылаштырмакы, партиямызнын Меркезий Комитети этрафында даа кыавий бирлешмек, чалышкыан еринъде, аятта совет халкынын бахтиярлыгы ичюн, барышыкыны кыавийлештирюв ичюн, коммунизмнин тантанасы ичюн даа чокъ иш япмакы эр биримизнин, эр бир коммунистин боюн-борджыдыр.

Совет халкы озюнин Коммунист партиясына сынъырсыз ишанч беслей. Партия ичюн совет адамларынын менфаатындан да якын менфаат олмагъаны себебинден ишана. Бу ишанчны акыламакы — коммунизм кыуруджылыкы ёлунда турмадан илерилемек, бизим социалистик Ватанымызнын даа да чичекленмесине иришмек демектир.

Бизде, аркыадашлар, ойле кыувет бар ки, о бизге энъ агъыр вакытта ярдым этти ве ярдым этмекте, о бизге энъ муреккеп вазифелерни чезмеге имкян бермекте. Бу кыувет — бизим партия сафларымызнын бирдемлиги, бу кыувет партиянын коллектив фикирини, онын коллектив ёлбашчылыкы, бу кыувет — партия ве халкынын бирлигидир.

Бизим Пленумымыз бугунъ Леонид Ильич Брежневнин хатиресине теменна этмек ве о бутюн омюрини берген ишнин девам эттирильмесини теминлемек ичюн топланды.

Пленум Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетинин Баш секретарыны сайлав акыкындаки меселени чезеджек.

Аркыадашларнын бу меселе боюнджа фикир айтмаларыны риджа этем.

К. У. ЧЕРНЕНКО аркѣдашнынъ нуткы

Къыйметли аркѣдашлар!

Сиясий бюро манѣ Меркезий Комитетнинъ неветтен тыш бу Пленумы иштиракчилерининъ огюнде чыкышта булунмакыны авале этти.

Бизим Меркезий Комитетнинъ неветтен тыш Пленумы акыкѣатен де февкѣульаде характер ташый. Мемлекет ве партия терен матемде. Леонид Ильич Брежнев аяттан кетти.

Совет халкы аман-аман йигирми йыл партия ве девлет башында булунган, озюнинъ бутюн къуветини ве буюк икѣтидарыны совет адамларынынъ бахтиярлыгына, мемлекетимизде коммунизм къуруджылыгына берген ѳлбашчысыны гъайып этти. Биз, инсанлыкъ, керчектен де ѳрулмакъ бильмеген, барышыкъ идеаллары, азатлыкъ ве ичтимай тераккъият ичюн курешчини гъайып этти, деп айта билемиз. Биз, совет коммунистлери, социалистик мемлекетлердеки къардашларымыз, джиан коммунистик арекетиндеки сафдашларымыз Ленин ишининъ истидатлы девамджысыны эмекдарларнынъ менфаатлары эшкына сынъырсыз садыкылыкънен хызмет этювни огреткен адамны гъайып эттик.

Бутюн сѳзлер бизим гъайыбымызнынъ яныгыны ифаде этмектен аджиздирлер. Ама бу матем кунълеринде къыйметли Леонид Ильичнинъ бизим эпимизге берген омюр дерси ярдым этмекте.

Леонид Ильич джемиет менфаатларынен, халкъ менфаатларынен яшамакъ хасиетине малик эди. Осьмюрлик чагындан омюрининъ сонъки кунюндеже шойле олып къалды.

Леонид Ильич тек эйи истеклер бильдирюв — бош сѳзлер экенини яхшы биле эди. Догъру фикирлерни беян этмек пек аз, оларны тешкилятий ишнен пекитмек, кениш эмекдарлар кутълесине анълатмакъ ве еткизмек керек, дей эди. О адамларны севе эди. О адамларга ишанмагъа биле эди.

Леонид Ильич гъает джесюр адам эди. О буны тек, биринджи кунюнден сонъки кунюне къадар кечкен, Улу Ватан дженкинде тасдыкъламады. О бутюн омюри бою джесюр эди. О эр бир аркѣдаштаки джесюрликке, принципалликке, эр анги сынаварда чыдамлылыкъкъа юксек къыймет кесе эди.

Леонид Ильичнинъ янында олмакъ, оны динълемек, онынъ акылынынъ кескинлигини, себатлылыгыны, инсанперверлигини якъындан сезмек — бу бизим эпимиз ичюн, онынъле къол-къолгъа берип чалышмакъ бахтына наиль олганларнынъ эписи ичюн мектеп эди.

Леонид Ильич Брежнев бизге къыйметли асабалыкъ къалдырмакта. Бизим он секиз миллионлы партиямыз бирдем ве бирликлidir. Совет халкы партиянынъ ферасетине сынъырсыз ишанч беслей. Кадрларга талапчанлыкъ ве урьмет, бозулмаз низам ве айдалы тешеббюске дедилликнен къолтутув, бюрократизмининъ эр анги корюнишлерине амансызлыкыны ве кутълелернен алякъларны инкишаф эттирюв, совет джемиетининъ акыкый демократизми акыкында къайгырув омюримизнинъ нормаларына чевирильди.

Леонид Ильич озюнинъ ишинен ве сѳзюнен бизге васиет эткен бойле ѳлбашчылыкъ услубини эйбетлемек ве инкишаф эттирмек, онынъле ифтихар этмек бизим онынъ хатиреси огюнде, партия ве мемлекет огюнде боюн-борджымыздыр. Леонид Ильичнинъ аль этиджи иштираки иле шекилленген партиямызнынъ ѳлбашчы негизи, онынъ Меркезий Комитети, Сиясий бюросы бунѣа ишанчлы реин оларакъ хызмет эте.

Мен Сиясий бюро адындан, бизим Пленумымыз бутюн мемлекет огюнде, бутюн джиан огюнде партия шимдики девирде КПСС XXIII—XXVI сѳзлдерининъ къарарларында ачыкъ-айдын ве толу ифаделенген Ленин ѳлунен илериге догъру эминликле адымлайджагыны нумайыш этер, деп терен эминлик бильдирмек истейим. Партиямыз тарафындан ишленип чыкыылган ве омюрге кечирилювинде Леонид Ильич Брежнев буюктен-буюк иссе къошкъан ички ве тышкы сиясет эминликнен, изченликнен ве макъсакярлыкънен омюрге кечириледжек.

Ер курресинде барышыкны сакълав ве халкъларнынъ саадатыны къайгырув саасында япылган ишлерде бизим сиясетимиз нумюне олып кельди ве ойле де олып къаладжакъ.

Бизде кениш, тюзюнип-ташынып тертип этильген яхшы ичтимай-икътисадий программа бар. Икътисадият икътисадлы олмакъ керек. Бу исе индустрия ве аграр секторны техникий джиэттен гъайрыдан сиялан-дырув, идаре этюв усулларыны мукеммелештирюв, ве, ниает, эмекнинъ тешкилини яхшылаштырув, онынъ махсулдарлыгъыны юксельтюв демектир. Девлетимизнинъ икътисадияты, иште, мына бу эсаста тайпын-мадан инкишаф этеджек, халкънынъ саадаты юкселеджек. Мемлекет-нинъ мудафаа къудрети бу темель узеринде къавийлешеджек.

Бизде сексенинджи йыллар ичюн кениш, конкрет Барышыкъ прог-раммасы бар. О халкъларнынъ арзу-умютлерине джевап бере. Кергин-ликни йымшатув, сиясызланув, конфликтли алларнынъ огюни алув, ядро дженки телюкесини ёкъ этюв — биз огюмизге къойган вазифе-лер, иште, булардан ибареттир. Биз озюмизге, достларымызга, джан-нынъ бутюн халкъларына ишанчлы телюкесизлик арз этемиз.

Къыйметли аркъадашлар!

Биз эпимиз шуны яхшы анълаймыз ки, Леонид Ильичнинъ вефат этмесе пейда олган бошлукъны толдурмакъ гъает кучъ. Ал-азырда партияда ишлерни коллектив суретте алып бармакъ эки, учъ кере муим-дир. Бутюн партия органларында достане, бирликли иш коммунизм къуруджылыгъында мувафакъиетлеримизни насыл темин этсе, халкъ-ра мейдандаки фаалиетимизде де айны шойле мувафакъиетлерни темин этер.

Мевджут вазиятни музакере этерек, КПСС Меркезий Комитетининъ Сиясий бюросы манъа Пленумга КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары оларакъ Юрий Владимирович Андропов аркъадашны тевсие этмеге мусааде этти. Беллейим ки, онынъ терджимей алыны айтмагъа аджет ёкъ. Юрий Владимирович партия ве мемлекетке Ленин партиясы ишине садыкъ коммунист, Леонид Ильичнинъ энъ якъын сафдашы ола-ракъ яхшы белли.

Юрий Владимировичнинъ омузларында ички ве тышкъы сиясет са-асында, идеология саасында этрафлы фаалиет бар. О комсомол етекчи-си де, буюк партия хадими де, дипломат да олды. Онъа социалистик эмекдашлыкъны пекитювде, бизим девлетимизнинъ телюкесизлигини теминлевде чокъ кучъ-гъайрет сарф этмек керек олды.

Леонид Ильич онынъ марксча-лениндже итикъадына, партиявийли-гине, кениш дюньябакъышына, аджаип ишченлик ве инсанетлик чиз-гилерине юксек къыймет кесе эди. Сиясий бюронынъ бутюн азалары са-ялар ки, Юрий Владимирович реберликнинъ Брежневге хас олган усулыны, халкъ менфаатлары акъкында Брежнев киби къайгырувны, кадрларга нисбетен Брежневдже мунасебетни, онынъ агрессорларнынъ ыдырынувына бутюн къуветлернен къаршы тура билюв къатийлигини, барышыкны къорчалав ве къавийлештирювни къабул этти.

Юрий Владимировичке партиявий алчакъгонъюллилик, дигер ар-къадашларнынъ фикирлерине урьмет ве, демек мумкюн ки, коллектив ишине истекле берилюв хасиети аит. Сиясий бюро бирагъыздан Андро-пов аркъадаш Меркезий Комитетининъ, партиянынъ ишанчына ляйыкъ, деп эсап эте.

Къыйметли аркъадашлар!

Леонид Ильичнинъ айдын хатиреси огюнде башларымызны эгерек, биз тантаналы суретте ишандырып айтамыз ки, бизим яратыджылыкъ ишимизни ёрулмадан девам эттирмиз. Леонид Ильич япып етиштир-меген ишлер, онынъ реберлигинде партия тарафындан бельгиленген ишлер мытлакъа япылыр.

ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ АНДРОПОВ

Юрий Владимирович Андропов 1914 сенеси июнь 15-те Ставрополь улькесининъ Назутская станциясында демирёлджы аилесинде догъды. Алий малюматлы. 1939 сенесинден КПСС азасы.

Он алты яшлы комсомол Ю. В. Андропов Шималий-Осетия АССР-нинъ Моздок шезринде ишчи олып чалышты. Сонъундан онынъ эмек терджилеийалы Волга гемиджилик идаресининъ гемилеринде девам этти, о мында матрос олып чалышты.

1936 сенесинден Ю. В. Андропов комсомол ишинде.

О, Ярославль областынынъ Рыбинск шезриндеки сув транспорты техникумында комсомол тешиклятынинъ штатлы секретары оларакъ сайлангъан эди. Арасы чокъ кечмей оны ВЛКСМ Меркезий Комитетининъ Рыбинск шезринде Володарский адына гами япыджылыкъ ишханесиндеки комсоргы вазифесине тайин эттилер. 1938 сенеси Ярославль областынынъ комсомоллары Ю. В. Андроповны ВЛКСМнинъ Ярославль область комитетине биринджи секретарь сайлайлар. 1940 сенеси Ю. В. Андропов Карелия ЛКСМ Меркезий Комитетининъ биринджи секретары сайлана.

Ю. В. Андропов Улу Ватан дженжининъ биринджи кунълеринден башлап, Карелияда партизан аркетининъ актив иштиракчисидир. 1944 сенеси Петрозаводск шезри фашист баскъындыжыларындан азат этильген сонъ, Ю. В. Андропов партия ишине авуштырыла. О, Петрозаводск шезр партия комитетининъ экинджи секретары, 1947 сенеси исе Карелия Компартиясы Меркезий Комитетининъ экинджи секретары олып сайлана.

1951 сенеси Ю. В. Андропов КПСС Меркезий Комитетининъ къарарынен КПСС Меркезий Комитетининъ аппаратына авуштырыла ве инспектор вазифесине тайин этиле, сонъра КПСС Меркезий Комитети болюк мудири ола.

1953 сенеси партия Ю. В. Андроповны дипломатия ишине ёллай. О, бир къач йыл Венгрия Халкъ Республикасында СССРнинъ февкълъаде ве вежялетли эльчиси ола.

1957 сенеси Ю. В. Андропов КПСС Меркезий Комитетининъ болюк мудири вазифесине тайин этильди.

Партиянынъ XXII съездинде ве ондан сонъки съездлерде Ю. В. Андропов КПСС Меркезий Комитетине аза сайлана.

1962 сенеси Ю. В. Андропов КПСС Меркезий Комитетининъ секретары вазифесине сайлана.

1967 сенеси майыс айында Ю. В. Андропов СССР Министрлер Совети янындаки Девлет телюкесизлиги комитетининъ реиси вазифесине тайин этиле. Айны шу йылы июнь айында о, КПСС Меркезий Комитетининъ Сиясий бюросына азалыкъкъа кандидат оларакъ сайлана.

1982 сенеси майыс айында Ю. В. Андропов КПСС Меркезий Комитетининъ секретары вазифесине сайланды.

Ю. В. Андропов 1973 сенесинден бери КПСС Меркезий Комитети Сиясий бюросынынъ азасыдыр.

Ю. В. Андропов бир сыра чагъырылышларда СССР Юкъары Советининъ депутаты олып сайланды.

Ю. В. Андропов партиянынъ авалесинен анги бир вазифеде чалышкъан олса, эр ерде онынъ улу Ленин, партия ишине садыкълыгъы ифаделенди. О, озюнинъ бутюн къуветини, билъгисини ве теджрибесини партиянынъ къарарларыны омюрге кечирюв ичюн, коммунистик гъаелернинъ тантанасы ичюн курешке бере.

Ватан огюндеки буюк яртрлыкълары ичюн Ю. В. Андроповгъа — Коммунист партиясынынъ ве Совет девлетининъ корюмли эрбабына — 1974 сенеси Социалистик Эмек Къараманы унваны берильди. О, дёрт дефа Ленин орденинен, Октябрь Революциясы, Къызыл Байракъ орденинен, учъ дефа Эмек Къызыл Байракъ орденинен ве медаллернен мукафатланды.

ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ АНДРОПОВ

Совет Социалистик Республикалары Бирлигинин 60 йыллыгы

УЛУ ВЕ КУЧЬЛЮ ДЕВЛЕТИМИЗ

Бундан алтымыш йыл эвель, 1922 сенеси декабрь 30-да, Советлернин биринджи Бутюниттифакъ съезди, совет халкъларынын истегини ве ирадесини ифаде этерек, Совет Социалистик Республикалары Бирлигинин мейдангъа кельгенини илан этти.

«Биз миллетлернин гонъюлли иттифакъыны къурмакъ истеймиз,— деп къайд эткен эди Владимир Ильич Ленин,— бир миллетнин дигер миллет узеринден ич бир тюрлю зорбалыгына ёл бермеген, ишанчкъа, бирдемликни ачыкъ аялавгъа, керчектен де гонъюлли бирлешювге эсаслангъан иттифакъ къурмакъ истеймиз».

Гонъюллилик ве мусавийлик эсасында екяне девлетке бирлешкен миллетлер ве халкълар къардашлыкънын, достлыкънын, озъара ярдымнын ве толу ишанчнын узюльмез йиллеринен баглангъан бир къорантагъа чевирилдилер.

Совет Социалистик Республикалары Бирлигинин мейдангъа келюви, пекинюви ве илерилеви— ленинджи миллий сиясетнин тантанасыны, косътерген ачыкъ мисаль, пролетар интернационализми принциплеринин джанлы темсили, ленинизмнин улу гъалебесидир.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетинин «Совет Социалистик Республикалары Бирлигинин мейдангъа келювинин 60 йыллыгы акъкъында» деген къарарында шойле дениле: «Совет Социалистик Республикалары Бирлигинин мейдангъа келюви— озюнин эркъяынджа чокъ миллетли, гъаевий ве сиясий джезет; тешкилий къурулушы ве фаалиетинин принциплери джезтинден терен интернациональ олгъан большевиклер партиясынын буюк къазанчыдыр».

Бутюн миллетлернин ве халкъларнын мусавийлиги амельде темин олунды. Адамларнын тарихта мисли корюльмеген ичтимаий ве интернациональ бирлиги— совет халкъы шекиллениди. Бу бирлик 130-дан зияде миллет ве халкънын тарихий таллийнин умуийлигине, ишчилер сыныфынын, койлюлернин ве зиялыларнын бозулмаз достлыгына базана.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясынын XXVI съездинде Л. И. Брежнев аркъадаш шойле деген эди: «Бизим чокъ миллетли Ватанымыз халкъларынын къардашча достлыгы турмадан пекинмекте. Биз, эр бир республиканын маддий ве рухий потенциалыны юксельтов, айны заманда, бутюн мемлекетини инкишафында эр бир республиканын иссесини артырув ёлуны кутемиз. Бу ёлда биз керчектен де тарихий къазанчлар эльде эттик».

Ленин партиясынын ирадеси иле мей-

дангъа кетирилген сербест ве мусавий халкъларнын къардашча бирдемлиги бизим аджаип Ватанымызгъа янъы аят багъышлады, оны къудретли, чичекленген, джиянда энъ илери девлетке чевириди. Бизим шанлы, къараманане тарихымыз бунин мисалидир. Санайлаштырув ве кой ходжалыгыны коллективлештирюв, медеий инкъиял, миллий меселенин догъру чезилуви. Бизим сейяремизни сарсыткъан дженклернин энъ дешетлисинде эльде эттигимиз гъалебе. Дженктен сонъки иктисадиятнын гъайрыдан догъуви. Инкишаф эткен социализм джемиетинин къурулуви. Буларнын эписи бизим коммунизм ёлу-мыздаки энъ муим-девирилердир.

Коммунист партиясынын ёлбашчылыгы алтында мейдангъа кетирилген чокъ миллетли екяне аиленин айырилмаз теркибий къысымы олгъан Совет Озбекстанынын шанлы тарихи халкълар достлыгы ве къардашлыгынын яратыджылыкъ къуветинин не къадар буюк ве къудретли экенини ачыкъ косътерген мисальдир.

Совет халкъларынын къардашча ярдымы саесинде Озбекстан республикасында илим ве маариф гуръдели илериледи. Бир мисаль: 1917 сенеси алий малюматкъа озбеклерден тек бир адам саип олгъан, 1981 сенеси республиканын халкъ ходжалыгына ёлланылгъан 114 бинь мутехассыснын 45 бинь алий малюматлы эди.

Революциядан эвель Озбекстан топрагъындан ич бир тюрлю файдалы ерасты байлыгы алынмай эди. Шимди исе чокъ мыкъдарда комюр, ренкли ве тансыкъ маденлер, нефть, мермер ве санай къуруджылыгы ичюн хам мал алынмакъта, Къум барханлары астындан тапылгъан газ озенлери Уралгъа ве мемлекетимизнин Меркезине аят энергиясыны ёлламакъта, дигер иттифакъчы республикалар залисинин эвлерини къыздырмакъта. Республикада санай истисалынын умуий колеми 1922 сенесине нисбетен 418 кере артты. Лякин, меселе тек мыкъдар косътергичинде дегиль. Озбекстан санайысынын, шимди, самолётапыджылыгы, электроника, электротехника, химия ве нефтьхимиясы, газ, маденджилик киби юзден зияде пытагы бар.

Озбек коюнун аяты тамырындан деништи. Колхоз къурумынын гъалебеси кой ходжалыгы истисалынын тез инкишаф этюви, онын маддий-техника базасынын пекинюви ичюн кениш имкянар догъурды. Тарлаларгъа ве фермаларгъа янъы техника кельди. Механизатор койнин эсас мутехассысы олып къалды.

Памукчылыкъ эвель-эзельден озбек

топрагъындаки зираатчылыкънынъ етекчи саасы эди. Революциядан эвельки девирде памукъ эсасен къол эмегинен етиштириле ве лек аз махсул бере эди. 1913 сенеси шимдики Озбекстан территориясында эписи 517 бинь тоннаны тешкиль эткен.

Ал-азырда Озбекстан мемлекетимизинъ эсас памукъ базасына чевирильди. Тарларнынъ махсулдарлыгы йыл-йылдан артмакъта. Республиканынъ колхозлары ве совхозлары сонъки эки йылда алтышар миллион тонна ве ондан да зияде памукъ азырладылар. Девлетке памукънынъ хусусан кыйметли индже лифли памукъ сатув беш йылда бир бучукъ кере артты.

Онынджи бешйыллыкъта Озбекстан эписи 28,5 миллион тонна памукъ етиштирди, джыйды ве девлетке теслим этти. Бу, докъузынджи бешйыллыкъта олганындан 4 миллион тонна зиядедир. Кыска вакъит ичинде «акъ алтын»нынъ бойле осюмине иришмек ичюн, Л. И. Брежнев аркъадаш айтканы киби, керчектен де «алтын къоллар» керек.

Озбекстаннынъ кой ходжалыгы чокъ саалыдыр. Мында захире ве кенаф, себзе ве емиш, къартбп ве тютюн етиштириле. Бу ульке озюнинъ аджаип багълары ве багъчаларынен мешурдир. Онынъ чёллеринде эсабы ёкъ къоюн ве тувар сюрюлери, йипекчилик ве балкъуртчылыкъ, къушчылыкъ ве балыкъчылыкъ корьмек мумкюн.

Бутюниттифакъ социалист ярышында эльде эткен юксек косътергичлери, икътисадий ве социаль инкишаф боюнджа 1981 сенесине къарарлаштырылгъан девлет планынынъ мувафакъиетли эдасы ичюн Озбекстан ССР КПСС Меркезий Комитетининъ, СССР Министрлер Советининъ, ВЦСПС ве ВЛКСМ Меркезий Комитетининъ кочюджи Кызыл байрагыны ардысыра онынджи кере къазанды. Онынджи бешйыллыкънынъ умумий екюнлери боюнджа республика учюнджи кере Ленин орденинен муяфатланды.

Леонид Ильич Брежнев аркъадаш Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ, республика Юкъары Советининъ ве Министрлер Советининъ бу вакъиагъа багъышлангъан тантаналы меджлисинде сёйлеген нуткъында шойле деген эди: «Сизинъ республиканызда икътисадий, ичти-

маий, медений сааларда эльде этилген бутюн мувафакъиетлер миллий сиясетининъ лениндже принциплерининъ тайпынмадан омюрге кечирилювининъ нетиджесидир. Совет Озбекстаны Совет Социалистик Республикалары Бирлигиндеки бутюн къардаш халкъларнен омуз-омузгъа келип екаяне ве бирдем сырада кеткени ичюн къыска вакъит ичинде кечмишининъ керилигинден къуртулды ве эр джезттен инкишаф эткен, чичекленген республикагъа, Шаркънынъ энъ илери девлетлеринден бирине чевирильди.

Он биринджи бешйыллыкъ план вазифелерини эда огърундаки Бутюниттифакъ социалист ярышына бирдемликнен къошулгъан Озбекстан эмеддарлары бу сененинъ биринджи куньлеринден башлап, халкъ ходжалыгынынъ ве медениетнинъ бутюн сааларында юксек сурьатле чалышмакъталар. Олар озь узерлерине арттырылгъан янъы меджбуриетлер алдылар. Бешйыллыкънынъ экинджи йылында санайы махсулатынынъ истисалы 1981 сенесине нисбетен беш процент артджакъ, бу осюмнинъ 80 проценти эмед махсулдарлыгыны арттырув эсабына эльде этиледжек. Республика зираатчылары 6 миллион тонна памукъ етиштермек, захире, себзе, юзюм ве бостан махсулатлары етиштирювни муим дереджеде чокълаштырмакъ ичюн курешмектелер.

Совет халкъы Совет Социалистик Республикалары Бирлигининъ 60 йыллыгыны котеринги яратыджылыкъ энтузиазм иле къаршылап алмакънен, Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ этрафында даа сыкы бирлешкен Озбекстан эмеддарлары КПСС XXVI съезди тарафындан бельгиленилген къоджаман программасыны эда этиув, сеvimли Ватанымызнынъ къудретини пекитов огърунда бутюн къуветлерини, бильгилерини ве гъайретлерини къойып чалышмакъталар.

ЯШАСЫН, БУТЮН ГЪАЛЕБЕЛЕРИМИЗИНЪ ИЛЬХАМДЖЫСЫ ВЕ ТЕШКИЛЯТЧЫСЫ — СОВЕТЛЕР БИРЛИГИНИНЪ КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫ!

ЯШАСЫН БИЗИМ УЛУ ВАТАНЫМЫЗ — СОВЕТ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАЛАРЫ БИРЛИГИ!

Ватанымыз байрам шерифине алты миллион тонна Озбекстан памугъы алды. Юксек берекетни етиштирген алтын эллерге шан-шерифлер олсун!

Ленин миллий сиясатининъ парлакъ семереси

Садыкъ Мирахмедов,

Озбекстан ССР Илимлер академиясынынъ мухбир азасы ве Буюниттифакъ памукъ селекциясы ве урлукъчылыгы илимий-теджикъат институтынынъ директоры.

ШЕРЕФЛИ ПАМУКЪ

Совет акимieti озюнинъ мейдангъа келювининъ биринджи кунълеринден башлап миллий республикаларда халкъ ходжалыгыны юксельтов саасында джиддий тедебирлер коръди. Бойле тедебирлернинъ бири оларакъ, 1920 сенеси В. И. Ленин тарафындан имзаланылгъан «Туркстан ве Азербайджан Совет Социалистик Республикаларында памукъчылыкъны гъайрыдан юксельтов акъкъында»ки къарар муджиби Ташкентте селекция станциясы мейдангъа кетирилди.

Арадан кечкен йыллар зарфында, партия ве укюметимизнинъ даимий ярдымы саесинде бу станция памукъчылыкъ боюнда Буюниттифакъ колеминдеки илимий-теджикъат институтына, селекция меркезине чевирилди.

Туркстан селекция станциясынынъ биринджи директоры, мешур алим Гавриил Семенович Зайцев олды. О себептен, сонъундан, 1971 сенеси, институткъа Г. С. Зайцев ады берилди.

Алтымыш йыл девамында мемлекетимизнинъ буюн памукъасрайдыжы республикаларында селекция ве урлукъчылыкъ ишлерини тешкиль этюв, илимий хадимлер азырлап, памукъчылыкъ селекциясы ве урлукъчылыгынынъ назарий эсасларыны ишлеп чыкъув, памукънынъ бол берекетли, юксек кейфиетли, оськюн, хасталыктаргъа даяныкълы джынысларыны етиштирюв ве истисалдан кечирюв саасында буюк ишлер япылды.

Совет акимieti йылларында мемлекетимизнинъ урлукъчылыкъ муэссиселеринде памукънынъ 140 джынысы, бу джумледен, бизим институтымызда 43 янъы джыныс яратылды ве менимсенилди.

Ватанымызда урлукъчылыкъ илимининъ даимий инкишафы нетиджесинде памукъ

урлукъы беш кере деныштирилди. Оларнынъ эр бири — совет памукъчылыгынынъ илерилеви, памукъ етиштирювнинъ чокълашувы ве онынъ кейфистининъ турмадан тюзелюви огърунда япылгъан муим хызметлерининъ семересидир. Бу саада Г. С. Зайцев, Я. Д. Нагиони, С. С. Канаш, А. И. Автономов, Б. С. Страумал киби корюмли селекцияджы алимлер айрыджа буюк ярарлыкълар косътердилер. Институт алимлери партия ве укюметимиз тарафындан огюмизге къойылгъан вазифелерни эда этерек, памукънынъ халкъ ходжалыгы ичюн нисбетен къыйметли хам мал берген индже лифли джынысыны менимседе ве инкишаф эттирдилер. Ал-азырда мемлекетимиз индже лифли ве орта лифли памукъ етиштирювде джианда бириндже ерни ишгъаль этмекте.

Онынъджи бешйыллыкъта ве он биринджи бешйыллыкънынъ арадан кечкен йыллары ичинде институтымыз алимлери хусусан семерели чалыштылар. Орта лифли памукънынъ Къызыл-Рават, Уйчи-2, С-2602, Ташкент-6, С-2606, Чимбай-3010, индже лифли памукънынъ С-6037 киби джыныслары аяткъа тадбыкъ этилди. Институтымыз тарафындан эвель етиштирилген С-4727, 133 джыныслары да республикамызнынъ тарлаларында аля сачылмакъте. 1982 сенеси бизим селекцияджыларымыз тарафындан етиштирилген урлукълар сачылгъан мейданлар республикада бир миллион гектарны тешкиль этмекте.

Селекция ве урлукъчылыкънынъ семерелигени юксельтов ве бу саанынъ мувафакъieti биология илимлерининъ генетика, цитогенетика, ботаника, физиология ве биохимия, айны заманда, хасталыктаргъа ве зарарлы ашератларгъа чыдамлылыкъ киби сааларынынъ инкишаф дереджесинен

сыкты бағалыдыр. Институт мейданға кельген кунден бери илимининь бу саалары сурьатлы илериледи. Джианнинь чешит мемлекетлеринден памукь осюмлигининь 8300 нумюнеси топланылды ве тедкьикь этильди. Бу джыныслар эсасында терен ильмий тедкьикьятлар алынып барылды ве памукьнын нисбетен мукеммель ве берекетли джыныслары яратылды. Эклевинь (гибридизация) чешит усулларынен осюмлик генетикасынынь ходжалыкь ичюн гьает кыйметли бельгилерини тедкьикь этюв — илим ичюн япылган буюк иш эсап этильди. Кимиевий ве физикий факторларнынь мутагенез (аят шараитини денъиштирюв ёлунен) усулларыни ишлеп чыкьувда белли ильмий кьазанчлар эльде этильди. Памукьнынь вилтке даяныкьлыгынынь физиологиясы, биохимиясы ве генетикасы боюнджа, онынь чешит джынысларында умумий ве хусусий бельгилерни, гетерозиснинь биохимикь эсасларыны таин этюв боюнджа гьает меракьлы тедкьикьятлар кечирильди. Муитнинь, ярыкьнынь, сьиджакьлыкьнынь, сувнынь, минераль кубрелернинь памукьнынь осювине тесирини, онынь махсусдарлыгынынь ве лифининь кейфиетини, урлугьыннынь ягьлылыгынынь огренювде тафсилатлы ве темелли ишлер япылды.

Институт алимлири памукь анатомиясыны, морфологиясыны, эмбриологиясыны ве цитологиясыны огренюв саасындаки ишлернинь инкишафы огьрунда буюк фаалиет костердилер.

Институтта, памукьчылыкь ве урлукьш-насылыкь саасында алынып барылган тедкьикьятларнынь эмиети де буюктир. Агротехника факторларынынь, джынысларга айырув, аджытув усулларынынь, анбалларда сакьлав муьдетлерининь махсусдарлыкькьа ве кейфиетке тесири кениш огренильди.

Памукь селекциясы ве урлукьчылыкь институты, озюнинь тешкиль этильген кунюнден бери, бутюн урлукьчылыкь ходжалыкьларына методикь ёлбашчылыкь япувда гьает муим ишлерни омюрте кечирмекте, урлукь етиштирюв ве памукьнынь яны джынысларыни менимсев саасында колхоз ве совхозларга амелий ярдымлар косьтермекте.

Институт селекциясынынь назарий эсаслары ишленюви саесинде яны джыныслар етиштирюв иши муим дереджеде мукеммеллешти. Генетика, фитопатология, биохимия, технология, агротехника мутехассысларынынь иштиракинен комплексли тедкьикьятлар отькерильмекте. Памукьнынь кийикь джынысларынен бирликте айры бир джыныслар ичинде ве джыныслар арасында гибридылер етиштирюв, бунынь киби, яны джыныс эльде этмек ичюн осюмликке мутаген тесири косьтерюв усулларындан кениш файдаланылмакьта. 1980 сенесинедже кьарарлаштырылган селекция ишлери программасында методикь косьтеришлер биринджи кере умумлештирильди ве ишлеп чыкьылды.

Институт памукь селекциясынен бир сырада беда селекциясы ве урлукьчылыкьнын де огьраша. Бу саада алынып барылган тедкьикьят ишлерининь нетиджеси оларакь, беданынь Ташкент-3229, Ташкент-1, Ташкент-1728 киби берекетли

джыныслары яратылды ве менимсенильди. Шимди олар 317 бинь гектар мейданда сачылмакьта. Институтнынь А. И. Белов, Т. Г. Гриценко, Ф. С. Пархоменко, М. А. Бурнашева киби алимлири беда селекциясыны ве урлукьчылыкьнынь инкишаф эттирювде семерели чалыштылар.

Институт, памукь ве беда селекциясыны ве урлукьчылыкьнын илерилетюв саасындаки хызметлери ичюн 1972 сенеси Эмек Кьызыл Байракь орденинен муькафатланылды. Институт коллективи докьузынджи бешйыллыкь вазифелерини эда вакьытында эльде эткен мувафакьетлери ичюн Советлер Бирлиги Коммунист партиясы Меркезий Комитетининь, ВЦСПС ве ВЛКСМ Меркезий Комитетининь «СССР-нинь докьузынджи бешйыллыгында эмек ярарлыкьлары ичюн» хатире нишанынен ве кочюджи Кьызыл Байракьнен такьдирленильди. Бизим коллективимизинь ады Бутюноттифакь ве Оьзбекстан ССР Халкь ходжалыгы Кьазанчлары Сергисининь Урьмет тахтасына язылды.

Институтымыз Бутюноттифакь ве Оьзбекстан ССР Халкь Ходжалыгы Кьазанчлары Сергисининь, бунынь киби, халкьара сергилери ве ярмалыкьларынынь даимий иштиракьсидир. Онынджи бешйыллыкьта сергилерде ве ярмалыкьларда Советлер Бирлигининь памукь селекциясы ве урлукьчылыкь саасындаки кьазанчларыни нумюнели пропагандасы ичюн институтка СССР санай-тиджарет палатасынынь дипломы берильди, 1979 сенеси Пловдивде (Булгарстан) ве 1981 сенеси Лейпцигде (ГДР) отькерильген халкьара ярмалыкьларында коллективимиз Алтын медаллернен такьдирленильди.

Институтнынь дёрт алимине — академик С. С. Канашка, профессор А. И. Автономовкьа, селекцияджи Ю. П. Хуторныйга ве бу сатырларнынь музллифине юксек кейфиетли памукь джынысларыни яратув ве аяткьа таьдыкь этюв саасындаки хызметлери ичюн Совет Социалистик Республикалары Бирлиги Девлет муькафаты лауреаты унваны берильди. Еди ильмий хадимге «Оьзбекстан ССРде хызмет косьтерген илим эрбабы» унваны, он учь хадимге «Хызмет косьтерген памукьчы» ве «Хызмет косьтерген механизатор» унванлары берильди.

Советлер Бирлиги Кой ходжалыгы министрлиги янындаки Эмек Кьызыл Байракь ордени Г. С. Зайцев адына Бутюноттифакь памукь селекциясы ве урлукьчылыкь ильмий-тедыкьят институтынинь коллективи Советлер Бирлиги Коммунист партиясы XXVI съездининь, КПСС Меркезий Комитети ноябрь (1981 с.) ве майыс (1982 с.) Пленумларынынь кьарарларыни теджриджи суретте эда этюв ве Совет Социалистик Республикалары Бирлиги мейданга келювининь 60 йыллыгыны дегерли эмек бахышларынен кьаршылап алмакь ичюн курешюв саесинде эйи лифли джыныслар яратув огьрунда гьайретнен, федакарлыкьнен чалышмакьта.

Оьзбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининь бу сене сентябрь айында олып кечкен пленумында «КПСС XXVI съездининь, КПСС Меркезий Комитети ноябрь (1981 с.) ве майыс (1982 с.) Пленумлары

нынъ къарарларыны, Л. И. Брежнев аркъадашнынъ ильмий-теджикъатларнынъ семерелигини юксельтов ве илимнинъ истисалнен багъыны пекитюв саасындаки косътеришлерини эда боюнджа республика партия тешкилятынынъ вазифелери акъкъындаки меселе бакъылды.

Пленум илимнинъ семерелигини даа да арттырув ёлларыны таин этти, илим-техника революциясынынъ къазанчларыны ходжалыкъкъа ёлбашчылыкъ япувнынъ социалистик системасынынъ устюнликлеринен къошувнынъ эсас догърулышларыны белгиледи, илимге ве илим-техника прогрессине ёлбашчылыкъ япув структурасыны талиль этти ве бу эсаста истисалны интенсивлештирив, эмек махсулдарлыгъыны арттырув, бутюн икътисадият ве медениетни даа да юксельтов ёлларыны ишлеп чыккыты.

Пленум тарафындан огге къойылгъан вазифелер эсасында институтымыз иль-

мий-теджикъат ишлерининъ янъы, мукеммеллештирилген планыны азырлады ве онынъ эсасында ишке киришти.

Памукъ — Озбекстаннынъ эсас байлыгъыдыр. Алимлеримиз чокъ йыллардан бери «Памукъ» деп адландырылгъан комплексли программа муджиби исрарлыкънен чалышмакталар. Бу программанынъ эдасы исе химиялаштырув, комплексли механизмлештирив, невбетлештирип сачув усулларыны менимсев, берекетни хасталыкълардан ве зарарлы ашератлардан къорчалавнынъ биологик усулларыны къулланув, ирригация ве мелиорацияны даа да илерилетюв киби бир сыра вазифелернен сыкъы багълыдыр. Селекция ве урлукъчылыкъ ишлерини яхшылаштырув, памукънынъ янъы, юксек дереджеде берекетли, вилтке даяныкълы, тез пишкен янъы джынысларыны яратув вазифеси исе памукъчылыкъны интенсивлештиривнинъ аль этиджи амиллеринден биридир.

Энвер Алиев,

Гъалаба районындаки «Озбекстан ССРнинъ бешйыллыгъы» совхозынынъ звено башы, СССР Юкъары Советининъ депутаты, Социалистик Эмек Къараманы.

МЕНИМ СААДЕТИМ ЭМЕКТЕ

Сентябрь айынынъ ильки кунълери эди. Бизлер — Озбекстан ССР-нинъ бир группа истисал илерилери, илим ве фен эрбаплары, язиджылар ве санъат хадимлери сеvimли Ватанымызнынъ пайтахты Москвада булундыкъ. Советлер Бирлиги тешкиль олунгъанынынъ 60 йыллыгына багъышланылып Бутюнсоюз халкъ ходжалыгъы енъишлери сергисинде откерильген Озбекстан кунълеринде иштирак эттик. Пайтахт эалиси, ишханелерининъ коллективлери республикамыздан баргъан мусафирлерни самимиятле, сыджакълыкънен къаршылап алдылар. Бизлерге буюк урьмет ве сайгъы

косътерильди. Озь невбетинде делегациямызнынъ азалары москаалыларгъа кечкен 60 йыл девамында Озбекстаннынъ иришкен гъалебелери, халкъ ходжалыгъынынъ инкишафы акъкъында тафсилатлы икяе эттилер. Санъатчыларымыз озь меаретлерини косътердилер. Буюк заводлар ве фабрикаларнынъ ишчилеринен, алимлер ве космонавтарнен корюштик. Эбет, оларнынъ бир чокъусынен мен эвельден таныш олгъаным себебинден акъикъий къардашларджа, гонъюльдешлик иле субетлештик.

Алимлер шеърчигинде олгъан корюш-

ювде манъа да сёз берильди. Минберге буюк эеджаннен котерильдим. Залдакилер озюмнинъ эмек ёлум ве республика памукъчылары акъкъындаки сёзлеримни дикъкъатнен динъледилер. Гурьдели эльчырпмалар седасы алтында залдакилерге тешеккур этерек ерме отурыр экеним, шу фикир хаялымдан кечти: «Ким эдим де, ким олдым!»

...Асыл шеэр баласым. Симферопольде догъып, шу ерде генчлигим кечирдим. Мени мектепке окъумагъа бердилер. Анамнен бабамнынъ ниетлери эйи эди — олар меним окъумыш олгъанымны истедилер. Лякин, бу истек ерине кельмедилер. Дженк башлады. Гитлерджи айдутлар Ватанымызгъа хиянетликнен бастырып кирдилер. Бу гъурбет инсанларны тараф-тараф этти. Эсли-башлы эркеклер душманнен дженклемск ичюн джебзге ёл алдылар. Заводларда, фабрикаларда, колхоз ве совхоз тарлаларында, фермаларында сабадан акъшамгъадже къадын-къызлар, къартлар ве балалар чалыша эдилер.

Меним эмек фаалиетим «Озбекстан ССР-нинъ бешилллыгъы» совхозында ишчи оларакъ башлады. Окъувгъа авеслигим буюк олгъанындан эм совхозда чалыштым, эм де совхознынъ 1-нджи болюгиндеки акъшамки мектепте окъудым. Бой-леликле единджи сыныфны мувафакъиетли битирдим. Чокъ кечмеден совхоз дирекциясы совхознынъ озюнде механизаторлар азырлав курслары ачмакъ къарарына кельди. Бу курсларгъа зийрек, окъувгъа авесли йигитлер къабул олундылар. Оларнынъ арасында мен де бар эдим. Курсны аля битирген сонъ совхоз тарлаларында механизатор олып чалыша башладым.

Совхоз дирекциясы ве партия комитети 1958 сенеси мени комплексли механизмештирилген памукъчылыкъ звеносына етекчи этип тайинледилер. Мына, черик асыргъа джувукъ вакъыттан бери звеномызнынъ азамат ишчилери партия, Ватан, халкъ огюндеки шерепли борджларыны намуснен эда этип кельмектелер. Озюм звеногъа реберлик япмакъ иле берабер тракторнен кеч кузьде ер сюрем, баарьде урлукъ сачам, язда осюмлик сыра араларына ишлев берем. Кузь кельгенде «Мавы геми»ге отурып, тонналарнен «акъ алтын» джыям.

Эмек иле бахт тапыла дегенлери догъру сёз. Мен де Советлер Ватанынынъ адий бир звляды оларакъ, сербест аят кечирем, бахтымны, такъдиримни эмек иле яратам. Партия ве укюметимиз меним эмектеки ярарлыкларыма буюк къыймет кесерек, мени Социалистик Эмек Къараманы унваны-

нен такъдирледилер. Учъ чагырылувдан бери СССР Юктары Советининъ Миллетлер Советине депутат сайланам. Ветандашларымнынъ бу буюк ишанчларыны акъламакъ огърунда исарлыкънен чалышам.

Тувгъан Коммунист партиямызнынъ 1982 сенеси майыс Пленумында къабул олунгъан Эрзакъ программасынынъ омюрге кечирилювине озьлерининъ ляйкълы исселерини къошмакъ ичюн курешеткъан звеномызнынъ азамат коллективи СССР-нинъ 60 йыллыкъ юбилейини къуванчлы иш нетиджелеринен къаршылап алдылар.

Илк баарьде 75 гектар ерге памукъ сачтыкъ. Буюн агротехника тедебирлерини озъ вакъытында ве юксек кейфиетнен беджердик. Топракътан элял эмегинни аямасанъ, о да берекетини сенден къытмай. Буюн ишлерни аля эда этивде звеномызнынъ ишчилери Амин Абдуселямов, Султанали Сыддыкъов, Шарафат Азизова, Вера Ким, Анифе Джемилева, Мария Штан, Хатидже Чапер ватанперверлик нумюнелери косътерип чалыштылар. Чешит миллет ве халкъларнынъ эялталары олгъан шу ишкузар адамлар бирдем, достане чалышаракъ Ватанымызнынъ къудретини юкселтмеге дегерли исселерини къошалар. Кечкен сене эр бир гектар ерден 52 центнерден «акъ алтын» алгъан эдик. СССР-нинъ 60 йыллыкъ тантаналы нишанланаяткъан бу сене мемлекетимизни 60 центнерден берекет алув иле къувандырдыкъ.

Даа кеченлерде тарлаларымызда «мавы геми»лернинъ гурюльтиси эмек симфониясына къошулып янъгырай эди. Тымар вакъытында памукъ занлары акъикъий джебз мейданларыны анъдыралар. Бизлер гедже-кунъдюз тыныш бильмеден чалыштыкъ. Ягъмурлы авалар ишимизни дуолюр дереджеде муреккепleshтирди. Ама табиятнынъ бу къыйынлыкъларыны къавий ирадемизнен, адамларнынъ эмек-северликлеринен енъдик. Тымарнынъ энъ къызгъын девиринде совхозда шофёр олуп чалышкъан огълум Абдулкъадыр да эр йылдаки киби ярдымгъа кельди. О «мавы геми» бункеринден юз тоннадан зияде памукъ бошатты. Озюм 200 тоннагъа джувукъ «акъ алтын» джыйдым.

Шай. Элял эмек иле бахтымызны тапымыз. Огълу ве къызларымыз энди элибаркълы олдылар. Торунларымызнынъ эписи джыйылып кельген куню эвимизде бир байрам ола. Оларгъа бакътыкъча джан-гонъюльден къуванам. Советлер мемлекети, Коммунист партиямыз берген улу бахтымызнынъ парлакъ йылдызы ёлумызгъа эбедием нур сачып турсын!

Эмине Хаяли,

Янъиёл аякъкъап фабрикасынынъ ишчиси,
Озбекстан ССР Юкъары Советининъ депутаты.

ГЪАЙРЕТ ВЕ МЕСУЛИЕТ

Халкъымызда эйи бир аньане бар: улу байрамларда, йылдёнмлернинъ тантаналы дакъикъаларында кечильген ёлгъа, кечмиш аякъкъа текрар назар ташлай, отькен омюрни талиль эте, огдеки юксекликлерни запт этюв ёлларыны белгилей. Мемлекетимизнинъ чокъмиллетли, бирдем халкълары бу куньлерде къоджаман Советлер Бирлигининъ 60 йыллыкъ юбилейини тантаналы къайд этмектелер.

Байрамны биз эпимиз эмек багъышларынен къаршыладыкъ. Мен 1975 сенесинден бери чалыштыгъым фабриканынъ коллективи юбилейге дегерли эмек багъышы азырлады. Озь устуне алгъан юксек межджбуриетни муддетинден эвель толусынен эда этти. Бойле къуванчлы вакъиалар инсан къальбини ифтихар дуйгъулары иле толдура.

Фабрикамыз Янъиёл шеэриндеки муим истисал ишханелеринден бири. Бу ерде мемлекетимизнинъ энъ кучюк ватандашлары — балаларгъа аякъкъап тикиле. Бу ишнинъ не къадар шеревли ве месулиетли олгъаныны фабрикамызнынъ эр бир ишчиси терен анылай ве виджданнен чалыша. Бу себептен коллективимиз азырлагъан махсулатларгъа муштерилернинъ талабы даима юксек ола. Азырланаяткъан он учъ чешит бала аякъкъапынынъ дёрт чешити Кейфиет ишарети иле, эки чешити исе «Янъылыкъ» ишаретинен чыкъарыла. Бу сой махсулатларны азырлав йыл-йылдан эп арта.

Эмектеки енишлеримизнинъ, иштеки мувафакъиетлеримизнинъ себепчилери, шубесиз, онынъ эллери чебер, къальплери пак ишкузар адамлардыр. Эминликле шуны айтмакъ мумкюн ки, фабриканынъ 1200-ден зияде ишчиси озбек, рус, татар, къазах ве дигер миллетлер ве халкъларнынъ эвлятлары оларакъ бирдемликнен,

достане, къардашларджа екяне аилде яшамакъталар ве чалышмакъталар. Оларнынъ эр бири, насыл джебзде, не ерде олса-олсун, фабриканынъ шуретини котермек, Ватанымызнынъ къудретини юксельтемек огърунда гъайрет косътермектелер. Анна Сергеевна Туфикян, Акбар Джумакулов, Энвер Ваапов, Эмилия Ивановна Почитаева, Лейля Адаманова, Арзыхан Икматова, Юлдуз Азманова, Флюра Сабирова киби аджайип адамларымыз иле бутюн коллективимиз акълы оларакъ гъурурлана. Оларнынъ эр бири яшларнынъ севимли устазы, истисалнынъ илери ишчиси эсап этиле.

Йыллар, айлар кечелер. Инсан да осе, пишкинлеше, эмекте озюнинъ бахтынъ тапа, такъдирини ярата. Бу табий бир ал, эльбет. Буну меним аятым мисалинде де айдын корьмек мумкюн. Орта мектепни битирген йылым фабрикагъа ишке кирдим. Ильки вакъытларда манъа Лейля Адаманова устазлыкъ япты. Чокъ кечмеден озюм мустакъиль ишлеп башладым. Смена нормаларыны арткъачынен толдурмагъа тырышып чалыштым. Чокъ кечмеден ресимимни шеэр «Урьмет тахтасы»на къойдылар. Бойле маневий рагъбетлендириллов гъайретимни арттырды, янъи енишлерге рухландырды. Озь зенаатымны кереги киби менимсегенимден себеп тезьяларны усталыкънен чалыштырам, махсулатнынъ юксек кейфиетли азырланмасына айрыджа дикъкъат этем.

Дерья сувуны баарь ташырыр, инсан къадирынъ эмек ашырыр, деп нафиле айтмай экенлер. 1980 сенесининъ башында аятымда къуванчлы бир вакъиа олып кечти. Мени — йигирми эки яшыны толдурган татар къызыны Озбекстан Совет Социалистик Республикасынынъ Юкъары Советине депутат сайладылар. Бу юксек

халкъ ишанчы мени даа исарарлы чалышмагъа, берильген вазифелер эм де на-казларны толусынен эда этюв ёлунда гъайрет ве джесарет косьтермеге давет этти. Ойле де ялам. Халкъымызнынъ бахтсаадети огърунда, Ватанымызнынъ чичекленмеси ёлунда бар бильгимни, кучюмни ве икътидарымны сарф этерек хызмет косьтермеге тырышам.

Бильгимни арттырмакъ макъсадынен Ташкент политехникумына гъиябий окъумагъа кирген эдим. Оны мувафакъиетле битирдим. Шимди фабриканынъ кейфиетни козетюв болюгинде незаретчи олып чалышам.

Вазифеме, онынъ месулиетини терен анылаяркъ янашам. Эр кунъ эки-учъ цехте булунам, азырланылгъан бала аякъ-каппарынынъ кейфиетини козден кечирем, ишчилернен бу хусуста эсаслыджа субетлешмек керек ола.

Аилемизни шеэрде аякъкапчылар суялеси оларакъ билелер. Кеченлерде эвде эсаппап бакътыкъ: аиле азаларымызнынъ фабрикада чалышкъан йыллары 57 сенени тешкиль этти. Къайнатам Сеит Умерович Хаяли 1947 сенеси фабрикагъа ишке кирген. О отуз йыл бу ерде чалышты. Буюк урьметнен пенсиягъа озгъарылды Шимди де бизлерге устаз-

лыкъ япа, татлы, муаббет омюр кечирювимизге ярдымлаша. Аиленинъ эки огълу даа — Эскендер ве Асан да фабриканынъ илери ишчилери сырасындалар. Оларны эр кес бегене, ишлерине буюк къыймет кеселер.

Аилемиз бахтлы къоранталардан бири. Биз озъара бирдем, муаббет яшаймыз. Агъа-къардашлар, келиндеш ве енгелер шень-шерамет омюр кечиремиз, гъайретнен чалышамыз. Къызчыкларым Земине ве Леничикни бабасы Шевкет иле зема-немизге мунасип тербислев огърунда бутюн чарелерни коремиз.

Манъа депутатлыкъ вазифеси муджиби бир чокъ адамлар иле корюшмеге, оларнынъ яшайшларынен танышмагъа сыра келе. Сайлавджыларнынъ истеклерини ерине кетирмек ичюн аракет этем. Шеэримиз сонъки йылларда баягъы денъишти, абаданлашты. Янъы-янъы ишханелер къурулды, мескен эвлерге бир чокъ аилелер кочип кирдилер. Буларнынъ эписи шанлы Коммунист партиямызнынъ даимий къайгырувы вастасынен, совет халкъларынынъ бирдем, достане чалышувлары саесинде эльде этильгенини эпимиз пек яхшы билемиз. «Къайда бирлик — анда тирилик», — деп шунъа айтыла эбет!

Февзи Якъубов,

Абу Райхан Беруний адына Ташкент политехника институтынынъ кафедра мудири, доцент.

СИЗГЕ СЕЙЛЕМЕК ИСТЕЙИМ КИ...

Алтмыш йыл. Инсан ичюн бу буюк вакъыт Джиян тарихында исе бир анъ. Ама бу бир анъде — алтмыш йыл ичинде инсан нидже вакъиаларнынъ шааты я да ишти-ракчиси ола. Инсан догъа, осс, къартая. Несиллер аятны яхшылаштырмакъ ичюн курешелер. Балалар баба-деделерининъ ишлерини девам эттирелер.

Бундан алтмыш сене звель Совет Социалистик Республикалары Бирлиги мейдангъа кельди. Кечкен йыллар ичинде мемлекетимизде нидже денъишмелер олды. Янъы заман, янъы тарих догъды. Эбет, бугунки къуванчлы енъишлерге Советлер Бирлигинде яшагъан юзден зияде

миллет ве халкъларнынъ бирдемлиги не-тиджесинде иришилди.

Алтмыш сене ичинде мисльсиз къыйын-джылыкълар енъильди, душман огюнде баш эгильмеди. Аксине даимиз Ленининъ ольмез гъаелеринен даа пек сияландыкъ, олардан рухландыкъ, душманларымызгъа къатты дарбелер энди-ререк, оларны магълюбиетке огъраттыкъ, дюнья мыкъясында корюмли ерни эльде эттик. Алтмыш йылда адамларымызнынъ ичтимай аяты тюби-тамырынен денъишти. Бутюн омюри ыр-гъатлыкъта кечкен, окъумакъны-язмакъны бильмеген, несили джаиль къалгъан адам-ларнынъ балалары, торунлары бугунде

илим чокърагъынынъ башында туралар, укюмет ишлеринде чалышалар.

Меселя, меним озюмни алайыкъ. Мен 1937 сенеси Кърымнынъ Къурманаджи койинде адий койлю къорантасында догъдым. Бабам Якъуб ве анам Мелек (олар шимди аятта ёкълар) колхозда чалыша эдилер... Эллинджи сенелери орта мектепни алтын медальнен битирдим. Биз о вакъытларда Фергана областында яшай эдик. Орта мектепни битирген йылымда Ташкентке кельдим, политехника институтынынъ механика факультети, машинапюджилыкъ технологиясы болугине окъумагъа кирдим. Сёз сырасы бу ерде унутылмаз бир вакъианы айтып кечмек истейим. 1956 сенесининъ кузю. Биз студентлер Мырзачёльде памукъ джыювындамыз. Институт боюнджа памукъны энъ чокъ джыйгъан студент мен эдим, десем янълыш олмаз. Бир кунъ Шараф Рашидович (о вакъытларда Озбекстан Юкъары Совети Президиумынынъ реиси вазифесинде эди) Мырзачёльге кельди ве шахсен озюманъа Озбекстан ССР Юкъары Совети Президиумынынъ Ярлыгъыны такъдим этти...

Мен 1951 сенеси комсомолгъа, 1961 сенеси исе Ленин партиясы сафына кирдим. Окъувны битирген сонъ институтта къалдырылдым. Институт комсомол комитетининъ кятиби, Ташкент областы комсомол комитети бюросынынъ азасы, институт партия комитетининъ экинджи кятиби вазифелеринде чалыштым. Сонъра кафедрагъа ишке авуштым. Анда башта ассистент, сонъра аспирант олдым. 1966 сенеси «Маден кесиджи алетлернинъ къавийлигини арттырув меселеси» мевзусында диссертация къорчаладым. 1975 сенесинден кафедра мудири вазифесинде чалышам ве айны шу мевзуда да докторлыкъ диссертациясы язам. Бу кунълерде диссертацияны екюнлемектем. Мемлекетимизде нешир олунаяткъан техникий журналларда ильмий макъалелерим басылды.

Институтымыз, яни бизим кафедра Москва, Ленинград, Тбилиси, Новосибирск, Киев киби бир сыра шеэрлернинъ политехника институтларынен сыкъы багъ тут-

макъта. Ялыныз мемлекетимизнинъ институтларынен дегиль де, эджнебий мемлекетлернинъ институтларынен, хусусан Польшадаки Вроцлав политехника институтынен даимий багъымыз бар. Эр сене Вроцлав политехника институты механика факультети студентлери амелиятны бизде, бизим студентлер Вроцлавда кечелер. Студентлеримизни о ерге, эксери алларда, мен алып барам.

Мен «Маден кесиджи алетлернинъ къавийлигини арттырув меселеси» боюнджа чешит шеэрлерде отъкерильген ильмий конференцияларда иштирак этип кельмектем. Энъ къуванчлысы кене шунда ки, эр сене меним бир я да эки шакиртим диссертация къорчалай. Шакиртлериминъ базылары институтымызнынъ элли бинъ адамдан ибарет чокъмиллетли коллективинде, базылары башкъа институтларда чалышалар. Иште, бойле шакиртлеримден бириси В. А. Юматовдыр. О, В. И. Ленин адына Ташкент арбий окъув юртунда «Маден кесиджи алетлернинъ къавийлигини арттырув меселеси» кафедрасынынъ мудиридир...

Меним баба-деделерим окъумакъны, язмакъны бильмеген адамлар эдилер, шимди мен — оларнынъ несили — кимим! озюм институтта чалышым, омюр аркъадашым Зение ханым къоджаман поликлиникада баш экимнинъ муавини, къызым Эльвина орта мектепни алтын медальнен битирди — шимди институт студенти, огълум Чингиз орта мектеп талабеси. Бизим эпимиз бирдем аиледе — Советлер Бирлигинде тасиль алдыкъ ве алмакътамыз. Бугунъ, Совет Социалистик Республикалары Бирлигининъ алтмыш йылыкъ юбилейи байрамы кунълеринде, джумле миллет векиллерине сёйлемек истейим:

— Эмекдар халкъларгъа бахт ве рушенлик берген, парлак истикъбални къайгъыргъан Советлер Бирлиги киби улу Ватанымызны къадирленъиз, оны козь бебеги киби къорчаланъыз, азизленъиз, онынъ даа да къудретли олмасы, кунъкунъден чичекленмеси ичюн бильги ве къуветинизни аяманъыз!

Назим Османов,

Озбекстан Компартиясы Мубарек
район комитетининъ биринджи секретары.

БИЗЛЕР — КЪЫРТЫШЧЫЛАРМЫЗ

Шаркъ халкъларында бойле бир икметли икяе бар. Акъылдане бир ихтияр адамдан сорайлар:

— Дюньяда челиктеп де къавний шей недир?

— Достлыкъ, — дей ихтияр киши.

Ондан кене сорайлар:

— Боранлардан да кучлю недир?

— Достлыкъ, — деп джевап бере къарт.

— Дагълардан да къуветли не?

— Достлыкъ! — деген джевапны алалар къарттан.

Акъикъатен достлыкъ эр шейден къудретлидир. Бизлер метин достлыгъымыз саесинде бир вакъытларда кийик ель улугъан, къуш учса къанаты, адам юрьсе аягъы куйген чёллерини менсимсел, берекетли топракъкъа чевиремиз, онынъ кыяфетини дёнъиштиремиз.

Къашкъадарья областы эркъяшында бундап дёрт сене эвель янъы тешкиль олунгъан районымызнынъ ишкузар адамлары чокъмиллетли къоджаман Ватанымызнынъ бирдем халкълары сырасында Совет Социалистик Республикалары Бирлигининъ шанлы 60 йыллыкъ юбилейини халкъ ходжалыгъынынъ бутюн сааларында буюк енъишлер эльде эткен алда къаршыламакъталар. Къыртышчыларымыз улу данй Владимир Ильич Лениннинъ васиетлерине садыкъ оларакъ, шанлы Коммунист партиясынынъ реберлиги алтында чёллер багъырында гульзарлар, чименликлер яраталар, мамюрлик огърунда къараманаше эмек нумюнелери косьтерип чалышалар. Шимди Къаршы чёлюне кельген киши бу ерлерде омюрге кечирилеяткъан ишлерни корип, тааджипленеджегине, айретленеджегине шубе ёкъ. Чокъ къатлы мескен эълер, санаат, транспорт ишханелери, чокътап-чокъ балалар муэссеселери, энди адамларнынъ дикъкъатыны озюне джелъп эткен дюльбер Мубарек шеэри, янъы тешкиль олунгъан оларисен совхозларнынъ земаане усулында къурулгъан къасабалары дост ве бирдем совет адамларынынъ яратыджылыкъ эмеклери иле къурулмакъталар. Районнынъ санаат ишханелеринде, совхозлары ве муэссеселеринде руслар, озбеклер, татарлар, туркменлер, азербайджанлылар, украинлер ве дигер халкъларнынъ векиллеринден ибарет бирдем къорантагъа бирлешкен къыртышчыларымыз омуз-омузгъа чалышалар. Олар рай-

онымызнын кой ходжалыгыны йыл-йылдан илерилетелер, санаат потенциалыны юкселтелер.

Советлер Бирлиги Коммунист партиясынын тарихий XXVI съездинде Қъаршы чёлюни, онынъ гъарбий-дженубий кысымындаки кырътыш ве ятакъ топракъларны менимсевни девам эттирмек зарурлыгъы айрыжда косътерильди. Партия планларыны озь планлары деп къабул эткен кырътышчыларымыз кечкен кыскъа девир ичинде 12000 гектар кырътыш топракъларны менимседилер. Бу ишлерни эсасен «Қаршиирстепстрой» идаресининъ коллективи алып бармакъта. Озь сафларында 52 миллет векиллерини бирлештирген бу идаренинъ ишчилери янъы ерлерни менимсев иле берабер чокътан-чокъ мескен эвлер, совхозлар, тарла шипанлары, мектеплер, айванасравджылыкъ комплекслери, сув агълары къуралар.

Район партия комитети эмекарларны пролетар интернационализми ве ватанперверлик рухунда тербиелев, коллективлер арасында къавий достлыкъ ве къардашлыкъларны пекитов огърунда буюк сясий, тешкилий, тербиевий ишлер юргизе. Бу саада район партия комитетине догърудан-догъру коллективлерде иш алып бараыткъан 50-ден зияде илькинги партия тешкиятларына бирлешкен 1200 коммунист якъындан ардым бере.

Биз чокъмиллетли коллективлерде бутюн миллет ве халкълар векиллерининъ достлыкълары эм де къардашлыкъларыны, достане, муаббет икълимни темин этювде энди баягъы теджрибе топлadyкъ. «Мубарекгазпром» истисал бирлешмеси, «Мубарекгазпромстрой» трести, «Қаршиирстепстрой» бирлешмеси, Мубарек нефть-газ араштырув экспедициясы, газны къайта ишлев заводы, совхозлар, къуруджылыкъ, транспорт ишханелерининъ илькинги партия тешкиятлары бу саада семерели теджрибелерни омюрге кечирелер. Бу коллективлерде ишчилер арасында интернационал тербиенинъ дегерли севиеде ёлгъа къойылувы истисал планларынынъ даима арткъачынен эда олунмасыны теминлей.

Кырътыш топракъларны менимсев джерьяны пролетар интернационализми ве халкълар достлыгълары даа кениш пропагандирлевнинъ янъы-янъы имкянларыны догъура. Сонъки йылларда районымыз эмекарларынынъ яратыджылыкъ ишлери бир чокъ районлар ичюн теджрибе мектебине чевирильди. Интернациональ аилемизнинъ бир чокъ илери адамлары озьлерининъ аджайип ишлериле башкъаларына нумюне косътерелер. Бутюнсоюз Ленин комсомолы мукафатынынъ лауреаты Шакир Сайфутдинов баш олгъан лоток агъларны монтаж япиджылар бригадасы коллективининъ эйи ишлери эр кесни къувандыра. Бригада «Водстрой» трестиндеки 24-нджи механизмлештирилген кочюджи колоннада истисал косътергичлери боюнджа биринджи ерни тута. Биз бойле теджрибелери, эмексевер адамларымызнынъ адларыны эр вакъыт урьмет ве сайгъларынен тильге аламыз. «Мубарекгазпром» истисал бирлешмесининъ операторы Социалист Эмек Қъараманы Джума Қъурбанов, шу бирлешменинъ бригадири, Озбекстан Ленин комсомолы мукафатынынъ лауреаты Равшанкъул Танъриев, Амет-Хан Султан адына совхознынъ директоры Сабри Тикеев, «Ўзбекгазжилстрой» трестининъ ишчиси Назим Ислямов, «Гулистан» совхозынынъ мысырбогъдайджылар бригадасы башы Ибадулла Хайитов, «КПСС-нинъ XXVI съезди» совхозынынъ директоры Сейтнеби Сейтетов, «Мубарек» девлет джыныс айванасравджылыкъ заводы фермасынынъ мудири Джуманазар Қъуллиев ве онларнен дигер илериленни районымызда танымагъан, оларны бильмеген адам ёкъ десек янъылмамыз.

Чешит миллетлернинъ векиллеринден ибарет бу адамлар иле Қъаршы чёлюни менимсевде аджайип енъишлер эльде этиле. Бу иште бизге мемлекетимизнинъ бутюн халкълары къолтуталар. Қъардаш республикалардаки ишханелерининъ коллективлери бизим сымарышларымызны вакъытындан эвель, юксек кейфиетнен ерине кетирелер. Чёльге зарур техника ве механизмлер, къуруджылыкъ материаллары, керекли

тезя ве эшьялар озь муддетинде кетирильмекте. Бу, озь неветинде, чёльде бол берекет етиштирюв имкяныны ярата.

Советлер Бирлигиниш 60 йыллыкъ юбилейини дегерли багъышларнен къаршыламагъа сёз берген районьмызнынъ ишчилери, койлюлери эр саада къуванчлы нетиджелерге иришелер. Тек шу сененинъ секиз айында 11 миллиард 594 миллион кубометр газ, 9757 тонна нефть, 263 бинъ 722 тонна конденсат алынды, 8 миллиард 375 миллион кубометр газ къайта ишленди.

Мубарек шеэринде, совхозларнынъ къасабаларында къуруджылыкъ ишлери кениш колемде алынып барыла. Кечкен дёрт йылда 210 бинъ квадрат метр аджиминде мескен эвлер, 36-нджы совхознынъ Гульшен къасабасы, 120 адамлыкъ хастахане, 624 балагъа мектеп, 140 балагъа багъча, бир къач магазин, тарла шипанлары, балалар ичюн сют ашханеси, 6-нджы «А» совхозында теплица, А. Султан адына совхозда 200 сыгъыр ичюн комплекс ве даа бир чокъ объектлер къурулып, файдаланувгъа теслим этильди.

Кой ходжалыгъы махсулатлары етиштирюв де йыл-йылдан арта. Юбилей сенеси район эмекдарлары 2 бинъ гектар янъы ерни менимседилер, Ватангъа 25 бинъ тоннагъа джувукъ «акъ алтын» теслим этильди. 25 бинъ тонна захире, 1560 тонна эт, 800 тонна сют, 770 бинъ дане йымырта, 3320 центнер юн, 62 бинъ дане къаракуль терп еткизип берильди.

Бу къуванчлы гъалебелерге адамларымызнынъ исарлы чалышувлары иле иришилди эбет. Ишханелернинъ, ходжалыкълар ве муэссиселернинъ мемурнетлери, илькинги партия teşкиятлары адамлар арасында кутълевий-сиясий, тербиевий-теşкилятий ишлерни кениш ёлгъа къояракъ, истисалда бойле илерилевни темин этелер. СССР халкъларынынъ достлыгъы коммунистик къуруджылыкъ планларыны омюрге кечирювде къудретли фактор оларакъ хызмет этмекте. Совет адамларынынъ метинли достлыгъы Леонид Ильич Брежнев аркъадашнынъ «Уфакъ топракъ», «Гъайрыдан догъув», «Къыртыш» ве «Хатырлавлар» эсерлеринде де дегерли тасвирлениле.

Район партия комитети эмекдарларны интернационализм рухунда тербиелевде янъы-янъы формалар ве усуллардан файдаланмагъа аркет эте. Бу иште бизге озьбек, татар ве рус тиллеринде дердж олунайткъан «Достлыкъ байрагъы» район газетасы буюк ярдым косьтере. Онынъ саифелеринде интернационализм ве халкълар достлыгъы мевзуларына багъышлангъан материаллар тез-тез илян олуналар. Газета озюнинъ бутюн саифелерини бу йыл бир къач кере толусынен шу мевзугъа багъышлады.

Биз район эалисининъ чокъмиллетлигини эсапкъа аларакъ, ребер кадрларны сечюв, оларны ерли-ерине къююв ве тербиелев ишине айрыджа дикъкъат этемиз. Бунда, энъ эвеле, оларнынъ ишченликлери, teşкилятчлыкълары козьде тутула. Эр ерде, эр бир иште коммунистлернинъ етекчилк ролю сезилип тура. Олар кутълеге башчылыкъ япалар, истисалда дигерлерине нумюне косьтерелер. Коллективлерде социалистик ярыш кенишлетиле, онынъ нетиджелеринен эр кес таныштырыла. Бу адамларымызнынъ даа да исарлы чалышмагъа давет эте. Район ве шеэр ишханелеринде чешит конкурслар отъкермек аныанеге чевирильди. Бу ишлернинъ тербиевий эмieti буюк олгъаны эр кеске белли. Конкурсларнынъ иштиракчилери озь зенаатларыны джангонъюльден севгенлерини, ишке иджадий янашкъанларыны нумайыш этелер. Бу конкурслар акъикъий достлыкъ, къардашлыкъ мектеби ролуни одемектелер.

Интернациональ тербиени даа зияде кенишлетювде лекциялар ве субетлер, коръгезмели агитациянынъ зенгин имкянларындан кениш суретте файдаланамыз. Чокъмиллетли коллективлернинъ иш теджрибелери кутълеге джайратылмакъта.

Яшлыкъны марксизм-ленинизм ве пролетар интернационализм гъаелери эсасында тербиелев ишинде район эмекдарларынынъ къар-

даш булгъар халкъынынъ векиллери иле алякъасы, оларнынъ ишти-
ракинен откериляткъан кутълевий тедбирлернинъ эмиети буюк олмакъ-
та. Мубарек газ комплекси къуруджылыгъында, мескен эвлер, меде-
ний, мемурий биналарны тиклевде 600 булгъар къуруджылары
иштирак этмектелер. Газны къайта ишлев заводы ве Димитров адына
Булгъарстан Коммунист яшлар Бирлиги комсомол тешкилятлары ара-
сындаки къардашлыкъ социалистик ярышкъа эр кварталда екюн чекиле.
Ярыш гъалиплери маддий ве маневий джеэттен рагъбетлендирилелер.
Бу къудретли достлыкънынъ темсили оларакъ Мубарек шеэрининъ
меркезинде Ленин адына мейданда булгъар халкъынынъ ватанпервер
огълу Георгий Димитров догъгъан кунюнинъ 100 йыллыгъы мунасебет-
инен абиде тикленди. Абиде яш булгъар архитекторы Светлана Геро-
ванынъ лейхасы эсасында къурулды. Абиденинъ ачылувына багъыш-
ланылгъан таптаналы митингве монтажджылар бригадири Н. Азарян,
инженер-энергетик Н. Шилова, В. И. Ленин адына мектеп комсомол
тешкилятынынъ секретары Ф. Исаева, булгъар къуруджылары груп-
пасы партия комитетининъ секретары Д. Къараджикъов аркъадашлар
эки мемлекет халкълары ортасындаки сарсылмаз достлыкънынъ яра-
тыджылыкъ къудрети акъкъында эеджанлы чыкъышта булундылар.

Мубарек шеэриндеки совет-булгъар достлыгъы клубында мунта-
зам суретте къардашлыкъ тантаналары, «Тёгерек стол» этрафында
субетлер, акъшамлар откериле, концертлер тешкиль этиле.

Шай. Бизлер — Къаршы чёлюни менимсеяткъан къыртышчылар
бойле бирдем, дост ве муаббет яшаймыз, чалышамыз. Коммунист пар-
тиямызнынъ XXVI съезди, Озъбекстан Компартиясынынъ XX съезди
къарарларыны омюрге кечирюв огърунда бильгимизни, къуветимиз ве
гъайретимизни аямадан тер тёкемиз, чёлъни чименликке чевиремиз.
Огюмизде даа омюрге кечириледжек ишлернинъ эсас маиетини терен
анълагъан бир чокъ адамлар бу муим ишлерде шахсен иштирак этмек
макъсадынен мемлекетимизнинъ чешит кошелеринден бу ерге чалыш-
магъа келелер. Л. И. Брежнев аркъадаш озюнинъ «Тикленюв» эсерин-
де язгъаны киби «Юз бинълернен, миллионларнен совет ватанпервер-
лери партия давети муджиби сыджакъ ерлерини ташлап, мемлекетни
чичеклендириювде, коммунизм къуруджылыгъында актив иштирак эт-
мек ичюн бельсендилер. Къыйынлыкъларны яшап кечирген, буюк гъа-
лебе къуванчыны ис эткен, чалышмакъ, озъ къолларынынъ кучълерини
къулламакъ керек олгъан ерлер олар ичюн тувгъан ве къыйметли
ерлер олып къалмакъта».

Эминмиз ки, бизим районымыз да чокътан-чокъ адамлар ичюн
тувгъан ве къыйметли ерге чевириллир. Онынъ джумерт топракълары
коммунистик боллыкъ огърунда хызмет этер.

*Эдебиятлар достлыгы —
халкълар достлыгы*

ОЗЪБЕКСТАНДА ЧОКЪ МИЛЛЕТЛИ СОВЕТ ЭДЕБИЯТЫ КУНЪЛЕРИ

Сентябрь 15-те къадимий Къаракълпакъ диярында буюк эдебият байрамы башланды. Бу ерге Москва, Ленинград шеэрлеринден, къардаш республикалардан языджылар, шаирлер, эдебиятшнаслар, терджиманлар, четэлли эдиплер — чокъмиллетли совет эдебияты фестивалининъ иштиракчилери кельдилер. СССР тешкиль этильгеннининъ 60 йиллыгына багъышлангъан фестиваль Нукус санъат сарайында тантаналы суретте ачылды. Языджылар делегациясынынъ ребери, СССР Языджылары бирлиги правлениесининъ секретары Юрий Суровцев тантаналы акъшам иштиракчилерини мусафирлер иле таныш этти.

Къардаш республикалардан кельген эдиплер бир къач кунъ девамында автономиялы республиканынъ колхозлары ве совхозларында булундылар, ишчилер ве койлюлернен корюштилер, оларгъа озылернининъ теэссулатлары акъкъында сёйлеп бердилер. Меденнет сарайларында, ишчилернинъ клубларында эдебий акъшамлар откерильди.

Шундан сонъ фестиваль Самаркъанд ве Фергъана шеэрлерине авушты. Языджы ве шаирлер, драматург ве тенкъидчилер окъуйыджылар иле корюштилер, озылернининъ иджадий планларынен пайлаштылар. Самаркъандда СССР Языджылары бирлиги правлениесининъ секретары Юрий Верченко реберлигинде «Улу рус эдебиятынынъ Совет Шаркъы халкълары эдебиятынынъ инкишафындаки тарихий ролю» мевзусында, Фергъанада Юрий Суровцев реберлигинде «Чокъмиллетли совет эдебияты замандашымызынъ маневий алеминде» мевзусында ильмий-иджадий конференциялар кечирильди. Бу топлашувларда белли языджылар, эдебиятшнаслар чыкъышта булунуп, къардаш эдебиятларнынъ 60 йыл девамында эльде эткен енъишлери акъкъында токъталдылар. Сарвар Азимов, Кямиль Яшен, Анатолий Чепуров, Гариф Ахунов, Расул Гамзатов, Давид Кугультинов, Лариса Васильева, Анатолий Преловский, Макъсуд Джунусов, Леонид Лавлинский, Аскъад Мухтар, Мухамеджан Къаратаев ве дигерлернинъ чыкъышлары конференция иштиракчилеринде буюк меракъ догъурды.

Фестивальнинъ екюнлейиджи къысымы республиканынъ пайтахты Ташкент шеэринде кечти. Мусафирлер Къызыл мейданда Владимир Ильич Ленин эйкелине, Беллисиз аскер къабирине гульдестелер къойдылар. Шу куню Алишер Навоий адына Озъбекстан ССР Девлет академик Буюк театринде фестивалге багъышланып эдебий акъшам откерильди. Оны СССР Языджылары бирлиги идаресининъ секретары, «Знамя» журиалынынъ баш редакторы, Социалист Эмек Къарама-

Озбекистанда чокъ миллетли совет эдебияты фестивалининъ бир группа иштиракчиси.
(Солдан): АНАТОЛИЙ ЧЕПУРОВ, ВАДИМ КОЖЕВНИКОВ, ЮРИЙ СУРОВЦЕВ ве
САРВАР АЗИМОВ.

ны Вадим Кожевников кириш сёзю иле ачты. Залда булунганлар совет язиджылары Зульфия, Расул Гамзатов, Анатолий Чепуров, Ираклий Абанидзе, Вячеслав Адамчик, Владимир Жуков, Мстислав Козьмин, Ария Элкене, Ташлы Къурбанов, Мумин Къанаат, Юрий Кузнецов, Омар Султанов, Джабир Навруз, Давид Кугультинов, Лев Ошанин, Абдулла Арипов, чех Штефан Стражай, тунисли Мухамед Фантар, поляк Анджей Пшенковскилерининъ чыкышларыны гурьдели эльчырималарнен къаршыладылар.

Мусафирлер Ташкент ве Чырчыкъ шеэрлери ишханслерининъ эмекичлери иле корюштилер, рессамлар эвинде китап графикасы сергисинде булундылар, «Звезда Востока» журналынынъ 50 йыллыкъ юбилейине багъышланган таитанада иштирак эттилер.

Советлер Бирлигининъ тешкиль олунувынынъ 60 йыллыгына багъышланган чокъмиллетли совет эдебияты фестивалининъ иштиракчилери Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетинде къабул олундылар. КПСС Меркезий Комитети Сиясий бюросынынъ азалыгына кандидат, Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитетининъ биринджи секретары Ш. Р. Рашидов аркъадаш республика эмекичларынынъ юбилей сенесиндеки къараманане ишлеринен мусафирлерини таныйш этти.

Фестиваль В. И. Ленин адына Халкълар достлыгы Сарайында откерильген буюк эдебий акъшамнен екюленди. Бу байрам эдебиятлар достлыгы — халкълар достлыгына чевирильгенини бир даа ачыкъ-айдын косьтерди.

Несир эсерлер

Ш. Р. Рашидов

ЮРЕК ЭШИРШ

Повесттен бир кысым

Темиров озюнинъ кичкене, тарчыкъ ерасты эвинде севимли досту Серёжа иле чай ичип, субетлешип отурмакъта эди. Серёжа отрядкъа кеч маальде кельди. О, плёнканы шингенлик ичине къойып, ресим алына кетиргендже, олгъан вакъиаларны, корьгенлерини, ишиткенлерини тафсилятлы сёйледі. Оны дикъкъатле динълемекте олгъан Темиров бир шейни яхшы анълап оламады. Сонъки кунълерде, Серёжа эр келишинде денъишкенини, денъишкенде де, чокъ денъишкенини, айда бир дегиль, эр кунъ оськенини, акъылы эп кескинлешип, озю джиддий-лешкенини, тертипли, кемалатлы олаяткъаныны сезе эди, ама бугунъки келиши эписиндже олды. «Бунъа дженк тесир этеми, ёкъса, бу баланынъ озю бойле истидатлы да, буны мен айырды этип оламайыммы?» деп тюшюне ве эп-бир озъ тюшюнджелерининъ сонъуна чыкъып оламай эди. Эки дост сонъки кунълерде олып кечяткъан вакъиалар узеринде фикир алышып-беришмекте эдилер. Темиров Серёжаны «Яш бала»лыкътан, «гъайрети ичине сыгъмаз пионер»ликтен чокътан чыкъаргъан ве онынъ иле эппий вакъыттан бери аятны терен анълагъан, дженк азапларындан пишкинлешкен джиддий разведкаджы оларакъ сёйлеше, урьмет эте ве онъа ишана эди. Шунунъ ичюн де оларнынъ субети даима, бири-бирине садыкъ эки дост арасындаки субет киби, самимий ве джиддий ола эди. Серёжанынъ сыджакъкъанлыгъыны, мавы козьлерининъ даима кулюмсирерлигини, мукъайтлыгъы, ишченлигини Темиров о чатышма вакъытында бегенген эди. Ондан сонъки эр бир корюшювде балагъа нисбетен севгиси артса-артты, ляки зерре къадар эксильмеди. Энди о Серёжаны озюнинъ догъмушы киби севе, онынъле сыкъ-сыкъ корюшмеге, шаиране сёзлерини ишитмеге истей. Онъа «Сергей Есенин, аркъадаш!» деп эрише. Оларнынъ субети эп кызышмакъта. Серёжанынъ ялынъыз бир дефа кетирген малюматы дегиль, бельки онъа олгъан мунасебети, янашуву, кескин акъыл иле япкъан талили, Ирина иле Тарасны чалыштырмагъа билюви, эм ойлебойле, уфакъ-тюфек ишни яптырув дегиль де, оларнынъ дикъкъатыны муим, зарур ишке джелъп этиви, энъ муими, озъ кямиллигини, тертип-

лилигини эм кадысына, эм Тараскы ашлай билуви Темировны тааджиплендире, текмиль шашыра эди.

Бугунь о шойле хулысагы кельди: я мен янзы истидат догъувынынъ, тез осювнинъ джанлы шаады олмактам, яхут дженк дешети буюк адамларны дегиль, кыундакь балаларыны биле тез осьюре. Башкыа тюрлю олмак мумкюн дегиль. Олгъан такъдирде биле, мен оны билип оламам...

Темиров эки тирсегини столгыа тиреп, ченъгесини юмрукълары устюне кыйып, балагы бакъкъанда башында бу фикирлер долана эдилер ки, Серёжанынъ атешли козылери парылдап, эеджанланып сёйледиги сёзлери — отряднынъ эр бир вазифесини эда этмеге озю де, кыыз къардашы да, Тарас да даима азыр экенлерини, кьоркыакълыкь деген шейден игренгенлерини, пионерлик шерефине садакыатлары акъкындаки сёзлери кыулакъларына аскернинъ мукъаддес анты киби кирмекте эди.

Темиров субетнинъ сонъунда севимли достуна озю акъкында сёйледи. Ана-бабасы Сырдарыа боюндаки колхозда памукъчы экенини, озю исе онынъды сыныфны битирген сонъ, Ташкенттеки Ленин адына арбий окъув юртунда тасиль алып, лейтенант рутбесинде Гъарбий сынъырдаки кыысылардан бирине рота командири оларакъ таин этильгенини, дженк башлагъанда сынъырда душмангыа къаршылыкь косьтергенлерини, сонъра нидже-нидже теляфетлер иле, дженккешедженккеше, кери чекильгенлерини элем ве эеджан иле икые этти. «Энди, озюнь корьген киби, генералнынъ эмирине бинаэн, партизан отрядына штаб башлыгы оларакъ таин этилер. Иште, санъа эсап-кыасап, достум, кыабул этесинъми?» деп шакъалашты Темиров, элини Серёжанынъ омузына кыйып.

Озюне олгъан ишанч ве сайгыдан Серёжанынъ юреги ифтихар дуйгъулары иле толып-ташты. Елдан гъает ёрулып кельгенини унутты, озюни енгиль, учмагы азыр кыуш киби ис этти. Эр шейни унутты, ялынъыз Темировны динълемек истей. Оны танъ аткъандже, кунеш догъгъандже, ич де юкъламадан, ёрулмадан динълемеге азыр. Темиров икые эткен шейлер оны пек меракъландырды, эписини сорамакь, бильмек истей. Лякин утана, онынъ вакъытыны алуудан чекине. Шу себептен яваштан:

— Сорамакь мумкюнми? — деди.

— Эбет... сен онъа бакъ! Дост ойле олурмы? Сора...

— Бабам, анам памукъчы дединъиз — э?

— Эбет.

— Памукъчы дегенинъиз не?

Темиров тышюнджеге далды. Ондан шимди «коктеки ай недир?» деп сорагъан киби олды.

— Э! Токъта, токъта! Памукъны корьдинъми сен?

— Эльбет, бем-безд, йымшакъ ола. Оны билем.

— Бильсенъ, иште, шу памукъны бизим тарафларда сачалар.

— Э! Памукъ сачыламы? О ерден чыкъмаймы?

Башта Темировкыа худжур олып ишитильген бу суаль, бироз тышюнип бакъкъан сонъ, ерли ве догъру киби кельди. Бу якъларда памукъ етиштирилмесе, бу бала оны кыайдан бильсин? Бала дегиль, эсли адамлар бильмеселер биле тааджипленмеге шей ёкъ.

— Достум, Сергей Есенин, — Темиров кулюмсиреди, — суалинъ догъру. Памукънынъ озю сачылмай, онынъ урлугъы ола, чигит дениле. Шу чигит баарьде сачыла, ондан фиде — гъоза осип чыкыа, о бутюн баарь, яз девамында сыджакътан, кунеш нурлары алтынды тавлана, бир кыач дефа суварыла, чапалана, оттан темнзлене, бир даа бакъасынъ, кузьде, эр бир тыпте онларнен, отузларнен, элли-алтмышларнен чичек пейда ола, олар кыутучыкыа чевириле, пише, авуч-авуч памукълар пейда ола.

— Э! Бу кыйын олса керек. Ерден памукъ осип чыкыкыаныны бильмей эдим.

— Догъру, эмеги чокъ ве кыйын. Бизлер юз бинълернен тонна памукъ етиштиремиз.

— О! Юз бинълернен тонна дейсинъизми?

— Эбет.

— Памукъ пек енгиль ола да, юз бинълернен тоннаны кыйда сыгъдырасынъыз?

Темиров озюни тутып оламады, шакъылдап кульди. Серёжа онъа инамсызлыкънен бакъты. Темиров онъа я шакъа эте, я да акъыкый муджизе акъкъында айта.

— Догъру, памукъны авучынъ ичине алсанъ, учып кете биле, енгиль ашлыкъ олса онынъ чекисини дуясынъ. Шу памукътан юз-юз бинълернен тонна памукъ етиштириле, бир миллион тоннадан да зияде ола биле.

Серёжа ичюн бу айтылгъан шейлер муджизе эди ве о шимди шу муджизели аиленинъ огълу иле субетлешип тургъаны ичюн фахрланды.

— Ташкентни мен билем,— деди Серёжа балаларгъа аит меракъланувнен.

— Керчекми? Кыйдан билесинъ?

— «Ташкент — отъмекли шеэр» деген китапны окъугъан эдим.

— Э, э... ойле десел! Ташкент керчектен де пек дюльбер, буюк шеэр.

— Мен Салтыков-Щедриннинъ «Ташкентли эфендилер» китабыны да окъугъандым. Сиз деми Ташкентте арбий окъув юрту бар дединъиз, Салтыков-Щедрин исе, эалиси бу къадар, ибадетханеси бу къадар, китапханеси ёкъ, окъув юрту ёкъ, абсханеси бир дане олгъан шеэрге тюшсенъиз, ич де шубеленмей озюнъизни Ташкентнинъ меркезиндем деп билинъиз, янъылмазсынъыз, деген де.

Темиров озюни тутып оламады, текрар шакъылдап кульди. Еринден турды, о якъкъа-бу якъкъа юре башлады. Серёжа не олгъаныны бильмей шашмалады. Бираздан сонъ Темиров яшлангъан козьлерини сильди, достуна анълатмагъа тырышты:

— Щедрин язгъан девирде, догъру, Ташкент ойле шеэр эди. Шимди бам-башкъа, достум. Эйиси, дженк биткен сонъ барсанъ, озюм косъ-теририм.

— Сагъ олунъыз, мытлакъа барырым. Темиров эмдже, кене бир шей сорамакъ мумкюнми?

— Эбет! Сора, достум!

— Эвлисинъизми?— Серёжа онъа утана-утана бакъты.

Темиров дженк башламагъан олса кузьде тойлары олмакъ керек экенини, энди, дженк биткен сонъ, эльбетте, эвлениджегини ве «Сергей Есенин аркъадаш»ны да тойгъа теклиф этеджегини сёйледи.

— Нишанлынъыз сизни беклер экенми?— деди Серёжа ачыкъ гонъюльнен.

— Беклер деп, уют этем, Сергей Есенин, аркъадаш!

— Багъышланъыз, сорамакъ мумкюнми? Ады не?

— Диларам. Койдешимиз. Шимди институтта гыйабий окъуй, мектепте ана тили ве эдебият дерси кече.

— Я башкъа бирисине ходжагъа чыкъса не япарсынъыз?

Темиров суальге суальнен джевап берди.

— Меним ерме сен олсанъ, не япар эдинъ?

Серёжа бойле суаль бергенине кюлайсызланды, кулюмсиреди, эписи-бир гонъюлиндекини сёйледи:

— Севгисине садыкъ, вефадар кызгъа эвленир эдим.

Серёжанынъ оппадакътан бойле суаль берюви, яшына келишмегени ичюн, Темировгъа худжур корюнди, сонъундан тюшюнип бакъса, яшына дегиль, акъыл-идракине нисбетен табиий ве ерли суаль бергенини, энди анълады. О, бутюн вакъыт башында долангъан бу муреккеп меселе хусусында озюне сырдаш тапкъан ве акъран иле субетлешеят-

къан киби сёйленмекте эди. Корьгенинъиз киби, Есенин онынъ якъа-сындан яхшы тутты.

«Эписи бир, о даа яш, башына севги тюшип, Меджнун ве Таир олгъанджа бостанда къавун беш-алты дефа даа пишмек керек,— деп тюшюнди Темиров, озюнинъ гонъюлини алды,— лякин садыкълыкъ акъкъындаки фикри акълы, пишкин. Озюмни къыйнагъан шей де шу. Дженк созула берсе, Диларам мени беклеп отурырмы? Екъ, Диларам ойелерден дегиль, о манъа: «Севги садыкълыкъынен, федакарлыкъынен севгидир» деп къатий сёз берген эди. О озюнинъ сёзюнде турар...»

Темиров азачыкъ тюшюнди, Серёжанынъ сёзлерини текрарлады: — Мен де севгисине садыкъ къызгъа эвленедегим. Меним Диларамым ойле къыз.

Серёжа Темировкъа сукъланды, бакъып къалды.

Ерасты эвге Миша къартбаба кирип кельди. Қъартлар ичтен, юректен къувансалар, къуванчлары чехрелеринде акс олуна, дейлер, догъру экен. Миша къартбабанынъ чехреси шимди ойле, нурлу тебес-сум иле оръюли эди. О ашыкъып сёйленди. Командир чагъыргъаны-ны айтты. Серёжа онъа бакъып, шашып къалды. Темиров исе плёнка шингенликтен алынгъандыр, суретлер азыр олгъандыр; деп тюшюнди, деръал шинелини омузларына алды, къулакълы къалпагыны терен кийди, Серёжа иле демирджи къартнынъ артындан тышары чыкъ-тылар.

Олар бири-бири артындан ерасты эвге киргенде командир чыракъ ярыгъында фотоларны козьден кечирмекте эди. О Темировкъа бир десте фото узатты, озю Серёжагъа якъынлашып, эллерини онынъ омуз-лары устюне къойды, баланынъ чехресине бир тыныш мемнуниет бакъ-ты, сонъ оны янына отуртты, чайниктен мешребеге чай къойып берди, шекерликни Серёжанынъ огюне сюрди:

— Чай ич, огълум, сыджачыкъ,— деди буюк хошнутлыкънен. О эр келиште, Серёжаны сыйлай, ич олмагъанда онъа чай ичиртмей йибермей эди.

Серёжанынъ фикри-хаялы шимди чайда дегиль, фотоларда эди. Николаев исе мемнун алда ерасты эв ичинде о якъкъа-бу якъкъа юрип, фотоларгъа дикъкъатнен козьетмекте олгъан Темировнынъ фи-кирини бильмеге ашыкъа эди.

Темиров сонъки фотогъа бакъкъанынен бирден еринден сычрап турды, мемнун алда Серёжагъа бакъты:

— Пек къыйметли малюмат кетиргенсинъ, Сергей Есенин, аркъа-даш,— деди онъа.

— Қыйметли олгъанда да насыл я,— деп Николаев штаб баш-лыгъынынъ сёзюни тасдыкълады.— Энди малюматны аджеле суретте джебэ штабына бильдирмек керек. Олар исе озь небетинде Москва-гъа йиберирлер.

Мешребедечи чай чокътан сувып къалгъанына бакъмадан, тосат-тосат оны ютумлагъан, богъазыны сылаткъан Серёжа шекерликтеки ирили-уфакълы топачлардан бирини къапып, яхут тишлеп чай ичмеге истесе де, рахметли анасынынъ: «Адам нефисине мукъайт олмаса, мас-хара олур» деген сёзлерини хатырлады, озюни тутмагъа тырышты, ишнинъ сонъуны сабырсызлыкънен бекледи. Шимди Николаевнинъ сёзлери оны элеслендирген киби олды. Керчектен де, кетирген малю-матлары джебэге, атьта Москвагъа, демек, Алий Баш командалыкъ ставкасына хабер этиледжек. Оны эеджан ве гъурур дуйгъулары сар-ып алды. «Ялынъыз бурун котермек олмай!» деди о, озь-озюне.

Николаев саатына бакъты, сонъра назарыны Миша къартбабагъа чевирди. Демирджи оны деръал анылады ве тез-тез: «Эр кес мында, командир аркъадаш!»— деди.

— Чагъырынъыз, кирсинлер!

Бир ерасты эвге отряд реберлери топландылар.

— Совет-Германия джебэсиндеки вазнет шойле,— котеринки рух иле сёзге башлады Николаев,— фашизм тарафындан бизге къаршы

башлангъан дженк — бутюн империализм тарафындан азырланылгъан джиан дженкидир. Джиан империализмининъ зарфлы кучю фашизм Авропаны запт этип, азыр алда тургъан ордусыны екяне социализм мемлекетине къаршы къойды. Бутюн джебэ бойлап аджеле суретте кучлю уджюм этип, чокъ топракъларымызны басып алды. Энди макъсады — меркезий джебэни кучлендирип, къыш кельгендже пайтахтымыз Москваны ишгъаль этмек ве бунынъ иле дженкни гъалебенен битирмектир.

Ноябрь кельди. Сувукъ тюшти. Фашистлер не къадар зыкъарлансалар да, шанлы дженкчилеримиз буюктен-буюк джесарет, къараманлыкъ ве федакарлыкъ косьтерди, фашизм машинасыны буюк теляфетке огъраттылар, оны токътаттылар. Ялынъыз токътаттылар. Лякин оларнынъ кучю даа чокъ. Кене зыкъарлап башлайджакъларына шубе ёкъ. Янъы кучъ топлап уджюм этеджеклери белли. Элимизге тюшкен къыйметли малюматлар да, шу фикирни тасдыкъламакъта, — о дестеленген фотоларны корип саллады ве сёзюне девам этти. — Мына фюрерининъ янъы эмири, аджеле суретте Шаркъий джебэге ёнетиледжек дивизияларнынъ джедвели. Мында анги шеэрлерни, анги дивизияларны не вакъыт ишгъаль этмек планлары язылгъан. Фашистлер Москвагъа аль этиджи уджюмнинъ харитасыны да чызгъанлар.

— Фашистлер де Октябрь байрамына азырлыкъ корьгенлер, — деп пляве этти Темиров, элиндеки фотоларгъа, чыкъарылгъан харитагъа чыракъ ярыгъында дикъкъатнен бакъаркен.

Николаев онынъ сёзюни тасдыкълады.

— Лянетли баскъынджылар байрамгъадже пайтахтымызны ишгъаль этмек истейлер. Лякин олар бунъа иришип оламазлар. Чюнки мемлекетимизнинъ сиясий штабы — партиямызнынъ Меркезий Комитети Москвада, Девлет Мудафаа Комитети Москвада, Сталин аркъадаш Москвада! Баскъынджыларнынъ фюрер эмиринде язылгъан «аль этиджи» уджюми де тар-мар этиледжеги белли! — Николаев юмругъыны авада саллаяракъ, фикирини екюнледи. Серёжанынъ янына барды, элини онынъ омузына къойды, — Серёжа, огълум, аферин! Бу джесюрлигинъ ичюн отрядымыз адындан санъа ве достларынъа тешеккур илян этем.

Ерасты эвде, озьлери дуймадан, эль чырптылар. Миша къартбаба шимди торунынен не къадар гъурурланса да, ичинден эп раатсызланмакъта, оны тез-тез къаза-белясыз озгъармагъа ашыкъмакъта эди. О, ннает, командирге мураджаат этти. Торуныны тез-тез озгъармагъа мусааде этмелерини истеди. Танъ аткъандже о койге бармакъ керек эди.

Николаев, Темиров, Шахов, Иван Иванович Серёжаны бири-бири артындан озъ багъырларына басып, сагълыкълаштылар. Миша къартбаба торуныны баягъы ергедже озгъарды, «Башынъ таштан, беденинъ челиктен олсун, ал, алдырма, балам», деп оны къучакълап, мапълайындан опыти, къучагъындан зорнен йиберди. Қъаранлыкъта онынъ артындан бакъып тургъанда, юреги токътап къалгъан киби олды.

Серёжа танъ атар-атмаз эвлерине сагъ-селямет кирип кельди, бутюн гедже кирпич сыкъмай, къасветленип, агъасыны беклеген Иринагъа кулюмсиреп бакъты, козюни къымды, эр шей анълашылды, къызнынъ чересиндеки ёргъунлыкъ озъ-озьлюгинден даркъалып кетти.

Серёжа эр вакъыт ёргъун, юкъусыз олгъанына бакъмадан, озъ ишинден мемнун алда ятса, деръал юкълап къала, аз, лякин гузель юкълай, тендюрисст олып тура эди. Бу дефа да ойле олды. Еринден туруп, юзюни ювгъанда, пенджеренден тышкъа бакъты, карабини омузына асылы алда юрьген Юраны корьди. Ириархий хусусындаки укюнни хатырлады, онынъ иле корюшмек керек, деп тюшюнди, янында Ирина пейда олды, агъасынынъ не акъкъында тюшюнгенини билъген киби, бир шей айтмады, анъладым, деген манада бакъты, сонъ къопкъаны алып, азбаргъа чыкъты. Азбар къапынынъ аралыгъындан тышкъа бакъты. Анда Юра иле берабер беллисиз бир полицай юрьгенини

корьди. Арекетлерине ве урбасына бакъкъанда, джеза отрядындан кельген фашистке бенъзей эди. Николаев айткъаны киби, койге джеза отрядынынъ башкесерлери кельген эдилер. Ирина оны корьгенде башындан къайнакъ сув тѣкюльген киби олды. Полицай къапы иле къую арасындаки ёлдан токътамадан алдкъа-арткъа юрьмекте. Ирина Юраны сабырсызлыкъ иле беклей эди.

Ниазет, Юра пайнозю къалды. Ирина деръал къапыны аралыкъ этип, яваштан оксюрди. Юра бирден онъа тараф бакъты, къапынынъ аралыгындан Иринанынъ бетининъ ярысыны корьди, онъа якъынлашты.

— Сени Серѣжа корьмек истей,— деди Ирина фысылдап. Юра дѣрт бир тарафкъа бакъынды, деръал азбаргъа сокъулды, пармакълары уджунда юрип, Иринанынъ артындан, эвге кирди. Серѣжа, башыны стол узерине къойгъаны алда, тюшонмекте эди. Ирина агъасынынъ омузына элини къойды, оны яваштан силькитип уянтты ве ишмар иле Юраны косътерди.

— Селям,— деди Юра онъа эеджанлы алда.

Серѣжа Юранынъ чырайыны корип, шашты, онынъ янына барды, Иринархий акъкъында сорамакъ ичюн агъызыны ачар-ачмаз, Юра пармакъларыны дудакъларына токъундырып, алчакъ сес иле сорады:

— Фашистлер Москваны ишгъаль эткен экенлер, ишиттинъми?

— Ким айтты?

— Колхоз идаресине ерлешкен джеза отрядынынъ башкесерлерини— фюрернинъ аскерлери Москваны ишгъаль эткенлерини шерифине ичтилер. Музыка чалдырып йырладылар, тантана сабагъадже девам этти.

— Ялан!

— Не ялан?

— Москва енъильмез шеэр!

— Я, Герасим де радиодан ишиткен де.

— Къайсы радиодан?

— Германиядан олса керек...

— Ялан! Фюрернинъ Москваны аджеле уджюм ёлуенен алуw планы харап олды. Бундан сонъра бир джаннен аль этиджи уджюминини башлая биле. Гитлернинъ бу уджюми де тар-мар олур. Мына корерсинъ.

— Оны къайдан билесинъ, Серѣжа?— Юра ялварыджы сес иле сорады.

Серѣжа фюрернинъ къолгъа тюшюрилген эмирини де, Николаев сѣйлеген сѣзлерини де хатырлады, Юрагъа айтмады, онъа тюшонджелиг алда бакъты, къатий ишанч иле джевап берди:

— Юрегим дую, достум. Партиямызнынъ Меркезий Комитети къайда — Москвада, Сталин аркъадаш къайда — Москвада. Буюк-куюк эпимизнинъ юрегимиз къайда — Москвада. Бутюн халкъ бир тамчы къаны къалгъандже, кокуюс керип, Ватанымызнынъ юрегини къорчалар. Шунунъ ичюн Москва енъильмез шеэр.

— Москванынъ сесини ишитип турсакъ етти, Серѣжа,— Юранынъ козьлери севинчтен яшландылар.

— Москва енъильмез шеэр! Буны бильмиш ол, достум!

XVI

Танъ къаранлыгъында эвге кирген Юра, софра башындаки Серѣжа ве Ирина иле отурып, субетлешип сабалыкъ ашамагъа истеди, лякин озюни тутты, нефесини тыймагъа тырышты. О шимди Николаевнинъ наснатларыны хатырлады. Гизли район партия комитетининъ секретары ве партизан отрядынынъ командирини оны шу назик ве муреккеп ишке озгъаргъан вакъытта: «Вазифени кямиллик иле эда этмеге хамырдан къыл сузурып алгъан киби сес-солукъсыз япмагъа бакъ. Нефесинининъ, ислеринининъ джюгенини тутмагъа билъ. Олур-олмаз ерлерге сокъулма. Сенинъ устюнъден шубе олмасын. Озюнь ичюн азачыкъ бир шей дуйдынъмы, деръал андан зуw, еринъге башкъа адам

ёллармыз» деген эди. Командирнинъ шу сёзлери онынъ къулакълары алтында текрарланды.

Танъ атмакъта. Эгер онынъ Серёжа иле сабалыкъ ашагъаныны дуйсалар, озю ичюн де, Серёжа ичюн де хавф догъа биле. Шунинъ ичюн Ирина кетирген бир стакан сыджакъ сютни ичип, ишине ашыкъты. Кетейткъанда Серёжанынъ сол омузына элини къойды, къулагъына фысылдады:

— Серёжа, укъом эда этильди. Къарлы боран котерильген геджеси Иринархий старостанынъ эвинден саргъуш чыкъты, аякълары устюнде зар-зорнен турмакъта эди. Шаштым. Ишиткениме коре, бу къарт чокъ ичмей экен. Оны озгъарып чыкъкъан староста да зиль саргъуш эди. Къапы огюнде бираз салланып турды, сонъ абына-сюрюне эвине къайтып кирди. Ялынъыз къалгъан Иринархий саллана-саллана эвине догъру кетмекте эди. «Тамам вакъыты» дедим озъ-озюме. Онынъ сагъ элини омузын устюне алдым, къолтугъына кирдим, яр бетке сюйреклеп алып кеттим. Этрафны козьден кечирдим, сес-солукъ ишитильмей. Пыштавымны манълайына тиреп, тапанджасына эки кере бастым, сонъ ярдан ашагъы итедим, сеси биле чыкъмады, дагъ тѣлесинден къопкъан къая киби ашагъы юварланып кетти. Джеблерини къармаладым, насыл къыгъыт олса, эписини джыйыштырып алдым. Иште, онынъ тизген джедвелл.— Юра чызмасынынъ къонучундан чыкъаргъан къыгъытларны Серёжанынъ элине туттырды.— Анда коммунистлер, активлер ве орду сафында хызмет эткен командирлерининъ къоранта азалары косътерильген.

Юра къалгъаныны акъшамгъа келип сѣйлейджегини бильдирип, кетмеге ашыкъты. Къапы янына баргъанда ачыкъ чере иле шойле деди:

— Сагълыкънен къал, ишлеринъ къолай кельсин, Серёжа: Ирина сен де сагъ ол! Мен кетем!

Эвден ель киби чыкъты, оны кимсе коръмеди. О да кимсени абайламады. Арадан чокъ кечмеден, колхознынъ идареси огюнде эки къара машина ве онынъле берабер кельген дѣрт мотоцикл токътады. Машинадан тюшкен буюклер тез-тез ичери кирдилер. Оларны къорчалап кельген мотоциклли аскерлер машина янында къалдылар. Олар ушюгенлер, къызынмакъ ичюн ерни таптамагъа, о якъкъа-бу якъкъа чапкъаламагъа башладылар. «Токътанъыз сизлер, арамлар»,— деди Юра козьлерини олардан алмай.— Якъында акъикъый рус аязы келир, о вакъытта чегерткилер киби къырылырсынъыз».

Шу арада ичериден чыкъкъан офицер Юраны чагъырды. Юра чапып барды, офицер ачувлы алда онъа джекирди: «Тез, старостаны тапып кетир» деп эмир этти.

Юра, арбий тертип къаидесини ерине кетирген олып: ель киби чапып кетти, старостанынъ эвине кирер-кирмез:

— Герасим, Герасим,— деп къычырды. Герасим уйкъуда эди. Юра кроватина якъын барып, оны сильките башлады. Герасимни топ иле урсанъ биле къыбырдайджакъкъа бенъземей. Тюневинки ракъы озъ кучюни косътерген, о джесет киби серильген, ята. Юранынъ сесини онынъ хурултысы бастырмакъта.

— Колек киби ичти, лянетлер олсун!— деди къапыгъа таяныкъ Тарас.

— Кимлернен ичти?

— Иринархий мында эди... ичмей тургъан, энди о да татынгъан, озю де тежаранчыкъ ичсе саргъушлана. Бунынъ бир сою Дормидонт бар эди,— деди о, бабасыны косътерип.— Шу колек...

— Дормидонт, Дормидонт — мен ойле адамны бильмейим, Тарас! Тарас итираз этти.

— Иринархий иле берабер джедвель тизип юрген саткъын Дормидонт бар да! Мен Серёжагъа ве Иринагъа айткъан эдим.

Юра тюшюнджеге далды. Чюнки Берёзовкада бойле адамны бильмей эди. Итимал, о башкъа бир ерден кельгендир. Бельки де джасус-

тыр. Ким олмакъ мумкюн бу шубели адам? О ялкъ этип Тараскъа бакъты.

— Дормидонт олар иле сонъунадже отурдымы?

— Ёкъ, бир эки ютум ичти, мен хастам, деп чыкъты, Иринархийнинъ эвине кетти.

— Сагъ ол, Тарас. Ачылмаз килитнинъ анахтарыны тапып бердинъ. Энди давран. Бабанъны уянт. Оны гестаподан кельген буюклер чагъыра, тез-тез алып кель дедилер.

— Яхшы.

Тарас бир къопкъа салкъын сув кетирип, бабасынынъ башына тѣкти. Герасим буны бегенген киби олды, азачыкъ къыбырданды, о бир тарафына чевирильди. Тарас онынъ башына кене сув тѣкти. Ниает, о юкъу серсемлигинен бир козюни ачты, башы уджунда ким тургъаныны, сувны ким тѣккенини коръмеди, кюфюрленип сѣгюне башлады. Тарас онъа къулакъасмады, онынъ юзюне сув септи, ахыры сонъу эгилип, онынъ къулагъына «Гестапо», деп къычырды. Герасим «Гестапо» деселер, отю патлайджакъ дереджеде къоркъа эди. Бу дешетли сѣзни ишитип, башыны котерди, Юра иле Тарасны коръгени киби башы озъ-озълюгинден ястыкъкъа тюшти.

Юранынъ сабыры тюкенди, ачувланды.

— Гестапонынъ буюклери сени къыдыралар. Тур кийин!— дие юкскес сеснен къычырды.

Герасим еринден тураджакъ олды, лякин къабакъ киби шишип, агъырлашып къалгъан башы айланды, козьлери огюне къаранлыкъ чѣкти, салланаракъ кроваттан ашагъы йыкъылды. Юра элиндеки тюфегини диваргъа таяды, оны чекип турсатып, элини-бетини ювдырды, кийиндирди ве ниает, яш бала киби, элинден тутып алып чыкъты. Аякълары джансызлангъан, башы агъры толу Герасим, ынъырдына-ынъырдына, сокъакъкъа чыкъып, озълеринден баягъы о якъта, колхоз идареси огюнде тургъан машина ве мотоциклетлерни коръгени киби, козьлерини тѣгереклендирди, бирден озюне кельди. Юра идареге баргъандже оны эппи огютледи. «Старостанынъ озюне нисбетен ишанчыны ёкъ этмемек ичю» ойле япмакъ керек эди.

Сувукъ кунъ-кунъден артмакъта. Токътамай ягъгъан къар чеврени беяз ёргъан иле орытти. Тереклернинъ пытакълары къардан ве буздан чынъчыкълар такъты. Аджджы боран сыкъ-сыкъ котериле, инсаннынъ чересине ине киби санчыла. Шойле кунълернинъ биринде немсе-фашист айдутларынынъ бир къысымы Берёзовка кою ёлунен Шаркъий джебѣге кечип башлады.

Колхоз идаресинден тюшкюн, салыкъ алында чыкъкъан Герасим ушюди ,койден кечейткъан аскерлерге бир талай бакъып турды, козьлери огюне къаранлыкъ чѣкти, салланды. Онынъ вазнетини коръген Юра «онъа яхшы этип акъыл къойгъанлар гъалиба»— деп тюшюнди, алель-аджеле онынъ янына барды.

— Хымм... танъда джеза отряды келеджек,— деди о Юрагъа.— Джекдвельдеки адамларны мейдангъа топламакъ керек. Оларнынъ эписи Германиягъа йибериледжек.

— Германияда не япаджакълар?

Герасим бу суальге истемей джевап берди.

— Хымм... худжур адамсынъ, Юра. Не япаджакълар, къул олып, эшек киби чалышаджакълар.

— Энди анъладым,— деди Юра.

Герасим, ерге бакъып, тюшюнджели алда кетейткъан Юрагъа бир шейлер сѣйледжек олып ынтылды, сонъ вазгечти. Ниает, о аркъадашына ялварыр сеснен деди:

— Хымм... акъшам бир-эки стакан зиядедже къачырдым, Юра. Энди пешман этем ама. Хым... кимсеге айтма, достум. Анавы Германиягъа йибериледжек адамлар акъкъындаки эмир къатнен гизли. Озюнь бильдинъми, етти! Анъладынынъмы?

— Худжур адамсынъ, Герасим, Меним бу койде сенден ишанчлы

адамым бармы? Екъ. Кимсеге бармайым. Ялынъыз сенинъле сырдашым, достум. Бильмиш ол, агъам да, достум да сенсинъ. Сенинъ бильгенинъни мен, меним бильгенимни сен билесинъ. Бу агъыр дженк эки-мизнинъ талийнмизни бир зынджыр иле багълады. Мен сенинъ ичюн джанымны бермеге азырым.

— Хымм... мен де, Юра. Кель, достлыкъ шеревине бирер стакан ракъы атайыкъ. Башым патлайджакъ.

Экиси эвге кирдилер.

XVII

Зоя Андреевнанынъ хасталыгъы кунъ-кунъден агъырлашты. Бир афтадан бери Тарас иле Ирина невбетле онынъ башы уджунда отуралар. Хаста иле берабер яна-куелер, хасталыкъ иле курешелер. Ирина маддесиз хастагъа чешит ашлар азырлай, сют пишире, чай къайната. Чырайы къачыкъ, козьлери оюкъ Зоя Андреевна сонъки афта ичинде танылмайджакъ киби денъишти. Териси кемигине япышып къалды, азды-тозды, такъаттан кесильди. Ирина пиширип кетирген тавукъ шорбасындан зар-зорнен бир-эки къашыкъ къапар, «юрегим арз этмей», «юрегим былана» деп, тарелканы кенаргъа чекип ташлай. Қъан тазыйыгъы исе эп котерильмекте, башы чатлайджакъ киби агъыра.

Бойле вакъытларда Ирина не япмасыны бильмей, яна-куе, Зоя аптенинъ чыдагъанына шашып къала. «Бу дертке бир чаре тапмакъ мумкюнми экен,— деп яныкълап агълай. Ирина,— не япайым? Қъайда барайым экен? Экимге косътерип, укол иле дердини энгиллетмек мумкюн. Поликлиникагъа барайыммы экен, экимге ялварсам, бельки келир... Нелер акъкъында тюшюнесинъ, Ирина, о старостанынъ эвине келирми? Токъта, Ирина, Герасим эмджеге ялварып бакъ... къарысына бу алында да ярдым этмейджекми... Истесе, анавы буюклернинъ экимини де кетире биле... Ирина озъ башына янды, куйди.— Сен даа яш бала экенсинъ, деп озъ башына мыдырданды,— Герасим адам олса, келип къарысынынъ ал-хатирини сорар эди. Сен тедавийлемек, эким чагъыртмакъ акъкъында тюшюнесинъ.

Тарас бабасындан нафиле ред этмеди, асылында, Зоя аптенинъ хасталыгъына ходжасынынъ япкъан писликлери себепчи. Ойле олгъанына бакъмадан, Зоя апте «ходжам хынзыр» демей, Тараскъа да «Бабанъ ханин» деп айтмай, экисини ичине юта, юткъан сайын хасталыгъы агъырлаша. Бизден ходжасынынъ япкъанларыны гизлемеге тырыша, балаларынынъ юрегини зеэрлемек истемей Зоя апте. Буларнынъ эписине акъылым ете. Зоя апте чекише иште, гъарип...

Бу гедже Зоя Андреевнанынъ вазieti даа зияде агъырлашты. Сабакъа якъын юреги агъырды. Агърыгъа, азапкъа чыдап оламагъан Зоя Андреевна инъледи, юрегине ханджер саплангъан киби къычырыкълады. Тарас ве Ирина онынъле берабер агъладылар, дердине дерман тапып оламагъанларына окюндилер. Эллеринден бир шей кельмей, не япсынлар?

Танъ атаяткъанда агърылары бираз эксильген олды. Лякин сёйлемеге, козьлерини ачамагъа чареси ёкъ эди. Серилип къалды.

Ирина чай къайнатты, тюневинден бери агъызына бир шей алмагъан Зоя аптеге чай иле берабер эки къашыкъ бал къаптырды. Агърысы азачыкъ заифлангъан Зоя Андреевна козьлерини яваштан ачты, къызгъа сыджакъ назар быракъты, чаресизленди, козьлерини кене юмды.

— Ирачыгъым, къызым,— деп меджалсыз элини узатып, Иринанынъ элини тутты.— Меним иле берабер сен де чекиштинъ. Алидженасынъ, табиятынъ ананъа бенъзей. О раметли де кимнинъ башына агъырлыкъ тюшсе, кимнинъ эвинде уйгъунсызлыкъ олса, эр кестен эвель анда булуна тургъан, буюк-кичик, эр кеснинъ агърысыны савултмагъа тырыша эди. Козьяшларынынъ силь, къызым. Мына юрегимнинъ агърысы токътады, тынчландым. Лякин такъатсызым. Джаным, къызым, сенден хатирим хош. Алла бахтынъны берсин, балам!

Ирина безъ пошу иле хастанынъ яры ачыкъ козьлеринден акъаят-къан козьяшларыны сильди.

— Зоя апте, озюньизни тутынъыз, ялварам сизге. Пек урунсапъыз, даа фена олур, керчек, тюневин гедже бизни къоркъуттынъыз. Тарас да, мен де шашмаладыкъ, агъладыкъ. Эйи ки, Юра бар эди, тезден агърылары эксилер, деп бизге юрек берди, гонълюмизни котерди.

— Я Герасим?— деди Зоя Андреевна. Ирина бекленильмеден берильген суальден шашмалады, онъа джевап тапып оламады, бирден Тараскъа бакъты. Тарас да, не демесини бильмей, «эвде ёкъ эди» деди.

Къапы къакъылды. Тарас чапып барып ачты, ичери элиндеки кичкене богъчачыгъынен Серёжа кирди:

— Зоя апте,— деди о незакетле, кроваткъа якъынлашты,— Сизге сары ягъ кетирдим. Сары ягъны бал иле къарыштырып, йымшакъ от-мекке сюртип ашасанъыз, тюзелер экенсинъиз.

— Ким айтты?

— Бир табиб.

— Аферин санъа да, о табибке де, балам. Шуны эйи биль ки, юрек хасталыгъынынъ шифасы — эйи адамлар арасындан булунувдыр. Шай деп, Серёжанынъ гонъюлини алды.

Зоя Андреевна балаларнынъ якъан ишинден гъает мемнун эди. Ябаний бир баланынъ якъан алидженаплыгъыны ходжасынынъ фе-налыкълары иле къияс этти, «бири инсан озеги, дигери айван» деп тюшюнди.

Зоя Андреевнанынъ чырайы азачыкъ тюзельди, башыны котерип Серёжанынъ манълайындан опыти ве хасталыкъ азабыны онынъле берабер чеккен балаларгъа тешеккур этти. Ёрулды, козьлерини кене юмды, эвге сукюнет чёкти. Балалар да: хаста раатлансын дер киби, башларыны эгип, сессиз-солукъсыз отурдылар, эр бирининъ башында озь тюшюнджеси бар эди. Хаста табиб акъкъында бир шей сорамагъан сонъ Ирина да, Тарас да агъызларыны ачмадылар. Ананынъ раатла-нувы — эписи ичюн раатлыкъ эди.

Лякин сукюнет чокъкъа бармады. Азбар къапы ачылды, сёйлеше-сёйлеше азбаргъа кирген кишилернинъ сеси ишитильди. Зоя Андреев-на азачыкъ раатсызланды, козьлерини ачты, лякин козь къапакълары агъырлыкъ эткенинден, олар кене юмулдылар. Ирина пармакълары уджунда юрип, ашханеге чыкъты.

Тарас исе, къапынынъ аралыгъындан, эвге киреяткъан кишилерни козьден кечирди. Серёжа энди чокътан озь эвлеринде эди. «Таныгъан ве танымагъан адамларынъдан четте юрьмек керек, бу вазнетнинъ та-лабы»— дей эди о, озь озюне.

Тарас деръал ашханеге кирди.

— Ама да сувукъ,— деди о атешке къызынаркен. Зоя аптеге сют-лю пирнич боткъасы пиширмекте олгъан Ирина Тарастан кельгенлер кимлер экенини сорады.

— Бабамнынъ якъын достлары,— деди Тарас, атештен козьлери-ни алмай.

— Кимлер?

— Дормидонт...

— Анавы Иринархийнинъ эвинде олгъан адаммы?

— Эбет, о.

Ирина аджеле суретте ашханеден чыкъты, арадан бир дакъыкъа кечер-кечмез, къайтып кельди. Тарас аля атешке къызынып отурмакъ-та эди. Къыз эпкинликле фотоаппаратны азырлады, къапы аралыгъын-дан Дормидонтнынъ ресмини чыкъарды ве бир шей бильмеген, ким-сени корьмеген адам киби, софра къоймагъа тутунды.

О, еджаны басылгъан сонъ, Тараскъа маналы-маналы бакъып, фысылдады:

— Буны да Иринархийнинъ артындан йибериризмиз.

- Не вакъыт?
- Вакъыты-саати кельгенде.
- Лякин вакъыты-саати кечип кетмесин.
- Раатсызланма, кечмез, Тарас.
- О олмайджакънынъ суретини чыкъардынъмы?
- Эбет, тарихта къалдырмакъ ичюн.
- Бу копек тарихны да пислер.
- Я, бабанъ?
- О да!

Тарас еринден турды ве Ирина азырлагъан отъмек, колбаса, сары ягъ, хияр ве помидор туршусыны мусафирлерге алып кирди.

— Ичиледжек шейлер шкаф ичинде,— деди Ирина онынъ артындан. Тарас Иринагъа чевирильди, кулюмсиреди.

Старостанынъ эвиндекилери башта ишитильмейджек киби алчакъ сеснен сёйлендилер, сонъра ичкининъ тесиринден къызыштылар. Джеза отрядынынъ башлыгъы лейтенант Эберт стол узерине яйылгъан харитагъа козьэтерек, озъ фикирини исбат этмеге тырышты.

— Эфендилер! Колоннаны къазасыз-беясыз станциягъа алып барув планы фена тизильмеген, лякин нукъсанлары ёкъ дегиль. Меселя: колонна гедже дегиль де, кунъдюз джёнетильмек керек. Кунъдюз джёнетильсе, бизге уджюм эткен партизанларны да, къачмагъа ынтылгъан унсурларны да къырып ташламакъ къолай олур. Гедже къаранлыгъында исе...

Жандармерия башлыгъы оберлейтенант Клаус Эберт сёйлегенде Тарас тарсыкъты, азапланды. О мызмыш, яланджы, даима озюнинъ бильгенини япмагъа севген Эбертни севмей эди. Шунунъ ичюн Эбертинъ сёзлерине сертликке джевап берди:

— О бир сефер колонна кунъдюз йиберильген эди де, сонъу не олып чыкъты? Партизанларнынъ апансыздан япкъан уджюмлери нетиджесинде коммунистлер къачып къуртулдылар, джеза отрядынынъ аскерлери, копеклери иле, берабер къырылдылар, силяларыны партизанлар алып кеттилер.

Мусафирлер не къадар чокъ ичселер, бири-бири иле давалашув о къадар артты. Тарас маса устюндеки бош савутларны ала, толусыны кетире, о якъкъа-бу якъкъа юрьген ола, бутюн дикъкъаты иле фашистлернинъ макъсадыны бильмеге, оны хатиринде тутмагъа тырыша.

Ирина саргъуш копеклер кеткени киби, агъасына чапты. Чокъкъа бармадан онынъ артындан Тарас да кельди. Олар ярын япылмасы козьде тутулгъан операциянынъ планыны Серёжагъа анълаттылар. Серёжа исе озъ невбетиндже муим малюматларны отряднынъ шанлы алякъаджысы Мартыновгъа бильдирмек керек. Васильев якъалангъан сонъ, партизан отрядынынъ командири Николаев Мартыновны узурна чагъырып, онъа хусусий ве къатий вазифе берди. Энди Мартыновнынъ булунгъан ери белли дегиль, о Серёжа иле эр сефер эвельден анълашылгъан ерде, къаранлыкъта корюше.

Мартынов лек мукъайт, эпкин, беджерикли, сакът алякъаджы. Ярынки операциянынъ планы Мартынов вастасы иле аджеле суретте партизан отрядна эльбетте етип барыр. Серёжа саатине бакъты, ярым сааттен сонъ ёлгъа чыкъса, сёзлещильген ерге вакъытында бара биле. Тарас иле Ирина берген малюматларны озъ вакътында Мартыновгъа бильдирсе къафий.

Эписи сайылы; адымы-адымы иле, дакъикъасы-дакъикъасы иле, эписи эсап этильген эр шей еринде. Булар акъкъында тюшюнген Серёжа: фашист бир дакъикъа биле раат отурмасын, онынъ аякълары алтындаки эр бир къарыш еримиз атеш олып янсын, ичкен эр бир ютум суву зеэрге чевирильсин. Ачувымыз-нефретимиз баскъындыларгъа ханджер олып саплансын — деди юмругъыны къысып.

Озбекчеден УРИЕ ЭДЕМОВА терджиме этти.

ГЕНЕРАЛ БУЛАТОВ

Повесть

Къызыл Ордунынъ 1943 сенеси бааръ айларындаки шиддетли юрюшлеринден сонъ душман къысымлары Днестр озенининъ о бир тарафына сюрп ташландылар. Душманнынъ бу къысымлары, табий ки, озенинъ дигер ялысында баягъы пекинтилер къурып етиштирген къысымларгъа барып къошулдылар. Нетиджеде, Днестр озенини керекли артиллерия азырлыгъысыз, бир кереден кечмек телюкели эди. Душманнынъ бойле плацдармларындан бири ве энъ къуветлиси Днестр озенининъ бурулгъан еринде, Дубоссары шеэринен Григорнополь къасабасы арасында эди. Бу ерде озен бирден артына бурула, он беш километр къадар озъ ялысы бою арткъа акъа да, сонъ бир даа бурула ве кене баштаки ерине къайтып келе. Озен озюнинъ бойле бурулувы, айланувы нетиджесинде баягъы мейданны шише шекилинде сарып ала. Душман бу «шише»нинъ тамам богъазына ерлешип алгъан. Нетиджеде, онъа тек къаршы тарафтан кельмек мумкюн. Дигер тарафлардан оны ялылары батакълашып къалгъан озен къорчалай. Бундан гъайры о, озюнинъ «богъаз»даки агъыр артиллериясынен алкъанынъ истеген ерини атешке тута биле.

Бешинджи ордунынъ аскерлери Днестр озени асыл эткен ве ичине душман къысымлары кирип ерлешкен мына шу «шише»нинъ къаршысында токътадылар. Душман бу ерде сарсытыджы акс дарбе эндирмек истей.

Орду команданы генерал Цветаев ве Арбий Совет азасы генерал Булатов вазиятни тафсилатлы огрендилер. «Богъаз»гъа разведкаджылар барып кельдилер, «тиль» тутып кетирдилер. Анълашылгъанына коре, душман яхшы этип ерлешкен. Онынъ топлары, миномётлары шу кучюк кечитке догърултылгъан. Бомбалайыджы самолётлары да ишке киришмеге азыр тура экен.

— Душман бизни шу кечитте беклей,— деди Булатов.— Биз де, онынъ беклеген еринден кечмеге меджбурмыз. Шимди озенинъ сувы ташты, эр якъ батакълыкъ олып къалды. Лякин бизде бир устюнлик, бир имтияз бар, о да олса, шиддет. «Шише»нинъ богъазындан ойле шиддетли кечмек керекмиз ки, душман атеш ачып биле етиштирмесин. Бундан гъайры, кечюв ёлунынъ тар олувы себебинден, дивизиялар бирер-бирер кечеджеклер. Башта 243-нджи дивизия, онынъ артындан 203-нджи дивизия кечеджек.

Штурм майыс 14-ке планлаштырылды. Аскерлер аль этиджи уджюмге азырланып башладылар. Эки тарафы озеннен сарып алыгъан мейданнынъ ичи багъ-багъча эди. Огде кеткен аскерлернинъ эллеринде тек енгиль сия оладжакъ. Бутюн ишанч оларнынъ атиклигине. Ёлнынъ базы ерлеринде сюйрелип кетмек, базы ерлерини чапып кечмек керек.

Майыс 13 куню акъшам устю 610-нджи полкнынъ батальон командири капитан Осман Джафер полк командири майор Гурскийнинъ узурна кельди.

— Майор аркъадаш, — деди капитан, — Дороцкое коюнден душманны урып чыкъармакны меним батальоныма авале этменъизни риджа этем.

— Дороцкое дейсинъми? — майор аман карта узерине эгильди. — Озен ялысында экен. Богъазгъа да пек якъын. Яхшы ама, не ичюн сен анджакъ бу койни сечтинъ?

— Мен бу орталыкъларда та 1941 сенеси дженк эткен эдим. Мен о вакъытта полк разведкасынынъ командири эдим. Дороцкийде гедже-леген эдик, сонъ о койнинъ полицайыны эльге кечирген эдик. Дейджегим, мен о койни билем. Адамларыны да, алчакъ-юксек ерлерини де.

— Сагъ ол, капитан! — деп хытап этти майор. — Бильген еринъ олса, эбет, бар, батальонынынъ алып бар, койни азат эт, о кой бизим кечитимизни темин этиюде пек керек олур, ама, акъылынъда олсун, озъбашынъа иш коръме, башкъаларны унутма, Мен сени билем, алып чапкъан табиятынъ бар. О, разведкаджыларынынъ адетини ташла, сен энди буюк бир батальоннынъ командирисинъ, эм тек «тиль» тутмагъа дегиль, бутюн бир койни, стратегия джестинден гъает муим эмиетке малик олгъан койни азат этмеге кетесинъ.

— Анъладым, майор аркъадаш. Бир тюрлю баштакълыкъ олмаз. План муджиби дженклеширмиз! — деди капитан.

— Даима менимле алякъа тут, — деди майор. — Эгер бекленильмеген бир шей олса, арткъа чекиль. Озюнъ билесинъ, уджюмден эвель бутюн топларымыздан атеш ачаджакъмыз, лякин эали яшагъан койни атешке тутып оламаймыз. Озюнъ билесинъ, биз азат этмеге келемиз.

— Батальонгъа бир дане къыркъ беш миллиметрли топ керек олур, — командир аркъадаш деди Осман Джафер. — Шу топны алмагъа рухсет этинъиз.

— Ана даа бир шей. — Командир эллерини яйдырды. — Биз шиддет, суръат акъкъында саатлернен лакъырды эттик, сен исе, пияделернен берабер топ да алып кетмек истейсинъ.

— Биз оны котерип алып кетермиз. Ингитлер япышырлар ве онынъ копчеклерини ерге тийсетмеден алып кетерлер. Рухсет этинъиз, командир аркъадаш, ялварам.

Командир тюшюнджеге далды. Эбет, пияде аскерлернинъ элинде ич олмагъанда бир топ олса, фена олмаз. Кой ичиндеки базы эвлерге ерлешип алгъан душман къысымларыны урувда пек эльверир.

— Яхшы Осман, топ да алынъыз. Ама оны билип къулланынъыз. Пек керек олгъанда. Лякин оны котермек керекмей. Онъа энъ яхшы атлардан экисини екинъиз.

Командирней олгъан субеттен сонъ, Осман Джафер озъ батальонына кельди ве аскерлерге вазиятни, вазифени тафсилатлы суретте анълатты.

Майыс 14 куню, саба саат учъте бизим топларымыз атеш ачтылар. Отуз дакъыкъа девамында топлар токътамайып аттылар. Топ садалары тынгъанынен къудретли «Ура!» садасы янъгъырады ве 610-нджы эм де 592-нджи полкларынынъ аскерлери шиддетнен огге кеттилер. Энъ огде чапып кетейткъан аскерлернинъ арасында эки ат бир топны чекерек, адамларнынъ арасында чапып кетмекте эди. Уджюмни дюрбинден козетип тургъан орду команданы генерал Цветаев Булатовдан сорады:

— Бу насыл шей, Исмаиль Булатович, аскерлер арасында атлар чапып юрелер, топ неге керек олды?

— Бильмейим, генерал аркъадаш, бу Гурский командирлик япкъан полкнынъ аскерлери, мен шимди онынъле багъланырым.

Рациядан майор Гурскийнинъ эеджанлы давушы ишитильди.

— Генерал аркъадаш, капитан Осман Джафер, онынъ батальонына бир топ бермемни пек риджа этти. О Дороцкое коюни азат этеджек. Озю бойле истеди. Мен разы олдым. Атлар уджюмнинъ суръатына кедер этмезлер. Батальонгъа исе бир топ пек керек ола биле.

— Капитан Джафер Осман. Сиз оны билесинъизми? — деп сорады Цветаев Исмаиль Булатовдан.

— Билем, генерал аркъадаш, пек яхшы билем. О меним семетдешим,— деп джевап берди Булатов.— О башта полк разведкасынынъ командир эди. Учъ ордени бар. Атик ве тедбирли командир.

— Э, ойле олса яхшы.

Капитан Джафернинъ батальоны саат докъуз къарарында Дороцкое коюне келип етти. Эки полкнынъ дигер къысымлары, эвельден аңлашылгъаны киби, Перерыта коюне кеттилер ве кой янындаки орманлыкъ ичинде пекиндилер.

Дороцкое кою узун йылгъанынъ четинде, озеннинъ тамам ялысында экен. Озень, атыта, койни тежаран айланып кече. Койнинъ артындаки тюземликте, юзюм багълары ичинде душманнынъ артиллерия ве танк къысымлары ерлешкенлер. Топлар аталар, танклар да тургъан ерлеринде аталар.

Капитан Джафер озъ аскерлерини кой четинде токътатты. Днестр озени толып-ташып акъа. Онынъ кой четиндеки ялысы аман-аман сувнен орътюльген. Комбат Джафер топны ерлештирмелерини ве ялынынъ энъ алчакъ ерине атмаларыны эмир этти.

— Олгъан снарядларнынъ эписини мына бу ерге атынъыз. Эписини!

Аскерлер багъча ичине кирип яттылар, топчылар исе комбат косътерген ерге снаряд атып башладылар. Бир къач дакъыкъадан сонъ, ялы эшилди ве о ерден ашагъы, тюземлик бетке сув акъып башлады.

— Атынъыз!— деп айкъырды комбат.

Топчылар кене аттылар. Он дакъыкъадан сонъ, ялынынъ снарядлар патлагъан еринде буюк бир делик асыл олды ве о ерден ашагъы шувулдап сув акъты.

Ярым сааттен сонъ дере ичиндеки немселернинъ атувы сийрек-лешти, чюнки сув энди олар тургъан ерге барып еткен эди. Сув озъ шиддетинен деликни пек тез кенишлетти. Бир сааттен сонъ, немселернинъ топлары ве танклары тургъан мейдан сув астында къалды. Энди олар атмайлар. Снарядлар да, озълери де сыландылар. Бир группа душман автоматчысы юкъарыгъа котерилип, не олгъаныны бильмек истеди. Бу арада совет аскерлери оларны атешнен къаршыладылар. Бир бучукъ сааттен сонъ, дере ичиндеки немселернинъ дигер тарафкъа кетип башлагъанларыны сезген капитан Джафер, батальонгъа эмир берди:

— Тезликнен барып, деренинъ дигер тарафындан оларнынъ ёлларыны къапатайыкъ.

Аскерлер чапып кеттилер ве бир къач дакъыкъадан сонъ олар немселернинъ къаршысында пейда олдылар.

— Силяларынъызны ташлап, бирер-бирер чыкынъыз!— деп эмир этти батальон командири.

Немселер дере четинде сыранен тизилип тургъан совет аскерлерини ве озълерине догърултылгъан силяларны коръген сонъ, бирер-бирер тёпеге чыкып башладылар.

— Комбат аркъадаш, майор Гурский сизни сорай,— деп къычырды алякъаджы.

Осман Джафер рация янына кельди.

— Джафер, сен къайдасынъ?— деп къычырды полк командири.— Сен тарафтан сес-солукъ ишитильмей, не олды? Бир де-бир дубарагъа огърагъан олсанъыз, чекиле билесинъ!

— Майор аркъадаш,— деди Джафер,— немселер пек явашлыкънен эсир тюшелер.

— Не, пек къаршылыкъ косътерелерми? Мен санъа ярдым ёлларым, тежаран даян!

— Ярдым керекмей, олар мында сувгъа джибидилер, онынъ ичюн дере ичинден пек яваш чыкъалар. Иште, беклеймиз.

— Нени беклейсинъ?

— Оларнынъ эписининъ чыкъмасыны,— деди Джафер.— Э, кер-

чек, майор аркъадаш, эсирлерни къаерге алып барайыкъ? Олар мында пек чокъ экенлер?

— Мен шимди барырым,— деди майор.

Майор Гурский етип кельгенде дере ичиндеки сув баягъы юксельген, андаки немселернинъ базылары бельден, базылары кокюстен сув ичинде эдилер.

— Биз топнен озен ялысыны бозып, дере ичине сув акъыздыкъ. Мына, энди олар бирер-бирер чыкъалар,— деди Джафер.— Хиянет инсанлар, эм бири-бирлерине ярдым этмейлер.

— Сагъ ол, Осман Джафер, мен сенинъ бир де-бир илле къулла-наджагъынны биле эдим. Оларнынъ сайысы сизинъ батальоннынъ сайысындан эки кере зияде олса керек,— майор бирден токътап сорады:— сизде гъаип чокъмы?

— Бир аскер биле эляк олмады, атыта кимсе яраланмады, майор аркъадаш.

— Сагъ ол, къардашым,— майорнынъ сеси къарылды,— сенинъ кибилерни Ватан бир заман унутмаз.

Олар дере ичинден чыкъаяткъан немселерни бираз бакъып турдылар. Сонъ полк командири шойле деди:

— Оларнынъ офицерлерини айырып алынъыз. Аскерлернен берабер турмасынлар. Сонъ, адий аскерлеринден, эбет, пек джибимеген сойларындан бир группа ишчи отряды тертип этинъиз. Сизинъ ачкъан делигинъизни энди къапатмакъ керек. Акс алда, бутюн койни сувгъа богъарсынъыз. Ормадан терек кесип кетирсинлер ве яхшы этип къапатсынлар. Озюнь бакъ, тешкер. Айды, манъа Перерыта койине кетмек керек.

Шу куню акъшам бешинджи ордунынъ команданы генерал-полковник Цветаевнинъ ве Арбий Советнинъ биринджи азасы генерал-майор Булатовнынъ орду аскерлерине мураджааты илян этильди. Мураджаатта Днестр озенининъ сол ялысындаки душман плацдармы толусынен эльге кечирильгени, бу урушларда учъ орденли капитан Осман Джафернинъ командалыгъы алтындаки батальоннынъ аскерлери айрыджа ярарлыкълар къостергени къайд этиле.

Советлер Бирлигининъ Қыараманы генерал-майор Г. С. Зданович озюнинъ «Уджюмге кетемиз» деген хатырлавларында шойле яза: «Осман Джафер, эсмери, узун бойлу татар, кевдеси къуруджа корюмсе де, гъаает атик, къуветли, тедбирли дженкчи. О низамлы ве талапкъар командир эди. Днестр озенининъ бурулышындаки душман плацдармыны тар-мар этювде онынъ бойле хасиетлери даа да ачыкъ корюндилер».

* * *

Батайткъан кунешнинъ шефагъы тереклернинъ уджларыны ялдызлагъан, дерсинъ, япракълар алтын нурына чомгъанлар. Серин ельчик чам терегининъ ве батакълыкъ ёсунларынынъ къокъусыны алып келе. Даа якъынларда отуртылгъан чам фиданлары къудретли къарт орманы сыра-сыра олып сарып алгъанлар, дерсинъ, къарт ве гуръ тереклер оларны насылдыр белялардан, афатлардан къорчаламакъ истер киби, устылерини озьерининъ салмакълы далларынен орыткенлер. Даа деми орман аркъасына баткъан кунешнинъ къырмызы нурлары тереклер арасындан сызылып кечерек, акътар-тентер этильген богъдай занларыны айдынлата.

Орман ичинден шаматанен кийик хораз учып чыкъты ве тарланынъ ортасына кельген сонъ, йыкъылгъан киби къонды. Еринден турды, башыны юксек котерип, этрафына бакъынды. Сыкъ чам тереклерни арасындан кийик хоразгъа дёрт чифт козь бакъып тура.

Аскерлернинъ бири танълайыны такъылдата, янындакисини тюрте.

— Захар, бакъ насыл къавурма учып кельди.

— Учаберсин. Бизим акъшамлыкъ емегимиз бар,— деп фысылдай Захар.

Полк разведкаджылары «тиль» авындан мувафакъиетнен къайткъан сонъ, энди раатланалар. Ортагъа яйылгъан плащ-палатканынъ устюнде немсе сухарилери, консервалар, колбасалар, бир шише шарап булунмакъта. Сакин акъшам, тазе салкъын ава, емек ве шарап разведкаджыларнынъ ёргъунлыкъларыны баягъы дагъытты. Биревлер тютон сардылар, биревлер кокке бакъып сукютке далгъанлар. Дженк вакъыты ичюн адден тыш тынч акъшам.

— Къач яшындасынъыз, командир аркъадаш?— деп сорады Захар болюк командиринден.

— Мен эм къартым, эм яшым,— деп джевап берди сержант.— Кимерде пек чокъ яшайткъан киби дуям кендимни. Кимерде исе... Даа дюнь бала эдим. Анамнен берабер демир кроватта ята эдик. Эй, бизим бир демир кроватимыз, бир столымыз ве эки курсюмиз бар эди. Эвимиздеки бутюн зенгинлик булардан ибарет эди десенъ оладжакъ. Бабам ёкъ эди. О пек эрте ольген. Мен оны хатырлап оламайым. Бутюн дюньяда анамнен экимиз эдик. Эбет, бу революциядан эвель эди. Одамыз ичюн айда бир кумюш бермек керекмиз. Анамда исе пара ёкъ. О биревлернинъ эвинде чалыша эди. Чамашыр юва, пол юва, кимде насыл иш олса, шуны япа. Ачлыкътан мен пек яваш осьтим. Анам ишке кеткенден кельгенгедже мен я агълай я да агъламсырап отура эдим. Акъранларыма къошулып оламай эдим. Чюнки пек заиф эдим, олар манъа токъунсалар биле йыкъыла эдим. Акъшам анам кельген сонъ, бутюн кедерлерим, къасеветлерим бите, меним ичюн бахтлы дакъыкъалар башлана. Биз берабер акъшамлыкъ ашай ве кроватимызгъа минип ятамыз ве юкълап къаламыз. Меним оюнджакъларым ёкъ эди. Бир кере азбардан бир шишечик тапып алдым. Сонъ, къырыкъ къашыкъ таптым. Шишечикнинъ ичине сув толдура, сонъ оны къашыкъкъа тёкем. Бу меним оюным эди.

Анам пек яман сувукъланды ве ольди. Олюми огюнден меним ялыныз къаладжагъымны анълап къоркъты. Олер экен, манъа яшамакъны васпет этти. «Сен яша, яша, къоркъма,— деди о манъа.— Узакъ вакъыт яша, мен ичюн, эпимиз ичюн яша, бир заман ольме, мен сени даима северим». О башыны дивар бетке чевирди ве ольди. О вакъытсыз олеяткъаныны, чекишювлерге даяналмайып олеяткъаныны анълагъан олса керек. Мен о вакъытта бир шей анъламай эдим. Анъламасам да анамнынъ сёзлери акъылымда къалды. Иште, онынъ айткъаныны япып, шимдигедже яшайым. Анамнынъ явлугъыны даима янымда ташыйым. Явлукъ чокътан ипранды, лякин оны корьгенде, мен анамны джанлы оларакъ тасавур этем. Иште, бир парча без, анамнынъ темсилине чевирилип къалды.

Бойле хатырлавдан сонъ адамлар кусътилер. Эр кеснинъ юрегинде насылдыр агъырлыкъ пейда олды.

Разведкаджыларнынъ янында отургъан санинструктор Валя сержантнынъ икяесинден сонъ къалгъан агъыр теэссуратны ятыштырмакъ ичюн олса керек, икяе башлады:

— Бир кере бизим ашханемиз янында снаряд патлады ве ашчымыз яраланды. Оны санитарлар келип алып кеттилер. Аш пиширмекни манъа авале эттилер. Эр кес дагъылып кетти, ашханеде бир озюм къалдым. Эрзакъ запасымызны козьден кечирдим: къурутылгъан къартоп, туз ве манна курпеси. Эбет, манна боткъасы пиширмек керек. Къазанда сув къайнап башлады. Мен курпе торбасыны элиме алдым ве ичиндекисининъ баягъы къысымыны къазангъа тёктим. Текяран туз ташладым. Тузы аз олса, йигитлер озьлери къошарлар, деп тюшюндим. Къазанны къарыштырып башладым. Лякин, бироздан сонъ, чомючни къыбырдатмакъ къыйынлашты. Къазаннынъ ичиндеки боткъа бирден котерилип башлады, чомюч исе батып къалды. Бир вакъытта боткъа къазаннынъ четинден акъып тюше башлады. Мен боткъаны котелокларгъа къоям, о исе эп котериле ве эп акъа. Шашып-шашмалай

къалдым. Боткъа къазан астындаки атешни къаплап алды ве сѣндюрди. Мен боткъаны ашап бакътым. Меним бу замангъадже ашагъан ашларымнынъ ич бирине бенъземей. Эм дамсыз, эм чий.

— Валя!— деген сес ишитильди.— Аш пишtimi?

— Пишти,— дедим мен чаресизликтен ве сѣгюш ишитмеге азырландым.

Йигитлер бирдемликнен эллерине къашыкъларыны алдылар ве чырайларыны бурюштирип, тюкюре башладылар. Кимседен сес-солукъ чыкъмады. Мен агъыр сукюнетни бутюн вуджудымнен ис этем. Ниает, сары Вася ачувнен: «Бу санъа чечѣтка ойнамакъ дегиль», деп ташлады. Бу вакъиадан сонъ, мен аш пиширюв ёлларынен меракъландым. Энди тек манна курпесинден боткъа дегиль, керек олса, чешит шорбалар да пишире билем. Не япайым, йигитлер меним ашчылыкъ саасындаки теджрибемни назар-итибаргъа алгъанлары алда, мени эп «Валя курпе боткъасы» дейлер. Лагъап деген шей пишмеген боткъа киби пек япышкъакъ ола экен. Бир япышкъан сонъ, ич кетмей.

Бу вакъыткъадже индемейип отургъан Захар сѣз башлады:

— Немселер тек бизим озюмизден дегиль, бизим кечмишимизден, тарихымыздан да къоркъалар. Оларгъа къалса, эр шейни ёкъ эте-джеклер, адамларнынъ анъындан тарихны бир тамам силип ташлай-джакълар. Лякин ойле олмай: тарих эбедий. Биз якъынларда азат эткен койде — Котовскийнинъ догъгъан койи экен — немселер музей-деки Котовскийнинъ атынынъ шекилини якъкъанлар. Десене, ольген атнынъ шекилинден биле, къоркъалар.

— О атнынъ тарихы пек меракълы дейлер,— деп лаф къошты сержант.— Эфсаневий Котовскийни дефаларджа атешлер ичинден, къуршун ягъмуры астындан алып чыкъкъан экен. Дженкчилер саибини таныгъан киби атыны да таний экенлер.

— Манъа о койнинъ адамлары Котовскийнинъ аты акъкъында пек чокъ шейлер айттылар,— деди Захар.— О атнынъ тарихы керчектен де меракълы экен. Онынъ ады Орлик экен. Озь саибининъ салмакълы кевдесини Орлик енгилликнен ташый. Орлик бир заман хасталанмагъан ве бир заман ёрулмагъан, бир заман тюшкюнликнен башыны салындырмагъан. О эр вакъыт ойнакълап тургъан.

О атештен, къуршун сесинден, снарядларнынъ патлавындан къоркъмай экен, буларнынъ эписи онынъ ичюн дженкявер омюрнинъ адий ве даимий вакъиалары киби экен. Дженклешиов къызгъын олгъаны сайын, ат да эп шенълеше экен.

Орлик ич бир шейден къоркъмагъан. О эр анги маниаларны енгилликнен кече, керек олгъанда, адамларнынъ да, атеш пускюрюп тургъан топларнынъ, пулемѣтларнынъ да устуне шиддетнен бастырып бара экен.

Орлик озь саибине сынъырсыз садыкъ эди. Котовский бир де-бир якъкъа кетеджекте атыны багълап къоя экен. Байламаса, ат онынъ артындан къалмайып кетебере экен. Бир кере, Котовский атыны минип командирлер меджлиisine бара. Атны багъламагъа унута. Котовский бинанынъ экинджи къатына котерилип, меджлис залына киргенде, онынъ артындан аты да кирип келе. Бундан сонъ Котовский оны багълап башлай.

Польша джебѣсиндеки агъыр урушларнынъ биринде Котовскийнинъ янында снаряд патлай. О йыкълла ве эсини джоя. Бу вакъытта Орлик де агъыр яралана. Буюк бир осколка онынъ башына санчылгъан. Лякин бригададаки дженкчилер Орликни о дереджеде севе эдилер ки, олюм алындаки айванны къуршунламагъа ве оны бу азаплардан къуртармагъа кимсенинъ къолу котерилмей.

Котовскийнинъ ординаречи Черныш окюрюп агълай. О олюм алындаки атнынъ янына ятып, башыны онынъ алтын тюсли ялынлары ичине сокъаракъ, эп агълай.

Буны корьген эким Орликни операция япа, онынъ башыны кесип, ичиндеки осколканы чыкъара. Бу гъает муреккеп ве амелиятта сийрек

расткельген операция эди. Ат он купьгедже айтнеп олжум арасында чекишти. Черныш оны яш баланы бакъкъан киби бакъа: гедже-куньдюз онынъ яшында булуна. Ат пышпап, хырылдап башлагъанда о аман экимге чапа.

Бир айдаи сонъ, Орлик кене дженкявер сафкъа къайта ве озъ саибини ташып башлай. Экимлер агъыр яра атынъ козьлерине тесир этер белледилер, Котовскийнинъ озю де бундан къоркъа эди. Лякин бир къач кунден сонъ атынъ корюв икътидары ич денъишмегени анълашылды ве эр шей кене баштакисе киби девам этти.

Ветандаш муаребеси битти. Григорий Котовский 1925 сенеси вефат этти. Черныш истифагъа чыкъа. О узакъ губернияларнынъ бирине, ат фермасына кете. Кетювинден эвель о бир къач кунъ атынъ яшндан къыбырдамай.

Орлик де онынъ омюринде насылдыр денъишмелер оладжакъыни анълагъан киби суусып къала. Орлик бу вакъытта он сегиз яшында экен. Онынъ корюви баягъы заифлагъан ве оны истифагъа чыкъаргъанлар. Орликин истифадаки къызыл аскерлерден тешкиль этильген Котовский адына коммунагъа ёллайлар. Коммуна совети, о йылларда ишчи атларнынъ пек аз олувына бакъмадан, Котовскийнинъ дженкявер атыны иштен азат этмеге къарар бере. Бу, атны иштен азат этюв акъкъындаки бирден-бир къарар эди.

Орликинъ козьлери кеттикче заифлаша. О коммуналарнынъ эписини таний, чагъырсалар деръал чапып келе. Котовский адына коммунагъа кельгенлер, биринджи невбетге, Котовскийнинъ дульдунлен корюшелер. Дженк вакъытында Орликин билъген аскерлер узакъ-узакълардан оны коръмеге келелер ве ат оларнынъ эр бирини таний. Текмиль сокъурлангъанына бакъмадан, эвельден билъген адамларнынъ бир де-бирининъ сесини ишиткенинен чапып келе, оны къокълай, кишней. Орликнен йылларджа сонъ корюшкен сабыкъ дженкчилер оны къучакълап агълайлар, онынъле ресим чыкъарталар, оны чешит смеклернен сыйлайлар. Бойледже, Орлик онларнен, белъки юзлернен кере фотогъа алына. Котовскийнинъ дженкчилери сонъундан о ресимни чокълаштырып, бири-бирлерине ёллайлар.

Улу Ватан дженки арфесинде Орлик, отуз яшында атларгъа ант олгъан къартлыкъ хасталыгъындан оле. Колхоз ветеранлары атынъ терисинден онынъ шекилини ясайлар ве колхоз музейине къоялар. Экскурсоводлар бу аджанп экспонатнынъ огюнде узакъ вакыт токътай ве Котовскийнинъ дженкявер аты акъкъында икяе этелер.

Яры геджеде разведкаджылар ичюп берильген раатлыкъ вакъыты битти. Олар ерлеринден туруп, сес-солукъсыз озъ къысымларына кеттилер.

* * *

Генерал Цветаев корпус командири генерал И. П. Рослийнынъ земляпкасындан чыкъаджакъта телефон чалынды: командармны генерал Булатов чагъырмакъта эди.

Генерал-майор ИСМАИЛЬ БУЛАТОВ
бешинджи дарбеджи орду Арбий Советининъ азасы. 1944 с.

— Генерал Галайнынъ ишлери яхшы,— деди Булатов.— Мен онынъ дивизиясында партия топлашуву кечирдим. Он дакъикъадан сонъ орду штабына кетем. Меним адыма насылдыр аджеле телеграмма кельди.

— Мен тезден келирим,— деди генерал Цветаев.

Сиясий хадимлернинъ, коммунистлернинъ ве комсомолларнынъ культевий джесаретинде сиясий реберлернинъ ве хусусан орду Арбий советининъ биринджи азасы генерал И. Б. Булатовнынъ хызметлери буюк эди.

Орду командири, озъ небетинде, сиясий болюк хадимлерине даимий ярдымда булуна. О оларны оператив вазифенен ве дженкявер вазнетнен таныш эте, оларнынъ итибарларыны пекитмеге тырыша, оларнынъ истеклерини ве теклифлерини дикъкъатнен динълей ве назар-итибаргъа ала. Цветаев озъ комиссарынынъ — Арбий советининъ биринджи азасы генерал Булатовнынъ принципиаллигини, битмез-тюкенмез гъайретини, табиятындаки кескинликни биле, онынъ бу чизгилерини бегене эди. Орду командири ве Арбий совет азасы озълерининъ бирликти хызметлери девамында даима достане мунасебетте булундылар.

Телеграммада шойле денильген эди: «Генерал И. Б. Булатов аркъадашкъа. Қызыл Орду кадрларынынъ Баш идаресине янъы иш вазифесине таинленюви мунасебетинен кельмек керек...»

* * *

— Мен Қызыл Орду джебэ аркъасы хызметининъ башлыгъы Орду генералы А. В. Хрулевнинъ узурюна кельдим,— дей Булатов.— О мени муляим черенен къаршылап алды.

Дженкнинъ биринджи кунълеринден, мемлекетимизнинъ Силлялы Қъуветлерини маддий-техника теминатынынъ бутюн чешитлеринен темин этюв киби, буюк вазифени узерине алгъан адам иле биринджи кере юзь-юзьге расткелиштим.

Андрей Васильевич анкетагъа аит олгъан меселелер акъкъында лакъырды этип отурмады. Меним сонъки девирдеки ишлерим акъкъында бир къач суаль берген сонъ, догърудан-догъру ишке киришти. Бир къач дакъикъадан сонъ манъа онынджы гвардияджы орду команданынынъ джебэ аркъасы хызмети боюнджа муавини таин этильгеним акъкъындаки весикъа берильди.

Биринджи къыскъа корюшюв вакъытында биле Хрулевнинъ табиятына аит олгъан тедбирлилик, арекетченлик, раатсызлыкъ, муляимлик киби чизгилерни сезмемек мумкюн дегиль эди.

Огют-насиат тарзында Орду генералы А. В. Хрулев шуларны айтты: «Бу аджаип ордугъа барынъыз. Ордунынъ бутюн ходжалыкъ ишлерини озъ элинъизге алынъыз. Қъатиетнен иш корюнъиз, тертип-низамны ёлуна къоюнъыз. Керек олса, хабер этинъиз, ярдым этермиз».

Бельгиленильген вакъытта онынджы ордугъа кельдим ве командарм генерал-полковник М. И. Казаков иле корюштим.

Онынджы гвардияджы орду салмакълы къуветни тешкиль эте эди. Онынъ эркъанында докъуз гвардияджы окъчылар дивизиясы, бир топчылар бригадасы ве бир де пекитильген район бар эди. Бундан гъайры, ордунынъ ярдымджы къуветлери — эки топчылар дивизиясы, миномётчылар бригадасы, танк бригадасы, эки айры танк полкы, айры инженерлик-сапёрлар бригадасы ве бир айры миномётчылар полкы — буларнынъ эписи онынджы ордунынъ эсабында булунмакъта.

Генерал Булатов бу къоджаман ордуны ве онынъ бутюн ярдымджы къысымларыны арбий шараитте маддий-техникаен темин этмек керек. Бу гъает месуль ве муреккеп вазифе эди.

Чешит ава шараитлеринде, орманлыкъ ве батакълыкъ ерлерде девамлы талим мешгъулнетлери отъкерильди. Бундан аскерлерни илеридеки дженкявер арекетлерге азырлавнен бир сырада оларны пишкин-

лештирмек, дженкявер арекет шараитлерине алыштырмакъ, къыйынлыкъларны енъмеге огретмек макъсады да кутюле эди. Бундан гъайры, сувукъланувгъа ве юкълунчлы хасталыкъларгъа къаршы чарелер корюльди.

Генерал И. Б. Булатов дженкчилерни озъ вакъытында ве кейфиетли ашнен темин этюв боюнджа аджеле ве тесирли чарелер коръди. Булатов ишке киришкенининъ биринджи вакъытларында орду бирлешмелери ве къысым командирлерининъ ве оларнынъ муавинлерининъ топлашувында шойле бир нуткънен чыкъышта булунды:

«Къызыл аскерлернинъ турмушыны ве эрзакъ теминатыны къайгъырув командирлер ве начальниклернинъ энъ муим вазифелеринден биридир. Аскерлернинъ итияджларына бабаларджа къайгъырувнен джевапланмакъ рус ордусынынъ къадимий ве аджаип аьанелеринден биридир. Джаннынъ буюк сераскерлери Суворов ве Кутузов дженк майданларында аскерлерге командирлик япув усталыгъыны аскернинъ ашыны ве раатланувыны къайгъырувнен узъвий суретте багъладылар. Аскерни даимий суретте къайгъырув суворовджа енъюв илимининъ муим къысымыдыр. Рус арбий санъаты деаларынынъ аятында ве фааилиетинде адий аскерлернинъ сагълыгъыны, раатлыгъыны, аш-сувыны керчектен де бабаджа къайгъырувнынъ юксек нумюнелери ве мисаллерни чокътыр.

Бизим командиримиз Суворов аьанелерининъ дегерли девамджысыдыр. Миллий ве ичтимаий айырувлардан бир тамам арынгъан, Ватан дженкиннинъ алидженап макъсадларындан рухлангъан Къызыл Ордуда улу рус сераскерлерининъ аьанелери даимий суретте яшамакъ кереклер. Ватан дженки йылларында бизим бир чокъ командирлеримиз къызыл аскерлернинъ турмушыны ве ашайтыны нумюнели тешкиль этюв боюнджа баягъы теджрибе топладылар. Бу теджрибени умумлештирмек ве кениш джайратмакъ керек.

Командирлеримиз арасында азырына дуваджылыкъ мизаджлары да ёкъ дегиль. Базы командирлер аскерлернинъ раатлыгъыны тешкиль этюв ерине эр шейнинъ меркезден кельмесини беклеп отуралар. Мисаль ичюн, къысымда дженкчилерге котелоклар етишмей, дейик. Бунынъ нетиджесинде ашханеде узун небетлер асыл ола. Кунъ тертибни бозула. Ерли материалдан озъ васталарымызнен котелоклар азырласакъ, эр шей ёлунда оладжакъ, лякин командир бу актъа тюшюнмей, меркезий анбарлардан котелоклар кетирильмесини беклей.

Эбет, дженкте чешит къыйынлыкълар ола. Бунынъ ичюн де командирлер дженкчилернинъ теминатыны къайгъыргъанда исарлыкълнен, иджаткярлыкълнен, тешеббюскярлыкълнен иш коръмек, мевджут имкяндардан семерели файдаланмакъ кереклер.

Къышки уджюм вакъытында аскерлеримизни эрзакъ иле теминат бекленильмеген аллар олмады. Теминатчылар яхшы чалыштылар. Гъанимет эрзакътан билип файдаландыкъ. Колхозларнынъ фурунларында, кимерде исе адамларнынъ шахсий фурунларында отъмек пиширдик. Дженкчилеримиз яшагъан эвлерге тенеке собалар ерлештирильди. Олар сыджакъ эвлерде раатландылар ве урбаларыны, чылгъавларыны озъ вакъытында къурутмакъ имкянына малик олдылар.

Къысым командирлери эр кунъ аскерлернинъ ашларыны шахсен тешкермек кереклер. Бу саада командирлер истегени къадар тешеббюс косьтере билелер. Мисаль ичюн, гвардиялы майор Сидоров командирлик япкъан къысымда витаминли кийик отларны джыюв амелияты кениш къулланыла. Бу къысымдан орынек алып, шимди дигер къысымларда да кийик отларны джыюв ве дженкчилернинъ ашына къошув ишине дикъкъат айырылмакъта.

Мантарлар, емишлер, кокатлар, чешит тамырлар ашнынъ кейфиетини муим дереджеде яхшылаштыралар. Дженкявер шараитте, кимерде, ашларны денъиштирмек керек ола. Бойле алларда командирлер ашларнынъ мыкъдарыны, кейфиетини ве калориясыны шахсен тешкер-

мек ве аскер ашханелерининъ фаалиетини даимий незарет алтында тутмакъ кереклер.

Бир чокъ къысыларда старшиналар топлашувлары отъкериле. Старшиналар рота ходжалыкъларыны, эшьяларны эсапкъа алув, меркезий анбарлардан эрзакъ алув, оны сакълав тертиплерини огрене, теджрибе пайлашалар. Илери позицияларгъа ашны насыл этип алып бармакъ керек? Бу меселеде де теджрибе алмашылса яхшы олур эди. Ашчыларны окъутмакъ, оларнынъ ишлерини даимий ве къатты незарет алтында тутмакъ керек.

Командирлеримизнинъ озъ вазифелерини тешеббюскарьлыкънен, месулиетнен эда этиювлерини косътерген мисаллерни чокъ кетирмек мумкюн. Бир къач мисаль иле кпфаеленмек истейим. Балыкъ ягъы — инсан вуджуды ичюн гъает къыйметли иляджклернинъ биридир. Дженк мейданында аскернинъ козылери яхшы коръмек керек. Душманны вакъытында сечсе, демек вакъытында да оны ёкъ этиюв чарелерини корер. Балыкъ ягъы исе инсаннынъ корюв икътидарыны яхшылаштыра. Қысымларымызнынъ биринде адеттеки чай ерине аскерлерге ябаний гуль мейвасыны къайнатып бергенлер. Бу исе пек файдалы, инсанны сувукъланувдан къорчалай.

Дженкявер шарантте командирнинъ тедбирлиги, дедиллиги мумим роль ойнай. Рус адамынынъ эли эр ишке келише. Гвардияджы полковник Левин командирлик япкъан къысымда дженкчилер озъ эллеринен эки кочюджи ашхана, беш юз котелок, къопкъалар, чомючлер, ювунмакъ ичюн легенлер, къазанлар азырлагъанлар. Лейтенант Митрофановнынъ къысымы ог позицияда тура эди. Душман кунъдюз кунълери озен боюны къаравуллай ве сувгъа кельген аскерлерни къуршунлай экен. Командирнинъ эмиринен метийлер ве къопкъалар ясала ве сув тек гедже кетириле. Гедже кетирилъген сув исе кунъдюзге ете.

Дженкчилернинъ киселери эскирген, ипрангъан, йиртылгъан. Олар махоркаларыны джеплеринде ташыйлар. Старшина Суслов тенеке къалымтыларындан тютюн къутулары ясата. Қутучыкъларнынъ устуне исе: «Гъарпкъа догъру огге!» деп язалар. Бойле багъыш дженкчи ичюн гъает къыйметлидир. Дженк биткен сонъ да бу къутучыкъларны кимсе котерип атмаз, оны къыйметли хатире оларакъ эвинде сакълар, янында ташыр, балаларына, торунларына, аркъадашларына косътерир. Бельки, бир де бир къараманнынъ бойле услусыз тютюн къутучыгъы дженкявер шурет музейининъ экспонаты олур.

Бир сыра къысыларда джебэджилер ичюн раатлыкъ эвлери тешкиль этильди. Эр бир бирлешменинъ раатлыкъ эвлеринде шимдигедже алтышар юз къызыл аскер ве командир раатлангъан. Майор Волошин командирлик япкъан къысымнынъ раатлыкъ эвининъ фаалиетини нумюнели эсап этмек мумкюн. Қысым командири ве экимлер бу эвин озъ незаретлери алтына алгъанлар. Мында аммам, дезинфекция камерасы, берберхане, тикиджилик ве аякъкъапчылыкъ устаханелери чалыша. Дженкчилер уруш мейданларына къувет топлап, раатланып къайталар.

Раатлыкъ эвлери, эбет, пек яхшы. Лякин, базы дженкчилер ве къызыл аскерлер госпитальге кетмек ерине, «Мен енгиль яраландым», деп раатлыкъ эвине кетелер. Бойле япмакъ олмаз, аркъадашлар. Яралылар госпитальге кетмек кереклер. Оларнынъ раатлыкъ эвлеринде булунувлары къатнен ясакъ этиле.

Аскерлеримиз аль этиджи уджюмге азырланмакъталар. Эр бир командир ве сиясий хадим огюмиздеки дженклешиювлерде эр бир аскерининъ аш-сувыны бабаджа къайгъырув дуйгъусы иле тешкиль этмек керек».

Июль 4-те, эркъянында онынджи орду да булунгъан экинджи Балтыкъбою джебэсинне Резекне ве Даугавпилс догърулышында уджюмге кечмек эмир этильди. Сонъра, Ригагъа юрюш этеджек ве биринджи Балтыкъбою джебэсинен бирликте душманнынъ Балтыкъ боюнда булунгъан аскер къысылларыны къамачавгъа аладжакъ.

Онынджи орду душманнынъ Але, Каменное голлери янындаки мудафаасыны ярып кечмек, Опочка, Лудза къасабаларыны азат этмек, биринджи куннинъ сонъунда Буюк озен боюна барып чыкъмакъ, бундан сонъ, Карсава, Резекне къасабаларыны эльге кечирмек керек.

Орду генералы М. И. Казаков «Кербар денъиз бойларында» деген китабында шойле яза: «Къаршымызда тургъан душманны писбетен тафсилятлы огренип башлагъанда биз бир шейге дикъкъат эттик. Душман мудафаасынынъ биринджи ёлакъларында ССнинъ алтындыж корпусына кирген латыш къысымлары булунмакъта эди. Бу къысымлар буржуазия элементлеринден ве чешит джинаетчилерден тешкиль этильген. Булар, эмекдар латыш халкъынынъ амансыз душманлары эдилер. Латыш халкъы рус халкъындан орьнек алып, 1917—1918 сенелери озъ ватанында Совет акимиятини тиклегенде, бу элементлер шу акимиятти урып йыкъкъан эдилер. Къызыл латыш окъчылары, интернационалистик боюн-борджларына садыкъ къаларакъ, Русиянынъ революцион къуветлеринен бирликте Улу Октябрь социалист революциясында актив иштирак эткен эдилер. Шимди де, латыш халкъынынъ энъ яхшы огъул-къызлары немсе фашист баскъындыжларына къаршы Къызыл Орду сафларында туруп курешмектелер. Оккупантларнынъ аркъасында подпольеджилер ве партизанлар арекет этмектелер. Экинджи Балтыкъбою джебэсининъ 22-нджи ордусынынъ 130-нджи латыш окъчылары корпусынынъ дженкчилери мувафакъиятнен урушмакъталар».

Совет Латвиясыны азат этювге давет эткен шиарлар уджюмге азырланув девириндеки агитация-пропаганда ишлерининъ эсасыны тешкиль этилер. «Совет Латвиясыны азат этермиз!» «Рига бизимки!» «Гъарпкъа догъру илери!»—уджюм огюнден отъкерильген митинглерде, орду газеталарында бойле шиарлар даима текрарландылар.

Ленинград ве Белорусие джебэлери дженкчилерининъ эльде эткен енъишлери де аскерлеримизни рухландырды. Бу енъишлер фашист Германиясынынъ арбий машинасыны темелинден сарсытты.

Июль 10-да онынджи орду, душманнынъ «Пантера», «Рейер» деп адландырылгъан пекинтилерини кечерек, Совет Латвиясынынъ территориясына кирди. Онынджи ордунунъ аскерлеринен бирликте Латвия топрагъына Латвия Министрлер Советининъ Реиси В. Т. Лацис ве республика Компартиясы Меркезий Комитетининъ секретары И. К. Лебедев аркъадашларнынъ реберлигиндеки Совет Латвиясы укюметининъ азалары да кирдилер.

О кунълерни генерал И. Б. Булатов шойле хатырлай:

— Июль 22-де онынджи ордунунъ командирлер пунктына Латвия Компартиясы Меркезий Комитетининъ реберлери ве Латвия ССР укюметининъ азалары кельдилер. Олар уджюмнинъ кетишатынен, ордунунъ вазиятнен, огюмизде тургъан вазифелернен меракъландылар. Биз Лацис аркъадаштан орду аркъасындан келейткъан Латвия партия хадимлерининъ вазияти агъыр экенини, оларнынъ транспорт васталары ёкъ экенини ве аш къытлыгъы чекейткъанларыны анъладыкъ. Лацис бизден бир шей риджа этмедди, лякин биз ярдым этмек керек олгъаныны анъладыкъ. Бизим имаемизде олгъан бир сыра немсе машиналарыны Латвия укюметине бердик.

Орду командири мусафирлерге Латвиянынъ ири шеэрлеринден бири азат олунмагъандже командирлер пунктында къалмакъны теклиф этти. Олар разы олдылар.

Июль 23-те единджи ве он биринджи корпусларнынъ къысымлары Лудза шеэрини сарып алдылар ве сонъра оны ишгъаль этилер. Гвардияджыларнынъ дарбелери ойле шиддетли эди ки, душман шеэрдеки буюк биналарны, планлаштыргъаны киби, патлатып етиштиралмады. Сабалыкъ емек вакъытында генерал Казаков мусафирлерге Лудза шеэри эльге кечирильгенини билъдирди. Латвиянынъ партия ве укюмет реберлери шу куню Лудза шеэрини кеттилер ве ишке кириштилер.

Лудза шеэринде байрам тантаналары башланды. Шеэрнинъ мер-

Генерал-майор ИСМАИЛЬ БУЛАТОВ.
(Дженктен сонъки девирде).

кезгич мейданында бинълернен адамлар — ишчилер, койлюлер, эвакуациядан къайткъанлар топландылар. Нуткъчыларнынъ сёзлеринде совет халкъына, онынъ шаапы Къызыл Ордусына тешекюр дуйгъулары ифаде этильди. Митингде Латвия Компартиясы Меркезгий Комитетининъ секретары Ян Калиберзин, эмекдарлар депутатлары уезд иджра комитетининъ ренси Вилис Самсон, партизан аркестининъ ескили Черковский, Лудза шеэриндеки фашист лагерининъ сабыкъ мабюси Иванова сёзге чыкътылар. Олар азат этиджилерге тешекюр айтаракъ, Латвия эмекдарларыны фашист баскъындыжыларына къаршы даа амансыз курешмеге давет эттилер.

Немсе оккупантлары ве оларнынъ къолтутарлары чокъ йыллар девамында ерли эалини Совет акимнети, Къызыл Орду акъкъында чешит яланлар айтып къоркъузып кельдилер. Бойле ифтираларгъа, уйдурмаларгъа бакъмадан ерли эали озь ордусыны къуванчнен, рушениликнен къаршылан алды.

Гумница коюнде Вильгимина Машецкая деген къадын эвнининъ огюне софра донатып, ёлдан кечкен къызыл аскерлерни сютнен ве тазе отьмекнен сыйлай. Онынъ къомшусы Адольф Теренкевич сокъакъкъа бир метий квас алып чыкъты. О даа дюпс ормандан кельген. Немселернинъ оны да озьлеринен берабер Германиягъа айдап алып кетеджеклеринден къоркъуп, орманда дёрт кунъ гизленген. Къадынлар-къызлар элдеринде чешит емеклер, сокъакълар бою туралар ве дженкчилерни сыйлайлар.

Латвия эмекдарлары озьлерининъ азат этиджилерини «Ладисен» (хош кельдинъиз) деген сёзлернен къаршылайлар.

Латвия республикасыны азат этиов огърундаки дженклешювлерде дженкчилер ве командирлер тарих санфелерини яраштыраджакъ киби къараманлыкълар ве федакарлыкълар косътердилер. Тез акъкъан Айвиекс озени уджюм этиджилерининъ огюнде буюк маниа олды. Копюрлер бозулгъанлар, кечитлер миналаштырылгъан. Лякин къызыл аскерлер тюшюнип отурмадылар. Ялыдан тапылгъан балыкъчылыкъ къайыкълары, агъач эвлерининъ тахталары, бош метийлер, къыскъасы, сувда ялдай билъген шейлерининъ эписи кечюв ичюн хызмет этти. Гвардияджылар мына бойле шейлерининъ устюнде, душманнынъ шиддетли атеши астында Айвиекс озенини кечти ве бешинджи август куню озенинъ сол ялысындаки эки плацдармны ишгъаль эттилер.

Бу куньлерде уйкен сержант Валиевнинъ ады эр кеске белли эди. Валиев биринджилер сырасында озенин ялдап кече ве душманнынъ буюк бир къайыгъыны алып къача. Душман миномётларынынъ атеши алтында Валиев озюнинъ гъашмет къайыгъынен озенин беш кере кече ве эр сефер бешер дженкчини озенин о бир ялысында къалдырып келе. Бу джесюрлиги ичюн уйкен сержант Икрам Валиевге Советлер Бирлигининъ Къараманы уиваны берильди.

Балтыкъбоюнда девамлы ягъмурлар ягъып башлады. Демек, кузь кельди.

— Ягъмурлы авада дженк аркъасы хызмети аскерлерининъ ишлери баягъы агъырлаша,— дей Исмаиль Булатов.— Транспорт васталары чамургъа батып къала. Аскерлер озьлерининъ шахсий сияларынен бир чаре этип огге кетелер. Лякин ири дженкявер техниканынъ иши къыйын. Эр ерде башта ёл азырламакъ, сонъ техника васталарыны алып кечмек керек.

Ёл къуруджылары ичюн сынав девирлери башланды. Гвардияджылар ёлларны гедже-куньдюз тамирледилер, янъыларыны къурдылар. Ниает, 1944 сенеси октябрь 13-те онынъ ордунынъ дженкчилери Рига шеэрининъ дживарларына барып етилер. Эки куньден сонъ Рига шеэри оккупантлардан бир тамам темизленильди. Шеэр ичюн алынып барылгъан урушларда разведкаджыларгъа душманнынъ мудафаасыны огренмек ве бир «тиль» тутып кетирмек авале олуна.

Разведкаджылар канализация трубалары ичинден кечип, душман аркъасына барып чыкъалар. Тышкъа чыкъаяткъан вакъытта, люклерининъ бири янында, разведкаджылар эки немсе аскерини расткетирелер. Оларнынъ бирини, огде кетейткъан разведкаджы пычакънен урып ольдюре, экинжиси исе къоркъувдан къатып къала ве эллерини котере.

— Эй, раббим, мени ольдюрменъиз. Меним апайым ве эки балам бар,— деп ялвара фашист.— Олар менсиз насыл яшарлар.

— Мельун, энди балаларыны, апайыны хатырлады,— деп ачуланды сержант Сапрыкин.— Бизим эсирлерни къуршунлагъанда балачагъасы бар олып-олмагъаныны сорап отурмагъандыр.

Эсир немсе разведкаджыларнынъ сытыкъ чырайларындан балачагъа меселесинен тири къалмакъ мумкюн олмагъаныны анълады. Ве о джаныны къуртармакъ ичюн башкъа ёл тутмагъа къарар берди.

— Сержант дженаплары, ялварам, мени ольдюрменъиз,— деп фысылдады о.— Мени тири къалдыргъанынъыз ичюн бир заман пешман этмезсинъиз. Сизге файдам токъуныр. Мен сизге ойле малюматлар айтырым ки, шашып къалырсынъыз. Мен, ефрейтор Данш, сизлерге файда кетиреджегиме емин этем.

— Бу лаф башкъа,— деп онынъ сёзюни больди Сапрыкин.— Сизге мытлакъа тири къалмакъ кереклиги акъкъындаки сафсатаны токъта-тынъыз. Бу меселе бизге багълы дегиль, сизинъ кендинъизге багълы. Бизге япаджакъ ярдымынъыз сизни олюмден къуртара биле. Энди айтынъыз: биз къайдамыз ве шимди тёпеден нелер олмакъта?

— Биз шимди отель азбарынынъ астындамыз,— деп джевап берди эсир.— Бу ерден отельгедже эки юз метр къадар. Ама онынъ бинасы йыкъылды, бинанынъ магъазында исе Риганы мудафаа штабы ерлешкен. Анда буюк начальниклер чалышалар. Эм гедже-куньдюз чалышалар.

— Бизге шу штабнынъ офицерлеринден бирини алып кетмек керек. Сен не теклиф этесинъ?

— Шимди мен сизлерни офицерлерининъ аякъ ёлуна алып барайым. Анда тек бир сакъчы бар. Сизлер оны бир къыйынлыкъсыз тындырысынъыз. Мен онынъ тургъан ерини билем. Сонъ, аякъ ёлда, истеген рутбедеки офицерни эльге алмакъ мумкюн олур. Эм кимсе ишпит-мез, чюнки аякъ ёл штабдан юз метр къадар узакълыкъта.

— Къана ёлны косътер, эм алдатаджакъ олып чекишме, деръал джеэннемге ёллармыз,— деди Сапрыкин.

— Эбет, сержант дженаплары, эбет, мен анълайым! Манъа ольмек не керек? Мен озь-озюме душман дегилим. Эр шей ёлунда олур.

Труба ичинден учь юз метр къадар даа кеткен сонъ, немсе артына чевирилип, косътергич пармагъыны дудакъларына басты. Сержант бу ишмарны анълады. Дигер разведкаджылар этип кельген сонъ, оларгъа:

— Тынышынъызны чыкъарманъыз, фенерлер якъылмасын,— деп фысылдады.

Сержант озюнинъ фенерини шинелининъ этегине сарды ве сонъра якъты. Шинельден кечкен акъчыл ярыкъ разведкаджыларнынъ аякълары баскъан ерни зорнен айдынлата. Олар бири-бирлерининъ эллерини туткъан алда яваш-яваш адымладылар. Огде, тѣпедѣ люк корюнди.

— Люк,— деп фысылдады немсе.

Сапрыкин элиндеки фенерини сѣндюрди. Разведкаджылар люкнинъ пишкен толаларнен къалангъан диварына япыштырылгъан демир мердивен янына кельдилер. Немсе акъырын давушнен сержанткъа анълатты: «Люк исарнынъ янында; исар бурулгъан ерде, кошеде, сакъчы тура. Офицерлер аякъ ёлу, шу кошеден элли метр къадар узакълыкъта, о да исар янында.

Разведкаджылар сакъчыны бир дакъикъа ичинде тындырдылар. Онынъ джеседини люк ичине ташладылар. Сакъчынынъ ерине сержант эсир немсени къойды ве элине окъсыз автомат берди.

— Эгер текяранчыкъ шамата чыкъарсанъыз,— деп тенбиледи о эсирни,— балаларынъызны да, апайынъызны да бир заман коръмесинъиз. Анъладынынъызмы?

— Анъладым, сержант дженаплары,— деп фысылдады немсе.— Эбет, анъладым. Манъа яшамакъ керек, бунынъ ичюн мен элимден кельген эр шейни япарым.

Сержант, эсир немсенинъ янында, исарнынъ кошесинде разведкаджылардан бирини къалдырды.

— Эгер бир шей олса, буны еберт. Анъладынынъмы?

— Анъладым. Тынышыны чыкъарып етиштирамаз.

Огде аякъ ёлу корюне. Онынъ янында таш, тола ве чешит чѣплюк обасы. Разведкаджылар мына шу обанынъ артына барып сакъландылар.

Он дакъикъа, йигирми дакъикъа, ярым саат вакъыт кечти, лякин кимсе корюнмей.

— Тезден орталыкъ ярыкъланып башлайджакъ,— деди ачувлы давушнен разведкаджыларнынъ бири.— Сабагъадже бу ерде ятаджакъмыз гъалиба. О фриц бизлерни алдатты.

— Токъта!— деп фысылдады Сапрыкин.— Бирев келе.

Къаранлыкъ ичинден лакъырды эте-эте эки адам чыкып кельди. Олар ашыкъмайып аякъ ёлу ичине кирдилер. Бираздан сонъ оларнынъ артындан Сапрыкин ве даа бир разведкаджи кирдилер. Бир къач дакъикъадан сонъ разведкаджи чыкъты, Онынъ артындан эллери артына багълангъан ве агъызына чул парчасы тыкылгъан немсе корюнди. Сапрыкин онынъ артындан кельмекте эди. Немсенинъ аркъадашы эбедий оларакъ, аякъ ёлу ичинде къалды. Разведкаджылар Даншнынъ янына кельгенде, о шашмалады ве ѳеджанлы давушнен:

— Э-э, полковник дженаплары!— деп фысылдады:

Разведкаджыларнынъ бири элинен онынъ агъызыны къапатты.

— Юм агъызынъны, сен япъылдынъ.

Разведкаджылар деми озълери чыккъан люкнинъ янына кельдилер.

— Бизим аркъамыздан келеберинъиз, теэсюф ки, биз башкъа ёлны бильмеймиз,— деди сержант эсирге ве озю биринджи олып люкнинъ ичине тюшти.

Къайтув ёлу енгиль эди. Саба ачылгъанда разведкаджылар штабкъа етип кельдилер.

1944 сенеси 15-нджи октябрь куню акъшам Совет Латвиясынынъ пайтахтыны азат эткен экинджи ве учюнджи Балтыкъбою джебзлери шерефине Москвада салют берильди. Бу операцияда иштирак эткен бир чокъ дивизияларгъа Алий Башкоманданлыкънынъ эмири муджиби Рига ады берильди.

Рига операциясы екюнленди. Бу вакъытта совет аскерлери Эстонияны (Моонзунд архипелагы адаларындан гъайры) ве Латвияны (Курляндиядан гъайры) азат этилер.

Къызыл Ордунынъ гитлерджилер узеринден аль этиджи гъалебелери йылы олгъан 1944 сенесининъ сонъу якъынламакъта эди.

— 1945 сенеси эсас чатышувлар Берлин догърулышында оладжакъы белли эди,— дей генерал Исмаил Булатов.— Биринджи ве экинджи Балтыкъбою джебэлери башта душманнынъ Курляндиягъа ерлешип алгъан группаларынен тутушаджакълар. Бу группалар яхшы пекинген ве сиялангъан олсалар да, дженкнинъ кетишатыны денъиштирмектен аджиз эдилер. Шай исе де, Курляндия группасыны мумкюн къадар тез ёкъ этмек керек эди. Даима огге ынтылгъан ве энъ агъыр шарантлерде урушны тешкиль этмеге билген аджанп, керчектен де гвардияджи офицерлернинъ къыйметли сималарыны шимди де сыджакълыкънен, эеджаннен хатырлайым.

Генерал Булатовгъа Курляндиядаки гитлерджилерни тар-мар этювде иштирак этмеге сыра кельмеди. 1945 сенесининъ февраль айындан Совет Ордусы дженк аркъасы хызмети начальнигининъ резервинде булунаракъ, генерал Булатов дженк аркъасы хызметининъ учунджи Белорусие джебэсинде, гъалебеден сонъ исе Румынияда векили оларакъ, Девлет Мудафаа Комитетининъ муим ве месуль вазифелерини эда этти.

Бизим халкъымыз улу Гъалебе кунюни дёрт йыл бекледи ве ниаат, о кунъ келип етти. Майыс 9-да бутюн газеталарда Алий Башкоманданлыкънынъ дженкнинъ гъалебенен екюнленгени акъкъындаки эмири басылды.

Эр бир совет адамы бу куню озюнинъ фикирлеринен, озюнинъ дуйгъуларынен, къуванчлары ве гъаипларынен ялынъыз къалды. Дженкнинъ 1418 куню, Улу Гъалебенинъ бизим адамларымызнынъ къанларынен сылангъан басамакълары энди артталар...

Джыллы майыс куню, кунеш озъ нурларыны джумертликнен сачмакъта. Таныш олгъан ве таныш олмагъан адамлар бири-бирлерини тебриклеилер, къучакълайлар, оюшелер...

Генерал Булатов шойле дей:

— Бизим душманларымыз, бизим гъалебемизге асетнен бакъкъанлар гитлерджилер Германиясы киби гъает къудретли душманны насыл этип енъгенимиз акъкъында къафа ёралар. Фашизмнинъ магълюбиятини Гитлернинъ нукъсанларынен, герман штабларынынъ аджемилигинен, фашист генералитети фикирлерининъ консервативлигинен, ве даа насылдыр себеплернен анълатмакъ истегенлер де тапылды. Бельки, юкъарыдаки шартларны да козь огюне алмакъ керектир, лякин меселенинъ маинети оларда дегиль. Бизим улу гъалебемиз бизим ичтимай къурумымызнынъ къавийлигинен, халкъ ве партиянынъ бозулмаз бирлигинен, ленинизм гъаелерине сынъырсыз садыкълыкънен темин этильди. Владимир Ильич Ленин 1919 сенеси къызыл аскерлер огюнде айткъан нуткъында шойле деген эди: «Эр анги дженкте гъалебе дженк мейданларында озъ къаныны теккен кутълелернинъ рухий вазиятине багълыдыр. Дженкнинъ адалетли экенине ишанч, озъ халкъы шерифине озъ аятыны къурбан этмек кереклигини анълав аскерлернинъ рухуны котере ве оларны мисли корюльмеген къыйынлыкъларгъа къатланмагъа меджбур эте... эр бир ишчи ве койлю неге кетейткъаныны яхшы биле ве адалет, социализм тантанасы эшкъына озъ къаныны анълы суретте теке»¹.

Улу Ватан дженкнининъ бутюн джебэлеринде дженклешкен, адалет ве социализм тантанасы эшкъына кутълевий къараманлыкълар косъ-терген совет аскерлери улу даийнинъ бу сёзлерине садыкъ экенлерини дефаларджа исбат эттилер.

Рус халкъ эпосында джанлы сув акъкъында бир ривает бар. Бу сув олюлерни тирилъте, душман пле тутушувда заифлагъанларгъа къувет бере экен. Улу Ватан дженки йылларында большевиклернинъ —

¹ В. И. Ленин, Эсерлерининъ толу джыйынтыгъы, 41-иджи том, 121-иджи саифе.

Ленин партиясынынъ сѣзлери бизим ичюн мына бойле джанлы сув, къувет менбаы олды. Партия сѣзю шиддетли дженк йылларынынъ къыйынлыкъларыны енъмеге давет этти, дженкнинъ даянылмайджакъ дакъыкъаларында адамларнынъ къуветлерини къат-къат арттырды, оларны гъалебеге чагъырды. Бу сѣзлер бутюн командирлернинъ ве сиясий хадимлернинъ, бутюн коммунистлернинъ ве комсомолларнынъ — джесюрликте даима нумюне косьтерген ве коммунистлик борджына даима садыкъ олып къалгъан букюльмез ирадели адамларнынъ къудретли дженкявер силасы эди.

Мен бойле адамларнен бир сафта туруп дженклешкеним ичюн озюмни бахтияр ис этем.

1946 сенесининъ февраль айында Исмаиль Булатов сагълыгъынъ заифлагъаны себебинден истифагъа чыкъты. Улу Ватан дженкининъ джебэлеринде кечирген эки контузиясы ве яралары онынъ къавий вуджудыны сарсыттылар.

Улу Ватан дженкинден сонъ башлагъан барышыкъ куньлеринде генерал-майор Исмаиль Булатов яшлар арасында арбий--ватанперверлик пропагандасынен огърашты. О дженк ветеранларына ярдым этюв Одесса комитетининъ азасы, Киев районы ветеранлар советининъ реиси оларакъ, джемаат ишлеринде актив иштирак этти. Оны студентлер аудиторияларында, мектеплерде, шеэрнинъ арбий окъув юртларында ве интернатларында сыкъ-сыкъ расткетирмек мумкюн. О силадаш достларындан, азат этильген шеэрлернинъ эалисинден, дженкявер шурет музейлери тешкиль этмекте олгъан комсомоллардан ве пионерлерден кельген юзлернен мектюплерге джевап яза:

Онынъ иш одасындаки масасы устюнде бир чокъ багъышлар тизилип къойылгъан: шахта макети — Донецк шеэрининъ эмекдарларындан (1968 с.), Т-34 танкынынъ макети, четине «Алтынджы гвардияджы дивизиянынъ биринджи комиссарына команданлыкътан» (1975 с.), Брест къалесининъ макети ве иляхри.

1975 сенеси сентябрь 25-те бутюн омюри Коммунист партиясына, сеvimли Ватанымызны сила иле къорчалав ишине сынъырсыз садыкълыкънынъ парлакъ нумюнеси олгъан аджаип инсаннынъ, генерал Булатовнынъ юреги уруштан токътады.

Совет девлети онынъ Ватан огюндеки хызметлерини юксек такъдирледи. О учъ кере дженкявер Къызыл Байракъ орденинен, II дреджели Кутузов, II дреджели Богдан Хмельницкий орденлеринен, бир чокъ дженкявер медаллернен, тыш мемлекетлернинъ орденлери ве медаллеринен мукафатланды.

Генерал Булатов Одесса шеэринде дефн этильди. Онынъ къабири устюндеки къара мермерден япылгъан абидеге шу сѣзлер оюлып азылды: «Генерал-майор Исмаиль Булатович Булатов — 1944 сенесининъ апрель айында Одесса шеэрини азат эткен бешинджи орду Арбий Советининъ азасы. 28.II.1902—25.IX.1975 сс. Мудафаа министрлигинден».

Исмаиль Булатович Булатов буюк аят ёлуны кечти. Рим фейлесуфы Сенека шойле деген эди: «Эгер аят толу олса, о узундыр... Аят узунлыгъынен дегиль, мундериджесинен ольчене». Генерал Булатовнынъ аяты пек зенгиндир, о эмекнен, къайгъырувнен, раатсызлыкъларнен, толу эди, о Ватаны эшкъына чалышты, онынъ мудафаасы ичюн къайгъырды, онынъ саадети ве мустакъиллиги ичюн раатсызланды.

СУВИЧИНДЕ ай ярыгы

Повестъ

Чырышлы, беяз феси козьлери узерине тюшюрильген, беяз халатлы Володя апансыздан пейда олды. Мени биринджи кере корьген адам киби, манъа дикъкъатнен бакъып, козлюгини тюзетти ве хастахане къапыларына догъру адымлады. Мен де онынъ пешинден кеттим.

Володя балабан демир куллюк огюнде токъталып, сигар якъты. Онынъ янына кельдим, лякин манъа чевирилип биле бакъмады. ялынъыз теренден мыдырданды ве омузларыны кысты. Мен онынъ адетлерини яхшы билем. О, даима ойле... джиддий лакъырдыгъа киришмезден эвель, башта бираз сомурдана ве омузларыны кыса.

— Айта бер, Володя, ишни созма!— дедим мен.

— Вакъытынъ бармы?

— Ахмакъча суаллер берме, доктор!— деп япшакъ тюкрюгимни зорнен ютып, онынъ козьлерине бакътым.

— Ойле олса, сабыр эт. Мен бир бучукъ сааттен чыкъарым.

О мердивенлерден ашагъы энип, тар сокъакъ бою кетти. Хатиримде къалгъанына коре, бу ерде, якъында скемле оладжакъ. Бар экен. Скемле аркъасына яслана берип отурдым ве шу арада козьлерим алдында черчиве ичинде адий бир левха джанланды: анам, аптем Насиба, Володянынъ бабасы Николай Степанович, Зера апте, Белла. Эписи бирден... Анам башыны саллап тура. Николай Степанович турмадан къашларыны ойната, гуя «ич бир шейге къулакъасма, сагълыгъынъны бакъ» демек истей. Белланен Зера енге агълайлар.

Сонъундан бутюн бу шахслар козьлерим огюнден ёкъ олдылар. Мен озюме кельдим. Мен мында достумдан одюнч пара алмагъа кельген эдим. Володя пейда олгъанынен скемлеге отурды.

— Не къадар керек?— деп сорады.

— Йигирми беш манат олса, етер...— дедим мен.

Володя элини джебине далдыргъан арада къаршыдан келеяткъан фидан бойлу кыыз козюме чалынды. Устюндеки къалын, къаба хастахане халаты биле онынъ тегиз эндамыны бозмай эди.

Меним назарымны эслегенинен, кери чевирильди.

— Мераба, Шахло. Бугунъ машалланъ бар!— деди о кулюмсиреп.

Къыз башыны эгип алды. Онынъ арыкъ янакъларындаки чылчыкъ козьлери даа да ири олып корюнди. Боюны исе инджечик.

— Шахло, озюнъни насыл ис этесинъ?— деп сорады Володя.

Къызнынъ ап-акъ дудакълары кыбырдандылар, оларда тебессюм асыл олды.

— Пек яхшы ис этем, доктор.

— Сизге джан-юректен къуванам.

— Сагъ олунъыз, доктор! Энди тезден хастаханеден чыкъарыладжагъыма эминим.

— Мен де ойле олмасыны истейим.

Бизим козьлеримиз чатышты. Онынъ козьлеринде шу анъ йылтыравукъ, уфачыкъ нокъталарны эследим. Бу нокъталар радио аппарат-ындаки чыракълар киби балкъылдайлар. Де сёселер, де текрар яна-лар. Бир шейлер айтмакъ истейлер. Мен энди буны анълап башладым. Оларда онынъ бахты айдынлатыла. Хасталыгъыны енъе башлагъаны-на къувана.

Мен, не ичюнدير бильмем, онъа якъынлаштым. Бу арада онынъ козьлериндеки къыгъылчымлар бирлешип, атеш киби алевленип янды.

Авлакътан кельгён киби бир дауш ишитильди:

— Сиз кимсинъиз?

— А-а-а. Азиз.

Къыз башыны эгип, кери къайтып кетти.

— Володя, о ким ола?

— Бу насыл бир суальдир?— деди Володя асабийликнен омузлар-ыны ойнатып.— Хаста адам иште... Джиддий хаста.

— Насыл хасталыкъ?

— Онъа урулдыньмы, не?

— Мен буны джиддий оларакъ сораيم, достум!

— Бегендинъми?

— Пек бегендим!

— Бу сенинъки ахмакълыкъ, достум... Санъа ойле олып корюнесе керек,— деди Володя асабийленип ве элиме пара туттырып, къабул одасына тараф кетти.

Мавы кок къуббеси... анда учушкъан акъ булут кесеклерине бакъ-ып къалдым. Олар устюнде, чегертки киби, самолёт учмакъта эди.

«Бутюн меселе хастаханеде башлады» деп тюшюндим мен козь-леримни ерге алып.

* * *

Шу куню район иджра комитетине кирип, янъы квартирагъа ор-дер алдым. Квартира бол ве айдын эди. Эки айры одасы, азбаргъа ачылгъан балконы бар.

Бу хабернен анамны къувандырмакъ ичюн аптем Насибанынъ эви-не кеттим. Мен озюм бизим эски топракъ эвде кунъ кечирем, оны йыкъ-аджакълар.

Босагъа огюнде потюклеримни чыкъардым ве:

— Насиба, анам къайда?— деп сорадым.

— Тюкянгъа кетти, тезден келир,— деди о.

Бала догъурмагъа азырлангъан аптем баягъы семирген, бети ке-нишлеп, козьлери тарлашкъанлар.

— Сонъ, яшайышларынъыз насыл?

— Бир къарар. Эр кеснинъки киби,— деди Насиба къарыкъ да-вушнен ве чайникни тасырдатып, газ плитасы устюне къойды. Якъын-ларда арамызда олып кечкен даваны унутмагъаныны анъладым.

Аптем Насиба эвленмезден эвель бам-башкъа адам эди. Инсти-тутта окъувы яман олмайып, нефис гимнастикадан экинджи разряд алды. О заманларда биз давалашмай эдик. Мен аптемде эр шейни бе-гене эдим. Институтны битирген сонъ онынъ яхшы хадим оладжагъы-на эмин эдим.

Аптем дипломыны къорчаламаздан ярым йыл эвельси, яни ходжа-гъа чыкъкъанда, мен ойле тюшюне эдим.

Тойгъа чокъ адамлар чагъырылды, зияфет буюк олды, чалгъы-чагъана чалды. Той арфесинде мен шойле бир левханынъ тесадюфий шааты олдым ки, ондан сонъ бир къач кунълер аптемнинъ козьлерине бакъып оламадым. Иште, не олып кечти.

Ниях къыйылмаздан бир афта эвель, адет узре, куев джнез бах-

шышларыны йиберди. Олар пек чокъ эдилер. Мен аптемнен богъчалар башында расткельдим. Мени, эвеля, онынъ ачкозь бакъышлары тааджиplenдирди. Богъчалардан парчаларны, кофта ве антерлерни чарчапик къапышлап ала кийип бакъа да, кузьгюге козь ташлай, сонъра оларны кровать устюне ата.

— Ах, къызчыгъым, сенинъ бакътынъ юрьди. Пек гузель бакъышлар!— деп, сукъланып бакъкъан анам, агъызыны юммадан, текрарлай тура ве эп башыны саллай.

Лякин Насиба анамны коръмеген ве ишитмеген олды, чюнки бутюн дикъкъаты бакъышларда эди. Туфляларны, эки чифт чызманы, плащ ве язлыкъ пальтоларны ольчеп бакъты. Аптем тюб урбалар сарувлы целлофан пакетлерни ачып башлагъанда мен артыкъ чыдап оламадым ве одадан чыкътым.

Багъчада терек тюбюнде ерлешип отургъан вакъытымда, мени бу дередже сарсыткъан шей акъкъында тюшюндим. Меним догъмуш аптеме не олды? Эвеллерде чул-чыбыргъа тап бу къадар берильмей эди де.

Арадан ярым йыл кечкен сонъ Насиба дипломыны алды, лякин ишке чыкъмады. «Сардор бутюн кереклеримизге етерлик мыкъдарда гедже-кунъдюз пара кетирип тура, манъа чалышмакъ не керек» деди аптем.

Мен онъа, чалышмакъ кереклигини видждан джеэтинден зарур экенлигини анылатмагъа тырыштым. О, «меним ишиме къарышма ве не япаджагъымны манъа огретме» деп сертийди.

Насиба озъ зенаатыны унутты. Китап окъумай, нефис гимнастика секциясына къатнамай, оларнынъ ерине чул-чыбырнен огърашты. Арамыздаки учурым да буннынъ себебинден мейдангъа кельди.

Эгер мен бутюн буларгъа эмиет бермеген олсам, мунасебетлернимиз тап бу къадар бозулмаз эди. Лякин аптемдеки бу денъишме мени бир тамам къутуртты. Ичим-багъырым бунъа наразылыкъ бильдирди. Онъа тесир этмекни буюрды. Лякин мен энди онынънен эвельки киби лакъырды этип оламайым. О исе буны сезмей. Озюни ич де сикъмай эр кес окъугъан киби, мен де окъуйым, деп къутулды.

Мен онынъ эллериндеки ве къулакъларындаки къыйметли юзюклерге ве купелерге бакъып, ачувнен сейлендим:

— Бойле япмакъ алчакълыкъ ве намуссызлыкъ. Сен диплом алмагъа хаяллангъан адамнынъ дипломыны тутып алдынъ. Буны акълы иш саясынъмы?

— Уфакъ-тюфеклер акъкъында тасырдама,— деди аптем.

— Кене текрарлайым, сен алчакълыкъ ве намуссызлыкъ яптынъ. Бу сени раатсызламаймы?

— Къардашчыгъым, сен мени динъле!— деди Насиба мыскъылнен кулюмсиреп.— Мени не къадар бездиргенинъни аныламайдырсынъ. Айды, экимиз апълашайыкъ. Манъа айткъан бу сёзлеринъни, эйиси, оладжакъ къадынынъа къалдыр. Сен, Азиз, бу эвге сийрек кельсенъ, экимиз ичюн де яхшы олур эди.

— Яхшы, апте, илериде айткъанынъ киби япарым.

Къапы ачылды, ичери анам кирди.

— Сен бизни сийрек зиярет этиджи мусафирлерден олып къалдынъ,— деди о тюкяндан кетирген отъмегини сумкасындан чыкъарып.

— Афу эт, ана! Иш пек чокъ!— дедим мен, дикъкъатнен анама бакъып. А манъа, кечкен эки ай ичинде баягъы азгъан киби корюнди.— Озюнъизни насыл ис этесинъиз, ана?

— Акъ джигерим, огълум, раатлыкъ бермей.

— Мен къуванчлы хабер алып кельдим. Бизге эки одалы квартира береджеклер.

— Мен гъает мемнуным,— деди анам, ляким бетинде эеджан сезильмеди.— Бизде де янъылыкъ бар, Сардорны янъы, юксек вазифеге алалар.

— Насыл вазифеге?

— Склад мудирлигиндең болук башлыгынынъ муавинлигине.
Насиба кескин-кескин уфулдап алды, анама, керексиз шейлер акъкында лакъырды этмек керекмегенини сездирди. Анам агъызыны зорнен ойнатып, Насибанынъ догъураджакъ баласы бир яшыны тол-дургъандже бу эвде яшайджагыны айтты.

* * *

Шу куннинъ сабасына эвге монтёр кельди, бош одаларны таа-джипленип козьден кечирген сонъ:

— Мебельни даа ичери кирсетмединъизми?— деп сорады.

— Менде мебель ёкътыр.

— Демек, шимдилик телефон — сервант ве люстра ерини тутаджакъмы?

Мор козьлю монтёр аппаратыны курсю устюне къойып, тельни розеткагъа кечирди ве трубканы къулагъына кетирип динъледи.

— Эр шей ёлунда!— деди о.

Онынъ артындан къапыны къапагъанымнен, чёплюк машинасынынъ девамлы давушы ишитильди: тюневин ашхане ве балконны темизлегенимден бир ящик чёплюк толгъан эди. Оларны алып чыкътым.

Азбарда, эвнинъ артына айлангъанымнен, артымдан таныш давуш ишитильди.

— Вай, бу адам ким? Азиз дегильми?

Корюшмегенимиз акъикъатен, пек чокътан эди.

О, Белла эди.

— Сабалар хайыр олсун, дживаным!

— Сизге де хайыр олсун!— деди кесик сач къыз.— Мында яшайсыньмы?

— Мында?— дедим мен.

Онынъ ири, кестане тюр козьлери парылдадылар.

— Пек яхшы! Демек, кене къомшу олдыкъ.

— Ойле олып чыкъты.

— Чокътан бери корюшмедик. Он йыл олгъандыр. Мен анам иле дайымнынъ эвине кочип кельдик.

— Сизинъкини де йыкъаджакълармы?

— Эбет,— деди Белла, юксек сеснен кулип.— Тек бизимкини дегиль, бутюн сокъакъны йыкъаджакълар.

— Эвлер тарихкъа кечелер... Ойле олгъаны яхшы, сен айтчы Циля енгенинъ сагълыгы насыл?

— Чокъ яхшы. Сени эр кунъ хатырлай.

— Багъышла мени, Белла, ашыкъам,— дедим мен.— Даа корюшир, лакъырды этермиз.

— Бугунъ акъшам бизге кир: учюнджи кечит, секизинджи квартирада яшаймыз...— деди Белла.

* * *

Циля енге акъайынен берабер узун омюр кечиргенлерини биле эдим. Ватандашлар дженкинде еудий къыргъынлыгы вакъытында ве дженк вакъытында олар бизим шеэримизге кочип кельген сонъ оларгъа квартира берильгенде, биз Лопатниковлар аилесинен къомшу тюштик. Циля енгенен анам пек достлашты. Онынъ акъайы Сема эмдже радио устаханесинде ишлей эди. Бизим «Минск» радиосы бозулгъанда бабам Сема эмджеге келип радионы тюзетип бермесини риджа этти. Ярым саат кечкен сонъ, радиомыз чалышып башлады. Лякин Сема эмдже замат акъкъы алуудан кесен-кес ред этти. «Къомшу, зорлайджакъ олсанъыз, сизге джаным агъырыр» деди. Эвден чыкъкъанда, манъа ешилъ бир трубкачыкъ бахшыш берди.

О заманларда Белла юксек ве арыкъ бир къызчыкъ эди. Бизге кьошулып ойнамай эди. Оны эксери вакъытта бир кошеде отурып, китап окъугъаныны коръмек мумкюн эди.

Мен бешинджи сыныфны битиргенде, Белла секизинджини битир-

ди. Аля хатиримде: куньлернинъ биринде онынъ янына барып, нелер окъугъанынен меракъландым. Белла элиндеки китапны манъа узатты: «Лермонтов. «Заманымызнынъ къараманы».

— Меракълымы?

— Пек меракълы.

— Манъа окъумагъа бир шейлер берип олурсынъмы?

— Не вакъытта?

— Истесенъ, шимди.

— Олмаса, манъа сёз бер,— деди о.

— Насыл сёз?

— Китапны къайтарып береджегинъ ичюн.

— Пионер сёзю берем.

— Кеттик.

Белла мени орта дереджеде донатылгъан бир ода ичине алып кирди. Одапнынъ бир кошесинде китапларнен толу юксек агъач рафлар бар эди. Белла бу китаплардан бирини алып, манъа берди.

«Сагъ олунъыз» дедим мен ве эвге къайтып кельдим, дивангъа отурдым, окъуп башладым.

Анам базардан къайтып кельгенини, тышарыда орталыкъ къаранлыкълангъаныны дуймай къалдым, «Мексикалы», «Беяз сукюнет» ве «Ялан кунешлер ёлу» нкяелерини аш-сувны унутып окъудым. Эртеси куню сабасы кене Беллагъа чаптым.

— Оларны энди окъуп чыкъланъмы?— деп сорады о.

— Окъудым.

— Ойле тезми?

— Тез окъумакъ осал шейми?

— Ёкъ мен онынъ ичюн айтмайым.

— Ёкъса, окъугъаныма инанмайсынъмы?

— Догърусыны айтсам, инанмайым.

— Ойле олса, сен оджапче ол да, мени тешкерип бакъ.

— Яхшы,— деди Белла кулюмсиреп. Лякин мен билем, о инанды.

Арадан ярым саат кечкен сонъ, мени кене эвлерине алып барды.

Мен арды-сыра Белла теклиф эткен китапларны окъуй башладым. Онынъ уфакъ китапханеси биткен сонъ, мектеп китапханесине язылдым. Белланен дост олып къалдыкъ. О меним, тек окъувымнен дегиль, уйкен аркъадашым оларакъ мектеп китапханесинден насыл китаплар алып окъугъанымнен де меракъланды. Арадан чокъ йыллар кечкен сонъ, мен Белланынъ аятымда ойнагъан муим ролюни текмиль анълалдым. Онынъ саесинде мен китапларны севдим. Китап меним энъ къыйметли ве якъын достум олды.

* * *

Кечкен йылнынъ башларында бокс мейданыны ташлап кеттим. Буны япмакъ къолай иш дегиль эди, лякин экимлер бу меселеде енъильмез олып чыкълар. Чокъ муляазалардан сонъ мени консилиумгъа чагъырдылар. Эсли-башлы чалбаш эким къашым ярылгъаныны, насылдыр бир синъири узун муудет тедавийленмек кереклигини, акс алда, сокъурлана биледжегини айтып, башкъа ишнен мешгъуль олмамны тевсие этти. Бу ал манъа спорт джемнети ренси одасындан чыккып, тренер олып чалышмагъа истегим олгъаныны бильмеге имкъан берди. Ренс меним паспортымы ве даа якъында алгъан институт дипломымны ачып бакъкъан сонъ, ариза язмам ичюн манъа беяз кягъыт табагъы берди.

Меним секциямда спорт иле огълан балалар мешгъуль олалар. Мен биринджи кере секциягъа кельгенде отузгъа якъын баланынъ беклеп тургъан козълерини коръгенимнен бираз шашмаладым. Мында келеяткъанда ёлда уйдургъан мешгъулиет планым бозулып кетти. Олар бир кереден манъа онларнен суаллер бердилер: не вакъыт боксчы олдынъыз, къач урушта иштирак эттинъиз, озюнъизге ярдым эткен адам бармы деп сорадылар. Мен оларгъа джевап берген арада меш-

гъулиет ичюн айырылгъан вакъыт кечип кетти. Сонъундан, эльбетте, эр шей ёлуна минди.

Мен оларны севдим. Ялынъыз сёз туткъанлары ве тырышкъанлары ичюн дегиль. Юреклерни темиз, козьлерни айдын экени ичюн, муреккеп меселелерни саделикнен анълата бильгенлерни ичюн севдим. Учъ айдан сонъ меним яш достларымда татиллер башлап, лагерлерге, санаторийлерге даркъалып кетильген вакъытта мен, ялынъыз къалдырылгъан адам киби, бир озюм шашмалап юрьдим.

* * *

Балалар энди топлангъан эдилер. Мен урбамны авуштырып, залгъа кирдим. Олар гурюльтили давушнен селямлашып, сафкъа тизильдилер. Эллериндеки кунъделик дефтерлерини алдылар. Бугунъ мен бу кунъделиклерни козьден кечирмек кереким. Кунъделиклерге бакъып, оларнынъ насыл окъугъанларыны, озьлерини насыл туткъанларыны таин этем. Мектеп ишаретлерни къанаатсыз талелелерни секциядаки мешгъулиетлерге алмайым.

Он беш дакъыкъадан сонъ, Якъуб ве Муса союнылгъан одагъа кирдилер. Олар яхшы балалар, келеджеклерни де яхшы. Хусусан Эркин себатлы, кучьлю ве ирадели бала. Бундан учъ ай эвельси о шеэр чемпионы унваныны къазанды. Шу вакъыткъадже о, менде айры эсапта эди. Оны аселег ич бир тюрюлю ярышкъа чыкъармай эдим. Бу меселеде ашыкъмакъ керекмей, деп тюшюне эдим. Эркиннинъ бокс мейданында бир кере енъиш къуванчыны татыгъан сонъ, онынъ лезетини бир даа унутмамасыны истей эдим. Бунынъ ичюн кимерде оны юмрукъ энди-рювни огретюв мешгъулиетинде саатлернен тутам. Ерулгъаны акъкъында бир вакъыт шикъетленмей. Манълайындаки терни сюрте, кене алетлер арасында доланып башлай.

Кунълернинъ биринде о, эр алда, меним яныма келип,— айтынъыз, керчектен, ярышларгъа мен не вакъыт къошула билирим?— деп сорады.

— Сен уста боксчы олмакъ истейсинъ, ойле дегильми?

Эркин башыны саллады.

— Бокс эр бир спортчыдан узун муддетли ве себатлы эмек талап эте. О, озюнде ираде, эрлик ве исарлыкъ тербиелемек, къыйын сына-дан кечмек керек. Ялынъыз бу саеде о спорт юксекликлерине чыкъа билир.

Мен оны ич бир вакъыт макътамадым, башкъаларгъа мисаль этип косьтермедим. Мен буны догъру япам деген фикирге кельдим. Эркин озюндеки мусбет хусусиетлерге бакъмадан, айны вакъытта, бурун котермеге бильген ве яманлыкъны унутмагъан бала эди. Буларнынъ биринджисине эеджансыз бакъсам да, экинджиси мени тюшонджелерге къалдырды. Бунъа не джезттен якълашмакъ кереклигини озюм де бильмей эдим. Бу эснада мен Эркиннинъ залдан тышта, тена сокъакъларда башкъаларнен эсаплашмакъ адети олгъаныны ишиттим ве онынъле айрыджа иш алып бармакъ къарарына кельдим.

Сонъра, о шеэр ярышларында иштирак эткен сонъ, манъа теляшлы хаберлер келип башлады. Эльде эткен биринджи мувафакъиети Эркинге менфий тесир япмагъан экеними? Яхшы ки, бойле олмады. Мешгъулиетлерден биринде яныма келип сорады:

— Сиз, спортчы ирадели ве джесюр олмасы керек деген эдинъиз. Бу кяфими?

— Акъыкъий спортчы ичюн бу эки хусусиет аз,— дедим мен.— Меселя, сенде усталыкъ етишмей.

— Тек шуму — деди о тааджипленип.

— Ёкъ. Сен даа бокс мейданында йылдырым тезлигинен тюшонмекни огренмек керексинъ. Озюнь эндиреджек эр бир дарбенъ рессамнынъ суретиндеки боялар киби, тыпкъы-тыпкъына озь ерине тюшмеси керек. Лякин сенинъ вазифенъ бундан да муреккеп. Рессамнынъ айлар зарфында яраткъаныны сен докъуз дакъыкъада аль этмек керексинъ.

Учъ раунд девамында ракъибинъе ве судьяларгъа кучлю олгъанынъ-ны, енъишке лыйкъ экенинъни тасдыкъламакъ керексинъ...

Мешгулиеттен сонъ ювунгъан балалар кене залда топландылар. Джиан боксы тарихына ярым саат багъышламакъ бизде адет олып къалды. Балалар америка спортчылары Дюисни, Фитцимонсны энди биле эдилер. Бугунъ мен дефаларджа чемпион олгъан Николай Королёв акъкъында айтаджакъ эдим.

* * *

Энди дёрдинджи къаткъа котерилеяткъан арада балалыкъ достум Георгийге кирмек кереклигини хатырладым. Одагъа кирип, потиклеримне чыкъаргъан арада, телефон чынъылдады.

— Динълейим.

— Мераба, Азиз!— мен Георгийнинъ хош баритон даушыны эшиттим.

— Сенинъ япкъанынъны насыл аңламалы, достум? Саат секизде менде корюшпмиз деп аңлашкъан эдик де... Ёкъса бир шей олдымы?

— Гога, багъышла мени, иштен даа шимди бошадым. Балаларнен музейге бардыкъ... Менде шойле бир фикир бар. Володьканен берабер манъа келинъиз. Келеяткъанда ёлда ашамагъа одыр-будыр алмагъа да унутманъыз. Менде эр шей там-такъыр.

— Яхшы, беклеп тур!

Георгийнен Володя менден эки яш буюклер. Мен оларнен учонджи сыныфта окъугъанда достлаштым. Айны шу йылы биз авиамодель тегерегине язылдыкъ. Лякин анда чокъ къатнамадыкъ. Тегерек ёлбашчысы Иван Захарович пек мыз-мыз адам олгъанындан оны ташлап кетмеге меджбур олдыкъ.

Янъы окъув йылы башлайджакъта, мен боксчылар секциясына язылдым. Георгий — ресимджиликке, Вовка исе биология тегерегине кирдилер.

Догърусыны айткъанда, бокста ишлерим бир кереден уймады. Биринджи чериктен сонъ тренер кунъделник дефтеримдеки ишаретлерни корип, мешгулиетлерге къатнамамны шу саат ясакъ этти.

Георгий, анасы Зара енгенен берабер туркмен базары янындаки уфакъ эвде яшай эдилер. О, тикиш фабрикасында эмек ве иш акъкъы болюгининъ башлыгъы олып чалыша эди.

Володяларнынъ эвине мен сийрек кире эдим. Достумнынъ анлеси эвеллери менде пек яхшы теэссулат догъура эди. Владимирнинъ бабасы Николай Степанович, къыркъ еди яшында яш черели адам, лейхалав институтынынъ директоры эди. Анасы Клавдия Ивановна юваш, даима кулюмсиреп тургъан къадын эди. Эв ичинде индемей доланып юре ве озюнинъ къияфетинен гуя: «Бакъынъыз, достунъызнынъ бабасы насыл яхшы адам» демек истей эди.

Лякин вакъыт кечтикче мен бу анледе ойле худжурлыкъларгъа расткельдим ки, олар мени бу хусуста джиддий тюшюнге меджбур эттилер. Володянынъ ана-бабасы онынъ окъувы ве ишлеринен ич де меракъланмай эдилер. Мен, огъулары чалыкъ табнатлы олгъаны ичюн чешит суаллернен оны раатсыз этмек истемейдилер, белледим. Лякин янъылгъаным. Николай Степановичнинъ озь огълунен ич бир алып береджеги ёкъ эди. Бу эвде эр бири озь-озюнен мешгуль эди. Бир шей даа. Клавдия Ивановна тек акъайы ичюн яшай эди. Акъайына мунасебетини о емек меселесинде биле косътере. Пирог, торт ве этнинъ энъ яхшы кесеклерини къоранта башына айыра. Джумаэртеси ве базар кунълери Николай Степановичке айры къазанчыкъта емек азырлай. Пек хастаджан къадын олса да, о буны япа эди.

Мен Николай Степановични де яхшы огрендим. О, озь коллективинде урьметли адам сайыла эди. Эвде де, ят кишилер янында, озюни гъает мераметли ве дикъкъатлы косътере эди. Лякин ич ким олмагъанда, залым, эр шейге хошнутсыз бакъкъан бир инсангъа чевириле

эди. Онынъ эр вакъыт де-бир ери агъыра, даима шикяетлене. Онъа сыхъ-сыкъ экимлер келип кете. Онларнен рецептлер язып къалдыралар.

Николай Степанович эр йыл башта стационарда тедавийленмекни, сонъра июнь, июль айларында курорткъа кетмекни озюне адет эткен.

Кунълерден биринде Володя манъа:

— Бабам ийлекяр ве мераметсиз киши,— деди кулюмсиреп.— Балалыгъымдан берли мен оны бойле билем. Оларнынъ анамнен олгъан шейлери де мусавийдир. Анамнынъ дёрт антери олса, бабамнынъ дёрт костюми бар. Анамда учъ чифт аякъкъап олса, бабамнынъки де о къадардыр. Айлыгъынынъ тек ярысыны анама бере. Сонъ афта сайын ондан эсап бермесини талап эте. Бутюн беля шунда ки, буларнынъ эписи ни анам, индемей кечире...

Володя меним огюмде бабасы хусусында бу лафларны анасыны аджыгъаны ичюн сёйлей эди.

Къапы къакъылды.

— Не олды я?— деди элиндеки кягъыт бурумларыны кокюсине басып тургъан Георгий.

— Я онынъ юзюндеки кедерни эслемейсинъми?— деди онынънен келип кирген. Володя, бурны устюндеки козлюгнини тюзетип.

— Черем эр вакъыттаки кибидир,— дедим мен.

— Ойле деме достум, сенинъ черенъ къадыны ташлап кеткен акъайнынъ юзюни анъдыра,— деп шакъалашты Георгий.

— Зан этсем, бизим Азиз эсмери дюльбернинъ юрегине даа анахтар тапмаса керек,— деди Володя, теренден кокюс кечирип.

Мен кулюмсиредим.

— Сен, Вова, догърусыны айттынъ,— деди Георгий тарелкаларны столгъа ерлештирип. Мен чай къайнатмакъ ичюн ашханеге чыкътым. Достларымны мен догъмушларым киби севем. Олар янымда олсалар озюмни енгиль ис этем, гонъюльден раатланам. Георгий затен аш севген адам. Чахохбили, кебап, пляв онынъ аятында мум ер тута. Володя исе башкъа, о ашкъа чокъ къулакъасмай.

Бундан учъ йыл эвельси достларым институт битирдилер. Георгий — архитектор, Владимир исе медик олды. Георгийни шеэрлерде йигирми ве даа чокъ къатлы эвлер къуруджылыгъы ишлерини планлаштырыджы ильмий-теджикъат лабораториясына ишке давет эттилер. Володя шеэр хастаханесинде терапевт олып ишлей.

Ашханеге Георгий кирди:

— Азиз, секцияны коръмек мумкюнми?

— Буны сорамагъа не аджет,— дедим мен.

Георгийнен Володя ашханени, ваннаны ве одаларны дикъкъатнен бакъып чыкътылар.

— Гъайретли ве бекар тренер ичюн етерлик,— деди Георгий.— Лякин, догърусыны айтсам, бу эвде къадын тухумы олмагъандже зарур уйгъунлыкъ олмаз. Ама, зан этсем, бу меселе де тез вакъытта кунъ тертибинден тюшер. Догърумы айткъаным, Азиз?

— Ашыкъма, Гога, эр шейнинъ озъ вакъыты бар.

Олар куле-куле стол башына кечип отурдылар.

— Азиз, юрт байрамыны къачан япаджакъ оласынъ?— деп меракъланды Володя.

— Бу афтанынъ сонъунда джумаэртеси куню.

* * *

— Меним балконым пек онъайтлы. Анда чыкъып хайли вакъыт Анхор каналыны сейир этем. Хусусан ай ярыкъ геджелери о пек дюльбер корюне. Онынъ ялыларындаки скемлелерде севдалар саатлернен отуруп эгленелер.

Бундан деерлик эки йыл эвельси мен де Тамара деген бир кызынен достлашкъан эдим. Сонъундан арамызда бекленильмеген ве анъ-

лашылмаз ал олып кечти. Тамара асабийлешип, манъа ялан айтып башлады: албу исе мектеп аркъадашы онъа эвленмек ичюн теклифте булунган. Шу вакъытта мен онъа:

— Сен эвеля тынчлан ве бу акъта джиддий тюшюн. Эр алда менимле къалгъанынны истер эдим... Эбет, истер эдим.

Сагълыкълашкъанда Тамара кучюк бир кягъыт къалдырып кетти: «Мен анлем олгъаныны истейим».

Арадан бир йыл кечкен сонъ, биз онынъле тесадюфен троллейбус токътагъан ерде корюштик.

— Эвлисинъми?— деп сорадым ондан. О башыны эгди.— Яхшы яшайсынъызмы?

Тамара кокюс кечирип, башыны терсине саллады.

— Демек, янъылгъансынъ, пешман этесинъми?

— Ах, Азиз, бильсе эдинъ бу эвленюв меним ичюн насыл яныкълы дерс олды...

— Анълайым сени, Тамара... Айткъанларынъа коре, аят пек яхшы оджадыр, лякин дерслери чокъ паалыгъа отура.

— О вакъытлары акъылым етмеди, Азиз. Буюк ахмакълыкъ япкъанымы тез анъладым ама, бундан не файда?

— Эльбет, бундан не файда!— деп Тамаранынъ сёзлерини текрарладым.

Тамаранен корюшюв юрегимде фена ислер къалдырды. Бунынъ себеби оны шимди де севгенимде олса керек. Бир афтадан сонъ бокс мейданына чыкъкъанда, мен, ничюндир, оладжакъ курешнинъ джиддий месулиетлиги хусусында дегиль де, Тамара хусусында тюшюндим. О вакъытлары Озбекстангъа америкалы боксчылар кельген эдилер.

Мен аркъанлар арасында ичери сокъулып, этрафны козьте башладым. Манъа, залда Тамара бар киби корюнди. Биз дост олгъанда о ярышларгъа эр вакъыт келе эди. Меракълысы шу ки, о вакъытлары мен бир йыл девамында ич бир оюнда енъильмеген эдим. Раундлар арасындаки тенеффюслерден онынъле козьлеримиз чатыша ве мен шу анъ ёргъунлыгъым савушкъаныны сезе эдим. Мына шимди де къаранлыкълаштырылган минберлерге бакъкъанда юрегимде буюк арзу пейда олды: Тамаранынъ мында булунмасыны истедим. Айны вакъытта, онынъ мында олмасы мени ич де къувандырмайджакъыны анъладым. Мен бу хусуста ойланган арада мейдангъа америкалы узун элли боксчы Кларк келип чыкъты.

Бу тутушувда мен очколар боюнджа енъильдим. О мени эндирген дарбелери иле дегиль, финтлер саесинде енъди.

* * *

Мен балконгъа чыкътым. Ава темиз ве тазе, этраф янъы ачкъан вишне ве алма тереклерининъ къокъусы ичинде. Мен бааръни севем. Шеэр бир кереден денъише; даа дюльбер ола. Бу меним омюримде йигирми бешинджи бааръдир.

Столым башына кечип, темиз дефтерлерден бирини алып, огдеки афтада япыладжакъ зарур ишлерни язып башладым. Бойледже, салы, джумаакъшамы ве джумаэртеси кунълери балалар иле мешгъулниет. Я бугунъ? Бугунъ Александр Дюманынъ терджимейялыны дикъкъатнен окъуп чыкъмакъ кереким. Чюнки «Учь мушкетёр» фильмини корген сонъ, балалар манъа суаллер ягъдыраджакъларына шубе ёкъ.

Китапны алып, сет устюне узандым. Окъуп башласам да, дикъкъатымны онъа джелъп этип оламадым. Сонъки кунълерде манъа анълашылмаз бир шейлер олып башлады. Китапта анъылган эр бир къадын ады манъа Шахлоны хатырлата. Козьлерим огюне кене шу устюне къаба халат кийген ири козьлю, узун бойлу назик къыз кельди. Не ичюн бильмем, юрегим тез-тез урып башлады, башым гудюрдиге толды.

Мен китапны кенаргъа ташладым ве акъылыма шойле фикир кельди: не достларым ве не де мен озюм даа ичте севда олмагъан эдик.

Биз чокъ шейлер акъкъында сѣйлешсек, давалашсакъ да, даа ич бир вакъыт севги акъкъында лаф ачмагъан эдик.

Телефон чынъылдады.

— Мераба, Азиз!

— Я мераба, Володя!

— Янъылмасам, сен раатланасынъ, ойлеми?

— Ёкъ, раатланып оламайым.

— Я не олды?

— Озюм де бильмейим.

— Киногъа я да кафеге бар!

— Мен санъа да бара билем.

— Яхшы,— деди Володя гонъюльсизликиен ве трубканы ерине къойды.

Биз Владимирнинъ эким олмакъ къарарына кельгенини ишитип, Георгийнен тюшюнджеге далгъан эдик. Институт хусусында о даа агъыз ачмагъан эди.

Володя энди учюнджи курста окъуй эди, биз исе онынъ не ичюн медицина институтына киргенини янъы анъладыкъ. Анасы ичюн, эр анги вакъытта онъа ярдымда булунмакъ макъсадынен, эким олмакъ истеген.

Володя меним янымда апансыздан пейда олды. Этрафкъа йод къо-къусыны яйдырып, мени арттан къучакълап алды. О мени аллеянынъ сонъундаки скемлеге етеклеп алып кетти.

— Бугунъ саба кене бабамнен дарылыштым,— деди Володя джебинден сигарета чыкъарып.— Мен «не ичюн?» деп сорап отурмадым. Николай Степановичнен о чокъ давалаша. Себеби эр вакъыт анасы ола. Володя оларнынъ даваларына киришмесе, бельки тынч яшар эдилер. Николай Степанович огълунынъ бу ишлерге къарышкъаныны бегенмей ве оны кереги кибиде тазирлеп, озъ одасына кирип кете эди. Сонъундан Клавдия Ивановнагъа огъланны фена тербийелединъ, шунынъ ичюн къаба ве незакетсиз олып осьти, деп дарыла эди.

— Бабам кене анамнынъ башындан эсини алды,— деди Владимир сигарыны тютетип.— Бутюн себеп бабамнынъ бир айгъа деп айыргъан парасы етишмегенинде... Бабам насыл адам бильмем. Меним къазангъан парам акъкъында ишитмек биле истемей. Онъа пара теклиф эткен сайын, «озюнъни темин эт ве бир вакъыт менден пара сорама»— дей.

— Ананъа берип бакъмадынъмы?

— Тырыштым. Лякин сонъундан бу да онъа къаршы олып чыкты. Чюнки оны да гизлеп бабама бильдирген. Бабам исе онъа бир даа менден пара алмасыны къатиен ясакъ эткен.

— Володя, я не ичюн бабанъ бойле япа? Сен ябаний адам дегильсинъ де, къоранта бюджетине озъ иссенъни къошмагъа сенинъ де акъкъынъ бар дегильми?

— Бунынъ адий себеби бар, Азиз,— деди Владимир сигарыны шу ердеки демир куллюкке ташлап.— Мен озюмизнинъ софрада онынъ парасы эсабына аш ашадыкъча, онъа багълы олып, онъа къаршы чыкъмагъа акъкъы олмагъан адам олып къаладжагъым...

Мен достумны бу фикирден четлештирмек ичюн озъ вазиятимни икяе этип башладым, лякин о мени динълемеди. Кене къарыкъ давушнен сѣйленип башлады:

— Азиз, анълайсынъмы, Шахло джиддий хаста. Ёкъ, онынъ хасталыгъы юкъунчлы дегиль. Онъа тек бир шей — бутюнлей тынч шараит керек. Ич бир тюрлю эеджанланувгъа, вазиятнинъ бирден денъишмесине ич ёл бермемели.

— Володя, насыл хасталыкъ я онынъки?

— Буны санъа мытлакъ бильмек зарур дегиль де гъалиба. Джанынъ агъырмасын. Мен латиндже санъа узун бир сѣз айтсам бунынъ не файдасы олур?

— Яхшы, керекмей... Лякин буны онынъ озю билеми?

Володя индемени. Козьлюгини чыкъярып, оларнынъ джамларыны хайли вакъыт сюртти. Володя манъа козьлюксиз даа гузель корюне. Череси бир кереден денъише, йымшара ве муляйимлеше.

— Сен бу ерде отурып тур, мен оны чагырып келейим,— деди Владимир.

Арадан бир къач дакъикъа кечер-кечмез, мен Шахлоны корьдим. Онынъ козьлери къуванчле парылдай эдилер.

— Азиз, билесинъизми, ярын мени хастаханеден чыкъяралар.

— Чокъ гузель.

— Мен де ойле дейим... Меним не дередже сеvingенимни сиз тасавур этип оламазсынъыз. Сизинъ машалланъыз бар, Азиз! Сиз манъа кельдинъизми?

Мен башымны саллап кулюмсиредим.

— Гизлемек истемейим, ничюндир мен сизни келирсинъиз деп беклей эдим.— Шахло кульди. Онынъ агъаргъан азгъын янакъларында козьге зорнен корюнген гульгулю ренк пейда олды.

— Истесенъиз ярын да келирим?

— Ёкъ, ёкъ, керек дегиль... эйиси телефон этинъиз, афтанынъ сонъунда. Хастаханеден сонъ бираз озюме кельмек кереким. Джанынъыз агъырмадымы?

— Ёкъ. Мен сизни яхшы анълайым.

— Ойле исе, чокъ яхшы. Корюшкендже.

Шахло манъа элини узатты. Эли назик, джыллы эди.

Кене шу къалдырым бою кимерде манъа айланып бакъа-бакъа кетти. Онынъ телефон номери язувлы кягъытны къатты сыкъып, онъа къол салладым.

* * *

Георгий эвнинъ янына таксинен кельди. Онынъ багажнигинден буюк бир ящикни тартып чыкъярды. Балконда мени ве Владимирни корип «ашагъы тюшинъиз» манасында бизге элини саллады.

— Бу къыйметли юкке мукъайт олунъыз,— деди о быджагъынынъ тозуны къакъып.

— Сен бош къолнен келип оламадынъмы?— деди онъа Володя, мемнуиетсизликле.

— Азизим, кацо, озюнъ анъламакъ керексинъ, юрт байрамына бош къолнен келинirmi? Сен озюнъ итимал, бош эллеринъни саллап кельгендирсинъ,— деди о Владимирге бакъып.

— Гога, меним эски ве янъы къомшум Белланен таныш ол,— дедим мен янымызгъа келип токътагъан къызынынъ омузларындан къучакълап.

— Белла! Не къадар янъгыравукъ ад! Белла, эгер къаршы олмасанъыз, бугунъ акъшам рыцарь йигитинъиз Георгий Бараташвилининъ озю олур. Истесенъиз...

— Гога, ашыкъма, бираз сакин ол, бир кереден чокъ шей ишандырма,— деп Георгийнинъ сёзюни больдим.

— Корьдинъми, Белла, достларым насыл адамлар? Джан-юректен бир кере джумерт олмакъ истесем де, олар бунъа ёл бермейлер.

— Георгий Бараташвили, сизге къолтутмамны истейсинъизми?— деп сорады Белла дикъкъатнен онъа бакъып.

Даа бана олардан айырылып кеткен Володя, буюк бир кягъыт урюминен одагъа къайтып кельди.

— Азиз, бакъчы мында: бизим архитектор санъа бир ящик олмайджакъ шейлер алып кельген,— деди о.

— Йигитлер, лафнен пилав пишмез, софрагъа кечинъиз,— дедим мен. — Володя, элинъдекини ерге ташла да, сен де софрагъа кеч,

— Мен бир къач сез айтмакъ истейим,— деди Георгий. Азиз, достым, биз бири-биримизни деерлик йигирми йылдан берли билемиз. Бу азмы, чокъмы? Эр алда аз олса керек, чюнки достлыкъ деген шейнинъ яшы-йылы олмаз. Бизим балалыгъымыз, яшлыгъымыз бирликте кечти.

шимди энди кырджыман эркеклер сырасына кирмек арфесинде турамыз. Кимдир бири: «Инсанны эр шейден зияде бахтиярлыгы кыартайта» деген. Мен биринджи кыадени эр биримизнин бахтиярлыкытан кыартаймасы ичюн ичмекни теклиф этем...

Саат он бирни кечкенде Белла озюнен алып кельген магнитофоны кыурды.

— Достлар, бугунге етер, ярын ишке барыладжакъ,— деди о ёргъун-ёргъун скемлеге чёкерек. Онъа токытавсыз суретте учь эркекнен ойнай бермек кыолай дегиль эди.

— Бельки ярын да топланырмыз,— деп теклифте булунды Георгий.

— Мен келип оламам, ярын невбетчим,— деди Володя.

— Я сен, Белла?— деди Георгий онынъ янына барып.

— Озюм де бильмейим. Эр алда кельмеге тырышырым,— деди о Георгийнинъ козылерине бакъып.

Анълашылганына коре, о меним достумны бегенди.

Георгий Белланы озгъарып кетти.

Биз Володянен эвден чыкыаяткыанда, о менден:

— Ярын мешгъулиетинъ бармы?— деп сорады.

— Эбет, бар,— дедим.

— Яхшы... Кыомшунъ корюмли кыыз экен. Мен оны яхшы бильмек истейим.

— Анълашылды,— деп кульдим мен.— Сен онынъ акъкында эр шейни билирсинъ.

Шу ерде бир кыач дакынкыа тургъан сонъ, кыаршыдаки телефон б... о тарафкыа адымлады. Шахлогъа телефон этмек кунъ раат кыоймады.

— бирге черик бар. Не олса-олды деп, трубканы

и!

из! Я не ичюн бойле кеч?

и!

сиз бираз кейфлисинъиз, ойлеми?
з шампанъ шарабы ичкен адетим бар.

ювдыкъ.

арада, башымда янъы бир фикир догъ-

Азиз.

— Меним кыуванчыма сизинъ де кыошулманъызны истер эдим.

— Кыачан? Шимдими?

— Ёкъ, ярын. Георгий де келеджек.

— Я о ким?

— Балалыкъ достум.

— Сонъ не оладжакъ?

— Меним достум бойле тесадюфлерде: «Бирер кумюш ташлашайыкъ да, биз де адамлар киби отурышайыкъ» дей.

Шахло яваштан кульди.

— Даветимни кыабул этесинъизми?

— Яхшы, мен разым.

— Лякин шуны да козьде тутынъыз: одаларымнынъ ичи там-такъыр.

— Мен озюмнен туякълары кыатланып джыйылгъан скемлечигимни алып бара билем.

— Сагъ олунъыз! Башкыа шей олмаса да, скемлелерим ве бир де макъатым бар.

— Пек гузель. Скемле де мебель демектир.
— Бундан гъайры даа дёрт дане стаканым ве бир де окъла-
ым бар.
— Аджайп!
— Эгер къаршы олмасанъыз, шу фикирнен мен барып юкълама-
гъа ятайым. О мени бираз тынчландырды. Озюнъни аллы-такъатлы,
барлыкълы ис этмек чокъ гузель шей экен. Айды, гедженъиз хайыр!
— Хайыргъа къаршы!

* * *

Георгий эр вакъыттаки киби гузель тыраш олып, без костюмини
кийип кельди. Быджагъыны скемленинъ аркъасына асып, мыскълнен
сорады:

— Санъа не олды? Афёнынъны патлаттынъмы?
— Бу акъта тюшюнмедим биле.
— Худжур шей... Олмаса, тюневин гедже санъа телефон этип,
мемлекет джыйма командасынынъ уйкен тренери вазифесине тайин
этильгенинъни бильдирдилер, ойлеми?
— Билесинъми, менде бунъа истидат ичте етерлик дегиль.
— Озюнъ де бойле алчакъ гонъюллисинъ даа,— деди Георгий ве
сигарыны тютетип скемлеге отурды.
— Гога, меним башым агъыра, эм сени тенбилемек истейим ки...
— Не акъкъында?
— Бугунъ бизге мусафирликке... Шахло келеджек.
— Шахло!— Георгий скемле устюнде силькинип алды.— Эр алда,
кацо, сен айнеджи эрифсинъ.
— Ойле олып чыкъты, Гога. Тюневин акъшам онъа телефон этгим,
разылыкъ берди.
— Машалланъ бар, азизим. Демек, сенинъ сарайынъны дюльбер-
лер дюльбери зиярет этежек... Буны манъа Володя айтты. Мен пек
къуwandым.— Георгий омузымны таптады.
— Быракъ шуны Георгий. Бир шейни сёйлегенде, эр вакъыт къа-
рарыны къачырасынъ.
— Мен ич де къабартып айтмайым. Акъикъый якъынлыкъ адети
узре узакътан башлай. Анълайсынъмы?
— Анълайым.
— Аферин! Анълайышлы адамларгъа айрыджа урьмет беслейим.
Эм биль ки, меним юрегим, Георгий Бараташвилининъ юреги сезе —
сен шу телефон этювинънен озюнъни эсир багъладынъ.— Георгий те-
рен кокус кечирди.
— Эр шей ола биле,— дедим мен тюшюнджели алда.— Лякин бу-
нъа инанып оламайым.
— Не ичюн?— деп тааджиПЛенди Георгий.
— Яхшы, етер. Чокъ суаль балаларгъа яраша. Айды, сен одамны
бираз низамгъа чек. Мен гастрономгъа чапам.

Акъшамымыз яхшы кечти. Аз ичсек де, шенъ эдик, кулюнчли ша-
къалар, меракълы лятифелер чокъ айтылды. Шахло акъшамнынъ баш-
ында бираз тартынып отурса да, сонъундан Георгийден де кескин ку-
лип башлады. Мен мыхта асувлы гитарамны алып, онынъ теллерини
тюзеттим. Оданынъ ичи яваш-яваш мулайим давушларгъа толып
ташты.

Шахлонынъ череси эп денъишти. Даа йымшакъ ве тюшюнджели
олды.

* * *

Къапынынъ йылтыравукъ демир туткъучыны къакътым. Енгиль
аякъ давушлары ишитильди ве къапы ачылды.

— Я мераб! Буюрынъыз, Азиз.

Мен ашыкъмадан союнып, одагъа кирдим. Кеченлерде Шахлоны
эвине озгъаргъан акъшамым, о мени мусафирликке давет эткен эди.

Шахло уфакъ столчыкъны пешинден чекип, одагъа кирди. Онынъ устюнде бир шише енгиль шарап ве къавалты. Шахло устюне юфкъа енгиль халатчыкъ кийген.

— Мусафирим насыл авалар севе?— деп сорады о.

— Енгиль аваларны.

— Мына шимди,— деп, Шахло янаша одадан магнитофон алып чыкъты.— Итираз этмесенъиз, мен озюмнинъ севимли авамны чалдырайым,— деди о ве шу анъ оданынъ ичинде Том Джонсоннынъ дюльбер давушы янъгырады.

— Шахло, бу тарихий моменттен башлап, «сиз» дегиль де, «сен» деп лакъырды этмеге кечмек теклифинде булунам, бунъа разысынъмы?

О кулюмсиреди ве къаделерге шарап тѣкти. Лякин озю ичмеди. Онъа бу енгиль шарап да ясакъ этильген.

Мен Шахлогъа достларым, балалыгъымыз акъкъында, секциядаки балалар акъкъында икье этип башладым. Сонъ о да озю акъкъында сѣйледі. Мен шуны анъладым: онынъ ана-бабасы бир бучукъ йыл эвельси Афгъанстангъа чалышмагъа кеткенлер. Қызлары яш олгъаны себебинден чокъ вакъыт экиленип турсалар, да, эр алда разы олгъанлар. Шу йылы Шахло политехника институтына кирген, лякин татили заманында озюни яман ис этип, хастаханеге тюшкен. О вакъыттан бери Шахло тедавийлене. Хастаханеге небеттеки барувы сонъкиси оладжагъына умят беслей.

— Азиз, мени хошнут эт даа, бир йыр багъышла,— деп риджа этти Шахло, умятсизден.

— Джонсондан сонъ йырламакъ олурмы!

— Сен йырла. Менде гитара да бар. Кетмезден эвель оны бабам чала эди. Йырла, Азиз.

Шахло гитараны алып кельди.

— Ого-го, бу яхшы шей экен деп, онынъ джулялы тахтасыны сыйпадым ве пармакъларымны теллерине тийсетип алдым.

Гитаранынъ давушыны ерине кетирген сонъ, йырладым.

Хаяллар кері къалып,

Пешимден ашыкъалар.

Аят, адети узре,

Менден огде адымлай.

* * *

Эркин мешгъулиетке кельмеди. Энди экинджи кере кельмей. Себеби— оны мектептен чыкъармакъ истей экенлер.

Мен мектепке бармагъа меджбур олдым. Эркиннинъ сыныф ребери мени окъув ишлери мудирининъ кабинетине алып барды.

— Сабир Икрамович эр шейни биле. Нелер олгъаны хусусында сизге бутюн тафсилатынен айтыр,— деди о.

Сабир Икрамович къыркъ яшларында адам. Мени гузель къаршылап алды. Лякин ким экенимни бильгенинен, шу саат денъишти. Юзюндеки хош тебессюм гъайып олып, давушында сертлик асыл олды. Мудирнинъ айткъанына коре, Эркин ёлуны тапып, мектеп магъазына сокъулгъан, андаки противогаз маскардан дёрдининъ джам козьюклерини кесип алгъан ве бильмем даа нелер япкъан. Субет вакътында буларны не себептен ве не макъсаднен япкъаны хусусында ич бир шей айтып оламагъан.

— Тренер аркъадаш умумен алгъанда, бу Эркин Захидов деген бала сыныф аркъадашларына менфий тесир япа. Чантасындан дъычакъ чыкъты, озюнен ашыкълар ташып юре. Бунынъ не демек олгъаныны анълайдырсынъыз, эбет.

— Анълап оламайым,— дедим мен.

— Не ичюн анъламай экенсинъиз?

— Я сиз не, бала экенде ашыкъ ойнамадынъызмы?

— Екъ, ойнамадым.
— Яхшы, онъа насыл джеза бермек ниетиндесинъыз?
— Мектептен чыкъарырлар, деп зан этем. Бизге бойле талебе кереги ёкъ. Бизим мектебимиз нумюневий, районда биринджи ерде тура. Онынъ талебелерининъ акъкъында яман нам кеткенини үстемеймиз.
— Я Эркиннинъ вазияти сонъра не оладжакъ?
— Бу акъта ана-бабасы тюшюнсин.
— Я сизлер, демек тюшюнмеге истемейсинъыз, ойлеми?
— Тренер аркъадаш, манасыз суаллеринъизден ёрулдым... сагълыкънен барынъыз!

Эркиннен биз тена бир багъчачыкъта корюштик. Ёлдан келип-кечкенлерге козь ташлап, сёзни неден башламасыны бильмедим.

— Не ичюн янынъда пычакъ ташыйсынъ?— дедим бир кереден.
— Биз Коляннен сыгъырчыкъ ювасы ясай эдик. Мени анам эвге чагъыргъанда, унутып оны чантамда къалдыргъаным. Мектепте Колягъа къайтарып береджек эдим.

— Я ашыкъларны къайдан алдынъ?
— Оларны манъа Азим берди.
— Насыл Азим?
— Бизнен къомшу эвде яшай. Яхшы бала.
— Ашыкъны неге ойнайсынъыз?
— Ириске ойнаймыз, чюнки бу конфетны пек севем.
— Ананъ санъа тюкяндан ирис алмаймы?
— Ала ама, олар башкъа ирислер, Азимнинъ бабасы оларны Москвадан алып келе.

— Анълашылды... Мен сенинъ ирис севгенинъни бильмей эдим. Москвагъа мен де чокъ барам.

— Сизге айтмакъ къолайсыз эди...
— Яхшы, илериде буны эсапкъа алырым.
— Энди айтчы, Эркин, маскалардан козьлюклерни не ичюн кесип алдынъ?

— Буны кимсеге айтмазсынъызмы?
— Ёкъ, айтмам.
— Мен Ихтиандр киби олмакъ истедим. Кечкен сене язда аркъадашларымдан бири сувгъа далмакъ ичюн манъа озюнинъ козьлюгини берген эди. Пек меракълы! Сув тюбюнде эр шейни коресинъ. Балыкъларны да. Андаки ташчыкълар ем-ешилъ, къадифе киби. Сувда отлар да осе, бакъалар да расткеле. Лякин олар пек къоркъакълар адамгъа расткельдилерми, зувалар. Анда сув тюбюнде пек меракълы.

Мен Эркиннинъ сёзлерини больмеден меракънен динъледим. Шимди меним янымда отургъан бам-башкъа Эркин эди. Онынъ гонъюль ачыкълыгъы мени тааджиплендирмек дегиль, къувандырды да. Албу исе, о маскалардан козьлюклерни зиян кетирмек ичюн дегиль де, язда сувасты алейминен таныш олмакъ ичюн кесип алгъан. Яхшы шей япмаса да, макъсады эйи экен.

— Эркин, мен сени анълайым,— дедим онъа.— Бойле козьлюк эльде этмек яхшы шей. Лякин санъа бир кереден дёрт чифт козьлюк неге керек олды?

— Мен тек озюмни дегиль, аркъадашларымны да ойландым. Билесинъизми Азиз Пулатович, мен сёйлегенде олар инанмайлар. Мен оларда да козьлюк олсуи ве озъ козьлеринен бакъып корьсинлер, дедим.

— Анълашылды. Я тулупны не ичюн харапладынъ?

— О бир тамам чурюген эди. Зар-зорнен бир парча сагълам ерини таптым.

— Я о парча санъа неге керек олды? Лянга япмагъамы?

— Ёкъ. Батыргъа бир кучелек багъышлагъан эдилер. Яхшы кучелек. Лякин Батырнынъ анасы кучелекнинъ астына тёшемек ичюн бир парча шей бермеген... О вакъыт мен шу кучелекни аджыдым.

— Энди не япайыкъ, Эркин?

— Бильмейим...— деп о башыны эгди.
— Мектеп мультюни хараплагъанындан хаберинъ бармы?
— Буны озюм де анъладым. Лякин, противогазлар шу дередже
былашыкъ эдилер, ки... Олар тоз ичинде харап олып яткъанлары ичюн,
мен оларны энди керекмейдирлер белледим...

— Яхшы эвинъизге къайт.

— Азиз Пулатович, мени мектептен чыкъарырлармы? Шу козь-
люклерни кери къайтара билир эдим. Тери парчасыны да...

— Эркин, сен эвге къайт. Ярын белли олур.

Мен догъру университетке кельдим. Николай Кондратьевични
къыдырып тапмакъ къолай олмады. О беден тербиеси дерсини алып
бара. Арадан бир саат кечкен сонъ, мен оны эджнебий тиллер кабине-
тинден таптым.

О меним насыл бир риджанен кельгенимни ишитип, къолларыны
джайды. Маскалар керексиз эшья олсалар да, оджаларнынъ адларына
язылыдырлар, деди о. Я тешкерюв олып къалса, олар джѐремени озь-
лери чекмеге меджбур оладжакълар.

Мен онъа Эркин хусусында ве оны насыл бир джеза беклегени
акъкъында айттым. Аз-бучукъ тельгенген Николай Кондратьевич мени
узун коридор бою етеклеп:

— Шунъа дикъкъат эт, Азиз, деди.— Маскалар меним адыма
язылыдырлар. Бир йыл зарфында тешкерюв олмаса, мен оларны дже-
двельден чыкъара билем. Тешкерюв олып къалгъаны алда, о вакъ-
ыт...— о текрар эллерини джайды.

— Яхшы, анълаштыкъ,— дедим мен.— О алда парасыны мен тѐ-
лерим.

Педсовет экинджи куню акъшам саат бешлерде башлады. Медж-
листе иштирак этмеге рухсет алмакъ ичюн директоргъа кирип чыкъ-
тым. О юксек бойлу семиз бир къадын эди.

Эркиннинъ анасы Надежда Львовнанынъ янына ерлешип отурды.

Педсоветни Сабир Икрамович ачты. Сѐзюнинъ башында бир къач
кере мектеп коллективи, онынъ къазангъан итибары акъкъында, сонъ
гуя бутюн педсоветни сарсыткъан вакъна акъкъында айтты. Окъув
ишлери мудир бу вакъиагъа ачыкътан-ачыкъ чапкъынлыкъ адыны
берди ве Надежда Львовнаны эм де Эркиннинъ анасыны оны янълыш
тербиелевде, ондаки мераметсизлик башлангъычларыны вакъытында
коръмеювде къабаатлады. Къабаатлынынъ джиддий джезагъа ляйыкъ
олгъаныны айтты. Нумюневий мектепте бойле талеге ер ъкътыр,
деди о.

Бундан сонъ, оджалар, бу джумледен Надежда Львовна чыкъыш-
та булундылар. Эркиннинъ анасы козьашларыны дакъикъа сайын сюр-
тип, агълап отурды.

Сѐзлер битеткъанда директор къадын къарыкъ давушнен айтты:

— Аркъадашлар, педсоветимизде бир оджа даа иштирак эте. Бу
Азиз Пулатович Нариевдир. Балаларгъа бокс огрете. Эркин Захидов
онынъ секциясында мешгъулиет кече. Айдынъыз оны да динълейик.

Мен аякъкъа турдым ве догърудан-догъру мудирнинъ козьлерине
тикилип сейледим:

— Педсовет меджлисинде муакеме этильмекте олгъан бу вакъиа-
гъа ич бир тюрлю чапкъынлыкъ демек мумкюн дегильдир. Зан этсем,
Сабир Икрамович, бу меселени эсалет къабартты. Албу исе, оны, ах-
макълыкъ япкъан бу талегенинъ келеджектеки такъдири ич де меракъ-
ландырмай. Мудирнинъ туткъан ёлуны педагогикагъа акс иш ве инса-
ниетсиз деп саям. Эркинини о нафиле ерде сувукъкъанлы, мераметсиз
деп эсап эте. Эр шей акс алда. Эбет, эбет, мудир аркъадаш мыскъыл-
нен кулюмсиременъиз.

— Масхаралыкъ, бу насыл бир незакетсизликтир,— деди Сабир
Икрамович омузларыны асабийликнен къысып.— Насылдыр бир ол-

майджакъ йигит мени демагогияда къбаатламакъ истей. Къарагъа без деп, оны тасдыкъламагъа тырыша.

— Мен бунъа ич тырышмайым, умумий талебемизнинъ япкъаныны акъламакъ да истемейим. Мен мында топлангъан оджалардан ялынъыз бир шей сораиджакъ олам; аджеба Захидов не ичюн бойле адым атты?

— Бунынъ не кереги бар? Иш япылды, демек поезд кочип кетти.

Бу вакъыткъадже индемей отургъан ири козълукли чалбаш адам кягъытлардан башыны котерди ве:

— Я сиз, йигитим, буны сиз озюнъиз билесинъизми?— деди.

— Эбет, билем,— дедим мен.

— Буны бизге де бильмек меракълы олур эди. Айтынъыз, биз динълеймиз.

— Озюнде сувасты алемине буюк меракъ беслеген баланы бир козъ огюне кетиринъиз,— деп башладым мен.— Кунълерден биринде бу бала аркъадашынынъ козълугинден файдаланып, сувастына биринджи кере дала ве анда отлар оськенини, бакъалар пек къоркъакъ олгъанларыны, ташларнынъ устюни ёсунлар ортып, къадифе ястыкъларгъа чевирилгенлерини сейир эте ве тааджипте къала.

— Мени афу этинъиз, йигит, бунынъ маскарарнен не алып береджеги бар?— деп сорады айны шу чалбаш адам.

— Эркинде козълукъ ёкъ. Яз айларында козетювлерини девам эттирмек къарарына кельген бу бала козълукке малик олмакъ истеген ве бу макъсаднен бойле бир адым аткъан.

— Я о бир дегиль, дёрт масканы хараплагъан да?— деди мудир.

— Эркин сувасты алемини коръген сонъ, теэссурутларыны аркъадашларынен болюшкен. Лякин ич бири онынъ айткъанларына инанмай. Атъта оны кулелер. Маскарарнынъ козълуклерини кескенде, о аркъадашларына да — Коляны, Батырны ве Азимни хатирде тутта.

— Бусы анълашыла,— деди чалбаш адам.— Я тулупны не ичюн хараплагъан?

— Онынъ Батыр достуна кучючик бир кучелек багъышлагъанлар. Лякин Батырнынъ анасы кучелекнинъ тюбюне тешемеге ич бир шей бермеген. Эркин мектеп ахырында чюрип яткъан тулупны коръгенинен, онынъ сагълам еринден кучелек ичюн бир парча кесип алгъан.

— Эркин Захидов, эр алда, мектепке маддий зиян кетирди. Дёрт противогазны харап этти,— деди тынчланып оламагъан окъув ишлери мудир.

— Тынчланынъыз мудир аркъадаш, мен яныма дёрт дане маска алып кельдим.

Чалбаш адам кулюмсиреп сорады:

— Янынъызгъа бир тулуп да алып кельмединъизми?

— Ёкъ, алып кельмедим. Онынъ акъикъатен чурюк олгъанына ишанам. Кучелекнинъ тюбюндеки тери парчасыны алмагъа да джесаретим етмеди. Айванчыкъкъа япылгъан бу дикъкъат ичюн, зан этсем, копечик балаларгъа озюнинъ тешеккюрини бильдирир.

— Эр алда, Захидовны джезаламакъ керек,— деп сомурданды окъув ишлери мудир.

— Догъру айтасынъыз,— дедим мен мудирге къолтутып.— Лякин оны ойле джезаламакъ керек ки, мектеп мулъкюни къорумакъ кереклигини бутюн омюри акъылындан чыкъармасын. Япкъан ахмакълыгъы омюр-билля онъа дерс олсун.

... Мен эвге яры бош троллейбуснен кеткенде, тюшюнджеге далдым: «Бугунъ мен куреште енъдим. Бу куреш манъа докъуз йыл ичинде бокс мейданларында къазангъан гъалебелеримден энъ салмакълысы ве энъ муими олып корюнди».

* * *

— Мераба, Шахло!

— Бойле кеч маальде манъа телефон этмеге джесарет эткен ялынъыз сенсинъ.

— Багъышла, Шахло, эртедже телефон этип оламадым... Энди кеч олгъаныны да бильмедим. Саатым токътатгъан.

— Саат экиге черик бар...

— Айса, даа пек кеч дегиль экен де... Эр алда санъа телефон этмек керек олды.

— Бир шей олдымы ёкъса?

— Эбет, Шахло... Бугунь бутюн кунь сенинъ акъкъынъда тюшюндим.

— Я не ичюн кельмединъ?

— Билесинъми, башта иште олдым, Георгийге кирип чыкътым, анама бардым. Шу арада Георгий Белланы коръмек истеди.

— Белла дегенинъ сенинъ балалыкъ достунъмы?

— Эбет, оларда учъ саифелик роман башлады.

— Биринджи кере иштем, меракълы шей.

— Биринджи саифеси — танышлыкъ. Экинджи саифесинде итимал, Георгий онъа эвленмек истегенини бильдирир.

— Я учюнджи саифеси?

— Бир айдан никяхлары кыйыла билир.

— Ойле тезми?

— Буны мен нормаль иш саям... Бундан бир къач йыл эвельси Георгий манъа: «Азиз, мен апансыздан эвленирим» деген эди. Мен де онынъ япкъаныны текрарламакъ истейим. Истейим, чокътан истейим. Бир афтадан берли.

— Я сени токътаткъан недир?

— Сенсинъ?

— Мен?.. Сен не айткъанынъны тюшюнесинъми?

— Мен саргъуш дегилим ве пек истер эдим ки...

— Не истейсинъ?

— Санъа барып, севгимши бильдирмек истейим.

— Азиз, възгеч шакъаны, энди кеч олды. Лакъырдыны бельки ярынъга къалдырырмыз?

— Ярынки кунь энди башланды да.

— Керчек. Айды энди раатлан, Азиз. Сенинъ ичюн агъыр кунь олгъан. Гедженъ хайыр.

— Хайыргъа къаршы, Шахло. Кеч маальде телефон эткеним ичюн мени багъышла...

Трубкины ерине къойып, сет устуне узандым. Лякин Шахлоны коръмек, онынъ сесини ишитмек, онынъ ири козьлерине бакъмакъ истеги мени быракъмады. Тюшюмде биле оны коръдим.

Бундан бир къач кунь эвельси меселе башкъаджа эди. Я шимди? Шахло къатты режимде яшай. Буны онынъ вазияти талап эте. Мен Владимирнинъ тенбиелеп айткъанларына биринджи кунълери чокъ къулакъасмай эдим. Шахлонынъ озю де, енгиль бир хасталыкътан айынгъан адам киби, озюни чокъ сыкъмай. О, манъа файдалы ве зарур адам олмакъ ичюн бутюн кучюнен тырыша.

Лякин кунълерден биринде чыдап оламады. Биз спорт джемиетиндеки аркъадашларымдан бирининъ къарысы локъсаханеден чыкъувы мунасебетинен откерильтген акъшамдан къайтмакъта эдик. Акъшам пек шенъ кечти. Аз-бучукъ ичтик, тежаран ойнадыкъ ве йырладыкъ. Шахло кимседен артта къалмады, яш анагъа эскилерни юлмагъа ве оларны балконгъа асмагъа биле ярдым этти.

Къайтаткъанда трамвайдан чыкъкъанымызнен, Шахло бирден салланып алды. Юзю агъарды. Мен зияде абдырагъанымдан, оны къолларым устуне котерип алдым. Шахлонынъ манъалайындан сувукъ тер тамчылары асыл олды. Кенардан шашкъынлыкънен бакъкъанларгъа эмиет бермеден, мен оны эвге догъру алып кеттим. Меним таптакъыр квартирамда насылдыр бир муджизе олур, о козьлерини ачар, ёргъунлыгъыны кечирир ве озюне келир белледим.

Эвнинъ янына кельгенде Шахло козьлерини ачты. Къолларынен омузларыма япышты ве меним итираз эткениме бакъмадан, озюни

аякъ устюне къоймагъа меджбур этти. Арадан ярым саат кечкен сонъ, онынъ къатты юкзугъа далгъаныны анълап, Владимирге телефон эттим ве онынъ вазиятини билдирдим. Владимир меннен пек джиддий лаф этти. Манъа тавукъ мийи ичкен адам деп, сомурданып. алды, эр шейни олгъаны киби айтмамы талап этти. Сонъ «Мени бекле, шимди барып етерим», деп лафыны кести.

Кельгенинен, мени одадан чыкъарып, экимлик чантасыны ачты. Шахлоннынъ янында о чокъ вакъыт булунды. Ашханеге меним яныма кельгенде, ачувнен юмругъыны саллады.

— Буны сенинъ ахмакъ башынъа эндирир эдим ама...— деп алды.

— Сенинъ айткъанынъ не шу, Володька,— дедим онъа, чюнки достумны бойле эеджанлы алда биринджи кере коре эдим.

Володя тютюн якъты.

— Мен санъа, ахмакъкъа къатты тенбиелеп, онъа эеджанланмакъ олмай деген эдим де. Сен исе... Онынъ бир къач йыллыкъ омюрини гъайып эттинъ. Буны озюнъ анълайсынъмы, ёкъмы?

— Володька, олды шуны. Мен бойле олур беллемедим. Эр шей яхшы эди.

Володянынъ къызгъынлыгъы бирден кечип кетти.

— Ярын Шахлоны хастаханеге алып кель, анализ ичюн къан берсин. Сагълыкънен къал, мени озгъармакъ керек дегиль.

Эртеси куню анализге къан бердик. Къуванчыма, нормадан тыш ич бир денышме олмагъан. Лякин олып кечкен вакъианы бундан сонъ ич бир вакъыт акъылымдан чыкъармадым. Шахлогъа, онынъ сагълыгъына зарар кетирмейджек киби шараит догъурмагъа тырыштым.

* * *

Шахлоннынъ вазиятини мен пек яхшы анълайым. Онъа не дередже агъыр олгъаныны бутюн вуджудымнен сезем... Этрафта аят къайнай, кунеш парылдай. Кунеш ышыкълары алтында къуванакъ, сагълам, бахтлы адамлар юрелер. Бутюн булардан зевкъ алмакъ ичюн онда сагълыкъ етишмей... Не япмалы, сагълыкъ менде арткъачынен. Сагълам олмакъ яхшы шей олса да, эр вакъыт дегиль. Мына бунынъ ичюн озюмни онынъ огюнде пек къолайсыз дуям. Онынъ козьлери манъа тикилип бакъсалар да мени кунълемейлер. Шахлоннынъ козьлери ойле бир сыджакълыкънен парылдайлар ки, буны мен ич бир вакъыт аптемнинъ козьлеринде ис этмедим. Сагълам адамгъа хаста янында булунмакъ гъает зор шей экен. Эльбет де, мен Шахлоннынъ хасталыгъыны энгиллештиркем ичюн бутюн кучюмнен тырышырым, лякин гъайретим, япаджакъ ишлерим догъру олып чыкъаджакъларына эмин дегилм.

Телефон чынъылдады.

Шахлоннынъ:

— Сен даа юкъламадынъмы?— деген давушыны ишиттим. Озюмнинъ тааджипленгенимни билдирмемек ичюн, телефонда сенинъ давушыны беклей эдим, дедим онъа.

— Ойлеми?

— Ойле,— дедим мен даа нелер уйдурмакъ кереклигини тюшюнип. Манъа не ичюн телефон сесини беклегенимни акъламакъ керек эди. Не исе о да тапылды. Мен санъа «Хайырлы геджелер» деменге унуткъан эдим,— дедим. Шахло гонъюльсизликнен оксюрип алды, меним джевабымны бегенмесе керек.

— Мен исе олмайджакъ тюшлернен чекнишем,— деди Шахло.— Азиз, сен тюшюнъде озюнъни комъгенлерини коръдинъми ич?

— Ёкъ.

— Бир кунъ ола оледжегинъ акъкъында тюшюнмединъми?

— Багъышла мени, бу акъта тюшюнмедим,— дедим агъыр давушнен.

— Шимди насыл ишнен мешгъульсинъ?

— Отурам ве даа етмиш яшында олмагъаныма языкъсынам.

— Етмишке кирсенъ, не олур эди?
 — Бу яшта эркек къадынъга онынъ тул апайы олмасыны теклиф эте. О да разылыкъ бере.
 — Мен разы олмаз эдим.
 — Я санъа къач яшы келише?
 — Сенинъ йигирми беш яшынъ.
 — Тешеккюр санъа.
 — Мен джиддий оларакъ айтам, Азиз.
 — Олмаса мен ёлгъа чыкъам.
 — Къайда кетеджек оласынъ?
 — Насыл къайда! Қийинип, эвден чыкъаджакъ ве ёлда такси тутып догъру...

Арадан чокъ вакъыт кечмеден мен энди онынъ квартирасында эдим. Янаша одадан о гитарасыны алып чыкты. Мен онынъ истеген йырыны йырладым.

Шахло башыны эгип, креслода отура эди. Мен онынъ чырайы агъаргъаныны эследим.

— Шахло, санъа не олды, озюнъни яман ис этесинъми?— деп сорадым.

— Ёкъ, аз-бучукъ ёрулдым,— деди о зайыф кулюмсиреп. Сонъ башыны креслонынъ аркъасына таяды.

— Санъа ятмакъ керек.

— Шимди дегиль... Азиз, бильсенъ керек, мен бу аятнынъ бутюн девирлерини яшап кечирмек истейим,— деди о яваштан ве аз-бучукъ манъа таба эгильди.— Балалыгъым ве осьмюрлигим энди кечтилер. Шимди энъ муими къалды. Айткъанларыма сен кульме. Яшайышны мен пек седем.

— Яшамакъны санъа ич кимсе ясакъ этмей.

— Хасталыкъ, хастахане не экенини бильмеген адамларгъа авес этем.

— Шахло, бу акъта лаф керекмей.

— Ёкъ, керек... Хастаханеден сонъ мен кунешке, мавы кокке, аяткъа даа зияде севда олдым. Хастаханеде яткъанда ер юзюне кельгенинъе къуванмакъ кереклигини даа зияде анъладым. Пенджеренден къарап, аятны эпимиз бирдайын анълап ола экенмизми деп ойландым.

— Зан этсем, онынъ дюльберликлерини эр ким бир дайын анълап оламай.

Шахло креслосындан туруп, ода ичинде адымлап башлады. О, гуя тесадюфий олгъан киби, торшерни дёгмесине басып ярыкъны сёндюрди. Яры къаранлыкъта о даа индже олып корюнди. Меним къаршымда токъталып, сесленди:

— Мына шимди магнитофонны толу кучюнен кочюрип, санъа озюминъ ахмакъ бир истегимни сёйлерим. Яхшымы?!

Мен башымны салладым. Ода ичинде Джонсоннынъ «Ди-лайла» деген йыры янъгырады.

— Бундан чокъ йыллар эвельси мен севги акъкъында бир фильм бакъкъан эдим. Адыны унуткъаным. Акъылымда ялынъыз бир левха къалды. О вакъыттан бери мен севимли адамым мени къучагъына алып вальске айландыргъаныны хаялланам.

Мен шу саат Шахлонынъ янына бардым. Оны эллерим устюне котерип алдым ве энъ къыйметли бир шей киби кокюсима даяп, айландырып башладым.

— Нариев, эр даим менимнен ол, яхшымы?— деди о.— Мени янъгыз башымда къалдырма... анам, бабам кеткенде мен оларгъа шойле деген эдим: «Эгер севимли адамыма расткельсем ич де тельгенип турмам» мен сени чокъ бекледим. Хастаханеде биле сени бекледим. Шимди сен янымдасынъ.

Мен кулюмсирей ве оны айландырам. Музыканы динълемеден ве ишитмеден айландырам. Мен ялынъыз онынъ сыджакъ нефесини ис этем.

Эгер сиз Ташкентнинъ эр анги бир сакининден шеэрнинъ энъ дюльбер ерини сорасанъыз, о, тюшюнип турмадан Ленин адына мейданны анъар. Эм, акъыкъатен бойледир. Шахло да мында кельмеге сева. Ярашыкъ ешилъ тюз чамлар бою кезген сонъ, беллисиз солдатнынъ къабыриндеки атеш янына бара.

Бундан сонъ биз кокке фышкъырып чагълагъан чешмелерге барамыз. Сув бир дивар киби, ер устюнде асувлъ корюне. Юксекликте такъаттан кесилип, шамата котерип, ерге эне, сары мермер узеринде тозгъа чевириле. Онларнен адамлар мында сюрюшип келелер ве онынъ меркезинде агъызларыны ачып, хайли вакъыт кейф иле сейир этелер. Бу сувдан олар серинлик, салкъынлыкъ алалар. Мен де тумангъа чевирилген бу сув тамчылары тюбюнде турмакъ истейим, лякин Шахлогъа бакъып, шу анъ бу мерамдан вазгечмеге меджбур олам. Мен онынъ козылериндеки агърыны, коюси устюне къавуштыргъан эллерини корем, истер-истемез башымны эгем: «Достунънынъ агърысыны ве чеккен азабыны эйиси коръме», деп ойланам.

Ич бир шей сездирмей, индемей яшамакъ пек къыйын. Лякин мен башкъаджа япып оламайым. Эм ойле сезем ки, эгер насылдыр бекленильмеген тесадюф, я бир мания чыкъып къалса, Шахлогъа оны менимле берабер кечмек къолай ола. Сонъ тюшюнем, аджеба, эр кунъ эр саат куруште булунмакъ ве айны вакъытта, аятны, инсанларны севген киши олып къалмакъ ичюн не къадар кучъюлю ираде керек. Шахлоннынъ еринде мен олгъан олсам, чокътан энди рухтан тюшер эдим.

Биз бугунъ де шу чешмелер огюндемиз. Шахло гипнозгъа огъратылгъан адам киби, козылерини сувдан, шу ерде долангъан адамлардан аламай. Онынъ козылеринде, дудакъларынынъ уджларында тебессюм къатып къалды. Аджеба о ойлана, нелер акъкъында хаяллана? Озюнинъ яшдашлары арасында булунмакъ, кунеш ве сувдан кейф алмакъ истейми?

Ёкъ, ёкъ. Мен янъылдым. Шахло башкъа шей хусусында тюшюнемкте, чюнки онынъ чересиндеки гъам нафиле дегиль.

Шахло бирден меним элиме япышты ве къарыкъ давушнен кулип, сёйленди:

— Мында аджайип! Ойле дегильми?.. Бу да аят.

Акыкъатен ойле, эр шей аджайип олса да, мен сувукъкъанлыкънен:

— Айтыладжакъ киби шей ёкъ,— дедим.

Онынъ айткъаны акыкъат эди, лякин мен онынъ тарафыны тутмадым, чюнки онынънен разылашмакъ ондаки гъам-кедерни бираз даа къабартмакъ демек оладжакъ.

Шахло кулюмсиреди, манъа аджеле назар ташлап:

— Сен мени анъламадынъ,— деди.

— Ола билир,— дедим мен ве оны чешмелерден кенаргъа чекмеге ашыкътым.

Лякин керексиз коршювге къапылдым. Тюкяндан тиш пастасы ве сабун алгъан сонъ, ерасты кечитине догърулдыкъ ве анда юзь-юзьге аптемнен расткелиштик. Мен селям ерине онъа башымы эгип, янымдан кечип кете бильмеси ичюн четке чекильдим. Лякин Насиба токъталды. Шахлону хошнутызылыкънен баштан-аякъ сюзип чыкъты. Сонъра манъа чевирилип, мыскъыллы кулюмсиревнен шойле деди:

— Тек тувгъанларынынъ дегиль, догъмуш ананъы биле кимге денъишкенинъ анълашылды.

Насибанынъ огюнде озюни сербест туткъан Шахло таныш олмагъан бу къадынгъа юкъарыдан ашагъы меракънен бакъмакъта эди. Мен онъа аптем акъкъында даа ич бир сёз айтмагъан эдим, буны керексиз сайдым. Оларнынъ ич бир вакъыт достлашып оламайджакъларыны биле эдим. Акъыллары ве табиятлары башкъа-башкъа.

— Айткъанларынъ догъру дегиль,— дедим мен йымшакътан, чюн-

ки аптемнен давалашмакътан къачынмакъ истедим. Мен ильк эвеля, Шахлоны тюшондим.

Лякин аптем меним йымшакъ лакъырдыма махсус дикъкъат этмеди.

— Қъардашым, озюньнинъ къыраличенъ огюнде форса сатма,— деди.

Шахлонынъ огюнде мени алчатмагъа тырышты. Мен онъа джевап берип етиштиргендже, Шахло алып кочты.

— Азиз ич де форса саткъан адам дегиль, сизге ойле олып корюльгендир,— деди.

— Багъышланъыз, мен сизнен лаф этмейим. Эйиси сусып турынъыз...— деди Насиба серт сеснен.

— Санъа асыл не керек я?— дедим мен онынъ сёзюни болип.

— Манъа бир шей кереклигини сен къайдан алдынъ?— деди Насиба сачларыны тюзетип. О дикъкъатымызны къулакъларындаки ири сырғаларгъа джелъи этмек истеди.— Мен ялынъыз...

— Етти энди,— деп мен текрар аптемнинъ сёзюни больдим.— Эм хаберинъ олсун, сенинъ фикиринъ мени ич де меракъландырмай.

Бу вакъыткъадже четте туруп мыскъылнен сейир эткен Сардор киевимиз бу даванынъ битмесини сабырсызлыкълан беклемекте эди. Мен бирден кери чевирилип, Шахлонынъ элинден туттым ве оны кечиттен алып кеттим.

Гастрономда биз эки стакан алма шырасы ичюн баягъы турдыкъ. Салкъын шыраны ютум-ютум ичер экен, Шахло менден сорады:

— Азиз, о къадын аптенъ эдими? Бири-биринъизге ошайсынъыз. Мен буны бир кереден анъладым. Манъа пек худжур олып корюнди.

— Эбет, аптем,— дедим мен гонъюльсизликнен.— Биз базы шейлерни башкъаджасына анълаймыз.

— Насыл шейлерни? Сыр олмаса, мен де билейим.

— Энъ адий шейлерни. Мен эдеп, ырыз, видждан меселелерини козьде тутам. Башкъа суаллер ёкъмы?— мен Шахлогъа айланып бакътым. О пенджереге чевирильген эди.

— Сиздеки анълашамамазлыкълар менде олгъайды,— деди ве кьолтугъыма кирди.

* * *

— Азиз, сен къайдаларгъа ёкъ олып кеттинъ? Бутюн кунъ, саатта бир кере телефон этсем де, сен ёкъсынъ,— деди эеджанлангъан Георгий.

— Не олды?

— Белланы корьмединъми?

— Бугунъ даа корьмедим.

— Айса мени хайырлая билесинъ, мен эвленмек къарарына кельдим.

— Сен не айтасынъ шу?

— Мен онъа теклифте булундым. Бир саат эвельсѝ!

— Я Белла не деди?

— Ярын джевабыны береджек... Сен насыл тюшюнесинъ? Разы олурмы?

— Оны къайдан билейим.

— Азиз, мына шимди онынъ кейфини билип оламазсынъмы?

— Гога, зан этсем бугунъ энди кеч олды.

— Бала олма, Азиз, акъшам энди башлаятыр.

— Шимди онъа бармамны истейсинъми?

— Пек истейим.

— Яхшы, барырым.

— Зан этсем, сонъундан манъа телефон этип айтмагъа унутмазсынъ беллейим.

— Я о не керек?

— Бу да насыл суаль? Ойле демек олурмы?

— Кацо, мени динъле. Достунъ Георгий Бараташвили омюринде биринджи кере севда олды, сен исе олмайджакъ суаллернен баш кутесинъ.

— Гога, мен кетем.

— Кетмек дегиль, чапмакъ, анда учып бармакъ керексинъ.

Мен баргъанда Циля енге ве Белла агълашып отура эдилер. Олып кечкен лакъырдыны Белла анасына бильдирсе керек.

Циля енге яныма ерлешип:

— Кельгенинъ пек яхшы олды,— деди.— Къызым даа якъында келип, акъайгъа чыкъаджагъыны айтты. Мен, эбет де, тааджиПЛендим ве оны тенбиеледим. Тербиели ве акъыллы къызлар бойле япмайлар, дедим. Олар бу акъта башта ана-бабаларынен акъыл тапышмакъ, оларнынъ разылыгъыны алмакъ кереклер,— дедим. Меним Беллам да башкъалары киби ахмакъ олып чыкты. Буны индемей кечирди. Онынъ бабасы акъыллы киши олса да, эр вакъыт менимле фикирлеше эди. Не ичюн? Шунынъ ичюн, къадыны оны анъламагъа къадирли экенини, Цилянынъ белли бир тевсиелер де япмакъ икътидарында экенлигини биле эди.

— Анай, сен акълы дегильсинъ, эр шей апансыздан олып чыкты,— деди Белла козъяшларыны силип.

— Азиз, сен оны динъле: къызым эрге тие, мен исе акълы дегиль экеним,— деп Циля енге эллерини джайды.— Сема сагъ олгъанда о шойле дер эди: «Белла къыз бала ки, йигити пейда олгъанда, о буны ана-бабасына бильдире, чюнки ана-бабаларнынъ озъ балалары огюнде белли бир борджлары бар». Белла исе не япты? Белла анасы барлыгъыны акъылдан чыкъарды я да мени ахмакъ бир къадын белледи.

— Анай, ойле дегиль.

— Коръдинъми, Азиз, сенинъ огюнде манъа ахмакъ демеге утана. Догъмуш къызыма джаным агъырмачасы ичюн акъылым етерликтир. Инсанлар эбедий яшамайлар. Киши ольген сонъ, мерум пек акъыллы, мераметли инсан эди, дейлер. Онынъ джаныны агъырткъанларыны, акъаретлегенлерини хатырлайлар, окюр- окюр агълайлар. Инсан талийине бойле бакъмакъ олурмы? Оны сагъ олгъанда къорумакъ керек. Догърумы, Азиз?

— Догъру, Циля енге.

— Мен шуны айтмакъ истейим ки, инсаннынъ адамлыгъыны сагъ олгъанда танымалы. Мен мерум Семанынъ къулагъына фысылдап шойле деген эдим: «Сема, сен акъыллы адам эдинъ, якъкан екаяне янълышынъ тедавийленмегенинъ олды» дедим.

— Анай, етти энди бу акъта айткъанларынъ,— деди Белла яваштан ве одадан чыкты.

— Азиз, Георгийнинъ насыл йигит олгъаныны сен манъа айта билирсинъми?— деп сорады Циля енге.

— О меним балалыкъ достум. Пек яхшы йигит.

— Я сенинъ бу достунъ насыл ишлернен огъраша? Зенааты бармы?

— Георгий политехника институтыны битирип, шимди архитектор олып чалыша.

— Не дейсинъ? О архитектормы,— о кене эллерини джайды ве юзюнде къуванч тебессюми асыл олды.

— Эбет,— дедим мен.

— Эркек кишининъ архитектор олувы аджайип шей. Къызымнынъ бахты юрген экен. Сенинъ фикиринъ де бойлеми, Азиз?

— Эбет, ойледир.

— Къомшуларым кневимнен меракъланып башлагъанда онынъ архитектор олгъаныны айтмакъ меним ичюн хош олмазмы? Мен бутюн омюр «меним акъайым Сема радио боюнджа буюк мутехассыс» деп акъайымны макътап юрьдим. Белла да манъа бенъзей. О да яхшы апай олур ве эр ерде акъайыны макътап юрер.

— Циля енге, оларнынъ экисининъ де бахтлары юрьди,— дедим мен.

— Айт онъа, бизге кельсин. Онынъле таныш олмакъ истейим. Белла, Беллачыгъым,— деп кычырды Циля енге.

— Не дейсинъиз, анам?

— Я сен киев баланы бизге чагъырмайджакъсынъмы? Мен оладжакъ киевимни коръмек истейим. Дюльберми озю?— Циля енге явлугъынен янагъыны сильди ве кызына тикилип бакъты.

— Анай, о пек яхшы йигит. Догърумы, Азиз?

— Джевап бермесенъиз де олур,— деди Циля енге.— Эп бир озюм хуляса чыкъараджакъым.

— Яхшы, чыкъарынъыз. Мен кетем, ярын эрте турмакъ керек оладжакъ. Гедженъиз хайыр!

Белла софада менден сорады:

— Азиз, Георгий санъа телефон этtimi?

— Даа деми телефон этти... Раатсызлана.

— Азиз, ярын акъшам берабер келинъиз, яхшымы.

— Онъа не айтайым?

— Мен оны ярын беклейим,— деди де Белла бахтиярлыкънен кулюмсиреп апансыздан мени къучакълады.

— Я бу да не ичюн, назлы къомшучыгъым?

— Сагъ ол, сен олмагъан олсанъ, мен Георгийни расткетирмез эдим.

* * *

Эр не къадар гонълум тартмаса да, мен аптеме йипек халат сатын алдым. Бу кыйметли бахшыш эди. Кассагъа тѣленген бу парагъа мен эки афта кечине биле эдим. Шимди нсе бираз кытып тутмакъ керек оладжакъ.

Манъа къалса, уфакъ-тюфек шейлерден конверт, я да уфакъ бир легенчик алыр эдим. Лякин тюневин манъа анам телефон этти ве догъмуш къардаш оларакъ, бала догъувы мунасебетинен аптеме козьге корюнир бир бахшышнен кельмек кереклигини анълатып ташлады.

Мен одагъа киргенде, узун софра башында, чокътан-чокъ догъмушларым отургъан эдилер. Олардан эр биринен къл тутушмамакъ ичюн, баш эгип селямлаштым. Насиба башкъа одада олса керек. Я анам къайда? Шу анъ аркъамдан онынъ сеси ишитильди:

— Огълум, сен къачан келип кирдинъ?

— Селям алейкум, ана. Къапы ачыкъ эди, оны къакъып отурмадым.

— Яхшы якъансынъ. Сардор, Азизге шарап куй.

— Озюм къуярым,— дедим мен.

Меним огюмде дайым отура. О худжур адам. Эр кеске бир шейлер ишандыра, лякин айткъанларыны ич бир вакъыт ерине кетирмей. Онынъ янындаки агъасы. О буюк иште чалыша. Анамдан ишиткениме коре, бу дайым къарысына бинъ кумюшлик буллюр савут алгъан. Мен, учъ юз рубледен аз бучукъ зияде айлыкъ алгъан адам, эвинде учъ баласы олгъаны такъдирде, къарысына бойле кыйметли бахшышны насыл этип ала экен деп тааджиплендим.

Шу эснада апансыздан Сардор сѣйленди:

— Мени де хайырлай билесинъ,— деди о.

— Не иле?

— Иште котердилер.

— Энди ким олдынъ?

— Болюк мудирининъ муавини.

— Сен тез осип башладынъ, сонъу хайыр олсун.

— Иши юрьсе, пиренинъ манълайында да филь раатлана билер, дейлер.

— Сен кене балаларнен мешгъульсинъми?— деп сорады дайым.

— Эбет,— дедим мен ифтихарнен.

— Андан кетеджек олмайсынъмы?

— Къайда кетейм? Сиз манъа меракълы иш теклиф этеджек оласынъызмы?— бойледже озюмни къорумакъ ичюн эр вакъыттаки киби, онынъ суалине суальнен джевап бердим.

— Эгер кереги киби тюшюнип бакъсам,— деди дайым хошнукънен эллерини сыйпап.— А-а, токътачы... Даа тюневин бир аркъадашым телефон этти, онъа малюматлы яш киши къыдырып тапмамны риджа этти. Ярындан кечи ёкъ, бу ишнен огърашырым ве нетиджесини санъа бильдиририм.

Мен ичимден кулюмсиреп: «Дайым озъ репертуарында», деп ойландым.

Анам огюме кетирип къатлама къойды.

— Мен токъум, анам,— дедим. О исе къулагъыма эгилип фысылдады:

— Машалланъ бар огълум, Насиба сенинъ кетирген бахшышынъны пек бегенди... Айтчы, оны озъ паранъа алдынъмы, ёкъса одюнчеми?

Мен агъызым ачып етиштирмедим, янымызгъа Насиба келип токъталды.

— Сен не ичюн кечикип кельдинъ?— деди хошнукъсызлыкънен.

— Мен джемаат транспортынен кельдим, аптем.

— Торунчыгъынъ ичюн бир кумюш айыра билир эдинъ.

— Эбет, бойле вакъытта бир кумюш тапа биле эдинъ,— деп анам да Насибанынъ тарафыны тутты.

— Ана, меним ичюн буюк-кучюк пара деген шей ёкъ.

— Сенинъ бутюн параларынъ анавы къыраличенъе кете,— деди Насиба.

— Биринджиде, о къыраличе дегиль, экинджиде исе, меним параларым къайда кеткенинде сенинъ ишинъ олмасын.

— Коресинъми ана, огълунъызгъа сёз айтмакъ биле мумкюн дегиль. Айды, халат ичюн алла разы олсун.

— Иште, бу башкъа лаф. Янъы дюнья хайырлы олсун! Акъайынъ да иште котерильген я, козюнъиз айдын!

— Не, кунълейсинъми?

— Нени?

— Иште котерильгеннини.

— Манъа ахмакъ суаллер берме. Меним кунъджи олмагъанымны билесинъ де. Сен инсанджа фикир этмеге аля даа огренмединъ.

— Онынъ насыл лакъырды эткеннен сенинъ ишинъ олмасын,— лафкъа Сардор къошулды.

— Сен саргъушсынъ, болюк мудирининъ муавини, эйиси сусып отур,— дедим онъа сабырнен.

— Сёзюмни больме,— деди Сардор сесини котерип,— сенинъле ич бир алып-береджегим ёкътыр.

— Сен де богъаз керме, бойлелерни шимди джезалайлар,— дедим.

— Эй, хоразлар, анда нени пайлашып оламайсынъыз?— деп дайыларым сеслендилер.

— Меним къадынымны,— деди Сардор ве эр кесни кульдюрди.

Мен яваштан софра башындан туруп, кениш софагъа чыкътым. Сездирмеден бу кампанияны терк этмек истедим. Олар мында ялынъыз ашап-ичмек ичюн йыгъылгъанлар. Бунъа олар «мусафирликте булунмакъ» дейлер. Адет олып къалгъан эмиш. Бизде керекли ве яхшы адетлер чокъ. Лякин мусафирликте ялынъыз тойгъандже ашатып-ичирмек адетини ич де бегенмей эдим. Кунълерден биринде таныш бир адам, «шимдики заманда адамлар ачлыкътан дегиль, къарардан зияде ашамакътан олелер» дегенде, мен буны кулип кечирген эдим. Лякин бу лафта эсас ёкъ дегиль.

Эвден «инглизджесине» чыкъып кетмек мумкюн олмады. Мени анам якъалап торунымны коръмеге меджбур этти. Мен одагъа кирдим. Насиба килим устуне чёкип кетирильген бахшышлар арасында

отура. Онынъ козылери ачкозьлюкнен энди йылтырамайлар. Олар тынч эдилер. Тек пармакълары ердеки бахшышларны алгъанда къалтырайлар. Уджуз парчаларны ве дигер уфакъ-тюфек шейлерни килиминъ кена-рына котерип ата, паалыларыны исе тизлери огюне топлай.

— Эгер мен санъа халат дегиль де, бахшыш оларакъ бала эски-лери кетирген олсам, оларны да кенаргъа котерип атаджакъ эдинъ, ойлеми?— дедим мен мыскълнен.

Насиба козылерини бахшышлардан алмайып, джевап къайтарды:

— Къардашчыгъым, бу эвде ич бир шей атылмай.

— Сыр олмаса айтынъыз, я оларны не япаджакъсынъыз?

Насиба козылерини бахшышлардан алып, манъа тикильди.

— Сен къардашым акъикъатен бойле ахмакъсынъмы, ёкъса озюньни ойле косътермек истейсинъми?— деди.— Мен де мусафирлик-ке барам. Манъа керекмеген шейлерни анда алып барырым. Буны мен къомшуларым ве мусафирлер коръсин деп япам. Себебини билесинъми?

Мен анъламагъан киши олып омузларымы къыстым.

— Олар экинджи кере манъа кельгенде олмайджакъ шейлер кетирмесинлер.

— Я сизге келеджек адамнынъ шу вакъытта паалы бахшыш ал-магъа парасы олмаса?

— Бу меним ишим дегиль,— деди о козылерини анама тикип.

Аджеба аптеме бу «чул-чыбыр» хасталыгъы къайдан кельди,— деп тюшюндим мен.— Бойле шей балалыгъыны боллукъта кечирген, ич бир зорлукъ чекмеген адамларда ола билир. Лякин Насиба... Аптем он эки яшында экенде биз бабасыз къалдыкъ. Анам токъумаджылыкъ ком-бинатында чалышып, бизлерни кечиндире ве къызыны бахшышларнен зевкъландырмагъа ич имкяны ёкъ эди. Акъылымда къалгъанына коре, Насиба пек саде кийине эди. Я шимди? Бу чул парчалары онынъ омю-ринде энъ эсас шей олды. Бу дешет!..

— Азиз, къулагъынъ менде олсун,— деди Насиба фикирлеримни болип.— Диварымыз там-такъыр олгъаныны коресинъми?

Мен онынъ суалининъ манасыны анъламадым.

— Олса не олгъан?

— Биз анамнен, вакътынджа, сенинъ килиминъни алмакъ къара-рына кельдик...— деди о кулюмсиреп.— Эльбет де аз вакъытка,— деп къошты сонъ. Аптем шу эснада бир тамам денъишип кеткен киби ол-ды. Даа бир къач санъе эвельси омюринден пек мемнюн бу яш къа-дын, бирден башкъа инсангъа чевирилген киби олды.

Бу арада анамнынъ даушы ишитильди:

— Огълум, сувукълар башламасына аз къалды. Сенинъ торунчы-гынъа килим орътюли дивар янашасында ятмакъ керек... Озюнь би-лесинъ, сабийлер аз-бучукъ ушюдилерми, шу дакъкъасы...

— Билем, билем, ана... Эр алда, мен килимни бермесем?...— бу сёзлерни ишиткенде аптемнинъ козылеринде къоркъу аляметлери пей-да олды. Онынъ дудакълары тельгенип:

— Ялан айта! Берирсинъ... Сен мераметлисинъ...— деди.

— Я сен озюнь?— деп онынъ сёзюй больдим.

— Мен не? Мен де мераметлим. Истесенъ, санъа бир кольмек багъышлайым. Бир дегиль, эки дане берейим. Ишитесинъми, пара та-лап этмейим, бахшыш берем,— деди о.

Аптем кровать тюбюнден толу чемоданны чекип чыкъарды.

— Токъта! Ачма чемоданны... Килимни ала билесинъ.

Насиба баягъы эеджанланса да, меним сёзлеримден сонъ бир-ден йымшады ве кулюмсиреп, мени алгъышлай башлады. Сардор янъы килим алгъанынен, менимкини къайтараджагъыны билъдирди. Лякин онынъ козылерине бакъып, мен шуны анъладым ки, аптем чемоданны ич ачаджакъ дегиль эди, айны заманда меним килимим де энди ич ерине къайтып кельмейджек.

Мешгъулиеттен сонъ Шахлонен спорт джемиети бинасы огюнде корюштик. Троллейбус токътагъан ергедже мени озгъармакъны адет

эткен талебелерим, шимди мени яш кызынен корьгенлеринен шашып кыалдылар. Олар бойле тесадюфке азыр дегиль эдилер.

Биз Шахлонен ашыкымайып, Гагарин паркына барып еттик. О аяккыаплаарыны чыкыарып, аякыларыны сувгъа тюшюрди. Мен онынъ янашасында турып, ондан козылеримни алмадым. Бу мераметли, акылылы ве садыкъ достумсыз озъ аятымны тасавур этип оламай эдим.

Шахло эллерини узатып, кунеш шавлесини тутмагъа арекет этти. ве, ниаеет, артына эгилип, оны авучы ичине «алайым» дегенде, скемледен йыкылды. Мен оны тутып етиштиралмадым.

Сонъ сакътлыкынен оны ерден котерип кокрегиме бастым. Этрафта ярдымгъа ич кимсе ёкъ. Анхордан сув алып, Шахлонынъ манълайыны, самайларыны сувладым.

О бутюн тенинен кыбырданды, зорнен козылерини ачты.

— Шахло, джаным, насылсынъ? Бир еринъ агъырамы?

— Шимди эпси кечер,— деп фысылдады о.

Шахло хастаханеге кетмейджек олды. Телефондан хабер эткенимден, чокъкъа бармай, Владимир етип кельди, Режимини бозгъаны ичюн башта Шахлогъа дарылды ве хастаханеге ятмасыны теклиф этти.

— Мен анда кетмек истемейим,— деди о.— Манъа мында яхшы.

Владимир сертликле башыны саллады.

— Шахло, сен бала дегильсинъ, хасталыгъынъны айтып турмагъа аджет ёкъ. Бирден башынъыз айланды ве деръал такъаттан кесильгенинъизни сездинъыз... бойле олды дегильми.

Шахло енгильден кулюмсиреп, «бильмейим» манасында омузларыны кысты, гъамлы козылеринен манъа бакъты.

— Айткъан сёзлериме инанынъыз, Шахло, тедавиийленювден ред этип, сиз буюк янълышыкъ япасынъыз. Хасталыгъынъыз тезден текрарлана билир. Даа догърусы, вакъытынджа меним достумны унутмакъ керексинъиз. Сизге сагълыгъынъызны джиддий тюшюнмек керек.

— Владимир Николаевич... Володя, Шахло яваштан скемлеспиден турып, аркъадашымнынъ элинден тутты — сизге сёз берип айтам ки, бугунъден башлап энъ джиддий тертипди адам олурым. Буны достунъызнынъ хатирни ичюн япарым. Онынъ даима янымда олмасы ичюн.

Володянынъ череси бирден кыызарды ве ничюндир козылюгини чыкыарып темиз олсалар да, джамларыны сюртип турды.

— Анълайым сизни... Догъру... Лякин сизинъ вазнетинъиз мени пек теляшландыра,— деди о, сесини денъиштирип.

— Тек риджа этем, текрар хастаханеге ятмагъа зорламанъыз.

— Анълагъанына коре, бу квартира тап-такъыр олгъанына бакъмадан, сиз мында Азиннинъ янында озюнъизни яхшы ис этсенъиз керек.

Шахло башыны эгди.

— Ве сиз мындан ич бир якъкъа...

— Достунъыз мени кыувмагъандже.

— Ойле олса, тезден ойле вазнет чыкып къала биле ки, манъа квартиранъыз керек олур беллейим.

— Азиз, санъа замет олмаса, риджа этем, меним сумкамы алып берчи,— деди Шахло ве онынъ ичиндеки анахтарны алып, оны Володягъа узатты.

— Тешеккюр санъа Шахло, деди Володя анахтарны джебине кыйып.

Владимир кетти. Мен оны кыабыргъаларына «Медициия хызмети» сёзлери язылгъан беяз «Москвич» тургъан ергедже озгъардым.

О машинадан беш-он адым авлакъта токъталып, манъа чевирильди.

— Достум, санъа айткъан эдим де: Шахлогъа ич де эеджапланмакъ, сыкълетленмек, асабийленмек мумкюн дегиль.

Мен кыбаатымны танып, башымны тобен алып динъледим. Аркъадашымнынъ козылерине бакъмагъа утандым.

— Сен Азиз, оны акъпкъатен...— деп, сёзюни битирмеден сигар ичюн джебине далды.

— Догъру, Володя, акъикъатен ойле.

— Худжур шейлер ола...— деп, Володя агъызындаки сигаретни ерге ташлады.

— Сен не акъкъында айтасынъ, достум?

Володя айдавджынынъ янынъда ерлешип отургъан сонъ:

— Риджамны унутма,— деп кычырды.

Мен къайтып кельгенде, Шахло энди юкълай эди. Бир къач да-
къыкка онынъ башы уджунда тургъан сонъ, балконгъа чыккып, сетке
узандым. Мен бу сетни учъ тахтадан къураштырып, озюм япкъан эдим.
Фикирлерим кене Шахлонен олгъан тесадюфке къайттылар.

... Эвде мен Шахлоны джыйма кровать устюне ерлештирип, онъа
сыджакъ чай бердим. Онынъ козьлеринде кене айдынлыкъ пейда олды,
дудакъларына ренк кельди. Оны гъамлы тюшюнджелерден узакълаш-
тырмакъ ичюн кулюнч тесадюфлерни икяе этип башладым.

Шахло элимини сыйпап, кулюмсиреди. Шимдики тебессюми не
шенъ, не кедрли эди.

— Азиз, манъа ваннагъа кирип салкъынланмакъ керек,— деп бель
устюне котерильди.

— Сен даа зайыфсынъ, эйиси буны ярынгъа къалдырайыкъ,— де-
дим мен.

— Ёкъ, Азиз, бугунъ,— деди о йымшакътан итираз этип.— Ванна-
дан сонъ манъа енгиллик ола.

Мен ваннаны тез-тез чайкъап, онынъ ичине чам тозы септим.
Шахло кучючик скемле устюнде отурып, манъа бакъмакъта эди. Эр
шей азыр олгъан сонъ енгиль халатынынъ этеклерини котерип, ванна
ичине кирди.

Мен бу тарафта онынъ ваннагъа насыл киргенини ве мемнюниет-
ле кокюс кечиргенини сездим.

— Шахло...

— Не дейсинъ, азизим.

— Мен санъа бир шей сейлемек истейим.

— Насыл шей?

— Пек муим.

— Ким ичюн?

— Экимиз ичюн де.

— Бельки мен мындан чыккъъан сонъ сёйлерсинъ?

— Бунынъ бир тюрлю фаркъы ёкъ.

— Айса къулагъым сендедир.

— Бир риджам... Риджам бар...

— Насыл риджа, азизим?

— Меним къадыным ол...

— Нариев, сен насыл адамсынъ шу! Ваннада экенде къызгъа къу-
далыкъ япылырмы?

— Элиси бир дегильми?.. Истесенъ шимди огюнде тиз чёкейим.

— Ёкъ, керекмей.

— Сен разысынъмы, ёкъмы?

— Козьлеринъни юм да, кир ичери.

Шахлонынъ риджасыны ерине кетирип, ваннагъа догъру адымла-
дым. Шу аныда бойнумда онынъ сылакъ, джыллы эллерини ис эттим.

— Мен сени седем, Нариев. Пек седем,— деп бутюн тенинен ма-
нъа япышты. Мен озюмни гуя бутюн вакъиалары гедже джыллы озен
ялысында олып кечкен масалдаки киби ис эттим.

* * *

Георгийнинъ тойы «Зарафшан» ресторанынынъ банкет залында
олды. Зера енге юкъарыда, залда эди. Шахлонен Циля енге мермер
колонналар огюнде эдилер. Циля енге эр вакъыттаки киби, кене сёй-
ленмекте. Онынъ арекетте булунгъан уфачыкъ къалын эллери къою

кызыл крепдешин антериси тюбюнден чыккып, дакыкбада бир субет-дешининь омузларына тюше. Шахло кулюмсирей ве яваштан башыны саллай. О таныш олувынынь энди биринджи куню Белланынь анасыны бегенген эди.

Даа якъынларда мешгъулиетке кеткенде, ёлда, Циля енгенен корюштим. О шу дакыкбасы элиме япышып, сёйленмеге башлады:

— Санъа айтмакъ истейим ки, Азиз, мен сенинъ кызынынъ пек бегендим. О кыралычелер киби дюльбер. Онынъ козылерине дикъкът этип бакътым. Мен бойле козылерни биринджи кере корем. Яшлыгъымда меним козылерим де ойле эдилер. Меним Семам оларгъа бакъып, къутургъан киби ола эди. Лякин Шахлонынъ козылери шу дередже теренлер ки, анда богъулмакъ мумкюн...

— Буны мен билем, Циля енге.

— Бильгенинъ чокъ яхшы. Бир кунъ артынъыздан бакъып къалгъанда, къуванкъа толып-таштым. Не ичюн олгъаныны билесинъми? Ачыкътан айтайым. Санобар келининен гъурурлана биле. Мен де киевиннен гъурурланам. Георгий манъа Семамны хатырлата. О да ойле акъыллы ве тертипди адам эди. Шуны да эслеп алдым ки, Георгий Беллочканы керчектен севе. Екъ, меним огюмде ах-вахлар чекмей, оны къучакъламай. Беллочканы акъикъий акъайлар киби севе. Санъа, Азиз, сыр оларакъ айтам: той олмасыны мен чокътан беклейим. Эр шейни ве атьта севимли киевинни биле кунъ эвельден азырлап къойдым. Сен неге кулесинъ? Циля енгенъ севген адамындан бир шей аямаз.

— Сагъ олунъыз, Циля енге.

— Мен сенинъ тойынъда да булунмакъ пек истер эдим.

— Яхшы, булунырсынъыз, Циля енге. Шимди мени афу этинъиз, ашыкъам, мени адамлар беклейлер.

— Эбет, санъа ашыкъмакъ керек. Адамларны беклетмек чиркин шей.

...Георгийнинъ тойы пек шенъ кечти. Шампанъ шарабындан азгъана къызаргъан Белла токътамадан Георгийнен ойнады. Кимерде бир киевини янъгъыз къалдырып, бизге чапып келе ве къуванчлы козылерини йылтыратып, мени ве Шахлоны къучакълай.

— Достлар, не япайыкъ, Володя меним достума урулды гъалиба,— дей о.

Мен буны чокътан эследим. Оны узун бойлу, козылюкли кызынынъ янына отурттылар. Козъ къыйыгъындан бакъып корьдим: Володя о кызынен кулип-кулип кыызгъын субетлешмекте. Онынъ кесик сачлары, эсмери юзю япон актрисаларыны анъдыра. Сонъундан Владимирнинъ шу кызынен ойнагъаныны корип, бунъа ич де тааджипленмедим. Мен бу кызыны асыл бильмесем де, ничюндир о меним достумны бегенгенини истедим.

Георгий бугунъ пек джошкъун. Той башлагъандан бери ялынъыз бир кере янымызгъа келип, шикъетленди:

— Яшлар, тойнынъ башлагъанына дюнья вакъыт олса да, севимлимни даа бир кере биле опьмедим. Вазият мына шимди тюзетильмесе, мен оны алып къачарым...

— Мен аякъкъа котерилип къычырдым.

— Келин ве киев аркъадашлар: «Горько!»

Мусафирлер шу анъ манъа къолтутып, эль шапылдаттылар. Циля енге агълады.

* * *

Никях эвинде къара козылю кыыз бизге эки табакъ темиз бланк туттырды. Биз кучюк стол башына кечип, оларны толдурдыкъ.

— Азиз, я фамилиямыз насыл оладжакъ,— деп сорады Шахло.— Мен сенинъ фамилиянынъ алмагъа къаршы дегилим. Лякин озъ фамилияма да пек алыштым.

— Бунъа меним джаным агъырмаз. Истегенинъ киби олсун,— дедим мен.— Бунынъ биз ичюн не эмиети бар? Сен меним къануний

къадыным оладжакъсынъ. Къара-къартайгъандже, тишлеримиз тюшкендже, торунларымызнынъ торунлары олгъандже.

Шахло элини бланк устуне къойып, манъа тикилип бакъты. Онынъ сия козьлерининъ меркесинде сары, къызыл нокъталар пейда олып башлады. Бу нокъталар мени эеджанландырды, юрегимде бельгисиз теляш асыл эттилер.

— Эбет, Азизим, ойле,— деди о.

Мен Шахлогъа бакъам ве сукъланам. Бугунъ о бутюнлей башкъа адам олды. Бир вазияттен экинджисине пек тез кече. Онынъ козьлеринде мен теклифте булунгъандаки киби ышыкълар сезильмей. Негедир, теляшлангъан киби корюне.

Эминим, хастаханеден чыкъкъан сонъ Шахлоннынъ къияфети гузелешти, янакълары толусты, бетининъ ренки тазелешти, маддеси ачылды. Лякин сонъки афтада онда эвельден сезильмеген шейлер пейда олды: гонъюль вазияти сыкъ-сыкъ денъишип башлады, эеджанлануву эксильди. Онда, аксине, насылдыр йымшакълыкъ, лирик суретте ойгъа далувлар асыл олды.

Кимерде бир мен элиме гитарамны алам. Пармакъларымны теллери устунде ойнаткъанда онъа айланып бакъам. Музыка онъа пек тез тесир эте. Мен онынъ халкъ классик йырларыны буюк бир дикъкъатнен динълегенини чокъ бегенем. Бу дакъыкъаларда мен оны даа яхшы анълай ве ис этем.

— Нариев, сен не хусуста ойланасынъ,— деди Шахло меним тюшюнджелеримни болип.

— Сенинъ къарт битай олгъанынъны тасавур этмек истедим.

— Сонъ, насыл?

— Дюнъяда энъ дюльбер ве энъ севимли битай оладжакъсынъ. О кульди ве элимиздеки бланкларны хадимге алып кетти.

* * *

Мешгъулиетке кельген балаларнынъ сайысы кене эксильди. Татиль башлагъанындан олар дагъылып кеттилер. Лякин мешгъулиетлерни токътатмадым. Афтада учъ кере балалар мени гандбол мейданында беклейлер.

Мешгъулиеттен бошагъан балалар душта чайкъанып, сонъ мени келип сарып алдылар. Бугунъ мен оларгъа шан-шурет къазангъан боксчы Валерий Попенченко акъкъында айтаджакъ эдим.

— Валерий Попенченко бокс мейданынынъ танылгъан устасы олгъан сонъ да, бокста мен эр шейни билем демеди,— деп башладым мен. Балалар агъызларыны ачып динъледилер. Ташкенттеки Суворов окъув журтунинъ талесеси олимпия юксекликлерине насыл этип етишкени хусусында сёйледим.

— Эгер сизлер де ойле исрар ве себатнен, инатлыкънен мешгъулиетлер япсанъыз, онъайтсызлыкъларгъа огърагъанда, янъылгъан вакъытларынъызда рухтан тюшмесенъиз, спорт юксекликлерине мытлакъ котерилирсинъиз.

Мен аз-бучукъ сусып, балаларгъа бакътым. Оларнынъ козьлери парылдамакъта эди. Шимди оларнынъ эр бири ичинден Валерий Попенченко олмакъ истей.

— Айды, балалар, энди эвлеринъизге къайтынъыз.

Лякин балалар отургъан ерлеринден къыбырдамадылар. Бирден тутула-тутула Сурат сёйленди. Бундан сонъ эр шей анълашылды. Балалар дагъларгъа, Чимгангъа кетмек истей экенлер, лякин ана-бабалары оларны ялынъыз башларына йибермей экенлер.

Мен ред этип оламадым. Экинджи невбеттеки мешгъулиетке ана-бабаларындан разылыкъ алып кельселер, джума куню оларнен Чимгангъа кетеджегимни билъдирдим. Балалар севине-севине эвлерине дагъылып кеттилер. Янымда тек Лязиз къалды.

— Сен не, дагъларгъа кетмек истемейсинъми?— деп сорадым ондан.

— Истейим! Эм насыл да истейим я,— деди о башыны котермеден.— Лякин бабам йибермез.

— Не ичюн, Лязиз?

— О пек ачувлы, дёгюшип юре ве ракъы иче,— деди Лязиз бирден башыны котерип.

— Багъышла мени, Лязиз, бабанъ ойле адам олгъаныны бильмей эдим.— Мен озюмни онынъ бабасыны бугуньгедже бильмеювимде къабаатладым ве баланынъ вазиетине юректен аджындым ве онынъ козьяшларыны явлугъымнен сюрттим.

— Бабанъ къаерде чалыша?

— Тикиш фабрикасында. Тикиш машиналарыны тамир эте,— деди о сувукъкъанлыкънен.— Сиз онъа барманъыз. Чокъ ачувлы адам, сизни ура биле.

— Сен раатсызланма, Лязиз...

— Буларны мен айткъанымны онъа бильдирменъыз.

— Санъа сёз берем, бу лаф экимизнинъ арамызда къаладжакъ.

— Сагъ олунъыз, Азиз Пулатович!— деди де Лязиз еринден сыпырылып эвлерине чапты.

Мен де эвге къайтып кельдим. Шахлоны джыйма кровать устюне ерлештирдим. О менден илядж истеди. Бу меним ичюн бекленильмеген шей эди, чюнки Шахло биринджи кере озь истегинен илядж ичеджек олды.

Шахло апансыздан мени элимни тутып опыти, сонъ янагъына басты. Мен тааджиПЛендим: о бир вакъыт элимни опымей эди. Бугунь онъа не олды аджеба?

Акъшамлыкъ емек ичюн Шахло колбаса къызартты. Мен исе помидор салаты азырладым.

Бу арада къапы къакъылды.

— Къапы ачыкъ, киринъыз,— деп сеслендим.

Одагъа анамнен Насиба кирдилер.

— Хош кельдинъыз, ана, кеч отурынъыз,— дедим мен онъа курсюни узатып.

Насиба, оданынъ ортасында индемей кулюмсиреп тура ве эв ичини козьден кечире.

Мен Шахлоны чагъырдым, о мусафирлернен селямлашты. Анамны корьгени биринджи кере эди. Сонъ Шахло стол башына кечип отурды.

Насибанынъ козьлери джыйма кровать артындаки килимде эди.

— Ана, сенинъ айткъанынъа коре, бу килим иран малы экен, ойлеми?— деди озюне дикъкъат джелъп этмек ичюн.

— Эбет, аджем килимидир къызчыгъым...— деди анам.— Бабанъ оны та дженктен эвель алгъан эди.

Бу базарлыкъ меним юрегиме ич ятмады. Эм аптемнинъ бу одадан бош чыкъып кетмейдзегине мен эмийн эдим. Эбет, килимни о алыр, меселе бунда дегиль, лякин кетмезден эвель кейфимизни бозар, деп къоркътым. Шунынъ ичюн тез-тез килимни сарып башладым.

— Бакъ онъа, не къадар чевиклешкен,— деди аптем мыскъылнен.— Демек о джумерт адам экен. Насибанынъ козьлери ачувлы эдилер.

— Бу килимни биз вакътынджа аламыз, биз оны кери къайтарып берирмиз,— деди анам яваштан ве ничюндир, башыны эгди. Анам озюни ве Насибаны акъламагъа тырышты. Мен исе башкъа шей акъкъында тюшюне эдим. Аджеба, узун йыллар девамында анамнен мени бири-биримизге багълагъан корюльмез йип къачан ве не ичюн узюльди? О вакъытларда меним ичюн анамдан къыйметли адам ёкъ эди. Бабамен де бири-биримизни севе эдик.

Бабам юрек хасталыгъындан вефат эткенде мен он алты яшында эдим. Бизим бирликли анлемизде о вакъыт недир сынъган киби олды. Анам озь башына къапалып къалды. Мусафирликке де къатнамады, эвге де кимсени давет этмеди.

Мен исе мектепнен, чешит ярышларнен мешгъуль эдим. Эвге кеч

ве ёрулып келе эдим. Кимерде республика осьмюрлер джыйма командасы эркянында башкъа шеэрлерде откерильген ярышларгъа кете эдим.

Эльбет, эвде бир шей япмай эдим демек, янълыш олур эди. Имкян олгъан вакъытта уфакъ бостанымызны чапалайым, тандырны тюзетем, язлыкъ ашханемизни тертипке кетирем.

Лякин мен энди о вакъытларда анамнынъ бу ишлерге эмиетсиз бакъкъаныны эследим. Ондан эки-учъ йыл эвельси азбаргъа атылып чыккып!— Иш къолай кельсин, огълум!— деп юрек бере, чай къоя эди. Шимди исе бутюнлей денъишти.

Анамны мен аптеме кунълемейим. Бабам вефат эткен сонъ олардаки озъара мунасебетлер даа зияде къавийлешкенине къувана эдим. Мен бир де-бир ерге кетеджекте Насибагъа анагъа козь-къулакъ ол, оны къоруп тур, дей эдим. О вакъытлары Насиба яхшы бир къыз эди.

Йыллар сезильмеден кечип кеттилер. Оларнен бирликте анамдаки денъишмелер де даа сезилир олды. Субетлешкен вакъытларда онынъ козьлери энди къуванмайлар, сёзлери юрекке джыллылыкъ бермейлер.

— Сонъ... Сиз насыл яшайсынъыз?— деп, анам козьлерини Шахлогъа тикти.

— Сагъ олунъыз. Ич бир шейге ихтияджымыз ёкъ,— деп джевап берди Шахло. Буларны айткъанда онынъ козьлери Насибада эди. Насиба исе шашкынлыкънен бизге бакъып, дудакъларына помада сильмекте эди.

— Айтмагъа келеми. Не ичюн ярамай яшасынлар, оларда эр шей бар.

— Догъру айтасынъыз, бизде эр шей бар,— деди Шахло дудакъларындаки тебессюмни сакълап.

— Бельки, бизде олгъан сенде ич бир вакъыт олмаз,— деп къоштым мен.

— Сен пек янъыласынъ,— деди Насиба мыскылнен кулюмсиреп, сонъ помадасыны сумкасына къойды.— Ана, юрюнъиз кеттик, вакъыт олды.

— Догъру, къызчыгъым, мында отурып къалдыкъ. Сагълыкънен къал, огълум. Алла разы олсун, бизни ве торунчыгъынъны белядан къуртардынъ.

Мен килимни таксиге алып бармагъа ярдым этип, эвге киргенде, Шахло тааджип иле менден сорады:

— Азизим, бойле адамлар къайдан асыл олалар?

— Мен де буны бильмек истер эдим,— деп терли эллеримни ягъбезге сюрттим.

— Эр алда, худжур шей... Бир ананынъ, бир бабанынъ балалары олып, аранъызда тап бу къадар фаркъ олсун!

— Ола экен.

— Манъа джанынъ агъырмасын, Азиз, аптенъ мераметли инсан дегиль экен. Олар сени севмейлер,— деди Шахло эллерини кокюси устюнде къавуштырып. Анълайсынъмы севмейлер. Алла косътермесин, бойле шей оладыр даа.

— Токъта, Шахло. Мен онъа якъын бардым ве омузларындан къу-чакъладым.— Сен манъа эйиси башкъа суальге джевап бер.

— Насыл суальге?

— Сен мени севесинъми?

Шахло бирден еринден турып манъа сарылды.

— Эльбет де! Мен сени севем, Нариев!

— Чокъ яхшы! Сенинъ иле мен дюньяда энъ зенгин адамым.

* * *

Сабасына Георгий телефон этти. О, Володянынъ бабасыны министр муавини тайин эткенлерини айтты.

— Гога, сен буны тюшюнъде коръмединъми,— деп шакъа эттим.

— Кацо, сен мени динъле, эвленген сонъ мен энди тыш коръмей-им,— деп кульди Георгий.— Вакъыт тап да, Володяны коръ.

Мен догъру хастаханеге кеттим. Владимир меним хайырлавимны сувукълыкънен къаршылады.

— Сен не, достум, къуванмайсынъмы?— деп сорадым ондан.

Владимир индемени. Козълюгини чыкъарып, джамларыны халатынынъ этегинен сюртти.

— Мен анамны хастаханеге ерлештирдим. Онынъ юрек хасталыгъы тутты... Бабамнынъ янъы ишке авушмасынынъ акъибети, иште, бу олды. Анам онъа костюмини утюлеп етиштирмеген, о исе бунынъ ичюн къавгъа чыкъаргъан...

Володя джебинден чыкъарып сигар якъты. Бир къач кере ичине чеккен сонъ, къатиетле:

— Мен анамны аякъкъа турсатырым... Мытлакъа турсатырым,— деди.— О яшар, даа чокъ яшар.

Мен достумны къучакълап, онынъ къулагъына пышылдадым:

— Мытлакъа айткъанынъ киби олур!

Володя мемнуниетле кулюмсиреди. Козълюги тюбюнден козьлери хош йылтырадылар. Гуя о бу вакъыткъадже меним сёзлеримни бек-лей эди.

— Шахлоннынъ вазинети насыл, Азиз?

— Гузель. Озю ойле дей.

— Сен онъа чокъ инанма... О гъает къавий ирадели, аяткъа буюк севги беслеген инсан.

— Билесинъми, сонъки вакъытларда о башым айлана деп юре.

Володя скемледен секирип тураракъ, хастахане бинасына догъру адымлады ве андаъ къайтып кельгенинен манъа уфакъ бир шишечик узатты.

— Мына бундан гедже бирер ап ютсын...— деди. Сонъ иляве этти.— Азиз, онынъ козьлери этрафында сарылтым я да къаверенкидже алкъа асыл олгъаныны эслегенинен манъа хабер эт. Риджа этем.

— Яхшы, ойле япарым.

— Шимди къайда о?

— Эвде.

— Ойле... Владимир ойчан тышюнджели алда скемле этрафында юрьди, сонъ манъа чевирильди.

— Азиз, санъа бир риджам бар.

— Динълейим, Володя.

— Анам шимди юкълай. О эки саатсыз уянмаз. Юрь, о вакъыткъадже бизге барып келейик.

— Сыр олмаса айтчы: анда не япаджакъмыз?

— Базы бир абыр-чыбырларны джыйыштырмакъ керек.

— Буны насыл анъламакъ мумкюн?

Владимир сабырнен сёйленди:

— Бильсенъ керек, Азиз, мен бабамнен артыкъ бир эвде яшап ола-майджагъым.

— Сен бу къараргъа чокътан кельдинъми?

— Чокътан,— деди о сёзюмни болип. Сонъки япкъаны исе къарарым догъру олгъаныны бир даа тасдыкълады.

— Я Клавдия Ивановна?

— Анамны мен бунъа азырларым... къандырырым.

Николай Степанович эвде эди. Гизленильмез бир джошкъунлыкъ-нен даа шимди бюродан кельгенини ве анда оны янъы вазифеге тасдыкълагъанларыны бильдирди.

Мен Николай Степановичнинъ яшча чересине бакъып, ойгъа далдым: «Аджеба, озюне юксек итибар эльде эткен бу адам, маскадан файдаланып, насыл олды да озюнинъ кимлигини гизлее бильди? Аджеба, онынъ — залым ве эгонист бу адамнынъ асыл кимлигини билирлер-ми экен».

Янаша одадан элинде чемодан иле Владимир чыкъты.

— Эр шей азыр,— деди о тынч бир давушнен.
— Азыр дейсинъми? Афу эт, не азыр?— деди Николай Степанович бирден огълуна чевирилип.

— Мен мындан кетем,— деди Владимир козьюгини тюзетип.
— Хайыр ола, къаякъкъа огъурлар?
— Баба, мен сеннен артыкъ бир сачакъ астында яшамакъ истемейим. Меним бу истегим дава этильмез бир иштир,— деди Володя къатиетле.

Николай Степанович ап-акъ кесилип, скемленинъ аркъасына да-
янып къалды.

— Кеттик, Азиз!

— Владимир, токът!— деди Николай Степанович, эмир бериджи давушнен.

Владимир кери чевирильмеден:

— Динълейим, баба,— деди.

— Бильсенъ керек, ахмакълыкъны корер козюм ёкътыр.

— Кимнинъ ахмакълыгыны?

— Озюмкени де.

— Озюнъни алдатма, баба.

— Мен буны санъа ич бир вакъыт багъышламам!— деди Николай Степанович аякъкъа турып, кокюслерини къабартты.— Бу комедияны сен не ичюн ят адамлар янында ойнадынъ? Озь арамыз сёйлешип, анълашкъан олсакъ...

— Баба, мында ят адам ёкътыр,— деди Володя онынъ сёзюни болип.

— Сен мени билесинъ, озь огълумны юрегимден силип атарым.

— Баба, озюнъни алдатма, мен сенинъ юрегинъде бир вакъыт олмадым. Кеттик, Азиз!

Таксиде кететкъанда, Володя джебинден Шахлонынъ квартирасынынъ анахтарыны чыкъарды.

— Бу да керек олды,— деди о шенъ давушнен.

— Сенде янъы бир теклиф бармы?

— Бар. Мен «Анна Каренина»гъа билет алдым.

— Аферин санъа,— деди о джошкъунлыкънен.

Шахло отургъан еринде чевирилип, дикъкъатнен манъа бакъты. О меним де къувангъаныма эмин оладжакъ олды. Мен исе, онынънен ачыкъ-ашкяр лакъырды эткенимни бильдирмек ичюн, козьеримни онъа тиктим: бакъ манъа, къальбимнинъ темизлигине эмин ол, демек истедим.

«Анна Каренина» эльбет, пек яхшы балет, лякин анда бармагъан олсакъ, даа яхшы олур эди. Шахло театрден тюшкюн, эеджанлы алда чыкъты. Эвге къайтып кельгендже бир сёзчик биле айтмады. Спектакльде сен энъ зияде нени бегендинъ деп сёз ачмагъа ынтылсам да, «эписини» деп кене сукюнетке далды.

Эвге кельген сонъ, шейлеримни джыйыштырмакъ къарарына кельдим. Спорт костюмимни къатлап, чантагъа тыкътым, устюне буюк, йымшакъ юзьбезимни къойдым. Оны мен ГДР-ге сонъки кере баргъанда алгъан эдим. Чантамнынъ энъ тар кошесине чорапларымны ерлештирдим. Сонъра къокъулы сабун, тиш чёткиси ве электрик устрасыны ерлештирдим.

Шахло эвелькиси киби, шимди де креслосында арекетсиз алда отурмакъта. Зан этерсинъ, меним ёлджулыгъым оны ич де эеджанландырмай, гуя меним ёл чантамны элиме алмамны, «сагълыкънен къал» демемни беклей.

Шахло бирден сесленип алды:

— Нариев, сен къачан да олса, эсинъни джойгъан вакъытынъ олдымы?

Мен тааджиplenдим: бойле суаль ичюн шимди ич бир тюрлю эсас ёкъ эди.

Аз-бучукъ сукюнеттен сонъ:

— Бундан беш йыл эвельси, ярыш вакъытында, бир кере ракъибимнинъ кучьлю дарбесине огърадым ве о вакъыт нокаут олдым, яни ерге серилип къалдым.

— О заман озюньни насыл ис эткен эдинъ?

— Устюме Спорт сарайынынъ таваны йыкългъандыр белледим. Бунынъ санъа не кереги бар?— дедим мен портфелимни килитлеп.

Шахло еринден туруп, яваш-яваш ода ичинде адымлады.

— Билесинъми, заныма коре, мен бир кере эсимни джойсам, бир даа озюме келип оламам, беллейим.

— Багъышла, дост, айткъанынъ бир шей дегиль.

— Бельки де ойледир,— Шахло кокюс кечирди ве янымда токъталып девам этти:— Худжур шей, ама бу фикир сабадан бери башымда долана. Аджеба, бунынъ себеби не экен?

— Адам япмагъа иш тапмаса, онынъ акъылына олмайджакъ шейлер келе,— дедим мен ве чанакътан балабан бир алма алып оны агъызыма кетирдим ве гъыджырдагып ашап башладым. Алманы чайнагъанда Шахлонинъ манъа бакъып къалгъаныны сездим. Укюм этип дегиль, о тааджипнен бакъа эди.

Бу арада телефон чынълдады. Бу анам эди. Онынъ кокюс кечирип лаф эткенинден эвде недир олып кечкенини анъладым. Эм ойле экен. Анам башта адамларнынъ залымлыгъы ве миннетдарсызлыгъы акъкъында айтты. Сонъ, Сардор насылдыр адамгъа ишанып алдангъаны акъкъында сёйледди. Насибанынъ акъайы энди эки куньден бери эвде олмагъаны ве эвдеки бутюн шейлерни кягъыткъа язып алгъанларыны айтты.

Трубканы Насиба алды.

— Акъайынъ неде тутулды, Насиба?— деп сорадым ондан.

— Мени онынъ неде тутулгъаны меракъландырмай... Энди мен не япайым? Меним бутюн шейлеримни аладжакъ ве ич бир шей къалдырмайджакълар.— Насиба ынъранды.

Трубканы текрар анам алды.

— Ярын бизге келип олурсынъмы, Азиз?

— Екъ, барамам.

— Не ичюн?

— Ишим бар, ярын ёлджум.

— Башкъа куньге къалдыр.

— Екъ, япып оламам.

— Огълум, сени анълап оламайым.

— Янъыласынъыз, ана. Мен насыл олсам, кене ойлем. Лякин Насибагъа эп бир ярдым этип оламам.

— Тап бу къадар мераметсизсинъми?

— Кене янъыласынъыз ана. Иш менде дегиль.

— Айса кимдедир?

— Къызынъызда... Онъа яхшыджа анълатынъыз, бу тесадюфтен озюне керек хулясаны чыкъарсын. Сагълыкънен къал, ана.

* * *

Меним тюшонгеним киби олды. Къырларгъа кетеджек балалар топлангъан ерге Лязиз кельмеди. «Ойле, Салиев аркъадаш, демек дженкледжекмиз. Эм сёз берем, дженкни сиз теслим олгъангъа къадар девам этеджектирмиз», деп ойландым балаларны автобускъа ерлештиргенде.

Дагъдан шенъ-шерамет къайттыкъ. Мени эвде Шахло, акъшам исе Белланен Георгий беклейджеклерини биле эдим... Лякин эвде мени Владимирнинъ элинен алель-аджеле язылгъан кягъыт беклей эди.

Владимирнинъ келейткъаныны мен коръмедим, лякин сездим. Насылдыр бир дуйгъу иле сездим. Еримден сычрап турдым ве бар кучьнен аллея бою достума тараф чаптым.

Русчадан ЮСУФ БОЛАТ терджиме этти.

РАСТКЕЛИШ

Икяе

Бекир Сабанджынынъ ильмий ишлери яхшы кете. Эм тек диссертациясы дегиль, бутюн ишлери яхшы кете демек. Мусфире оны севе. Севгиси самимий, араретли ве энъ муими, эбедий. Бу севги Бекирнинъ къуветини, кендисине ишанчыны къат-къат арттыра. Мына шу диссертациянынъ да сонъуна чыкъса, сонъ енгиль нефес аладжакъ, Мусфире-ге эвлениджек ве озъ-озюне ярым йыллыкъ отпуска береджек. Бельки, бир йыллыкъ отпуска берир? Буны кетишат косътерир. Ама отпусканы къызгъанмаз. Эбет, кандидатлыкъ диссертациясыны къорчалагъан сонъ, бир кереде докторлыкъ диссертациясыны язып башламаз. Бираз тыныш алмакъ, раатланмакъ, кезинмек де керек. Эбет, шай япар, докторлыкъ диссертациясыны башламаздан эвель, Мусфиренен той сеферине чыкъарлар. Балтыкъ боюна я да Акъ денъиз бойлап... Эписи бир. Оларны кимсе танымагъан, бильмеген ерлер олса, олгъан. Этрафта адамлар чокъ, лякин биз оларнынъ ич бирини танымаймыз, кимсенен ишимиз ёкъ. Тек бири-биримизни таныймыз ве бири-биримизни коремиз. Бу сефер бирликли узун аятнынъ иптидасы олур. О ягъына, сонъ, бойле имкян олурмы-олмазмы? Балалар, къоранта къасевети, янъы ишлер. Эбет, эр шейнинъ озъ вакъыты бар. Отуз бир яшында эвлениджек. Текаран кечче, эбет, лякин, тап о къадар дегиль. Бекир сагълам вуджутлы йигит. Буны о яхшы биле. Мусфире исе йигирми дёртте. Берабер къартайырлар. О Мусфиренинъ къартлыгъыны тасавур этеджек олып тырышты. Башында марамасы, элинде таягъы, бурюшик юзлю къартанай тишсиз агъызыны кенъ ачып, чанкильдеп-чанкильдеп лаф эте. Ёкъ, бу мумкюн дегиль. Мусфире асла къартаймаджакъ. Қартайса биле, шимдикиси киби, дюльбер, джазибели олып къаладжакъ ве Бекир оны кене шимдики киби севеджек. Башкъа тюрюлю олмасы мумкюн дегиль. Умумен, акъым бою ялдамакъ яхшы шей дегиль. Инсан озъ талийини озю яратмакъ керек. Бунынъ ичюн, керек олса, озъ яшайышыны кунъ-эвельден планлаштырып алсын. Макъсад бармы? Бар. Демек, онъа иришюв ёлларыны белгилемек, шунъа коре иш тутмакъ ве япыладжакъ бутюн ишлерни мына шу макъсадкъа бойсундырмакъ керек. Бойле япылгъан такъдирде адам догъру яшар ве омюрини догъру такъсим этер.

* * *

— Нешрияткъа китап теслим эткен экенсинъиз,— деди кафедра мудири Бекирге.— Манъа лям-мим демейип, гизли-къапакълы иш япкъансынъыз. Эбет, нешрияттакилер де озъ адамларымыз. Олар ишинъизни манъа такъризге бердилер. Окъуп чыкътым, не язаджагъымны бильмейим. Баягъы кемтик ерлери бар. Оларны косътерип язсам, эльязманъыз элинъизге къайтаджакъ. Косътермейим десем, эп бир сонъундан устю ачылыр ве кене мен къолайсыз алда къалырым...

Кафедра мудири ве Бекирнинъ ильмий ребери Арабали Абдуло-

вичиннъ бу сѣзлери Бекирни тааджиПЛендирди. Бу насыл шей? Меним ильмий реберим меним нешриятта басыладжакъ китабыма такъ-риз яза!

— Сиз меним ильмий реберим олгъанынъыз ичюн де меним эсериме такъриз язманъыз мумкюн дегиль,— деди Бекир мумкюн къадар сакин даушнен.— Нешрияткилер буны бильмегендирлер ве бунынъ ичюн де сизге такъризге бергендирлер.

Арабали Абдулович ири ве сия козылерини Бекирге тиккени алда сукют сакъламакъта эди. Бу чѣкурли назар Бекирге таныш. Бу назар бир чокъ яш хадимлернинъ бакъышларыны, мерамларыны, мунасебетлерини денъиштирди. Лякин бу козылер Бекирге даима муляим ве самимий бакъа эдилер. Мына, энди онъа да сыра кельген. Не япмалы? Устаз онъа тюшюнмек ичюн бир къач дакъикъа вакъыт берди.

— Арабали Абдулович,— деди Бекир ве устазынынъ назарыны дуймагъан киби, баштаки сакин даушынен сѣзюни девам этти.— Нешрияткъа учъ басма табагъы колеминде ильмий иш теслим этеджегимни сизге айткъан эдим. Сиз озюнъыз меним бу фикириме къолтуткъан ве бу ишни тездже япмамны тевсие эткен эдинъыз. Иште, мен анълашкъанымыз киби яптым. Диссертация мевзусы черчивесинде учъ басма табагъы колеминде эльязма азырладым ве оны нешрияткъа теслим эттим. Бу иште бир янълышлыкъ олса, анълатынъыз.

Арабали Абдулович Бекирнинъ сѣзлерини ишитмеген киби эп айны бир назарнен оны тельчелемекте. Бу сия козылернинъ тазыйкъындан ода ичи даа да къаранлыкълашкъан киби олды. Бекир оджасынынъ бойле бакъышы онъа тесир этмеяткъаныны анълады. Не къадар истесе, о къадар бакъсын. Акъикъат, адалет Бекирнинъ тарафында.

Арабали Абдулович эп сукюнет сакълайбергени ичюн Бекир деми айткъанларынынъ девамы оларакъ: «Риджа этем, анълатынъыз ма-нъа», деп ташлады.

Лякин профессор анълатмакъ истемей. Бекирнинъ озю анълагъаныны, озю айткъаныны истей. Ахыр-сонъу профессорнынъ такъаты тюкенди. О назарыны ве сытыкъ чырайыны денъиштирмеген алда, ачуwлы даушнен дане-дана этип:

— Мен сени беш йыл окъуттым. Шаймы? — деди.

— Эбет, мен буны ич бир вакъыт унутмам. Омюрим бою...

Профессор сагъ элини котерип, Бекирнинъ сѣзюни кести.

— Манъа сенинъ миннетдарлыгъынъ керекмей. Окъутмакъ меним боюн-борджым эди.

Бекир лаф къошмамакъ кереклигини анълап, индемей отурды. Профессор исе эр бир сѣзни чертип-чертип айтты.

— Сени кафедрада алып къалдым. Къыркъ алты битириджи ичинден сени сечип алдым. Сонъ, аспирантурагъа кирдинъ. Мен сени озюме аспирант этим алдым. Учъ йыл зарфында эр бир ишни менимле анълашып, акъыл танышып яптынъ. Шаймы?

Бекир «эбет, шай» деп тасдыкъламакъ истеген эди, профессор кене элини котерип, онъа агъыз ачырмады.

— Эбет, учъ йыл зарфында япылгъан ишнинъ нетиджеси матбуатта корюнмек керек эди. Сенинъ нешрияткъа китап теслим этиw акъкъындаки фикиринъе мен къолтуттым. Ама сен нешрияткъа бериледжек эльязманы манъа косътермединъ. Ничюн?

— Сиз о эльязманы эвель окъугъан ве такъдирлеген эдинъыз. Мен онынъ ичине янъы шей къошмадым. Иште, Фергъана вадисиндеки топ-ракъларнынъ структурасы акъкъында язылгъан сонъки къысымны ве хулясаны бердим.

Профессор «етер» деген манада элини саллады ве бирден стол устуне «тарс» этип урды.

— Аджемиликке урасынъмы, нанкѣр бала!— деп джекирди.— Мен сенинъ кибилернинъ чокъуны коръдим. Сенден олгъан илим кандидаты... Санъа кеткен эмегиме языкъ,— профессор серт адымларнен одадан чыкъты ве къапыны тасырдатып урды.

Профессорнынъ бойле якъяны Бекирининъ зытына токъунды. Эбет о, башкъалар киби, эльязманынъ тѣлесине озъ фамилиясындан эвель ильмий реберининъ фамилиясыны къойып кетирмеди. Нешрияткъа бериледжек эльязманы онъа косътермеди ве бойледже эдепсизлик япты. Буны тюзетмек мумкюн. Аля даа кеч дегиль. Янълышыны таныса, боюныны эгсе, профессор афу этер ве эр шей кене озъ ёлунен кетер. Насыл ёлнен? Эгильген баш омюр бою эгилип къаладжакъ. Бир даа оны котермекнинъ, тиклемекнинъ чареси олмайджакъ. Мусфирени севгенде де, къуванып кульгенде де башы эгили оладжакъ. Энъ яхшысы, Мусфиренен акъыл танышмакъ. О бир де-бир меслеат берир.

Бекир деръал Мусфиреге телефон этти. Трубкада къыйметли адамынынъ сесини ишиткенинен устюнден дагъ энген киби олды. О биревлернинъ кедер этеджегинден къоркъкъан киби, вакъяны ашыкъып-ашыкъып анълатты.

— Яхшы, теляшланма, бугунъ акъшам келирим, лакъырды этермиз,— деди Мусфире.

Мусфире «бугунъ акъшам келирим», дедими, демек мытлакъа келджек. Онынъ бир чокъ яхшы адетлерининъ бири шу ки, айттым — япа.

Бекир башта тюкянгъа барып, бир шише коньяк алды. Мусфире умумен ички севмей, лякин бир къаде коньяк иче биле. Базаргъа кирип бир тавукъ алды. Қъавурылгъан тавукъ этинен коньяк. Бири-бирине пек уйса керек.

Мусфире эксерн алларда онынъ эвинде къона. Олар бири-бирлерини севелер ве бири-бирлерине ишаналар. Эп бир эвлениджек олгъан сонъ ресмиетчиликнинъ не аджети бар?

Бу акъшам Бекир, Мусфире сорап беллеп, профессорнынъ запартасы акъкъында биринджи олып лаф башламады. Мусфиреде исе бир тюрлю денъишюв ёкъ. Эр вакъыттакиси киби шенъ ве дюльбер. «Умумен Мусфиренинъ янынъда сюмсюкленмек яхшы олмаз,— деп тюшюнди Бекир.— Эркек адам тюшюнемек-ташынмакъ ве къарар къабул этмек керек». Лякин Мусфире бутюн акъшам бою сорамагъан сонъ, саба о ишке, Мусфире исе эвлерине кетмек ичюн айырылышаяткъанда Бекир даянып оламады.

— Мусфире, мен дюнь профессорнен тутуштым. Энди ишлерим чаналамагъайды деп къоркъам,— деди.

— Қъоркъма,— деди Мусфире ве къаверенки козылерини бираз къысып онъа бакъты.— Мен, эминим, сен мытлакъа бир чаре тапарсынъ. Чюнки бу — сенсинъ.

Эбет, керчектен де, Бекир ничюн бу къадар весвеселенди? Бу институт профессорнынъ шахсий институтумы ёкъса? Онъа ильмий унванны да о бермейджек. Шай олгъан сонъ, эр шей озъ ёлунен кетеберсин. О диссертация язды, учъ йыл девамында гедже-кунъдюз чалышты, юзлернен анализлер отъкерди. Энди, буларнынъ эписи артта. Япылгъан ишнинъ нетиджеси корюнип тургъан бир вакъытта неден къоркъаджакъ?

Бекир шенъ алда институткъа кельди. Коридорда Арабали Абдуловични расткетирди. Профессор онынъле эльтутушып, муляимликнен селямлашты. Атъта: «Мен дюнь бираз къыздым, гъалиба, сен манъа дарылма», деп ташлады. Кафедра одасына киреджекте исрарлыкънен къапыдан башта Бекирни кечирди. Бекир кечмейджек олып артына чекильгенде, профессор онынъ тирсегинден тутып чекти. Олар, аспирант огде профессор артта, ичери кирген сонъ, Арабали Абдулович: «Селям, мына биз кельдик»,— деп экиси адындан селям берди.

Кунъ рушенликнен башланды. Профессор Бекир иле эп ойле незаконетли давранды. Демек, тюневинки янълышыны таныды. Демек, эр шей баштакиси киби оладжакъ.

Къуванчлы куньлер тез кече. Бекирнинъ диссертациясы чокътан язылып битти. Аит екюнлер чыкъарылды, диаграммалар азырланды. Авторефератны да неширге теслим этти. Бекир къуванчындан, дерсинъ, учып юре. О кене баштакиси киби профессоргъа ассистентлик япа, яни профессор окъугъан лекциялар боюнджа семинар мешгъулиетлери, амелий дерслер кечире. О студентлернен чалышмакъны севе. Аудиториягъа кирген сонъ, озю де оларнынъ бири олып къала. Студентлер де оны севелер. Эбет, тек урьмет этелер дегиль, анджакъ, севелер де. Семинар мешгъулиетлеринде дерске аит олмагъан чешит суаллер бериле, лакъырдылар ола. Буларнынъ эписи олуджы шей. Бекир озю окъугъанда да оджалар, кимерде, дерске аит олмагъан шейлер акъкъында да лакъырды эте эдилер. Педагогикада бунъа «кергинликни йымшатув» дейлер. Мийге файдасы ола. Бекир бойле лирик чекилювлерден къачынмай. Мына бугунъ де биринджи курста окъугъан индже вуджутлы назик къызчыкъ — ады, гъалиба, Эдие — худжур суаль берди. Валлаи шашмаларсынъ. Ама Бекир шашмаламады, аксине, къызчыкынынъ: «Сиз омюринизде биревнен дегюшкен эдинъизми?» Не ичюн ве не заман?» деген керчектен худжур суалини джевапсыз къалдырмады.

— Ат башына иш тюшсе, сувлыкъ иле сув ичер, эр башына иш тюшсе, чарыкъ иле сув кечер, дейлер,— деп сёз башлады о пек чокъ шей корьген адам киби.— Эбет, кимсе озь истегинен дегюшмей. Насылдыр себеплер, шараитлер оны бунъа меджбур этелер. Энъ мумми, озь виджданынъ огюнде озюни акъала бильмек. Умумен, дегюшмек джанаварлыкътыр.

Бу джевап къызны къанаатлендирмеди.

— Эгер сизни ярдымгъа чагъырсалар, бу джанаварлыкъ деп, бакъып отурадjakъсынъызмы?— деди о.

Бекир шашмалады.

— Ёкъ, ярдымгъа чагъырсалар, о башкъа меселе,— деди озюни акълар киби.

— Сизни ич бир вакъыт ярдымгъа чагъырмадылармы?

— Ницюн? Чагъырдылар.

— Сонъ?

— Сонъ, мен бардым, ярдым эттим.

— Насыл ярдым?

— Э, бу чокътан олгъан шей.

— Сиз оны энди унуттынъызмы?

— Унутмадым ама, семинар вакъытында дерске алякъасы олмагъан шейлер акъкъында узундан-узакъ лакъырды этип отурмакъ олурмы?

Бекир бу сёзлерни акъикый оджалар киби джиддий тавурнен, джиддий давушнен айтты. Лякин о къызчыкъ: «Айтынъыз», деп риджа этти. Башкъалар да онъа бирдемликнен къолтуттылар. Айтмаса, ненидир гизлеген я да озюнинъ япкъанындан утангъан киби олып чыкъаджакъ. Бундан гъайры о вакъяны бир къач сёзнен айтып къуртулмакъ мумкюн.

Бекир икяесини башламаздан эвель онынъ башыны уйдурды. «Мен сизинъ киби студент экенде бир тувгъанымызнынъ эвине мусафир олып баргъан эдим. Орду хызметинден якъында кельген эдим, Дагъны талкъан этеджек киби къуветим бар. Дейджегим, тувгъанымызнынъ азбарыны чапалап бермек истедим. Базар куню эди. Эв саби ве онынъ къадыны базаргъа кеттилер, мен исе чапаны алып, ер чапалап башладым. Бирден къомшуда шамата къопты...» Бекирнинъ бир къач сёзнен битиреджек икяеси баягъы вакъыткъа узады. О икяе этив девамында бираз джошты ве озюни къараман дереджесине котерип йиберди. Шай исе де, онынъ сёзлери айыплайджакъ дереджеде япълыш дегиль эдилер. Бекир акъикъатны бираз ялдызлап, къабартып айтса да, икяе девамында студентлик девирининъ биринджи айларында олып кечкен о мудхиш вакъяны янъыдан яшап кечирди.

Бекир памукътан къайтып кельгенде ятакъханеде кимсе ёкъ эди. Даима сес-шамата ичине бурюнген беш юз адамлыкъ ятакъхане шимди чым-чырт. Бекир дёрдинджи къаткъа котерилди, озь одасына кирди. Союнмайып, кровать устюне созулды. Ялынъызлыкъ адамны сыкъа экен. Козълери юкьугъа кеткен арада пенджере артында янъгыравукъ сес ишитилди:

— Памукътан кимсе кельмедими?

Бу Мусфиренинъ сеси эди. Бала сеси киби темиз ве тыныкъ. Бекир аман пенджере янына чапып барды, ашыкьып пенджере табакъларыны ачты. Мусфире тёпеден ишитилген тасырдыгъа башыны котерип бакъты.

— Хош кельдинъиз, памукъчы аркъадаш!— деп кьычырды онъа.— Я башкъалар къайда?

— Башкъалар учъ куньден сонъ келеджеклер. Шимдиллик тек мен кельдим.— Бекир Мусфиренинъ башыны ашагъы саркъыткъаныны корип, буньнде лафнынъ битеджегинден къоркъты ве алель-аджеле:— Я сизге ким керек эди?— деп кьычырды.

Мусфире кене башыны къалдырды. Дюльбер козълерини азачыкъ къысып:

— Манъа, экинджи курстан Исфандияр керек эди,— деп кьычырды.— Оны таныйсынъызмы?

— Ёбет, пек яхшы таныйым. Даа тюневин берабер памукъ джыя эдик. Мен шимди ашагъы тюшерим!..

Бекир мердивенлерден шиддетли ашагъы чапып тюшер экен, Исфандиярны хатырлады. Тос- томалакъ бир эриф. Бираз манъкъаланып лакъырды эте. Янына баргъанынънен кендисини макътап башлай. Онынъ лафына бакъсанъ, факультеттеки къызларнынъ аман-аман эписи онъа ашыкъ олгъан. Озюнинъ севги сергузештлери акъкъындаки икяелеринен кишини бир тынышта бездире. Мына энди Мусфире де оны кыдырып кельген. Дерсинъ, о ошурымнынъ айткъанлары керчек.

Бекир азбаргъа чапып чыкъкъанда Мусфире аля шу ерде тура эди. Демек, о къадар тез чапты ки, къыз еринден кыбырдап биле етиштирмеден етип кельди.

— Хош кельдинъиз, памукъчы аркъадаш,— деди о текрар ве элини узатты. Олар эльтутуштылар.— Насыл ола да, сиз эр кестен эвель келесинъиз. Бойле имтиязны насыл къазандынъыз?— Чалышып. Мен топракъшнаслыкъ факультетинде эр кестен чокъ памукъ джыйдым. Онынъ ичюн учъ кунъ эвель къайтмагъа изин бердилер. Эвге барып келеджекмен.

— Эвинъиз къаерде?

— Фергъанада. Я сизинъки?

Бекир Мусфиренинъ ташкентли олгъаныны, бабасынынъ насылдыр буюк иште чалышкъаныны ве бундан отьрю эки йылдан бери памукътан азат этилгенини яхшы биле. Эгер Мусфиренинъ ерине башкъасы олса, студентлер чокътан чокъучлап, тазирини берген олур эдилер. Ама Мусфире башкъа. Онъа терс лаф айтмагъа кимсе джесарет этмей. Эгер къызларнынъ бир де-бириси — огъланлар арасындан бойлеси тапылмаз — онъа памукъкъа бармагъаныны юзлейджек олса, огъланларнынъ эписи бирдемликнен Мусфиренинъ тарафыны тутарлар. Огъланлар, белли олгъаны киби, къувет олар тарафында.

Олар ян-янаша кеттилер. Мусфире автобус дурагъына кельгенде токътады. Демек, эвине къайтаджакъ. Узакътан автобус корюнгенинен Бекирнинъ юреги дукюльдеп ура башлады. Автобус бу ерге келип еткендже бир шейлер айтып етиштирмек керек. Сонъ кеч олур. Бекир терен нефес алды ве:

— Айдынъыз, бугунъ акъшам киногъа барайыкъ, деди.— Менни киногъа бармагъаныма да баягъы олды.

— Ёкъ, бугунъ барып оламайым.— О башыны бир тарафкъа бираз

янтайткъан алда тюшонджеге далды. Автобус келип токътатъаныны корип, элесленди. Онъа таба бир къач адым атты, сонъ, токътап, Бекирге бакъты, оны аджыды гъалиба,—яхшы, ярын акъшам саат еди бучукъта курант саатлери янында,—деди ве чабик арекетнен автобускъа минди.

Бекиринъ юреги эп дукюльдеп ура, фикирлерини бир ерге топлап оламай, мийи «ярын саат еди бучукъта курант саатлери янында» деген сёзлерни озъбашына текрарлай бере. Ниает, корюшюв ерини ве вакътыны энди унутмайджагъына ишангъан сонъ, о сёзлерни текрарлай берювни токътатты. Энди яринки кунъ акъкъында тюшюмек, корюшювге азырланмакъ керек.

Бекир о куню озю севген къыскъа енъли безъ кольмегини ювды, утюледи. Къара юн штанынынъ шай да утюленген олувына бакъмадан, сылакъ марля иле текрар утюледи. Сонъ траш олды ве берберге барып сачыны «Яшлыкъ» деген энъ мот перчем муджиби къыркътырды. Берберге пара берейткъан вакъытта Бекириниъ мийинне тазе бир фикир кельди, кельди дерэкчетен юреги кене дукюльдеп башлады: «Я, ярынга пара керек де?! Кинодан эвель мороженое я да бирер къаде шампанское. Барып да киногъа дегиль, театрге кирейик, десе не олур? Театриниъ билетлери паалы... учер-дёртер кумюш...» Бекирни дешет басты. О ятакъханеге къайтып кельди, биринджи расткельген адамдан борджкъа пара сорайджакъ ама, пакъыл киби кимсе де расткельмей. Иште, фойеде къаравул къарт юкълап отура. Бекирни корип, козьлерини ачты, хурулты бир анъ кесильди, оны таныгъан сонъ, кене козьлерини юмды ве деръал хурулдап башлады. Бекир бутюн ятакъханеде къаравулдан гъайры кимсе олмагъаныны анълагъан сонъ, шу къарттан борджкъа пара сорамагъа къарар берди.

— Шакир ата,—деп чагъырды къартны, сонъ хурултысына къулакъасты. О бир аэнкте эп хурулдамакъта эди. Къаттыджа давушнен текрар чагъырды.—О-о, Шакир ата!

Къартнынъ хурултысы бирден кесильди ве ненидир сувургъан киби сес чыкъараракъ, башыны котерди.

— Э, Бекир, сенсинъми? Отур. Тютюнинъ бармы?

Бекир къартнынъ уянгъанына къуванып, джебинден «Прима» сигаретининъ пачкасыны чыкъарды. Озю де къартнынъ янына отурды. Тютюн якътылар. Бекир озюни раатсызлагъан лафны айтмагъа ашыкъты.

— Шакир ата, сизге бир риджам бар,—деп лаф башлады о.—Манъа ярынга он кумюш акъча керек. Балалар памукътан кельгенлеринен къайтарырым. Джа-аным, Шакир ата, ёкъ деменъиз.

Шакир ата агъызыны кенъ ачып «А! А! «а-а-ах-хааа!» деп эснеди. Ешилъ оппа козьлери яшландылар. Бир къач кере тамшанды. Сонъ олдыкъча первасыз тавурнен Бекирге бакъты.

— Янъы параненми ёкъса эски параненми?—деп сорады.

— Янъы паранен. Эски параны энди адамлар унутып башладылар.

— Не тез унута экенлер,—деп сомурданды къарт,—пара денъишкенине даа эки йыл биле олмады, энди унуткъанлар. Ха! Эм тск янъы паранен лакъырды этелер. Сен билесинъми, сен шимди менден эски паранен юз кумюш истейсинъ! Манъа юз кумюш къайдан кельсин!? О, сизнинъ паралы бабачыкъларынъыз, аначыкъларынъыз сизлерге айда юзер кумюш ёллайлар. Мен исе... Манъа кимсе ёлламай. Мына бойле!

— Шакир ата, мен сизге, балалар памукътан кельгенлеринен къайтарырым. Олар исе учъ кунъден сонъ келеджеклер.

Шакир ата Бекирге юктулы ве бираз ачувлы козьлеринен бакъып къалды. Сонъ, «анълашылды» деген манада терен кокюс кечирди, Бекириниъ тизине «шап» этип урды ве:

— Кетир, бирер дане даа якъайыкъ,—деди. Олар кене сигар якътылар. Бираздан сонъ къарт сёзюни девам этти.—Мен санъа пара берип оламайым, чюнки о къадар пара менде ёкъ. Ама, пара пек керек олса, оны къазанмакъ ёлуны огретирим.

— Манъа ярын акъшам саат едиге керек!— деп кычырды Бекир.— Бу вакыт ичинде насыл этип кызанмакъ мумкюн?

— Мумкюн,— деди къарт сакин давушнен ве агъызындан-бурун-ындан думанлатып тютюн чыкъарды.— Мумкюн. Сен яшсынъ, кывет-лисинъ. Бундан гъайры санъа он кумюш пек керек, демек, мумкюн.

Бекир къарткъа ачувнен бакъты. Адам къартайгъан сонъ, иште, бойле гевезе олып къала. Пара ерине о манъа лаф сата.

— Ярын саба танъда тур,— деди къарт.— Сонъ, Чарсугъа бар. Анда, эски аммамнынъ къарчыгъасында адамлар топланып туралар. Олар сенинъ киби, бир кунъ чалышып, он кумюш кызанмакъ истеген адамлар. Сен де оларнынъ янына барып тур. Муштерилен келип япы-ладжакъ ишни, онынъ фиятыны анълата ве разы олгъан адамны алып кетелер.

— Ыргъатлыкъмы?! Екъ!

— Кычырма, озюньни тут. О ыргъатлыкъ дегиль, о эмек, элял ве пак эмек. Эмектен киши утанмаз.

— Мен ыргъатлыкъ япып пара кызанмам. Бу чиркин ве алчакъ адет эски аммамларнынъ къарчыгъаларында аля даа яшап келеяткъа-ныны билъмей эдим.

— Сен башта динъле, сонъ билъгенинъни яп,— деди къарт.— Мы-на, мисаль ичюн, алим бир адам, онынъ азбарында одун парламакъ я да ер чапаламакъ керек.

— Озю пардасын, озю чапаласын.

— Эгер сен бир кере даа сёзюмни больсенъ, бир даа лакъырды этмем...— къарт сертлешти.— Дейик, бир адам эв кыура. Онъа тола кесмек керек. Бинъ тола кескен адамгъа янъы паранен он кумюш бере. Санъа коре бинъ тола кесмек не олсун! Сен гъайрет этсенъ, бу ишни саат бешкедже япарсынъ ве едиде, джебинъде паранъ, истеген еринъде олурсынъ. Эмек, онынъ насыл шекильде олувундан къатий назар, адамны ич бир вакыт алчалтмаз.

Къартнынъ сёзлеринде акъикъат бар. Чалышып пара кызанмакъ-нынъ не айыбы бар? Бекир экинджи куню танъда Чарсугъа кельди. Эски аммамнынъ къарчыгъасында бир топ адам тура. Бир бакъышта оларны трамвай беклейлер беллемек мумкюн. Лякин трамвайнынъ дурагъы бу ерде дегиль. Оларнынъ базыларынынъ элинде эренди, бал-та, оракъ яхут да ичине чешит алетлер кыойылгъан эхрам шекилиндеки кыутулар. Бекир оларнынъ янына барып бир сигар якъты. Бираздан къаршысында озбекче чапан кийген эсли ве гъает эсмери бир адам пейда олды.

— Огълум, сиз чалышаджакъсынъызмы ёкъса чалышмагъа адам алмакъ истейсинъизми?

— Чалышмакъ истейим,— деди Бекир.

— Алты я да еди сотых къадар ерде мысырбогъдай сабагъыны ормакъ, байламакъ ве бир ерге топлап кыоймакъ керек. Секиз кумюш алмакъ истейсинъизми?

— Эбет, разым. Орагъынъыз бармы?— деп сорады Бекир.

Къарт кульди.

— Эм бир дане дегиль, бир къач дане. Исфара орагъы, уйгъур орагъы, Андижан орагъы ве иляхри. Эписи де эгевден ясалгъан оракълар.

Олар кеттилер. Къартнынъ эви якъып экен. Бекир яры бельден союнып ишке киришти. Мысырбогъдай сабагъы назик ола. Оны от ор-гъап киби ормакъ мумкюн. Орув исе Бекирнинъ балалыкътан алы-шыкъ иши. Шорбаджы къарт Бекирнинъ орувыныг бираз козетип тур-гъан сонъ, эшкънен:

— Ха, огълум, кыолунъыз келише экен,— деди.— Яш экенде мен де оракънен чалышмакъны севе эдим.

Къарт кетти. Бираздан мейданнынъ четиндеки отлар устюне бем-без юзбез кетирил яйды, устюне пите, юзюм, бир чапакъ кыаймакъ ве бир чайник чай кетирил кыойды.

— Озюнъиз къапынырсынъыз огълум,— деп къычырды къарт.— Енгенъиз уйлеге къайнатма шорба пиширир.

Бекир «яхшы» деген манада арды-сыра башыны къакъытты. О салмакънен, ашыкъмайып, бир суръатнен чалыша. Бала экенде о авучларынынъ ичи къанагъандже гъузапая я да от ора эди. Гъузапаяны къышта якъалар, отны исе бирден-бир эчкилери ашай. Геджелери авучларынынъ ичи къанап агъыра, алевленип янгъан киби ола эди. Бир гедже Бекир, авучлары пек агъыргъан вакъытта, оларнынъ сылангъапларыны сезип уянди. Танъ ярыкъланып башлагъан. Онынъ тешегеи янынъда тиз чёкип отургъан анасы Бекирнинъ эллерини озъ эллери ичине алгъан алда, онынъ авучларына уфюрмекте ве сессиз агъламакъта эди. Анасынынъ козьлеринден акъкъан козьашлар онынъ авучларыны сылаткъанлар. Анасы эм агълай, эм онынъ авучларына уфюре, эм токътамадан пычырдап аллагъа ялвара. Бекир озюнинъ уянгъаныны дуйдырмадан анасынынъ мераметли ве солгъун юзюне бакъып ятты. Бекир озюнинъ балалыгъыны бу гедже ичине комъди. Бу саба о тешегинден акъылбалыкъ олып турды ве даа буюк шиддетнен, ачувнен гъузапая орып башлады. Дерсинъ, эр шей, бу джумледен онынъ ве анасынынъ аяты мына шу гъузапая иле тутушувнынъ нетиджесине багълы эди. Бир кере оракъ бузлагъан гъузапаянынъ тюбюнден къангъып кетти ве оны бираз тэледен тутып тургъан сол къолунынъ пади пармагъына келип урулды. Оракъ кескин, пармакъ исе назик эди. Кесильген ер башта агъарып турды, сонъ, о ерден къан фышкырды. Бекир бу къадар чокъ къан корьмеген ичюн пек къоркъты ве эвлерине чапты. Оны ал-реван алда корип, анасы кийик сес йиберди ве эсини джойды. Иште, сол къолунынъ пади пармагъы о куньлерден хатире оларакъ башкъаларындан бираз къыска олып къалды. О, вуджудыны тиклеп, о пармагъына бакъты.

— Хорманъ, огълум, э, хорманъ!— бу шорбаджы къарт эди.— Тежран раатланынъыз, къапынынъыз. Ишнинъ ярысыны япып битиргенсинъиз, ама чай ичмегенсинъиз. Бойле япмакъ яхшы дегиль, огълум, узюлип къалырсынъыз.

Бекир элиндеки орагъыны ерге къойды ве къартнынъ айткъаныны япып, бираз къапынды.

О бутюн мейдандаки мысырбогъдай сабагъыны уйлегедже орып битирди. Уйледен сонъ демет-демет этип багълады ве бир ерге топлап къойды.

Къартнынъ, къартийнинъ ве даа кимлернинъдир ялварувларына бакъмадан акъшамлыкъ емекке къалмады. О къартнен эсап-къасап япып азбар къапыдан чыкъаджакъта бир адам кирип кельди. Бекир сабакъ ораяткъан вакъытта да бу адам азбарда пейда олгъан ве баягъы вакъыт онынъ чалышувыны козетип тургъан эди.

— Къардашым,— деп ялварды о адам,— мен сизинъ бугунъ насыл чалышкъанынъызны корьдим. Аферин. Меним де азбарымда тежран иш бар. Хияр сачкъан эдик, берекетини чокътан джыйып алдыкъ. Энди о ерни оркенлерден, отлардан темизлемек керек. Екъ демень, ярын бизим эвге келип, шу ишни де япып беринъ. Мен сизге докъуз кумюш беририм.

Бекир тюшюнджеге далды. Бельки Мусфирени ярынга да теклиф этер. О алда ярын да акъча керек олур.

— Азбар къапынъызны костеринъиз,— деди Бекир о адамгъа.— Барып да ярын саба келип оламасам, манъа джанынъыз агъырмасын.

— Мына, мынавы тотлы демир къапы бизимки,— деди адам къаршыдаки къапыны косьтерип.— «Азбарда ачувлы копек бар» деген языгъа къулакъ асманъыз. Копек энди чокътан ёкъ. Тек бир язысы къалды.

Бекир ятакъханеге кельгенде саат дёрт бучукъ эди. Эр шей ёлунда. О юунды-таранды, кийинди-къушанды ве саат едиге якъынлагъанда курант саатлерининъ янына барып турды. Саат тамам еди бучукъ олгъанда Мусфире корюнди. О безъ кофта ве безъ юбка кийген. Аякъларында да юксек окчели безъ аякъкъаплар. Бекирпи корьгенинен

кулюмсиреди. О шимди озюнен берабер не кьадар теляшлы кьуванч, эеджанлы бахт алып келеяткьаныны бильсе эди! Беяз урбалы тылсым-джы енгиль адымларнен кельди ве эр кес лаф эткен инсан тилинде: «Мына мен кельдим», деди. Бу оларнынъ биринджи корюшювлери эди. Бекир онынъле бу акъшам не акъта лаф эткенлерини хатырлап оламай. Лякин олар пек чокъ лаф эттилер ве пек чокъ кульдилер. Истраат багъчасынынъ кошесиндеки кафеде копюкли шампанское шарабы ичкенде де, татлы мороженое ашагъанда да, бундан сонъ, язлыкъ кино театрде кино бакъкьанда да кулебердилер. Эм сыккылып-сыккылып кульдилер. Лякин неге кульгенлерини оларнынъ экиси де бильмесе керек. Бекир Мусфирени биринджи кере эвлерине озгъарды. Сагълыкъ-лашаджакъта Мусфире башыны Бекирнинъ омузына кьойды. Эеджан-дан Бекирнинъ тап нефеси тутулды.

— Ярын айны шу вакъытта ве айны шу ерде сени беклерим,— деп фысылдады о.— Кельсенъ де, кельмесенъ де беклерим.

Бекир яры геджеде ятакъханеге келип чыккыты. Союнып ятар экен, ярын оны эвине ишке чагъыргъан адамны ве онынъ тотлы араба кьапысыны хатырлады. Эр алда, теклифни ред этмегенине кьуванды. Демек, ярынгъа да кьазанч бар. О саатны саба алтыгъа кьурды ве татлы хаялларнен юкълап кьалды.

Бекир экинджи куню де буюк гъайрет ве шиддетнен чалышты. Бостанны хияр оркенлеринден ве кийик отлардан бир тамам темизледи.

— Темиз ве тез чалыша экенсинъиз, кьардашым,— деди эв саиб-би.— Козъ тиймесин. Эгер башкъа ишлерни де мына бугунъ бостан темизлеген киби темиз япсанъыз, чокъ гузель йнгит экенсинъиз.

Бекир сагълыкълашып кеткен сонъ, артындан эв саибесининъ эшкънен ве языкъсынуvнен айткъан сёзлерини ишитти: «Хазине!— деди о.— Хазиненинъ тамам озю. Бизим тальтинке озюне бойле бир йнгит тапып оламады».

Бекир кьадыннынъ онынъ акъкьында айткъан бу сёзлерини бу дакыкъада Мусфире, иляий Мусфире ишитмесини пек истеди. О башта Мусфиренинъ бу орталыкъта булунгъаныны ве бу сёзлерни ишитип кьалгъаныны (эбет, бу эснада Бекир оны коръмей) тасавур этти. Сонъ, эв саибеси бирден Мусфиренинъ тизеси олып чыккыты ве Бекирни онынъ янында корип пек кьуванды, деми айткъан сёзлерини кене текрарлады.

Бекир шырын хаяллар ичинде тез-тез адымлап кетмекте эди. Ёл четиндеки скемледе отургъан шапкели сарышын киши оны коръгенинен еринден туруп, онъа таба келе башлады. Шапкели кишининъ артындан кучюджик кьыз да такъылды. Кьызчыкъ кьокълагъа бенъзёй эди. Бу Бекирнинъ ошына кетти. Иште, джанлы кьокъла. Шапкели адам Бекирге бир къач адым кьалгъанда сагъ элини сол кокюси устюне кьояракъ, теменнанен:

— Эсселяму алейкум, студент уке,— деди.

Бекир онынъ селямына коре джевап къайтарды.

— Ваалейкум эсселям,— деди ве о да сагъ элини кокюси устюне кьойып теменна этти.

Шапкели кишининъ кокюси устюнде тургъан элининъ пармакълары ярысындан ёкъ экенини эслеп, бирден шашмалады. Киши буны дуймады ве демики киби джиддий ве муляим сеснен лаф башлады:

— Эки кунъден бери бизим маалледе чалышасынъыз, уке, шу эки кунъ ичинде намынъыз бутюн мааллеге белли олды. Аферин!

Бекир ашыкъаяткьаныны бильдирмек ичюн элиндеки саатына бакъып алды. Бу адамны сюфте кере коре ама, онда насылдыр танышлыкъ сезе. Сонъ бир кереден анълады: эбет, бу адамнынъ миллети татар. Озьбекче темиз лакъырды эте ама, базы сёзлерни татарджа айта. Бекир ичинден кулюмсиреди. «О мени озьбек беллей ве мумкюн кьадар темиз озьбекче лакъырды этмеге тырыша. Эм зарарсыз чыкъа», деп тюшюнди.

— Уке, сизден риджа, ярын бизим эвимизге де келинъиз. Мен си-

зинъ ишлеринъизни корьдим, шорбаджыларынъизнен къонуштым, сизни тариф этип битиралмайлар. Мен, атыта, аджеба, бир адамгъа бу къадар хасиет чокълукъ этмезми экен, деп тюшюндим.

— Сизинъ насыл ишинъиз бар?— деп сорады Бекир, адамнынъ макътавларынынъ девамыны динълемек истемеди. «Мусфире ишитмейджек олгъан сонъ, бу лафларны динълеп отурмакъ не керек?» деп тюшюнди.

— Беш бучукъ сотых ерим бар. Шуны чапаламакъ керек. Весселям. Сиз ичюн агъыр олмаз. Мен насыл чалышкъанынъизны корьдим. Пек яхшы. Хызметинъиз акъкъы оларакъ мен сизге он кумюш беририм. Ред этменъиз.

Бекир учюнджи кере саатына бакъты ве:

— Ярын саба бекленъиз, барып да келип оламасам, манъа джанынъиз агъырмасын,— деди.

— Мытлакъа келинъиз,— деди шапкели киши.— Эвимиз, иште, мына бу, йигирми экинджи. Мен йигирми эки сенеси догъдым. Мына, эв номерим де йигирми эки. Велиджан агъанынъ эви деп сорасанъиз, мында эр ким косътерир.

— Келинъиз! Келинъиз!— деп къычырды къызчыкъ ве бабасынынъ пармакъсыз элини тутаракъ, секириклеп башлады:— Келинъиз, келинъиз!

Бекир къызчыкъкъа бакъкъанынен акъылына кене къокъла кельди. Худжур шей. Қокъланынъ тамам озю. О тез-тез юрип кетти. Артта исе «къокъла»нынъ «Келинъиз! Келинъиз!» деген янъгыравукъ сеси эп ишитильмекте эди.

Бекир ятакъханеге кельгенде саат беш эди. О деръал акъшам те-даригини корип башлады ве бельгиленильген вакъытта, бельгиленильген ерге барып етти.

Бу акъшам да олар бахтлы эдилер. Олар кене шампан шарабы ичти, мороженое ашады ве язлыкъ кинотеатрге кирдилер. Кинотеатрде адам пек аз эди. Олар кене энъ артта, энди «озьлерининъки» олгъан скемлеге отурдылар ве бири-бирлерине эп сыйыкъаракъ, бири-бирлерининъ араретли нефеслерини ис этерек, севги, эбедий дуйгъу акъкъында лакъырды эттилер.

Бекир Мусфирени кене эвлеринедже озгъарды. Сагълыкълашув вакъытында олар бири-бирлерине сарылдылар. «Мен сени ничюн эвельден бильмей эдим,— деп фысылдады Мусфире.— Ничюн?! Институтта сыкъ-сыкъ коре, ама сенинъ сен олгъанынъны бильмей эдим. Сенсиз кечирген кунълеримни озъ яшыма къошмам. Мен дюнь догъдым. Мен бугунъ эки кунълик олдым».

Олар «ярын, айны шу ерде ве айны шу вакъытта» деген сёзлернен сагълыкълаштылар. Ярын бир даа корюшюв умюти оларгъа шимди айырылышмагъа къувет берди. Бу нурлы умют олмагъан олса, олар бири-бирлерини ич бир заман терк этип оламаз эдилер.

Бекир саба эрте турды ве алель-аджеле кийинип, дюньки адреске кетти. Елда суву акъып тургъан чешмени корип, ювунмагъаныны хатырлады ве чешме башында токътап, юзюни ювды. Бираз сув ичти. Бугунъки кунъ башкъаларындан агъырджа оладжакъ. Беш бучукъ сотых ерни чапаламакъ бутюн бир кунъге етер. Онъа исе ишни эртедже битирмек керек. О йигирми экинджи эвининъ къапысыны къакъкъанынен ичериден: «Шимди!» деген сес ишитильди. Бекир Велиджан агъанынъ сесини таныды.

— Эй, уке, пек эрте кельгенсинъиз, хош кельдинъиз. Қъана, ичери-ге буюрынъыз.

— Манъа эртедже къайтмакъ керек, онынъ ичюн эрте кельдим,— деди Бекир.

— Эрте кельгенинъиз бизге де яхшы олды,— деди Велиджан агъа.— Уке, енъгенъизнен берабер базаргъа барып кельмек керекмиз. Мен бир озюм, бир къолнен не иш беджереджекмен. Иште, экевлешип кетемиз. Экевлешип сата, экевлешип де аламыз. Ама, къызчыгъымыз

даа уянмады, уянтмагъа да кыймаймыз. Оны сизге кяалдырып кетейик. Турса, берабер сабалыкъ ашарсынъыз, мына бу столнынъ устюнде сизге сабалыкъ аш азырлап кюйдыкъ. Ондан сонъ козь-кюлакъ олып турынъыз, азбардан чыкып кетмесин.

Бекир меселени анълады ве деръал кольмегини чыкыарып, элине чапа алды. Велиджан агъа чапаланаджакъ ерни косътерди. «Мында беш бучукъ дегиль, бол-бол алты сотых бардыр», деп тюшюнди Бекир. Лякин шимди бунынъ эмиети ёкъ. Шимди, энъ муими, ишни тездже башламакъ.

Бекир ишни башлады. Адети боюнджа, яваш-яваш, салмакънен чалышып башлады. Бир кереден тез чалышса, тез ёруладжагъыны биле. О кет-кете ишке о дереджеде берильди ки, кыары-ходжанынъ кеткенини, «кюкюла» кызычыкынынъ туруп чыкыкяаныны ве юкюулы козьлеринен онъа бакып тургяаныны сезмей кяалды.

— Эмдже, анам кяйда?— деди кызычыкъ.

Бекир чевирилип бакъты ве эв алдында кюру бир трустикнен тургъан кызычыкыны корип шашты.

— Ананънен бабанъ базаргъа кеттилер. Санъа конфет алып келеджеклер,— деди Бекир.

— Мен конфет севмейим,— деди кызычыкъ.— Мен кюкюла севем. Олар манъа лаф эткен кюкюла алып келеджеклер.

— Барсын, шай олсун, лякин сен бу турушынъда сувукъланмаз экенсинъми? Ава даа салкъын.

— Ёкъ, сувукъланмам,— деди кызычыкъ ве эшкънен боюныны кыашыды. Аркъасыны да кыашыджакъ эди, кюлу етмеди.

— Бар антеринъни кийип чыкъ, аякъларынъа да бир шей тапып кий,— деди Бекир.

Кызычыкъ тургъан еринде кяалтырай, де кюурсагъыны, де бойнуны кыашый ве Бекирден козьлерини алмай.

— Мен санъа не дедим!— деп кычырды Бекир япма джиддийликнен.— Чап, барып кийинип кель.

— Кяйсы антеримни киейим?— деп сорады кызычыкъ.

— Кяйсы бирини истесенъ, осыны кий, тек тездже кийин.

— Кырмызы антеримни киейимми? Онынъ устюнде безъ пападиелер бар.

— Яхшы, бар, кырмызы антеринъни кий,— деди Бекир ве кызычыкънен лаф этип, токътаткъап ишини девам эттирди.

Бир кяач дакъикъадан сонъ эв ичинден кызычыкынынъ «Вай!» деген сеси ишитильди. Бекир эв ичине чапып кирди. Лякин бу эвининъ ичине биринджи кере киргени ичюн одаларнынъ кяйсы бирине кире-джегини бильмейип, софадан: «Сен кяердесинъ?» деп кычырды. Къаршыдаки одадан: «Мен мындаман!» деген сес ишитильди. Бекир ода ичине кирген сонъ да кызычыкыны тапып оламады. Кошедеки ёргъан, тешек ве ястыкълардан ибарет буюк оба кыбырдагъан киби олды ве кене кызычыкынынъ: «Мен мындаман!» деген индже сеси ишитильди. Бекир тешеклерни, ёргъанларны ве гъает буюк дивар ястыкъларыны о ян-бу ян котерип атты. Кызычыкъ оларнынъ астында ятмакъта эди. Бекир оны деръал котерди, кючакълады. Кучюджик вуджукъ титремекте эди. Кызычыкъ онынъ бойнуна сарылды.

— Насыл этип йыкылдынъ?— деп сорады Бекир.

— Мен йыкылмадым,— деди кызычыкъ.— Анам тешеклерни кяалап кюйгъан экен, антеримни аладжакъта олар меним устюме йыкылдылар.

Бекир кызычыкынынъ кырмызы антерини тапып кийсетти, бетини ювды, сонъ берабер отуруп сабалыкъ ашадылар. Кунъ кызыдырып башлады. Ишнинъ исе даа черик кысымы биле япылмады. Бекир кызычыккъа азбардан чыкымамасыны тенбилеп, чапасыны элине алды. Энди ашыкмакъ керек. О чапаны бар кюветинен урып башлады. Кызычыкъ оны бир даа раатсызламады. Бекир ёрулгъанда чапасыны денъиштире. Кене яхшы Велиджан акъайнынъ эвинде чапа чокъ экен.

Вакъыт уйлеге якъынлагъанда къомшу азбардан имдат истеген къадын сеси ишитилди. Бекирнинъ шашмалап тургъаныны корьген къызчыкъ изаат берди.

— Шериф эмдже апайыны ура. О ичкенде эр вакъыт ура.

Къомшу азбардан къадыннынъ вайвалагъаны, бала агълавы ве эркек сесининъ сѣгюнгени ачыкъ ишитилди. Бекирнинъ къомшу азбар бетке кетейткъаныны корьген къызчыкъ:

— Барманъыз, сизни де урар, барманъыз,— деп ялварды.

— Сен азбардан бир якъкъа кетме,— деди онъа Бекир. Къомшу азбарда шамата бир къат даа юксельди. Энди къадын богъукъ инъильтилер чыкъвармакъта, бала окюрип агъламакъта. Бекир о тарафкъа чапып кетти. Алчачыкъ диварны атлап кечти. Анда гъает ири кевдели адам мавы антерли, чубалыкъ сачлы къадынны буюк бир ящикнинъ ичине сюйреп кирсетмекте. Къадын эп багъыра. Онынъ антери бир къач еринден йыртылгъан. О йыртыкълардан тырналгъан тени корюнуп тура. Четте тургъан учъ яшлар къарарындаки балачыкъ агълай-агълай богъулып башлагъан.

— Вазгечинъ!— деп къычырды Бекир.— Токъта!

О чапып барып эркекнинъ элини тутты. Эркек элини силтеген эди, Бекир йыкъылды. Атылып туруп кене япышты ве кене йыкъылды. Эркек ерде яткъан узун сырыкъны элине алды ве тишлерини акъшайтып, Бекирнинъ устуне юрюш этти.

— Эчкининъ оледжеги кельсе, къасапкъа къашана экен,— деди о гудюрдили давушнен.

— Ташла таякъны...— Бекир бу адамнен лаф этмекнинъ файдасыз экенини анълады ве козьлеп туруп, онынъ шишман къурсагъына тепме яндырды. Эркек салланды, тентиреди, лякин йыкъылмады. «Даа бир кере тепмек керек», деп тюшюнди Бекир. Лякин етиштирип оламады. Орталыкъ бирден чым-чырт олып къалды. Эркек Бекирге эп тишлерини акъшайтып бакъып турмакъта. Бекир онъа таба чапып келеяткъан «къокъла» къызчыкъны корьди. Эсини джояр экен, «бу къызчыкъ къалавдан насыл этип кечти экен», деп тюшюнди.

Бекир хастаханеде озюне кельди. Башы сарып багълангъан ве пек агъыра. Дерсипъ о бир къач кесектен ибарет. Эгер шишми башыны чезселер, о кесеклер дарма-дагъын оладжакълар. Энь мумми, о хастаханеде, демек ольмейджек, демек, Мусфиренен корюшюв умути сѣммеген. Къалгъан шейлернинъ эмнети ёкъ.

Бекир эки афтадан сонъ хастаханеден чыкъты. Башы бираз айлана, умумен озюни яхшы дую. Автобус Горький багъчасы янына кельгенде тюшти. «Буратино» кафесинде мороженое ашады. Башынынъ айлануву эксильген, юрегининъ былануву токътагъан киби олды. Саат едигедже багъчада булуныр, едиде курант саатлери янына барыр. Мусфире кельсе де, кельмесе де оны беклейджек. Саат тамам еди олгъанда узакътан Мусфире корюнди. Бекирни корьгеннен чапып келип онъа сарылды.

— Къаякъкъа гъайып олдынъ? Къыдырмагъан ерим къалмады. Не ерде барсынъ, не кокте,— деди агъламсырап.

Бекир не айтаджагъыны бильмейип, шашмалап къалды. Эгер догърусыны айтса, Мусфире онынъ биревлерининъ эвинде чалышып пара къазангъаныны ве бу паранен оны сыйлагъаныны, киногъа алып киргенини анълайджакъ. Эр шейининъ тюси, лезети денъишеджек. Ёкъ, буны айтмакъ мумкюн дегиль.

— Мени машина къакъты,— деди Бекир.

— Вай анайчыгъым!— Мусфире онъа кене сарылды.

Бекир къарарыны къачырдым беллеп, айткъаныны бираз йымшатакъ истеди.

— Тап о къадар дегиль, иште, мени тюртип йиберди,— деди.— Арыкъ ичине атылып кеттим. Башымнен текаяран урулгъаным гъалиба, экимлер эки афта туттылар. Санъа телефон этеджек олдым, лякин

номеринъни бильмейим. Ятакъханеге исе даа телефон кечирмедилер. Шайтип, эки афта беллисизликте булунмакъ керек олды.

Олар озь севгилеринен бахтлы эдилер. Бу севги бутюн институт-къа ашкяр олды, йыллар сынавындан кечти. Мына энди Бекир Сабанджы институт оджасы. Аспирантураны битирди, ярын-бир кунь диссертация къорчалайджакъ. Мусфире ильмий-теджикъат институтында хадим олып чалыша. Иште, бу биринджи курслылар олмайджакъ суаль берип, Бекирни узакъ кечмишке, озю мына шу институтнынъ биринджи курсында окъугъан вакъыткъа къайтмагъа меджбур эттилер. Эбет, Бекир оларгъа вакъианы баягъы тюрлендирип айтты. Онынъ «ыргъат» олып учъ кунь, даа догърусы, эки бучукъ кунь чалышкъаны эбедий сыр олып къаладжакъ. О, озю чалышкъан мааллеге бир даа бармады. Бир къач йылдан сонъ о ерлердеки шахсий эвлер бир тамам бозулды ве оларнынъ ерине янъы чокъ къатлы биалар къурулды. Бойледже, излер ортыюлды.

Бекир Сабанджынынъ диссертация къорчалав вакъыты якъынлады. Диссертация мевзусы боюнджа автореферат да басылып чыкъты. Лякин алимлер советининъ планында Бекирнинъ фамилиясы ёкъ эди.

— Сизде матбуат меселеси акъсай,— деди онъа алимлер советининъ секретары.— Беш йыл зарфында учъ макъале. Бу пек аз. Диссертациянынъ акъкъында учъ адам фикир бильдирген—бу да аз. Давранмасанъыз келеджек сененинъ планына да кирип оламазсынъыз.

— Бу сене меним китабым басылып чыкъаджакъ. О шимди редактирленмекте,— деди Бекир.— Нешриятнынъ планында тургъан эсер эсапкъа алынмакъ керек.

— Эсеринъиз нешрият планындан чыкъарылгъан, хаберинъиз ёкъ эдими?— деди секретарь къадын ве чырайыны экшитти.— Манъа не, Арабали Абдуловичке айтынъыз.

Экинджи куню Бекир нешрияткъа барды. Анда онынъ китабына менфий такъриз язылгъаны ве бу себептен о нешир планындан чыкъарылгъаны аңлашылды. Такъризни профессор Абдулов язгъан.

Бекирнинъ диссертациясыны келеджек сененинъ планына да кирсетмекнинъ чареси олмады. Чюнки бу план чокътан тасдыкълангъан. Алимлер Советининъ мушавересинде онъа: «Ишинъиз заиф язылгъан, бираз даа чалышынъыз. Ашыкъманъыз. О бир сене къорчаларсынъыз», дедилер. Лячаре, кене лабораториягъа къайтмакъ ве талиль ишлерини янъыдан башламакъ керек оладжакъ.

Бекир озюни бирден ялынъыз ис этти. Пакъыл киби Мусфире де командировкагъа кеткен. О бар олса, мытлакъ бир шейлер айтыр, гонълюни котерир эди. Мусфиренинъ, ич бир вакъыт тюшкюнлешмеген ве эр анги мувафакъиетсизликке кулип бакъкъан джошкъун достнынъ ёкълугъы онынъ янгъызлыкъ дуйгъусыны даа да терснлештирди. Бекир Мусфире акъкъында тюшюнди. Гонъюли ярыкълангъан, къасеветлерни енгиллешкен киби олды. Шимди Мусфире янында олгъан олса, онъа не дер эди? «Инсан ирадеси энъ агъыр дакъыкъларда сынала,— дер эди.— Қыйынлыкъ сени буктими, сындырдымы, ёкъса сени даа гъайретли ве шиджаатлы чалышмагъа, тынымсыз ве аявсыз чалышмагъа давет этtimi? Мына меселе неде! Чалышмакъ — бу курешмектир. Куреште исе къавий ираде енъе. Демек, курешмек керек!» Эбет, Мусфире шойле дер эди.

Бекир диссертация планыны гъайрыдан тертип этти. Онынъ бир чокъ къысымлары энди азыр. Тек оларнынъ материалларыны башкъа тертипте ве башкъа шекильде беян этмек, хулясаларны даа да конкретлештирмек, оларнынъ амелиятнен багъшы сыкълаштырмакъ керек. Дигер къысымлары ичюн янъыдан материал топламакъ ве лаборатория анализлери откермек керек олур. Зарары ёкъ. Энъ мунми, Бекир япылмасы керек олгъан ишнинъ мундериджесини догърулышыны, колемини ве амелий къыйметини ачыкъ коре. Бу ягъына суръатны эксилътмеден чалышса олгъан. О янъы планыны Арабали Абдуловичке ве оппонентлерине косътерди. Олар макъуллеген сонъ, алимлер

советининъ музакересине кьойды. Анда да такъдирленген ве базы денъшмелер кирсетилген сонъ, Бекир ишке киришти. Иши пек яхшы кете, диссертациянынъ эр бир болюги, маддеси онынъ истегени киби языла. О язгъаны сайын илериде языладжакъ шейлерни ачыкъ-айдын коре. Ишнинъ энъ кыызгын вакъытында Мусфире келип чыкъты. О Бекирнинъ диссертациясы бу йылдан къалдырылгъаныны ве келеджек сененинъ планына да кирсетилмегенини биле экен.

— Зарары ёкъ,— деди онъа Бекир эминликнен.— Мен янъыдан иш башладым. Бир йыл ичинде диссертацияны янъы баштан язып чыкъарым. Мына, корерсинъ, мен энди эр шейни анъладым.

— Китабынъ нешрият планындан чыкъарылгъан, бундан хаберинъ бармы?— деп сорады Мусфире джиддий давушнен.— Китап, ич олмадым бир рисале нешир этмеден диссертация кьорчаламакъ кучы!

— Зарары ёкъ, мен оны да янъыдан язарым. Менде материал етерлик. Керек олса, бир къач кере командировкагъа барып келерим.

— Эгер башында инатланмагъан олсанъ, кьопаймагъан олсанъ, мен-мен деп менликке берильмеген олсанъ, диссертациянынъ бу йыл кьорчалар эдинъ.

Бекир Мусфиренинъ козьлеринде сувукълыкъ ве ачув корьди. О севген дюльбер козьлер шимди даргъынлыкънен, атыта нефретнен бакъмакъта эдилер.

— Сен инатлангъан вакъытта мени тюшондинъми?— деп кычырды Мусфире. Онынъ беяз янакълары бирден къаве ренкине боялдылар. Сонъ, бутюн юзю ойле тюснен ортюльди.— Сен де эр кес якъкан киби япсанъ не олур эди? Шу китапкъа Арабали Абдуловичнинъ де фамилиясыны кьойгъан олсанъ, не олур эди?! Ёкъ, сен тюзельмейджек инатсынъ.

— Мусфире, сен не айтасынъ шу? Бу ишнинъ бизим севгимизге не алып-береджеги бар?

— Бар! Бар! Бар! Сен бу къадар аджеми ве чыктымсыз инсан экенсинъ, эвленген сонъ не ишлейджексинъ: кене бойле абынып-сюрюн-ип юреджексинъми? Сен сюрюне береджексинъ, мен исе сени тынчландыра береджекмен, ойлеми? Ёкъ! Ойле ягъма ёкъ!— Мусфире бирден агълап йиберди ве чапып чыкып кетти.

Бу вакъиадан сонъ Мусфире бир къач кунъгедже адетий корюшюв ерине кельмеди. Бекир эр кунъ саат едиде курант саатлери янына бара, секизде къайта. О Мусфире чалышкъан идареге бир къач кере телефон этти. Эр сефер «Муслимова аркъадаш ёкътыр» деген джевапны алды. Бир кере, телефонда онъа ред джевабыны берген адамнынъ сеси таныш киби кельди.

— Багъышланъыз,— деди Бекир незакетнен,— сесинъиз манъа таныш киби келе.

— Исфандиярны унуттынъмы, Бекир акъай!— деди трубкадаки сес.— Памукъта экенде гедже бостан хырсызлыгъына баргъанымыз акъылынъдамы?

— Исфандияр, бу сенсинъми?

— Эбет, меним.

— Ишлеринъ насыл? Корюнмейсинъ.

— Ишлерим яхшы. Мына энди докторлыкъ диссертациясы устюнде чалышам.

— Хайырлайым. Санъа мувафакъиятлер истейим. Я Мусфире къайда? Демек, сиз берабер чалышасынъыз, ойлеми?

— Ойле. Мусфире асылында мында, лякин телефонгъа кельмек истемей. Санъа меслеатым шу ки, сен бир даа телефон этме. Зорнен намаз, аллагъа ярамаз, дейлер. Зорнен севги олмаз.

Бекир меселени анълады. Мусфире онынъле алякъасыны бир тамам кесмек истей. О исе... О кене ишке далды. Ачувыны, элемини иштен алмакъ истеген киби гедже-кунъдюз чалышты. Акъшамлары, бош вакъыты олгъанда, курант саатлери янына барды. Мусфиренинъ кель-

мейджегини бильсе де, о ерге барып ярым саат тура. Бир кере, саат еди кьарарында, курант саатлери янындан устюнде бири-бирине пеки-тильген эки алкъасы олгъан буюк машина кече башлады. Машина ичинде кийинген-къушангъан яшлар отуралар. Оларнынъ экиси келин-нен киев. Бекир киевни деръал таныды. Бу сыджакъта тек киев олгъан адам къара костюм кие биле. Къара сачлары тегиз этип таралгъан дюльбер черели огълан янында отургъан беяз антерли кыызгъа нелер-дир айта. Келиннинъ антери, башындаки беяз япынджасы артыкъ уфукъкъа янтайгъан дженюп кунешининъ номай нурлары алтында па-рыл-парыл яна. Дерсинъ, кызынынъ озю де парылдамакъта. О, бакъ-ынъыз, мен насыл бахтлыман, дер киби этрафкъа къуванчлы назарлар ташлай.

Той машинасы буюк джаддеге буруладжакъта токътады. Чюнки огдеки семафорда кырмызы ярыкъ ямакъта. Бекир эп келинни ко-зете. Келин назарыны курант саатлери бетке чевирди ве бу вакъытта Бекир онынъ юзюни толусынен корьди. Аллы-гулли нурлар ичинден онъа Мусфире бакъып турмакъта эди. Оларнынъ назарлары чатышты. Бекирнинъ башы айланды. Той машинасы, эр шей хафиф думан ичинде къалды. Олар даа эппи вакъыт бири-бирлерине бакъып турдылар. Сонъ о думан яваш-яваш кыызарды. Устюнде Мусфире отургъан эки алкъалы узун машина кырмызы думан ичинде яваш-яваш ялдап кет-ти. Бекир сафта тургъан аскер киби эп кыбырдамай турды. Ннает, кырмызы думан даркъады, орталыкъ кене озюнинъ адетий ренкине кирди. Бекир Мусфиренинъ инсан ирадеси энъ агъыр дакъыкъларда сынала, деген сёзлерини хатырлады. Бу сёзлерни о къачан айткъан эди? Айткъан эдими? Екъ, оларны Бекир озю онынъ адындан тюшюн-ип чыкъаргъан эди. О Мусфиренинъ озюни де тюшюнип чыкъарды. Асылында о ёкъ ве олмагъан эди.

Бири-бирине бенъзеген адий иш кунълери пек тез кечелер. Бекир институтта семинар дерслери, лаборатория мешгуллетлери отъкере, бош вакъытларында диссертация устюнде чалыша. Энди онынъ нети-джелев кысымына келип етти.

Бир кере Бекир институт коридоры бойлап ашыкъып кетейткъанда къаршысындан келейткъан студент кыыз оны токътатты.

— Бекир агъа, сизден бир шей сорамакъ истейим, мумкюнми?— деди о индже сеснен.

Бекир кыызчыкъны таныды. Бу, дерсте онынъ дёгюшюви акъкъын-да худжур суаль берген ири козьлю, индже кевдели кыыз эди.

— Эгер кене меним дёгюшювим акъкъында сорайджакъ олсанъ, мен бу суальге джевап бердим,— деди. Сонъ иляве этти:— умумен ин-сан омюри сонъсыз дёгюшлерден ибарет экен. Адалет ичюн, акъикъат ичюн бир кере дёгюшмек къафи дегиль экен... Айды, сора сорайджакъ шейинъни, мен ашыкъам.

— Сиз тувгъанынъызынынъ эвинё баргъанда олгъан вакъианы айт-къан эдинъиз.

— Айткъан эдим, эбет, чюнки буны сен сорадынъ. О вакъытта ме-ни керчектен де ярдымгъа чагъыргъан эдилер. Ама, энди кимсе ча-гъырмай. Кимсел! Эй-хей, чагъырса эдилер. Учуп барып эдим, ама чагъырмайлар.

Бекир озюнинъ фикирлерине берилип, кыызчыкъкъа келишмеген лафлар айткъаныны анълады.

— Къана, не сорайджакъ эдинъ? Чабик ол,— деди.

Кыызчыкъ не дейджегини бильмейип, бираз шашмалады. Сонъ къатий давушнен:

— Сиз, шу тувгъанынъызынынъ эвинде кырмызы антерли бир кыызчыкъны корьмеген эдинъизми?— деди.

Бекир шашып къалды. Кыызчыкъкъа тикилип бакъты. Кыыз суали-ни даа да конкретлештирди:

— Устюнде беяз пападиелери олгъан кырмызы антер кийген кыызчыкъны?

— О сен эдинъми?!— Бекир кычырып йибергенини дуймай кьалды.

— Мен эдим,— деди къыз.— О вакъытта, сизни «аджеле ярдым» машинасы алып кеткен сонъ, мен пек агъладым. Экинджи куню де агъладым. Бабам сизни кыдырып бир къач хастаханеге барып кельди. Тапалмады.

— Шай десе,— деди Бекир не айтаджагъыны бильмейип.

— Мен сиз айткъан масалны данма хатырлайым. Акъылынъыздамы? Курант саатлери янында тургъан къыз акъкъында айткъан масалынъыз акъылынъыздамы?

Бекир кызычыкыны эглендирмек ве айны заманда ер чапаламакъ ичюн онъа масал айткъан эди.

— Э, о масал, акъылымда,— деп ташлады.

— Сиз оны озюнъиз уйдургъан эдинъизми ёкъса, керчектен де масал эдинми?

— Керчектен де масал. Бутюн масаллар ичинде энъ керчеги бу дыр... Я сен мени насыл этип таптынъ?

— Бир кере сизни трамвайда корьдим. Сиз тюшкен сонъ, артынъыздан кьалмайып кетебердим. Бу институтнынъ бинасына келип кирдинъиз. Бир студент кыыздан: «Бу адам ким?» деп сорадым сизни косътерип. «Бизим оджамыз. Бекир Асанович Сабанджы», деп джевап берди. Мен о вакъытта докъузынджы сыныфта окъуй эдим. Мектепни битирип, бу институткъа кирдим. Иште, бу.

Бекир эеджаныны ятыштырмакъ ичюн:

— Сонъ, окъувлар насыл? Агрономлыкъ зенаатыны бегенесинъми?— деп сорады.

— Бегенем,— деди къыз. Ницюндир кызарды. Сонъ, кене текрарлады:— Пек бегенем.

— Ойле исе яхшы. Пек яхшы. Сеннинъ адынъ не я?

— Эдие. Эдие Селяметова.

— Эдие. Пек гузель ад. Пек гузель. Ана-бабанъа менден селям айт, Эдие.

Бекир коридор бою ашыккып кетер экен, тюз ерде бир къач кере сюрюнди, сонъ, артына чевирилип бакъты. Эдие онъа ири къара козьлеринен баккып турмакъта эди. «Аджеба, бу козьлер ичинден нурланып туралар», деп тюшюнди Бекир.

Шиирлер

Александр Твардовский

Меним кошем

Терен ярларда кезер-ойнар эдим,
Былашып ыслакъ кѳумлар ичинде.
Ялын аякъларым бузлар-сызлар
эди

Аран артындаки голь четинде.

Озенчикте де талмай ялдар эдим,
Кунь бою джошып, нефес алмадан.
Ешилъ фышкъынлар топлар эдим,
Кѳамчылар ясап юердим

талмадан.

Кѳучакъ етмез акъкъайын янында
Ойнай-ойнай азар-тозар эдим.
Онынъ кѳартайгъан кѳабугъында
САША — деген адны язар эдим.

Бармы бойле ер урь диярымда,
Дагъы, ташы, чѳлю нур толсун?
Екѳтыр ойле коше бу джианда,
Менимкинден де кѳыйметли олсун.

Уйгъун,

Озъбекстан ССР халкъ шаири.

Улу партия

Кѳуванч иле бакъкъанда
Дюльбер, буюк улькеме,
Алем тааджипте кѳала
Халкъымызнынъ кучюне.
Сенинъ улу акълынъа,
Эмекдарлар анъына,
Тааджиплене бар джиан
Фенимизнинъ намына.
Халкъ бахтычюн батырлар
Енъгенде эр беляны,
Коммунистлер юкселип,
Запт эткенде фезаны,
Шу кѳудретли неслимиз
Кериликни йыкъкъанда,
Медениетнинъ энъ юксек
Тѳпесине чыкъкъанда,
Кѳуванч тола юрегим,
Сенинъ ичюн, Партиям!

Бутюн яхшы адетлер
Сенде, ольмез Партиям!
Яраштыра тарланы
Кумюш тюсли памукълар.
Нур джайрата дерьялар.
Комюр бере шахталар.
Кѳувандыра козюмни
Бол захире обасы,
Аят ичюн тюрлене
Мырзачѳльнинъ авасы.
Улькемизнинъ байлыгъы
Куньден-куньге арткъанда,
Сынъырсыз бу гузеллик
Кѳучагъына тарткъанда,
Балаларнынъ юзюнде
Кулькю пейда олгъанда,
Бол берекет кузюнде
Амбар малгъа толгъанда,

Сенинъ мубарек адынъ
Деръал келе тилиме,
Сенсинъ, улу Партиям,
Ильхам берген гонълюме.
Улькемдеки бар халкъны
Шад ве хошнут корьгенде,
Эр иште дост-муаббет,
Бирлик олып юрьгенде,
Девлетимнинъ кучюни,
Къудретини сезгенде,
Севинч, шадлыкъ ве тынчлыкъ
Ульке бойлап кезгенде,

Кремльде чыракълар
Нур сачкъанда козюме,
Улу Ленин гъаеси
Кучъ бергенде сёзюме,
Халкънынъ келеджегини,
Саадетини ойласам,
Гузель коммунизмнинъ
Эзгисини йырласам.
Сенинъ реберлигинде
Абад олды бу дияр.
Сен олгъанда партиям,
Халкъ эбедий бахтияр!

ЧЕРКЕЗ-АЛИнинъ терджимелери.

Къайсын Къулиев,

балкъар шаири.

Ананынъ эллери

Геджелер юкъламай, бешиклер тербетип
Бизни бакътынъыз.
Шу назик эллернен кучъ берип бизлерге,
Къанатлар такътынъыз.

Дюнъяда не къадар мерамет бар экен,
Эпсини топлап,
Шу мерамет иле бизлерни эр дерттен
Юрьдинъиз сакълап.

Эвлятынъ келеджек такъдирини бутюнлей
Алдынъыз къолгъа.
Омюрге ильк адым аткъанда, огютлеп
Къойдынъыз ёлгъа.

Урушкъа ынтылып, джебэге кеткенде,
Къалдынъыз беклеп.
Елда биз абынсакъ, сюрюнсек, йыкълсакъ,
Салдынъыз тиклеп.

Биз эляк олгъанда, хатре деп джыйдынъыз
Бир тюзюмизни.
Ольсек де, ольдюрмедик сизинъ мукъаддес
Умютинъизни.

Эй, азиз аналар, джиангъа, инсангъа
Джан берген сизсинъиз!
Шу назик эллернен дюнъяны, инсанны
Котерген сизсинъиз!

Такъдирим

Хатиримде, салкъын кузь акъшамы эди,
 Эеджанле эвиме ашыкъа эдим.
 Къуруп тюшкен япракълар дым асфальт бою
 Бир-бирини къувалап чапыша эди.

Япракъларнынъ нагъмесине динъленип,
 Генчлигимни хатырладым ёлда мен.
 Эвге кельдим,
 Адым аттым ичери
 Гъает ёргъун ве севинчли алда мен.

Манъа кусъти, опькеленди къадыным:
 — Бир, аммалгъа чыкъкъан олсам ходжагъа,
 Бундан эйи олур эди, такъдирим.
 Кунъдюз иши битер, сонъра оджагъа
 Келир... иште заметини къалдырып.

Эвни бакъса, башкъа иши ёкъ онынъ,
 Озь юкюнден башкъа юкю ёкъ онынъ.
 Манъа бахшыш эйлер эди вакътыны.
 Ах, эвельден билъсенъ кенди бахтынъны!
 Сен, кеч отур... айды, дарылма.
 Сувып къалды санъа пишкен эт-долма...

Меним десенъ, битти энди сабырым,
 Ишимнинъ сонъуна чыкъмакъ истейим,
 Янъы китабымнынъ корректурасын
 Дикъкъат иле окъуп бакъмакъ истейим.

Шимди манъа чорек де бу, чай да бу,
 Юрегиме гъыда берген май да бу...
 Керекми ич манъа шимди бу такъмакъ,
 Ойле кучъми буны санъа анъламакъ?
 Озь юкюмнен аммал киби юрем мен,

Геджеси де шу юк меним елькемде.
 Эр кунъ, эр ай, бутюн омюр шу юкнен...
 Эмегимни аямам ич улькемден.
 Дегиль ки тек яралангъан омузда,
 Юрегимде юклю дюньянынъ дерди.
 Манъа бойле бахтны,
 Бойле азапны
 Арзулы такъдирим омюрлик берди.
 Не гедже,
 Не кунъдюз,
 Не яз ве
 Не кыыш

Тынч дегиль къальбим, юклю юрегим.
 Дюньянынъ дердини пайлашып алып,
 Бунъа бойсунмагъа акълы юрегим.
 Юксиз олув, тынч отурув ят манъа...
 О къадар къыйынмы буны анъламакъ?

Видждан

Видждан джисм дегиль къолда тутылгъан,
 О инсан къальбининъ безеги затен.
 Намус эшья дегиль алып-сатылгъан,
 Видждансыз адамлар яшайлар ботен.
 Юрт къадри,
 Иль къадри,
 Достлыкънынъ къадри
 Къуарар озь бинасын видждан устуне.
 Гонъю акъ,
 Озю пак кишининъ къадри
 Багълар озь такъдирин иль чересине...
 Садакъат мешъалин котерир видждан,
 Шевкъ иле толдыыр паклик дюньясын.
 Онъа сед чекалмаз тоз-туфан, зиндан,
 Сѣндюралмаз атешли гонъюль зиясын.
 Чин достлыкъ сазынынъ телидир видждан,
 Керчектен юрекни багълар юрекке.
 Онынъле джиезли бу гузель заман
 Къучагъын даа кенъ джаяр эрекке.
 Биревнинъ башына дерт тюшсе эгер,
 Эр кеснинъ юреги эзилир шу ан.
 Гуя ки ичини бийлеген зеэр,
 Дерт чекер,
 Дертлерге сеп олур видждан.
 Азизим,
 Видждангъа тюшюрме леке,
 Дюньяда темиз-пак ниетле яша!
 О вакъыт юрегинъ къапылмаз дертке,
 Излеринъ силинмез асырлар аша!
 Видждан джисм дегиль, къолда тутулмаз,
 Писликле куреште олур амансыз.
 Намус эшья дегиль, алып-сатылмаз,
 Видждансыз — демек ки, динсиз-имансыз.

Толыбай Къабулов,

къаракъалпакъ шаири.

Вакъыт

Вакъыт!
 Сен далгъалы акъып тургъан озенсинъ,
 Эки ялынъ бахыт бере инсангъа.
 Токътамадан огге кеткен озюньсинъ,
 Тендюристлик бересинъ бар джиангъа.
 Биревлер къа севдалыкънен юрелер,
 Ачув иле атешинъде куелер.
 Биревлер де багъларда гуль терелер,
 Къувандыра оны орман, дерелер.
 Кимер адам тюшюнде нур даркъата,

Эмегинен эйиликлер ярата.
 Эр биринде улу ниет уюмран,
 Вакъыт, сенсинъ кишилерге бир девран.
 Вакъыт!
 Сен инсангъа бахыт тилейсинъ.
 Несильнинъ тилинен озюнь сёйлейсинъ.
 Сенде бар улулыкъ, эм де кучъ-къудрет,
 Сенде бар енъильмез буюк джесарет.
 Сен аят, девирчюн бир айдавджысынъ,
 Ярынки куньлерге ёлдаш, джавчысынъ.
 Истегим — дюньяда пешман олмасакъ,
 Вакъыткъа бизлер де борджлы къалмасакъ.

ЗАКИР КЪУРТНЕЗИРнинъ терджимелери.

Гульчехра Нуруллаева,

Озъбекстан ССР Ленин комсомолы
 мукафатынынъ лауреаты.

Балачыгъым

Балачыгъым, гонълюнь беяз гогерджин,
 Гогерджиндай къанат керип осерсинъ.
 Гонълюнь даа язылмагъан дефтердир.
 Елунъ даа кечильмеген бир ердир.
 Ынтыларакъ, кирмектесинъ аяткъа,
 Акъ ёл дейим сендай беяз къанаткъа.
 Бегенем мен кокке юксельгенинъни,
 Эм де ерге урьмет беслегенинъни.
 Учмаз эвель санъа истейим айтмакъ,
 Кокни козьлесенъ де башта ерге бакъ.
 Сени кокке котереджек — адамлар,
 Дефтеринъни толдыраджакъ — адамлар.
 Мен язарым; язар бабанъ, достларынъ,
 Кими язар не расткельсе — оларны.
 Сувугъы да, сыджагъы да язылыр,
 Догърусы да, янълышы да язылыр.
 Язылырлар айтылмайып къалгъанлар,
 Бакъышынен тынчлыгъынъны алгъанлар.
 Муаббет де язылыр, эм нефрет де,
 Джошкъунлыкъ да язылыр, гъафлет де.
 Кимнинъ кимге дост олгъаны язылыр,
 Кимнинъ кимге къасд олгъаны язылыр.
 Анги терек вакъытсыз кесильгени,
 Анги бахтнынъ вакъытсыз эксильгени.
 Кими къытмыр, кими исе бол юрек,
 Кими джумерт, кими исе таш юрек.
 Бири чапа итибаргъа, шуретке,
 Бири бакъа мертебеге, къуветке.
 Неси бар ки, бу къоджаман алемнинъ,
 Языладжакъ дефтерине кенджемнинъ.
 Иште бойле, яваш-яваш дефтер толар,
 Гогерджиним кяде учар, кяде къонар.
 Къушчыгъыма юксеклерни арзу этем,
 Дефтерине пак сёзлерни арзу этем.
 Шу истекле акъ дефтерни адамлар,
 Мен сизлерге тутмакътаман бу анлар.

АЙДЕР ОСМАНнынъ терджимеси.

Эшреф Шемьи-заде

Ленин байрагы

Юз йыларнен хаялларда долангъан,
Азатлыкъкъа Октябрьде ёл алгъан,
Партиянынъ эр ишинде сыналгъан
Елджы йылдыз-улу Ленин байрагъы.

Далгъалан сен, улу байракъ, далгъалан!
Съезд ишке колеткенъде киришсин.
Эр эмекдар Програмада анъылгъан
Эмелине сеннен бирге иришсин.

Програма — бир байракъ ки, устюнде
Коммунизм гъаелери сызувлы.
Бир байракъ ки, Тынчлыкъ, Эмек, Азатлыкъ,
Тенглик ве Бахт бу байракъкъа язувлы.

Талдасына ярым шарны топлагъан,
Ярысына урьлюк анъы ашлагъан,
Йылдызларгъа улу сефер башлагъан,
Ватанымнынъ шаны — Ленин байрагъы!

Бу байракънынъ имаеси астында,
Къувнакъ турмуш — ишлегенлер арджыдыр.
Коммунизм кунешилине ынтылыш —
Омрюмизнинъ энъ мукъаддес борджудыр.

Далгъалан сен, улу байракъ, далгъалан!
Съездимиз беи къытъада нам алсын.
Программанынъ эр бир сёзю яшындай,
Капиталнынъ юрегине къадалсын.

Джемий халкънынъ саадети ёлунда,
Кремльнинъ янъы мермер залында,
Тынч аятнынъ байракъдары къолунда
Ельпиреген шанлы Ленин байрагъы.

Ватанымнынъ гурьлеп оськен багъынынъ
Эр туюнде сайысыз коп салкъым бар.
Къардаш халкълар багъчасында меним де
Бу байракъны мешгаль эткен халкъым бар.

Далгъалан сен, улу байракъ, далгъалан!
Съезд ишке колеткенъде киришсин.
Магърур халкъым Програмада язылгъан
Макъсадына шан-шерефнен иришсин.

ЭДИП ИЛЕ КОРЮШЮВЛЕР

Бизлер, кърсанбалы дженк ёлларындан кечкен адамлар, Улу Ватан дженки акъкъында язылган китапларны меракънен окъуймыз. Бойле вакъытларда дженк вакъиаларынынъ тёрюне кире бильген, адий аскернинъ, командирнинъ, командармнынъ къальбининъ аялая бильген эдип бизим ичюн гъает къыйметли олып корюне.

Бизлер, сабыкъ дженкчилер, бойле эдиплерге озюмизининъ битмез-тюкенмез тешеккюрлеримизни бильдиремиз. Константин Михайлович Симонов, акълы оларакъ, бойле аджайип эдиплерден бири исап этиле. Онынъле таныш олгъаным, къонушкъаным, эвинде къонакъ олгъаным ичюн кендими бахтлы ис этем.

1968 сенеси июнь айында сабыкъ полк командирим — истифадаки подполковник Иван Федотович Мельниковтан мектюп алдым. (Биз бири-биримизнен багъ тута эдик). Иван Федотович озюнинъ невбеттеки мектюбинде энди бир къач дефа Константин Симонов иле корюшкенини ве эдип 1944 сенесиндеки «Багратион» арбий операциясы акъкъында керекли метериаллар топламакъта олгъаныны бильдирмекте эди. Бундан гъайры, мектюпте, Константин Симонов бизим 307-нджи учъ орденли окъчылар дивизиямызынынъ, 1023-нджи «Кутузов» орденли окъчылар полкынынъ ве дигер арбий къысымларнынъ дженкявер аркетлери акъкъында да метериаллар топлагъаныны яза. Константин Симоновкъа менимнен, бу вакъиаларнынъ иштиракисини сыфатында корюшмекни тевсие эткенини ве эдип ондан меним адресимни язып алгъаныны бильдире. Манъа исе, Константин Симоновнынъ адресини язып ёллагъан.

Эдип Сухумиге якъын Агудзера къасабасында яшай экен. Мен исе о, вакъытларда Сухумиде омюр сургенимден, Константин Симоновнынъ дачасы не ерде экенини яхшы биле эдим.

Иван Мельниковнынъ мектюби манъа Константин Симоновнынъ эвине ёл ачты. Мен бунъа пек къуwandым, чюнки аджайип адамнен танышмакъ, субетлешмек ичюн имкан догъды.

Эртеси куню Агудзерагъа кеттим, эдипнинъ эвини тез таптым. Эсли бир къадын мени кочирме! янында кършылап алды. Константин Михайловичке кельгенимни, эгер эвде олса, меним кельгенимни онъа бильдирмесини риджа эттим ве фамилиямны да сёйледим. О эки дакъкъадан Константин Симоновнен берабер чыкъты.

Эдип озюнинъ ресимлерине пек бентзей — юксек бойлу, арыкъча кельген, корюниши яш. Устюнде ярашыкъ спорт костюми. Эдип кулюмсирап менимле селямлашты.

— Сизни араштырмагъа кетеджек эдим, кельгенинъиз яхшы олды.

Мени эвге давет этти. Биз биринджи одагъа кирдик. Бу онынъ иш одасы экен. Эдипнинъ одасыны козьден кечирдим. Учъ стол тура. Ортадаки маса ве этрафындаки курсюлер кестане терегинден ясалы. Маса узеринде къагъытлар, эльязмалар, язы машинкасы, папкалар, китаплар яталар. Рафларда тюрлю бахшышлар. Эксериси абхаз ве гурджи миллий бахшышлары. Оданынъ диварларында чешит суретлер асылы. Ода саде донавлы, джыйнакълы ве дюльбер.

Константин Михайлович бахшышларнен меракълангъанымны корип, оларны кимден ве не вакъытта алгъаныны тариф этти. Мен эдипке онынъ манъа косътерген алидженаплыгъы ичюн тешеккюр бильдирдим.

Мында келеяткъанда ве эдипле корюшкен вакъытымда эеджанландым, элим ве аягъым багълы киби кельди. Ама Константин Михайлович манъа ойле саделик ве сыджакъкъанлыкъ косътерди ки, бир кереден кендими ангилъ ве сербест ис эттим. Эвельден таныш сиялашлар киби субетлештик. Ачыкъ пенджере огюнде озенчикнинъ шырылтасы ишитильмекте. Котерилип, пенджеренен бакътым, озенчикни коръдим. О, багъ ичинден кечип, денъиз тарафкъа чыкъып кетмекте.

— Чалышкъан вакъытымда озенчикнинъ сесине динълengen адетим бар,— деди Симонов.— Табиатны севем.

Сонъра ишке кириштик.

— Мельников сизге, мени нелер меракъландыргъаныны язган олса керек. Дивизиянынъиз, полкынынъиз ве вакъиаларнынъ иштиракисини сиз, иште мени меракъландыргъан шейлер. Мельников яхшы адам, яхшы командир экен. Мен оны бегаддим. Полк командиринъиз манъа сизнен корюшмекни тевсие этти.

Константин Симонов элине къалем ве бир къач темиз къагъыт табагъы алды.

— Мен базы шейлерни язып алайым, сонъра сиз озюнъизининъ дженкте корип кечирген вакъиаларынъизны икяе этерсинъиз. Айткъанларынъизны магнитофонгъа язарым. Шимди исе ашыкъмай, тюшюнип-ташынып джевап беринъиз.

О манъа бир къач суаль берди. Мен суаллерге джевап къайтардым. Джевапларымны къагъыткъа язды. Сонъра магнитофонны къурды, озюни меракъландыры-

¹ Калитка.

джы шейлерни сорады. Мен о, узакъ 1944 сенедечи вакъиаларны хатырладым, икяе эттим.

Чаусы — Могилев — Минск районларын-да уджюмге кечювимиз ве бу уджюмлер-нини кетишаты акъкъында сөйледим. О вакъытларда мен полкымызнын бирин-джи батальонындаки биринджи окъчылар ротасында командир эдим. Дженкчилер ве командирлер насыл урушкъанларыны, Белорусие топрагыны насыл азат эткен-лерини, дженкчи аркъадашларымынын адларыны ве фамилияларыны, оларнын Минск шезрини азат этювде косьтерген буюк къараманлыгыны икяе эттим. Констан-тин Михайлович ялынъыз Белорусие операциясынен кифаetlenмеди. Мен оны Ватанымызнын гъарбындаки девлет сынъ-ырына насыл келип чыкъкъанымызнен, къардаш Польшанын топрагыны насыл азат эткенимизнен таныш эттим, Шаркъий Пруссияда душман аскерий кучлерини дарма-дагъын эткенимизни ве бу уджюм-лерде рота командири сыфатында меним шахсий иштираким хусусында, батальоны-мызнын командиринин муавини ве пол-кымызнын биринджи батальоны коман-дири акъкъында, Кенигсбергке япылгъан уджюм хусусында икяе эттим. Дерт саат чалыштыкъ.

— Яхшы, шимдилик етер,— деди Симо-нов.—Сөйлегенлеринизнин эписини тер-типке чекерим.

Эдип мени уйлелик ашкъа давет этти. Багъчагъа чыктыкъ, софра башына отур-дыкъ. Чокъ вакъыт кечмеден, огюмизге емек кыйылды. Емектен сонъ тюрюлү мевзуда—эдебият, сиясет, дженк акъ-къында бираз лаф эттик. Мен кетеджекте Симонов манъа, эгер де келип олсам, эр-теси куню де кельмемни риджа этти. Мен эльбетте келирим, деп сөз бердим ве сагълыкълашып эвге къайттым.

Эм кетем, эм де Константин Симонов акъкъында тошюнем. Буюк эдип, ама пек алкакъгонъюлли, саде киши. Онынъ янын-да озюньни гъает сербест дуясынъ. Эвге кельген сонъ, къадыныма Константин Си-монов акъкъында озюмнинъ тезсурут-ларымны, дуйгъуларымны икяе эттим. Къадыным да Симоновнынъ китапларыны, онынъ назм эсерлерини пек севе, меракъ-нен окъуй, онъа юксек кыймет кесе эди. Шу себептен биз эртеси куню Агудзера-гъа къадынымнен берабер кеттик. Къа-дынымны эдипнен таныш этмек истедим.

Константин Симонов азбарда эди. Янын-да бем-безд улачыкъ (къызы Сашагъа бе-рильген бахыш) ойнакъламакъта. Мен къадынымны Симонов иле таныш эттим. Бираз лакъырды эткен сонъ, эсас ишке кечтик ве маса башында бир къач саат чалыштыкъ.

Сонъра кене самимий субетлер, уйлелик аш... Бойледже, биз бутюн кунъ Констан-тин Симоновнынъ эвинде булундыкъ. Субет арасында о манъа, эгер де мен айткъанларымнынъ эписини тафсилатлы суретте кягъыт узерине язсам, яхшы хат-ырлав китабы оладжагыны сөйледик. Бой-ле китап окъуйджы ичюн керекли шей. «Чюнки сиз бутюн вакъыт вакъиаларнынъ энъ къою, месулиетли ерлеринде булун-гъансынъыз. Дженкчи аркъадашларынынъиз, оларнынъ адлары, адиселер, кунълер—

эр шей хатиринизде яхшы сакъланыл-гъан.

— Зан этсем, сизде бу иш яхшы олып чыкъар. Айткъанларымны япып бакъыгъ-ыз!— деди.

Мен, арекет этип бакъарым, деп сөз бердим.

Константин Симонов озюнинъ якъында Москвагъа къайтаджагыны айтты. Манъа Москвадаки адресини, Агудзера ве Мос-квадаки телефон номерлерини берди. Бизни, вакъыт олгъанда, Агудзерадаки да-часына ве Москвадаки эвине бармамызы теклиф этти. Биз онъа тешекюрлеримиз-ни бильдирип сагълыкълаштыкъ. Бу ко-рюшювлер омюримде унутылмаз тезэсу-ратлар къалдырды.

Константин Симонов иле таныш олмаз-дан чокъ вакъытлар эвельси мен дженк мейданларында къараманларджа курешкен яхуд эляк олгъан дженкчи достларым, сия-даш аркъадашларым акъкъында язмакъны тошюне эдим. Мен буюк сераскер олма-сам да, дженклерде корип-кечиргенлерим аз дегиль. Эбет, буннынъ эписи бутюн Орду ве джебз ичюн бир тамчы. Ама озенлер, голлер, деньизлер де бир ерге топлак-гъан тамчылардыр. Эр бир тамчы озь ишини япа. Яни, беллисиз гъайып олгъан-ларнынъ сайысы эксилив, Совет Ордусы-нынъ ве совет халкъынынъ фашистлер узеринден къазангъан гъалебеси эшкъына курешип, къараманларджа эляк олгъанлар акъкъында малюматлар чокълашыр.

Эбет, мен, китап язув—мектюп язув олмагъаныны анълай эдим. Ама Констан-тин Симонов иле корюшкен сонъ, онынъ теъсиесинден сонъ дженк акъкъында хат-ырлавларны мытлакъа язмакъ къарарына кельдим. Эсернинъ планыны тиздим, ой-ледже, китап язып башладым. 1969 се-неси Агудзерада Константин Симонов иле кене корюштим. О, манъа, озюнинъ яза-яткъан китаплары ве бу китапларнынъ къараманлары акъкъында сөйледик. Гене-рал Серпилин, Синцов, арбий эким Таня ве дигерлер хусусында да лакъырды эттик.

Ондан сонъ Константин Симонов маса узеринде яткъан эки безз папканы кось-терди. Оларнынъ бириси устюнде ири арифлернен Мельников, дигеринде Молла деп язылы эди.

— Булар сизнинъ икяелериниз,— де-ди о,—энди ишленилип азырланылгъан, китапкъа киреджек. Ама оларнынъ адла-ры ве фамилиялары деньиштириледжек. Чюнки янъы китабым, энди окъуйджы-ларгъа белли «Тирилер ве олюлер» ве «Аскер олып догъулмай» китапларынынъ девамы сайыла. Янъы эсер къараманлары-нынъ адлары исе энди белли.

Бираз алдыны чалдырып, шуны сөйле-мек истейим ки, меним полк командирим Иван Федотович Мельников озюнинъ «Сонъки яз» сервалы китабында Бело-русие ве Минск шезри ичюн олгъан дженклерни ве бу дженклерде бизим 307-нджи окъчылар дивизиясыны, айны заманда 1023-нджи окъчылар полкыны, душман иле курешлерини тасвир эте. Ки-тапнынъ 547 ве 548-нджи саифелеринде бизим 307-нджи окъчылар дивизиямыз Минск шезрининъ кунъбаты тарафында къамачавда къалгъан душман аскерлерин-

ден буюк бир кысымынын ёлуны кескенини ве «Минск къазанында» муасарасыны ярып чыкъмакъ истеген душманнын уджюмини озы узерине къабул эткенини икяе эте.

Константин Михайлович:

— Сонь не яптынъыз, язып башладынызымы?— деп сорады менден.

— Язам,— дедим мен.— Битирсем, сизге косьтерим.

Симонов эр дефа Агудзерагъа кельгенде, онъа Абхазиянынъ тюрлю кошелеринден адамлар келе. Олар эдипни корьмек, онынъле лаф этмек истей, озы эвлерине мусафирликке давет эте эдилер. Эдип Гудута шезри янында Дуррипш адына буюк Абхаз коюнде дефаларджа булунды. О анда кой эмекдарларынен, узакъ омюр корьген ихтиярларнен корюшти. Очамчири, Ткварчели, Гали шезерлеринде, Ачигвари чай етиштириджилерининъ мусафири олды. Сухумиде, Гаграда, Пицундада онынъле чокъ корюшювлер олып кечти. Симонов раатлыкъкъа кельсе де, раатланмакъ ичюн вакыты пек аз ола эди. Ичтимай иш, корюшювлер, ёллар— буларнынъ эписи онынъ чокъ кучюни ала эди. Эбет де, бу онынъ сагълыгына тесир этмей къалмады.

Биз онынъле баягы вакыт корюшмедик, лякин Константин Симонов бу девир ичинде манъа озюнинъ хатире язысынен бир къач китабыны ёллады. Мен исе онынъ тевсиеине бинаэн башлагъан китабымны рус тилинде язып битирдим, лякин эльязмамнен эдипни раатсызламакъ истемедим. Ташкенттеки Гъафур Гъулам адына китап нешриятына мураджаат эттим. Нешрият хадимлери эльязмамны ёлламакъны риджа эттилер. Эльязманен берабер джебз аркъадашларымнынъ эллиге якъын ресимлерини де ёлладым.

Тез вакыт ичинде манъа материаллары бегенгенлерини ве оны неширге къабул эткенлерини бильдирдилер. Эбет, мен бунъа къуwandым, чюнки эмегим зая кетмеді. Китабым басылып чыкъкъангъа къадар Константин Симоновнен кене бир къач дефа Сухумиде расткелиштик. Мен онъа китабымны язып битиргенимни ве оны нешрият къабул эткенини сёйледим. Эдип меним бильдириювими сыджакълыкънен къаршылады ве якъан ишимни такъдирледи. 1978 сенесининъ бааринде «Мушкюль ёллар» адлы китабым Ташкент нешриятында ана тилимде басылып чыкъ-

ты. Китабымнынъ бир нусхасыны хатире оларакъ Константин Михайловичке ёлладым.

Аджайип инсан, буюк эдип Константин Михайлович Симоновнынъ манъа багъышлагъан китаплары меним ве къорантам ичюн муим хатире олып сакъланып кельмекте. Мен Симонов иле сонъки дефа 1979 сенеси ноябрь 30-да Москвада корюштим. Эдипнинъ риджасына бинаэн енъиден ишледигим китабымнынъ эльязмасыны онъа кетирдим. О мени озы эвинде къабул этти, достчасына къаршылап алды.

О меним эльязмамны нешир этмеге ярдым этмек ичюн алып къалды. Бу корюшювге пек къувансам да, къальбимни насылдыр агъырлыкъ басып тура эди. Эдипнинъ алы, корюниши яхшы дегиль эди. Онынъ хаста экенини, дефаларджа хастаханелерде яткъаныны билем. Ама о тедави олунмаз хасталыкънен хасталангъаныны бильмей эдим.

Константин Симоновнынъ эвинде бир саат булундым. Эдип озюнинъ текрар хастаханеде ятаджагыны сёйледі. Мен онынъ тез тюзельмесини арз этип сагълыкълашып эвден чыкъаджакъта о мени токътатты, «Роман газета» журналынынъ эки саныны алды (анда озы эсери басылгъан эди), манъа хатире деп багъышлады ве о вакытта матбаада булунгъан китабы басылып чыкъкъан сонъ манъа китабыны ёллайджагыны бильдирди.

Биз сагълыкълаштыкъ. 1980 сенеси майыс айы орталарында Константин Симоновтан пек самимий сыджакъ мектюп алдым. Мектюпте, дёрт айдан бери хастаханеде яткъаныны, ал-азырда кендини яхшыджа ис эткенини, оны санаторийге ёлламакъ истегенлерини, санаторийден сонъра кене ишке киришеджегини язмакъта эди. Тезсуюф ки, бу онынъ манъа сонъки мектюби олды. Сонъундан эдипнинъ сагълыгы бир кереден феналашты, биз буны ишитип, буюк телашкъа кельдик, лякин тюзеледжегине умют эттик.

Ама 1980 сенеси август 28-де онынъ вефат эткени бутюн мемлекетке билинди.

Аджайип эдипнинъ, саде, алчакъгонъюлли, намуслы бу улу ватандашнынъ аяттан кетюви юз миллионларнен окъуйджыларыни кедерлендирди, ама оларнынъ къальплеринде эбедиен улу инсан олып къалды.

МОЛЛА АБДУРАМАН.

ЭЛЛИ БЕШ ЙЫЛ

Поэзия биз — отузынджы йылларнынъ яшлыгы ичюн къайнакъ эмек, окъув-бильги сааларында, достлыкъ ве севги бирдемлигинде юреклерни джоштурды, аят ёлунда рухландырыджы бир васыта эди. Бу кунъ татар бедий эдебиятынынъ корюмли векили Шамиль Алядиннинъ иште шу йылларда комсомол — яшлыкъ шаирлери арасында оригиналь сюжетли, пиш-кин бедиятлы, таза тасвирлернен эп янъы мевзуларда язылгъан шиирлеринен айрылып тургъаныны аля хатырлайым. О, яшлыкънынъ севимли шаирлери Эшреф Шемъи-заде, Фетта Аким киби рагъбетли эди. Мен йигирминджи сенелерден отузынджыларгъа кечильген девирде Шамиль Алядинни Кърым газеталары ве журналларында дердж этильген озь сесине, озь язув усулына малик шиирлери ве, даа сонъра йылларда, кутъле арасында кениш таркъалгъан, меракънен окъулгъан «Топракъ кульди, кок кульди» ве «Къызыл казакънынъ йырлары» назмий джыйынтыкълары саесинде биле, онынънен таныш олуну туюнюне эдим.

Бу арз этильген танышлыкъ онынъ 1936 сенеси, «Янъы дунья» газетасында чалышкъан вакъытында, иш эсасында башланды. Яни, Кърым радиокомитетининъ бедий эдебият йайымлары болюгинде редактор вазифесинде булундыгъым заман, «Бу акъшам студиямызнынъ мусафирлери — шаирлеримиз» денильген йайымгъа он шаирни ве, биринджи невбетте, Шамиль Алядинни давет эткен эдик. О, «Ана», «Ялынлы топракълар», «Зарнава» ве «Эльпиде» шиирлерини окъуды. Шахсен мен бу нумюселерге сукъландым. Чекинип тургъанымны сечкен Шамиль йайымдан сонъ меним иле таныш олды.

«— Шиирлерини окъудым. Кель, бизлерге къошул! Керек олса, санъа ярдым этермиз, — деп гонъюлимни котерди о меним.

Иште, шу кунъден сонъра бу меракълы, саде табиятлы шаирнен танышлыгъымыз эп кенишледи, теренлешти; ниаэт, арамызда учъ яш фаркъ олгъанына рагъмен, якъын достлукъкъа чевирильди. Достумыз Шамиль, иште бу йылларда, шиирiette усталыгъынен несир эсерлер — икяелер де яза башлады. Озьбекстангъа кетип бир талай вакъытлар булунувунынъ нетиджесинде язылгъан «Сенсинъми огълум?» повестининъ нешири ильк несирий китапчыгъы эди. Шу тезссурат меракълы ки, Шамильнинъ эм шиирлерини, эм де икяеле-

рини окъугъанда, не ичондир, козьлерим огюне юдже дагълар, орманлар аланындаки Махульдюр койчиги, байыр устюндеки звчик, бу ерден келип меркез шезерде окъугъан ве арбий хызметни атлы аскерлер сафында кечкен яш муэллиф келип чыкъа эди.

Шамиль Алядин эдебият саасында урьметнен илериледи ве 1939 сенеси Кърым совет Языджылары Бирлигининъ месуль секретары оларакъ сайланды. Бунъа бакъмадан, кене лек адий табиятынен къалды. О, Макъсуд Сулейман, Азам Амет, Осман Амит, Мустафа Кочегенли, Бекир Ваап ве мен киби меслекдешлеринен эксерий кунълер бир ердо ола, театрлер, киноларгъа ве дигер ерлерге бирликте бара, топланып эдебий къызгъын субетлер кечире, шу заманнынъ нек популяр яшлыкъ шаирлеринден Э. Багрицкий, Н. Заболоцкий, М. Светлов, И. Уткин, М. Голодный ве башкъаларнынъ шиирлерини окъуй, янъы дуйгъулы, янъы шекилли назм эсерлер язув мунакъашалары япа эдик.

Языджылар Бирлигининъ ёлланмасынен, бизден эсли шаирлер А. Алтанълы, К. Джаманакълы, Ы. Къадыр, А. Алиминен бирге, бир сыра шезерлер, районларгъа кете; шиирiet, эдебият акъшамлары откере, окъуйджыларнен корюше; ильки бешйыллыкъларнынъ эмек куреши сафларындаки эмекчилерге къалемлеримиз эм де къуветлеримизнен ярдымлаша эдик. Поэзиямыз акъикый достлукъ, ватанперверликнен багълы эди.

1938 сенеси, энди «Яш ленинджилен»нинъ секретары олгъан вакъытымда, журнал этрафына топлангъан бир группа экинджи несиль яш шаирлери М. Джаманакълы, Б. Ваап, И. Акъманайлы, Э. Селямет, А. Эннанов киби акъранлар бир-биримизге «шиирни Шамиль Алядин, Фетта Аким гарзда язмакъ керек» дей эдик. Йигирми яшында Шамиль эм яхшы яза, эм де яхшы тешилатчы эди.

Альбомымда бир фото-сурет къыркъ учъ йылдан берли сакълы тура. Онынъ аркъасына: «Дагъстан шаирлери Энвер Аджи, Юсуф Хаппалов, Татарстан шаири ве эдиби Сибгат Хаким, Наби Давли, шаирлер — балкъар Къайсын Къулиев, Керим Атаров, немсе Эдуард Эйрих» сатырлары ве Шамильнен экимизнинъ адларымыз, «Москва, 1939 сенеси» сёзлери язылы. Бу сурет шу йылы СССР Языджылар Бирлиги янында ачылгъан миллий республикалар яш языджыларынынъ биринджи курс-

конференциясындан хатире. Мемлекетимизнинг тюрлю ерлеринден бир чокъ генч къалемдешлер давет этильген шу йыгылышувда, бир ай зарфында А. Фадеев, П. Павленко, А. Малышкин, Б. Пастернак, В. Луговской, П. Антакольский киби мешур рус-совет эдиплери, шаирлерининъ гъает меракълы субетлерини, бедий яратыджылыкъ эмегинде кенъешлери ве косътеришлерини илерики иджадий ишлеримизге дерс оларакъ динълеп, бир сыра кезинтилерге, музейлер, театрлер, эдебий акъшамларда чыкъышларда булунуп, зенгин иджадий мектептен кечкен эдик.

Иште, бу курстан сонъ джошкъунлыкъ теэссуратынен Шамиль Алядин, 1940 сенеси, назм ве несир эсерлеринден ибарет «Омюр» адлы салмакълы китабыны окъуйдыжыларгъа такъдим этти. (Меним де «Лирика» адлы шиирлер ве дестан китабым нешир этильди ве, шу сенеси, Ш. Алядин, О. Амит, А. Алимнинъ тевсиесинен Языджылар Бирлигине аза къабул этильген эдим).

Улу Ватан дженкиннинъ ветераны уйкен лейтенант Шамиль Алядин Озбекстанда яшавы девиринде тамамынен несир эсерлер язувгъа киришти, «Эгер севсенъ...»,

«Рузгъардан саллангъан фенерлер» романларыны, «Ешилъ япынджалы къыз», «Эльмаз», «Туфан» «Иблисининъ зияфетине давет» повестьлерини ве дигер эсерлерини язды. Китапларнынъ бир къысымы Москвада ве Ташкентте рус тилине терджименен де нешир этильди.

Шамиль Алядин энди етмиш яшына кельди. Та 1927 сенеси элине бедий иджат къалемини алгъан махсулдар шаир, эдип эдебий яратыджылыкъ ёлунынъ элли бешинджи йылында. Элли беш иджадий йыл.. Ярым асырдан чокъ вакъыт. Факъат, юрек набызы эдебият омюринен бир ургъан иджаткяр ичюн бу сынъыр дегиль. Шамиль даа яза, чалыша. «Йылдыз» журналыннынъ баш редакторы, яш муэллифлерининъ устазы. Озбекстан ССРде хызмет косътерген медениет хадими, санъат эрбабы достумыз Шамиль Алядинни тюрлю ерлерде яшагъан сагъ-селямет достларымыз адындан, аяттан кеткен достларымызнынъ рухунен етмиш йыллыгъында юректен тебриклеп, онъа узакъ омюрлер, козьайдынлар тилейим.

РЕШИД МУРАД,

Озбекстан ССРде хызмет косътерген медениет хадими.

БАЙДАРДАН КЪАЙТКЪАНДА

Ильяс Тарханнынъ ады халкъымызгъа белли. О, юксек девлет ишлеринде чалышты, истидатлы языджылар сырасындан ер алды. Ильяс Тархан 1920 сенесинден Коммунист партиясы азасы олып, адий ишчилер ве койлюлер оны пек севе эдилер, чюнки о, ачлакъгонъюлли, шенъ, самимиятли бир адам сыфатында даима адий халкъ арасында булунуп, оларнынъ озьлерине, итияджларына буюк дикъкъат косътере эди. Тархан адалетсизликке, первасызлыккъа, месулиетсизликке къаршы курешиджи, аятта оптимистик рухлы адам эди.

Ильяс Тархан, рефикъасы Веляде ханымны ве балаларыны пек севе, урьмет эте ве аиленинъ озю пек муаббет яшай эди.

Буюк акъыл ве ферасет саиби, фельсефий фикирли, эр шейни хатирде тутув къабилиетине малик бу адамны мен та 1923—1924 сенелеринден бери бильгеним алда, онынъле берабер партия ишлеринде чалыштым.

... Бир кунъ (вакъиа 1934 сенеси октябрь айында олды) Ильяс Тархан ве Веляде ханымнен берабер Байдар коюнде оладжакъ дервизагъа бармагъа тедариклендик. Машинагъа минип, Симферопольден чыкыгъыкъ. Базар кую эди. Этраф гузель. Ава ачыкъ, Кунеш джумерт нурларыны этрафкъа сачмакъта.

Саба джемаат топлана башлады. Дервиза мейданы гузель донатылгъан, эр ер тер-темиз ве ярашыкълы. Тюкянларда эр шей бар, койлерден тюрлю емишлер кетирильген.

Байрамны Ильяс Тархан ачты. О, халкънынъ фааль чалышкъаныны, урь-сербест аят сюргенини айтып, адамларгъа эйликлер тиледи, оларны даа исрарлы чалышмагъа давет этти. Бу сёзлерни джемаат гурьдели алгъышларнен къаршылап алды.

Куреш башлады. Мында энъ кучлю, энъ мешур курешчилер топлангъанлар. Биринджи ер ичюн эки яшында бугъа, экинджи ер ичюн къоюнлар таин этильген.

Куреш биткен, бахшышлар алынгъан сонъ куреш мейданы оюнджыларгъа, йырджыларгъа берильди. Хош эзгилер, шенъ сеслер та узакъларгъа яйылдылар. Къайтарма, явлукъ ве чобан авалары чалынды. Оюнларда биринджиликни Байдар кою яшлары, йырлардан биринджиликни Чоргуна кою къызлары алдылар.

Атылар чокътан къошулгъа кеткен эдилер. Ниает олар пейда олдылар. Оге кельген атнынъ бойнуна явлукълар, фырланталар, шаллар багъланды, атлынынъ озюне къоюн багъышланылды.

Акъшам олды. Адамлар байрам этмекте. Йырлар янъгырай. Йигитлер, къызлар

ойнай-кулелер. Ильяс Тархан ве Веляде ханым халкъ арасындалар. Олар да эр кеснен бирликте йырлайлар.

Биз Байдарда геджеледик ве эртеси куню таньда ёлгъа чыкътыкъ. Чоргъуна, Буюк ве Кучюк Мискомья, Чамлы Озен-баш койлерини айландыкъ.

— Мында сувлар аджайип,— деди Ильяс.— Бу ерлерини аяты дженнет.

Диванкойни, Суйренни кечтик. Машина устюнде лаф эте-эте, поездини кельгенини ишитмей къалдыкъ, огюмизде шлагбаум къапалды. Бизлер Севастопольден кельген поездге козьэттик. Кетейик дегенде, машина кочмеди. Бир копчекнини камерасы тешилген. Машинадан тюшмеге меджбур олдыкъ, шофер копчек иле огърашты.

Елнын четинде отлар устюнде отурдыкъ. Веляде ханым ве мен Тархангъа меракълы бир шейлер икяе этмесини риджа эттик. О, кулюмсиреди, лякин риджамызны эда этти.

— Мен Чатырдагънын четинде бир левха корьген эдим,— деди о.— Кузь вакъытында Чатырдагъ этегиндеки ёл бою кете эдим. Уйле маали олса да, этраф бирден къаранлыкълашты, бир кергинлик асыл олды. Ава бозуладжагъы анълашылды. Чокъкъа бармай, ягъмур ягъа башлады ве кеткен сайын кучьлешти. Мен терек астына чекильдим. Терек асты да сыланды. Йылдырым ойнады, кок гудюрдеди. Мен де джибиндим. Кучлю рузгярдан тереклернини борт пытакълары шатыр-шатыр къопалар.

Этраф дешетли эди. Ягъмур асыл да токътамайджакъ белледим мен. Лякин бирздан рузгяр тынды, ягъмур токътады.

Мен де ёлума девам эттим. Бир даа бакъсам, бир сыгъырчыкъ баласы башыма къонгъан, къалпагъым тепесиндеки оюкъ ичинде топлангъан сувны ичмекте. Мен къушкъа тиймедим. О сувны ичти, битирди, сонъра учып кетти.

Биз икяени динълеген сонъ, айретте къалдыкъ.

— Оладжакъ шей дегиль,— деди Веляде.

— Ёкъ... бу адисе акъикъатен олды,— деди Тархан.— Мен бу йыл «Авджылар» деген повесть язаджакъ олам. Бу вакъианы онда мытлакъа къайд этеджегим. Не дейсинъиз?

— «Уджюм» пьесанъызны яхшы билемиз,— дедим мен.— Онда совет акимиятининъ къурулушы, Коммунистик партиянынъ ишчи ве койлюлерге етекчилик япып, чаризмге къаршы курешке алып баргъаны яхшы косьтериле. Я «Авджы»да не тасвир олунаджакъ? Коюнъизнинъ авджыларымы?

— «Уджюм»— пьеса эди. Ве башкъа усулда язылгъан эди,— деди Ильяс.— «Авджылар» повесть оладжакъ. Мында мен халкъымызнынъ ишкирлигини, сербест ве бахтлы аятыны косьтермек истейим. Эсер меракълы олур беллейим.

— Янъы ишинъизде мувафакъиет истейим,— дедим мен.

— Тешеккюр,— деди Тархан, сагъ элини кокусине къойып.— Сенинъ ишлеринъ де онъына юрьсинлер.

Шофер копчекни тюзеткен. Бизни машинагъа давет этти. Биз отуруп, Багъчасарай бетке ёл алдыкъ.

АМЕТ ОЗЕНБАШЛЫ.

Эдие Тюркова

ОМЮРИМ ЯНЪЫДАН БАШЛАНСА...

Бугуньде, бутюн совет кишилери мемлекетимизнинг буюк байрамыны къайд эткен бир вакъытта, Ватанымызнынъ кечкен енъишли тарихий ёлуна гъурур иле назар ташлар экеним, озюмнинъ партия сафында коммунист оларакъ адымлап кечкен элли йыллыкъ аят ёлумны хатырладым. Бу ёл исе гъает муреккеп олып, чешиит джиддий сынавлар иле багълы эди.

Мен 1907 сенеси, Кърымда, ялы боюнынъ ярашыкъ койлеринден бири Кучюк-Озеньде догъдым. Эки-учъ йыл кой мектебинде окъудым. Лякин 1921 сенеси ачылыкъ олды ве бизим докъуз кишиден ибарет кэорантамызга кечинмек нек зор эди. Бунга бакъмадан, мен окъувымны девам эттирмек истедим. Чюнки о вакъытта къыз балагъа окъумакъ ичюн ёл ачылгъан янъы девир башлангъан эди.

Мен аякъларыма чарыкъларны тарттырып, торбалны аркъама уруп, озъ коюмни терк этерек, дагъ ёлларындан кечип, джаяв Симферопольге барып чыкътым.

Симферополь буюк шеэр. Манга, он дёрт яшында кой къызчыгъына мында чокъ шей коръмек, чокъ янъылыкъларга алышмакъ керек олды. Яш олсам да, окъумакъ ичюн огюме кёйгъан макъсадыма наиль олув истеги мени эр тюрлю къыйынлыкъларга конъмеге меджбур этти.

Мында мен башта докъуз йыллыкъ мектепте окъудым. Бу мектеп Къая-Баштаки Школьная сокъагъында эди. Сонъра Рабфак ачылгъан сонъ, анда авуштым ве оны 1931 сенеси битирдим. Озюм затен атик, киргин, аркетчен къызлардан олгъанымчюн олса керек, даа окъугъан вакъытымда Симферополь шеэр партия комитети мени Алма-Тарханга кулакларны четлештирюв ве койлерни колхозлаштырув ишине ярдымга ёллады. Анда эки ай къадар булунып, муим вазифени эда эттим. Бу меним эда эткен биринджи партиявий вазифем эди.

Рабфакны битирген сонъ мени Москвага Плеханов адына халкъ ходжалыгъы институтына окъумагъа ёлладылар. Бир къач айдан сонъ мен окъугъан факультетни айырып, онынъ эсасында махсус ашайт маллары институты тешикий этильди. Бу институт Москванынъ Бауман районында ерлешти.

Москва, пайтахт шеэр. Янъы институт. Бу ерде окъувым ве 1932 сенеси Коммунист партиясы сафына къабул олунувым меним аятымда айрыджа муим вакъиа олды. Анда мен студентлер арасында

агъымдаки сиясет боюнджа иш алып барыджы тегерекке ёлбашчылыкъ яптым. 1934 сенеси бизим институтны къапаттылар ве бизлерни Ленинград областындаки Царское Село деген ерге (шимди Пушкин шеэри) авуштырдылар. Эки йылдан сонъ анда институтны битирип элиме инженер-технолог дипломыны алдым.

Меним къуванчымны бир козь огюне кетиринъиз. Шакъа шейми — мен адий татар къызы, Ленин партиясынынъ азасым — коммунистим, алий бильги саиби ве дипломлы инженерим! Биз киби шаркъ къадынларына революциядан эвель бу хусуста хаялланмакъ биле мумкюн дегиль эди.

Шимди, улу девлетимиз СССРнинъ алтмыш йыллыкъ юбилейи куньлеринде омюр ёлумдаки шу вакъиаларны хатырлайым да, янъы социалистик джемиетнинъ ичтимай омюрдеки муим къазанчлары бизим озь шахсий аятымызда иште ойле тасдыкълана эди дейим.

Манъа дипломнен берабер СССР Ашайт маллары санайысы халкъ комиссары тарафындан имзалангъан ёлланманы такъдим эттилер ки, о ёлланмада меним Таганрог шеэриндеки сют заводуна технорук вазифесине тайин этильгеним къайд олуна эди.

Бу ильки мустакъиль ишимде буюк истекнен чалыштым. Айны вакъытта халкъ комиссарынынъ эмири муджиби, янъы ашайт маллары комбинаты къуруджылыкъына ёлбашчылыкъ яптым. Бу иш манъа нек буюк файда берди. Мен мында акъикъий инженер оларакъ! пишкилештим, адамларнен чалышувда, оларгъа реберлик япувда буюк амелий теджрибеге малик олдым. Къуруджылыкъны мувафакъиетнен битирип, янъы комбинатнынъ муддетинден эвель чалышып, башламасына наиль олдыкъ. Бунынъ ичюн мени аляджы нишанынен такъдирледилер ве шу комбинатнынъ баш инженери вазифесине тайин эттилер.

Бу комбинатта 1941 сенесине къадар чалыштым. Айны вакъытта, комбинат партия тешиклятынынъ секретары олдым. Шу йыллары райком бюросынынъ азасы эдим. Ростов область партия конференциясына делегат сайландым.

Бутюн буларгъа ве ишимнинъ яхшы кеткенине бакъмадан, озь коюме къаймагъа ве бу киби ишлерни анда япмагъа ниетлене эдим. Чюнки къорантамызны, къардашларымы нек сагъына эдим. Лякин апансыздан дженк башланды.

1941 сенесининъ кузь айлары. Эр ерде олгъаны киби, Таганрог шеэри де арбий вазиятте. Элине сила тутмагъа ярагъан бутюн эркеклер джебеге кеттилер. Шеэрни эр кунь фашист самолётлары бомбалай. Энди душман топларынынъ сеслери де ишитиле. Немсе баскъындылары шеэрге якъынлай эдилер.

Ойле куньлерден биринде акъшам кеч вакъытта мени шеэр партия комитетине чагъырдылар. Шеэр партия комитетининъ секретары мени самимий къабул этти, сагълыгъымны сорады.

— Сизни муим ишнен чагъырдым, Эдие Исмаиловна, — деди о. — Шеэримизге немселер якъынлайлар. Комбинатны оларгъа къалдырмакъ олмаз, оны кочюрмек керекмиз. Мына Мудафаа комитетининъ эмири. Эвакуациягъа сиз ёлбашчылыкъ япаджакъсынъыз. Лякин муддет нек аз. Комбинатнынъ бир афта ичинде Уралгъа кочюрьлемесини темин этменъиз лязим.

Шу ань козьлерим огюне Украинанынъ, Русиенинъ, тувгъан Кърымынынъ душман чызмалары алтында тапталгъан, харабеге чевирильген шеэрлери ве койлери джанланды. Юрегимде фашистлерге къаршы нефретим къат-къат артты.

— Ватанымызнынъ талийи чезилеяткъан бу агъыр куньлерде партиянынъ эр анги вазифесини эда этмеге азырым! — деп джевап бердим секретаргъа.

Бу агъыр вазифени тамам вакъытында эда этип етиштирдик. Сонъки вагонларны юклеп ёнеткенде, фашистлер энди шеэр дживарына етип кельген эдилер. Козьлерим яшлы алда комбинатнынъ бош цехлерини бир даа айланып чыкътым ве догъру шеэр партия комитетине

ашыктым. Анда бутюн одалар бошап кѣалгъан. Ялынъыз шеэрде немселерге кѣаршы гизли куреш ичюн кѣалдырылгъан бир кѣач ишанчлы коммунист секретарьнен берабер, насылдыр, муим весикѣаларны якѣуу-нен меишгѣуль эдилер.

Секретарь мени корьгенинен, элиме СССР Ашайт маллары са-найысы халкѣ комиссарынынъ эмирини туттырды.

— Мен сизинъ аятынъыз ичюн месулим,— деди о.— Елгѣ азыр-ланмакѣ ичюн сизге бир саат муддет. Давранынъыз. Бир бучукѣ саат-тан гели ёнейджек. Бундан сонъ шеэрден килсе чыкѣып оламайджакѣ.

Мен барып тез-тез азырландым ве бойле этип, Таганрогдан биз сонъки дакѣикѣаларда чыкѣып кеттик. Елда чокѣ кѣарсамбаларгѣа, душман бомбалавына, снаряд атешинге расткельдик. Эки афтада Нальчик шеэринге барып чыкѣтым. Анда мени Росмаслопром трестининъ баш инженеринге вазифесинге тайин эттилер. Чалышып башлагъанымнынъ ильки куньлеринде манѣа Эльбрус шеэринге барып, андаки сют-пенир заводынынъ бутюн махсулатыны насыл ёлнен олса да, чаресини тапып, джебѣге ёнетмек вазифеси авале олунды. Вазифе джиддий, ама не машина, не ат-араба, ич бир тюрлю транспорт ёкѣ. Энди не япмалы?

Мен ерли эалиге мураджаат этмек кѣарарына кельдим. Эм олар дерѣал сеслендилер. Башкѣа тюрлю олмакѣ да мумкюн дегиль эди. Чюнки мемлекетнинъ башына тюшкен дженк фаджиасы бутюн совет адамларыны даа зияде бирлештирди. Ватан огърунда эр кес бири-биринге ярдымгѣа кельмеге азыр эди. Совет халкѣларынынъ достлыгѣы дженк йылларында айрыджа сынавандан кечти ве бозулмаз кѣавий бир-демликке чевирильди деп нафиле айтылмай. Иште, о вакѣытта манѣа да ерли балкѣарлар шойле ярдымда булундылар. Гѣает агъыр вазифенинъ астындан мен шу ердеки Гунделен ве дигер авулларда яшагъан балкѣар койлюлерининъ ярдымынен чыкѣтым. Бунынъ ичюн ерли адамлар нек чокѣ эшек топлап кетирдилер. ве бутюн махсулатны шу эшеклерге юклеп, дагѣ кечитлеринден отип, станциягѣа етиштирип теслим эттим. Бу вазифенинъ эдасы ичюн командалыкѣтан тешекюр алдым.

Нальчикке кѣайтып кельгенимнен манѣа Ессентуки шеэринге янѣы ишке авуштырылгъанымны билъдирдилер. «Не ичюн?» деген суали-ме:— Сиз анда зияде керексинъиз,— дедилер.

Такѣдирим ойле экен, Ессентукиде сют заводынынъ баш инженеринге вазифесинде чалышкѣаным даа бир бучукѣ ай олмады, манѣа шеэр партия комитети кене янѣы вазифе берди: Золушка станциясындан баягѣа узакѣта ерлешкен Р.К.К. санаториясындаки 800 баш туварны аджеле суретте айдап алып кетмек зарур экен. Чюнки фашистлер эп Кавказнынъ ичине сюрюштирип кирмекте эдилер. Мен иште, шу мал-ларнынъ текмилинен мемлекетнинъ тѣрюне айдалып алып кетильмеси ичюн джевапкяр эдим.

Чокѣ эгленмей, эр вакѣыттаки киби, тез-тез чемоданымны азыр-лап элиме алдым ве шу куню бир озюм дагѣ ичиндеки кечиттен джаяв юрип, акѣшамгѣа санаториягѣа барып чыкѣтым. Анда эр кесни коте-рип, бир-кѣач саатте азырланып, энъ зарур алет ве кедиклерни он эки арабагѣа юклеп, бутюн сагъыджы ве айдавджыларнен берабер гедже саат 2-де энди туварларны айдап ёлгѣа чыкѣтыкѣ. О вакѣытта, иште, ойле чалышмакѣ керек ола эди. Шимди оларны козѣ огюне кети-рем де, кѣадын башымызнен ойле зорлукѣларгѣа насыл чыдагъан экенмиз деп шашам.

Малларны ёлсыз ерлерден, дагѣлар ичинден айдамгѣа меджбур эдик, чюнки ёлларны немселер токѣтамай бомбалай эдилер. Иште бой-ле, гедже-куньдюз ёл юререк, он дѣрт куньде Махач-Кѣале шеэринге келип чыкѣтыкѣ. Малларны аман-эсен текмилинен теслим этип, веси-кѣаларыны элиме алдым ве Бакуге кеттим. Лякин тиф карантини себебинден анда бизни телькѣора артына ерлештирдилер. О ерде беиш кунь туткѣан сонъ, гелиге юклеп Красноводскке аткѣардылар. Бу ерде бир кѣач кунь булунгъан сонъ, Халкѣ комиссарынынъ ёлланмасынен

Магнитогорск шеэрини ишке ёнедим. Бу ёлум да пек мешакъатлы ол-
ды. Вагонлардаки ёлджуларда тиф хасталыгъы тапылганы себебин-
ден поездымызны дефаларджа токътатып, станциядан йибермей тут-
тылар.

Иште, бойле бир чокъ зорлукъларнен, ниает, Магнитогорскке барып
чыкътым. Андаки сют заводында истисал башлыгъы олып чалыштым.
Ама чокъкъа бармай, 1944 сенесининъ бааринде СССР Ашайт маллар
санайысы халкъ комиссарынынъ махсус телеграммасы муджиби мени
Краснодаргъа Кърым укюметининъ имаесине ёлладылар, Анда Рос-
главмолоко трестини къабул эттим. (Севастопольде даа урушлар кете
эди). Сонъра Обком мени кене командировкагъа ёллады. Бу сефер
немсе ягъмаджыларынынъ Кърымгъа кетирген маддий зарарынынъ
умумий колемини бельгилемек керек эди. Махсус тизильген шу комис-
сия эркъанында биз чокъ иш яптыкъ ве бу муим вазифени толусынен
эда эттик.

Аятымнынъ бутюн бу басамакълары, олып кечкен бутюн вакъиа-
лар козюмнинъ огюнде кино кадрлары киби, бирер-бирер джанла-
налар.

Дженктен сонъ, пенсиягъа чыкъкъандже Фергъанада сют заводын-
да, консерва заводында, область тиджарет идаресинде чешит ишлерде
чалыштым. Партия къайда ёлласса, анда озъ ишимни аля дереджеде
беджермеге тырыштым. Партиягъа, Ватангъа намуснен хызмет эттим.

Шимди етмиш беш яшындам, хусусий пенсионерим. Бутюн бизим
несилимиз киби, муреккеп, агъыр олса да, шанлы омюр кечирдим деп
эсап этем ве онънъле гъурурланам. Биз курештик, биз чыдадыкъ, эм
енъдик. Эгер омюрим янъыдан башланса, кене шу ёлны толусынен
отип кечмеге азырым. Чюнки мен партиягъа, Ватангъа, халкъыма са-
дыкъ коммунистим.

КЪАРАМАНЛАР ДЖЕДВЕЛИНДЕ ОЛМАСА ДА...

«Мени къараманлар джедвелинде къыдырма. Анда адымны тапамазсын!» — деп язды манъа мектюбинде Къадыр Меметович Асанов. — Мен дженкте озюмни косътермеге тырышмадым, ама уджюмлерде башкъаларынъ аркъаларында да сакъланмадым».

Мен достумнынъ бу сёзлерине пек разы олмадым, чюнки онынъле берабер Украинна топрагында дженклешкенлер Асановнынъ косътерген къараманлыкъларыны ич де унутмадылар. Бир рота аскерлеримиз онынъ ёлбашчылыгъы алтында душман батальонына апансыздан уджюм этип, оларны къырып ташлагъанлары, сонъундан эки душман танкыны якъып, полкнынъ эсас кучълерине ёл ачкъаныны корьгенлер барлар. Догъру, къараманлар джедвелинде Асанов ёкъ, лякин о — къоркъу билъмеген, совет офицери эди. Къадыр Асановнынъ ойле экенини окъуйджыларымыз да бильмек кереклер.

Мен Къадыр Асанов иле берабер кечирген вакъытларымны хатырлайым. Меселе Ялта оджалар техникумында тасиль корьген йылларымыздан башлана. Экимиз де бир курста окъудыкъ, бир раледе отурдыкъ, бир кунъде комсомолгъа кирдик. Ве бу — бир тесадюфий ал дегиль, анълы суретте япылгъан шей. Чюнки экимизнинъ достане айтмыз ойле олмасыны талап этти.

Къадыр сыныфта эпимизден кучълю, юксек ве пек де истидатлы олып, шакъаны севиджи, шенъ йигит эди. Эли эр ишке келише. Техникумда бир де-бир эшъа сындымы, Къадырны чагъыралар, олада чыракъ сёндими — Къадырны къыдыралар, джумаэртелик, я да бедий авескъярлар тегереги тешкиль этмек керекми, Къадыргъа мураджаат этиле. Къадыр озю аджаип кеманеджи.

Биз, эр иште етекчи Къадырны комсомол комитетининъ кятibi сайладыкъ. Къыш акъшамлары отъкерильген комсомол топлашувлары гъает гурьдели кече тургъан. Кимерде, бойле вакъытларда, топаллап одамызгъа уйкен муреббий Решид Рефатов кире: «Эй, къызматбанлар, текяран яваш олунъыз, шаматанъыз шеэрнинъ бутюн сокъакъларында ишитиле!» деп бизлерни ятыштыра эди. Биз, ничюндир, Рефатовдан сакъына эдик. Лякин, ильки вакъытларда о, серт адамгъа бенъзесе де, акъыкъатта мераметли адам экенини сонъундан бильдик.

Рефатов... кимерде бир дефа корьген адамынъны омюр-билля унутмайсынъ, юрегинъде эбедиен къалып кете. Рефатов да ойле адамлардан эди. Ватандашлар дженки иштиракчиси, чокъ шей корьген, чокъ шей бильген адам. Бизлер онынъ икяелеринден Фрунзе, Будённий ве дигер къараманлар акъкъында чокъ малюматлар алдыкъ. Дженюпте, Кубань бетте, Сивашта олып кечкен къанлы дженклерни о буюк усталыкънен тариф эте, революция насыл къыйынлыкъларнен гъалебе къазангъаныны анълата, анархист Лихолетовнынъ, яхут генерал Покровскийнинъ эалиге ве большевиклерге якъан хиянетликлерини сёйлегенде биз кедерленемиз, ачувланамыз. Сонъра о, ватандашлар дженки къараманлары Афанасий Андрианов ве Покатилов душмандан интикъам насыл алгъанларыны икяе эте. Бойле вакъытта биз севинемиз. Рефатов икяесини девам этип, джесюр комиссар Шакир Ибраимов акъкъында сёйлеп башлай. Решид Рефатовнынъ озю де ватандашлар дженкиннинъ иштиракчиси олса да, бу акъта индемей. Биз онынъ дженкявер ишлери хусусында башкъаларындан ишитемиз. Къызыл аскер Рефатов, он докъуз сенеси, безя гвардия казакълары тургъан ерде оларнынъ пичен чёмелегини якъкъан, чёмелекнинъ этрафындаки арабалар-

гъа юклю ящиклердеки къуршунлар патлап башлагъан, безлар къыйыр-чыйыр олгъанлар.

Оджамызнинъ къараманлыкъларыны бильген сонъ, онъа урьметимиз даа зияде артты. О, техникумда бизлер ичюн пек урьметли адам олды. Къадыр Асанов «Къызыл комиссар Решид Рефатов» деген йыр язды. Оны озю кеманеде чалды ве йырлады, бизлерге де огретти.

Кунълернинъ биринде аркъадашларым манъа: «Сени Рефатов чагъыра» дедилер. Мен оджамызнинъ узурьна къоркъа-пыса кеттим. Кеткенде: «Мен насыл къабаат ишледим, аджеба?»—деп раатсызландым, чюнки догърусыны айтсам, низамны бозгъан вакъытларымыз да ола тургъан.

— Сен Къадыр Асановнынъ достусынъ, ойлеми?—деди манъа Рефатов.—Ойле олса, онынъ акъкъында дивар газетасына бир макъале яз! Бу сенинъ элинъден келир!

Мен, пек месулиетли вазифе алгъан адам киби, буюк гъайретле ишке кириштим. Юкъары Керменчикли акъраным Къадыр акъкъында язмагъа шей бар эди. Хусусан онынъ якъында къосътерген къараманлыгъы джиддий дикъкъаткъа ляйыкъ. Шеэрде бир эвде янгъын олгъан. Къадыр ялынлар арасына кирип, андан ананы ве баланы алып чыкъкъан. Бу джесюрлиги ичюн онъа шеэр комсомол комитети тешеккюр бильдирди. Мен макъаледе эписини яздым. Техникум рессамы Гъарифов исе Къадырнынъ янгъын иле курешеткъаныны чызды.

Техникумны битирдик. Мен Партинет кой мектебине оджалыкъкъа кеттим. Къадыр Симферопольдеки педагогика институтына окъумагъа кирди. Институтны битирген сонъ, оны Багъчасарай районы Акъшеих кою мектебине директор этип ёлладылар. Лякин бизим оджалыкъ фаа-лиетимиз чокъкъа сюръмеди. Халкъара вазьет кергинлешти. Европада фашизм кене ат ойната башлады. Газеталар, радиолар бу акъта эеджанлы хаберлер бердилер. Мен чокъ тюшюнип отурмадан, Кавказгъа, Орджоникидзе шеэрини кетип, арбий окъув юртуна окъумагъа кирдим.

Чокъкъа бармадан, Къадырны да Къызыл Ордугъа хызметке алдылар. Бундан сонъ мен эппи вакъытлар Къадырнынъ къайда экенини бильмедим.

Дженк битти. Мени (офицерни) Шималий Кавказ арбий округында сиясий кадрлар окъутув ичюн тешкиль этильген хусусий курсларнынъ башлыгъына ярдымджы вазифесине тани эттилер. Бир кунъ, курсант Николай Фёдорович Митрофановнен лакъырды этип тургъан вакъытымызда, о, Къадыр Асановнынъ адыны анъды. Мен ондан Асановны къайдан бильгенини сорадым.

— Дженкнинъ башында о меним политрукым эди,—деп джевап берди офицер Митрофанов.—Джесюр киши. Ич бир шейден къоркъмай. Озю кърымлы, гъалиба. О сизни не ичюн меракъландыра?

— Мен оны яхшы билем... бир ерде окъудыкъ, якъын дост эдик.

— Ойлеми?—деди субетдешим.—Айса, мен сизге 718-нджи окъчылар полкынынъ топчылар дивизионында хызмет этиджи сиясий ре-бер акъкъында базы шейлер айта билем...

— Къыркъ бир сенесининъ язы эди. Аскерлеримизнинъ урбалары терден, тоздан къап-къара олдылар,—хатырлап башлады Митрофанов.—Бетлерине бакъылмай. Кери чекильгенимизге тарсыкъалар, индемей адымлайлар. 738-нджи топчылар полкы Голоснев орманы этегинде немселернен джиддий урушлар алып бара, душманнынъ илериге арекетини токътатмагъа тырыша. Немселер исе Украинаны запт этмек ичюн, бир шейге бакъмай, къутургъан махлюкъ киби, эп огге ынтыла. Июльнинъ башларында 738-нджи топчылар полкы, дигер къысымларнен бирликте, душмангъа къатты дарбе эндирди ве оны 45 километр кери къайтарды. Душман баягъы вакъыт индемей турды. Сонъра танкларынен уджюмге кечти. Бизим топчылар ичюн къамачавгъа къалув телюкеси догъды. Дивизиямыз дагъ ёлларынен артына чекилип башлады. Дивизиянынъ бу вазьеттен гъайыпсыз чыкъувьны темин этюв

кене топчылар дивизионына авале олунды. Олар дагъ этегинде келишкли ер тапып, мудафаагъа ерлештилер.

«Аскерлеримиз озеннинъ о бир ялысына кечкендже, бу ерде турмакъ, душманны копюрге якъын къоймамакъ керекмиз», деди дивизион командири Щербаков сиясий ребер Асановгъа.

«Командир! Мен сизни анъладым!»— деди Асанов.

О, батареяларны айланып чыкъты, топларнынъ азырлыгъыны козьден кечирди, топчыларгъа небеттеки дженкявер вазифени анълатты. Фашистлернинъ эалиге якъан джанаварлыкъларыны, яш балалар ве къадынларгъа къылынганларыны айтты. «Ава айдултары Днепр неэрининъ о бир саилинде ерлешкен чингенелерни ве оларнынъ чадырларыны дарма-дагъын этип ташладылар,— деди о.— Немсе самолётлары Доргобуж шеэри аэродромындаки санитар самолётларыны бомбаладылар, арбий объектке асыл да саип олмагъан шеэрни якъып-йыкып ташладылар. Бу джинаетлери ичюн душмандан интикъам алмакъ керекмиз».

«Алырмыз!»— дедилер дженкчилер бирагъыздан.

Топчылар саба оладжакъ дженкке азырлыкъ коръди, сонъра бираз раатландылар. «Политрук аркъадаш, бир ава чалсанъыз!»— дедилер аскерлер Асановгъа. Асанов озюне ялвартмагъа севген адам дегиль. О кеманесини мукъайтлыкънен къапындан чыкъарды. Тесирли шаркъ нагъмеси чалды.

Танъ маалинде думанлы орман ичинде мотоцикл давушы ишитильди. Бош ёлда эки немсе разведкаджысы мотоцикллер устюнде юксек суръатнен кетмекте эдилер. Лейтенант Щербаков яваштан: «Оларны тири алынъыз!» деп эмир этти. Лякин кимнинъдир сабыры етмеді, тюфек атылды. Душман деръал автоматтан атеш ачты, бизим аскерлеримиз оларны экисини де шу арада тындырдылар. «Энди «мусафирлерни» беклемек керек,— деди командир.— Языкъ... Озюмизнинъ не ерде экенимизни оларгъа беян эттик».

Керчектен де, тезден ёлда мотор давушлары ишители башлады. Фашистлернинъ танклары, машиналары пейда олдылар. Олар, суръатыны эксильтмей, орманны атешке туттылар. Бизим топчыларымыз, атеш ачмай, сусып турдылар. Немселер койни кечкенлеринен, Щербаков: «Атеш!» деп эмир этти. Душман танклары атеш ичинде къалдылар. Бир танк иштен чыкъты.

Бираздан сонъ душман, дагъ ичинде гизленген батареяларымызгъа миномёт атеші ачты. Чокъкъа бармай, атыш токътады. Ёлда кене без хачлы танклар пейда олдылар. Олар копюрге таба джылышмакъта эдилер. Топчылар танкларгъа атеш ачтылар. Танклар токътады, душман автоматчылары уджюмге кечтилер. Бизим топчылар пияде аскерлерни къыргъан махсус снаряд атып, оларны ерге яткъыздылар.

Бизим сафымыз баягъы сийреклешти. Бир топымыз иштен чыкъты. Геджеси штабдан, копюрни бир кунъ даа мудафаа этинъиз деген эмир кельди.

Эртеси куню саба душман бизге авадан уджюм этти. «Юнкерс»лер орман топрагъыны сабаннен сюрген киби, алт-уст этилир. Бомба патлавларындан, токътавсыз къуршун «ягъмур»ындан козь ачмакънынъ чареси олмады. Душман, девамлы уруштан сонъ, бизде энди тири адам къалмады беллеп, ормангъа догърулды, лякин бизим топчыларымызнынъ атеші оларны токътатты.

Бизим аскерлеримиз ярдым беклемектелер. Оларгъа бир батальон аскер ишандырылса да, онынъ ерине дёрт танк кельди. Щербаков иле сиясий ребер вазиятни музакере этти, немселер ерлешкен койге озь кучюмизнен уджюм этейик деген фикирге кельдилер. Эвеля топлардан атеш ачып, сонъра сюнгю уджюмине кечеджеклер, чюнки немселер сюнгю уджюминден къоркъалар.

Асанов бу операция командалыгъыны кенди узерине алды. Топларымыз койге шиддетли атеш ачтылар, танклар ве оларнынъ артындан

разведкаджылар Асановнынъ ёлбашчылыгы алтында уджюмге кечтилер. Бойле арекет беклемеген немселер шашмаладылар. Асанов ве янындаки сержант гранаталарнен душманнынъ эки танкыны якътылар. Уруш вакъытында бир батальон немсе аскери сафтан чыкъарылды. Асанов янаяткъан койчикке биринджи оларакъ кирип, андан радио вастасынен топчыларымызгъа, не ерге атеш ачмакъ кереклигини эмир этип турды. Койчик учъ сааттен зияде вакъыт бизим элимизде булунды. Лякин сонъундан душман озюне кельди, башымызгъа миналар ягъа башлады.

Бизим топчылар дивизионымыз учъ кунъ девамында озендеки кечитни къорчалап турды.

— Сонъра не олды?— деп сорадым мен Митрофановдан.— Дженк ёллары Асановны къайдаларгъа алып барды? О шимди сагъмы?

— Бильмейим!— деди капитан Митрофанов.— Озен янында олгъан дженктен сонъ Асановны джебэ штабына чагъырдылар. Андан бизге къайтып кельмеди.

Мен достумнынъ такъдирини бильмек ичюн Советлер Бирлиги Му-дафаа Министрлигининъ архив идаресине мектюп яздым. Бираз вакъыттан сонъ кельген джеваптан анълашылды ки, Къадыр Асанов дженкни сагъ-селямет битирген. 1941 сенеси шу озен янында олгъан къатты чатышмалардан сонъ оны орду штабына чагъырып, Москвагъа кетмесини эмир этелер. Москвада марш роталарына комиссар вазифесине тапн этип, джебэ аркъасына узакъкъа ёллайлар. Джебэ аркъасында Асановнынъ къолунда арбий талим кечкен аскерлер Сталинград джебэсинде, Ленинград мудафаасыны ярып кечювде, къараманлыкълар косътердилер. Бойлелерден бириси Тойчы Эрджигитов Ленинград топрагъында Александр Матросов киби душман пулемётыны озъ кевдесинен къапатып эляк олды. Онъа Советлер Бирлиги Къараманы унваны берильди. Озбекстанлы Ахмад Аллабердиев арбий талимни Асановнынъ къолунда кечип, Сталинграддан Висла неэринне баргъандже душманнынъ пешинден къувды, «Шан-Шурет» орденлерининъ толу кавалери олды.

Лякин Асанов озюне берильген вазифеге къанаатленмеди, озюни джебэге ёлламаларыны истеп ариза язды. Къадыр Асановнынъ истегини ерине кетиререк, оны зенит-топчылары курсына окъумагъа ёлладылар. Асанов курсны битирген сонъ зенит-топчылар батареясы командири сыфатында Заполяръеге ёлланылды. Шимальде вазнет агъыр эди. Бизим дженкчилеримиз Муста-Тунтури юксекликлерини эльге кечирмек ичюн азырлыкъ корьгенде Асанов келип оларгъа къошулды. Бир бучукъ саат девам эткен топлар атешинден сонъ денъиз пияде арбий къысымлары уджюмге кечти, афатлы уруш башлады. Душман авиациясы бизим аскерлеримизге буюк зиян кетирмекте эди. Асановнынъ топчылары душман самолётларынен къатты тутуштылар. Гедже-кунъдюз девам эткен урушлар нетиджесинде эсас юксекликлер аскерлеримизнинъ къолуна кечти. Бу чатышмаларда Асановнынъ топчылары душманнынъ алты самолётыны урып тюшюрдилер.

1945 сенесининъ унутылмаз баари кельди: Улу Ватан дженки гъалебемиз иле битти. Къадыр Асанов Ленинград шеэринне кельди. Мында онынъ эски танышы Танфе яшай эди. Чокъкъа бармадан, олар эвлендилер, Ленинградда темель къурдылар. Асанов орта мектепте ве унер билим журтунда оджалыкъ этти. Бу хызметтен оны пенсиягъа озгъардылар.

Сонъра мен достум Къадыр иле Ташкентте корюштим.

— Бизлер, арбий адамлар, яхуд ишчилер, вакъыты-саати кельгенде пенсиягъа чыкъа билемиз,— деди о.— Лякин биз коммунист оларакъ даима курушчилер сафындамыз. Мен ал-азырда Ленинградда Совет Ордусына ярдым джемиетинде чалышам, яшларгъа арбий тербие берем.

Эбет, Къадыр Асанов киби адамлар раатлыкъ бильмейлер. Даима курушчилер сафында оларар:

Георгий Владимиров,

Филология илимлери докторы, профессор.

ЭМЕК ВЕ ЭДЕБИЯТ КЪАРАМАНЛАРЫ

Совет Социалистик Республикалары Иттифакъынынъ алтмыш йыллыгы дюнъа-джа тарихий эмиетке малик шанлы вакъиадыр.

Бу Иттифакънынъ тешкиль этилюви янъы тертипли девлет къурмы инкишафы ичюн, мемлекетимиздеки халкъларнынъ лениндже достлыгынынъ кеттикче къавийлешюви ичюн, икътисадиятынъ ве мундеридже итибары иле социалистик, шекиль-дже миллий интернационалистик рухта медениетимизнинъ чичекленюви ичюн зарур шарайтны догъурды.

Бу, мисли ёкъ адисе, яни мемлекетимиздеки чокъмиллетли эдебият, ялынъыз совет акимieti шарайтында, социализм ичюн куреш саесинде мейдангъа келе билъди. Заманымызнынъ энъ илери гъаелерининъ семерели тесири саесинде Коммунист партиясынынъ ёлбашчылыгы алтында социалистик мемлекетлернинъ медениетлери арасындаки багъ къавийлешти ве суръатнен кенишледи. Октябрге къадар атыта озъ язысы олмагъан миллетлерде ве халкъларда эдебиятынъ гуръдели осювини темин этювде ялынъыз социализм къабилиетли олды.

Бу кунъде чокъмиллетли социалистик реализм эдебияты джиан эдебият арекетининъ етекчиси олды. Янъы несильни тербиелевде, гуманизм гъаелери ичюн, барышыкъ ве теракъкыят ичюн куреште адсыз-эсапсыз хызметлер косътерди. О, ер юзюнде олып кечейткъан вакъияларны теренден тедкъикъ этерек, озъ ёлуну тарих пусласы иле тешкермекте.

Бу сырада дженктен сонъки йылларда озюне хас ве иджадий фаалиет косътерген, айны заманда муим мыкъдарда эдиплерни етиштирген татар эдебияты да дикъкъаткъа лаяыкъ джиддий иш нетиджелери косътермекте.

Совет татар эдебиятынынъ озюне аит хусусиети шунда ки, о кемалына кельген социализм джемиетинде мейиль берген адиселери бедий суретте, терен тедкъикъ этмеге тырыша. Бу хусусиетни, биринджи-де, несир эсерлерде сезмек мумкюн. Несир эсерлерде замандашларымызнынъ партия съездлери тарафындан бельгиленильген къоджаман тедбирлерни омюрге кечирювде яратылгъан акъикъий ватанперверлик, интернационализм, коммунизм ишине садыкълыкъ киби энъ яхшы чизгилери акс олунa. Ш. Алядиннинъ («Рузгярдан саллангъан фенерлер»), Ю. Болатнынъ («Саф юреклер», «Анифе»), Черкез-Алининъ («Сабалар къучагында», «Джумертлик») романларында, Р. Мураднынъ, У. Эдемованынъ, Э. Умеровнынъ, Э. Амитнинъ, Э. Фаикънынъ ве бир сыра дигер муэллифлернинъ повестлериндеки къараманлар ойлелердендир.

Замандашларымызнынъ сымаларындаки айры чизгилер, оларнынъ ички дюнъалары, ахлякъларындаки дюльберликлер колемдже уфакъ эсерлерде де (Р. Фазылнынъ, С. Нагъевнинъ, Э. Арифовнынъ очерклеринде), поэмалар ве шиир джыйынтыкъларында да (З. Джавтобелининъ, Алтанълынынъ, Шемъи-заденинъ, Л. Сулейманнынъ, Ю. Темиркъаянынъ, З. Къуртнезирнинъ, И. Абдураманнынъ, Ш. Селимнинъ, Ш. Алиевнинъ, М. Абляимовнынъ, Ш. Аппазнынъ шиирлеринде ве поэмаларында) яхшы акс олунгъанлар. Чокъмиллетли совет эдебияты эр бир тарихий мензильде озъ теджрибесини даа да арттыра. О дюнъа классиклерининъ акъылы ве эмегинен мейдангъа кельген мирасны менимсеп, озюнинъ яратыджылыкъ даиресини кенишлете. Онынъ эр бир юкселиш басамагында топлагъан медений ве эстетик зенгинликлерни инсанлыкънынъ санъат усталыгынынъ илерилемеси ичюн семерели тесирини косътере.

Совет Социалистик Республикалары Бирлигининъ алтмыш йыллыгы кунюнде эр шейден зель Л. И. Брежневнинъ хатырлав китапларына мураджаат этмек лязим. «Кучюк топракъ», «Тикленюв», «Къыртыш», «Хатырлавлар» намыл эсерлери чокъмиллетли эдебиятымызнынъ шимдики девирде юкселиш къанунларыны даа терен анъламагъа, тюрюк несиллерге аит язиджыларынынъ яраткъан земане образларындаки типологик хусусиетлерни сечип алмагъа огретелер.

Социалистик реализмнинъ энъ эсас хусусиетлеринден бири — барлыкъны революцион аракетте, юкселиште акс эттирювдир. Бу талап илимий коммунизм эсасчыларынынъ эсерлеринде, В. И. Лениннинъ талиматларында, КПССнинъ программ весикъларында толу назарий шекильде ифаде олунды. Совет эдебиятынынъ шимдики юкселиш басамагында янъы яратыджылыкъ усулы, типологик хусусиетлери партиянынъ XXIV—XXV ве XXVI съездлери къарарларында ве Л. И. Брежневнинъ нуткъларында толу характеризеленди.

Къыска тарихий муддет ичинде чокъмиллетли совет эдебиятынынъ мейдангъа

кетирилюви, инсанлыккынын бедий инкишафында кейфиече яны адым олган совет классикасынын догууы, «буюк» ве «кучюк» халкларнын миллий медениетлериндеки эн яхшы анъанелеринин иджадий инкишафы — иште, В. И. Ленин арзу эткен сербест эдебиятнын бизим кунлеримизде шекилленювинин куванчлы нетиджелери будыр.

Социалистик миллетлеринин эдебият-маарифатында яратылган эн корюмли эсерлер мемлекетимизде олып кечкен ишлеринин маинини акс этелер, джемиетимизнин юкселиш елларыны костерелер, халк типлеринин байлыкларыны ве чешитлигини тариф этелер. Бу эсерлерде социалистик реализминин яны кейфиети, онын даимий, земане талапларына уйгуу кельген араштырувлары акс олун.

КПССнин «СССРнин мейданга келювинин 60 йыллыгы аккында» кьарарында шойле денильди. «Совет медениетинин инкишафы, кьардаш республикаларнын зенгин медений асабалыктарындан кениш файдаланув ишине джиддий эмиег берген бизим Коммунист партиямыз чокьмиллетли иджадий интеллигенцияны Ватанымызнын шу кунюне ве келеджегине мунасиб, партиявийлик ве халк рухунен бесленилген эсерлер яратмагга чагьра». *

Бу мунасебетнен Л. И. Брежневнин, социалистик реализм эсерлери ичинде айрыджа ер алган, хатырлавларыны, оларнын халк аятынен гьает сыккый багьлылыгыны, махсус кьайд этмек керек.

«Кучюк топрак», «Тикленюв» ве «Кьыртыш» халклар арасында буюк шурет кьазандылар. Тюрюлю континент ве миллетлеринин тиллерине терджиме этильген бу эсерлер мефкюревий аятта белли адисе олдылар, дюньяны бедий менимсевге семерели тесир костердилер. 1981-нджи йылнын сонларында «Завод гудогинен ящав» ве «Ватан дуйгуусы» намлы бабларны кьаврап алган «Хатырлавлар» пейда олган сонь, трилогия халк аятыны даа джанлы, даа айдын акс этиджи яны, муим болукнен текмилленди.

Земане совет эдебиятында социализм девлетинин тарихында юз берген муим вакьияларны кень микьяста кьаппал алув тенденциялары корюнип башлады. А. Ивановнын «Эбедий давет», А. Чаковскийнин «Гьалебе», П. Проскуринин «Такьдир» ве «Сенин исминь» адлы монументаль эсерлери буньа делильдирлер. Аьта керчек вакьиялар аккында озылган китапларда, эдипке тарихий девир черчивесинден четке чыкьмагга эсас олмагьанда биле, халк омюрини кениш кьаппал алуьгга, джемиетинин омюринде эн зияде козьге чарпкан чизгилерни акс этмеге тырышыла. Анатолий Ананьевнин язылып битирилмеген «Дженксиз йыллар» романы, Савва Дангуловнын «Демирджикопюри», Антонина Коптяеванын «Урал озени узеринде» романлары бойлелердендр.

Халк ве девлет тарихыны монументаль суретте тасвир этюв аккында корьсетме Л. И. Брежневнин китапларында ачыкь-айдын корюльмекте. Лякин анда бу корьсетме кень микьяслы эпик эдебий эсерлерге нисбетен башкьа бир васталарнен берильген. Эльбетте, бунда меселе ялынъыз эсернин жанрында олмаса керек. Бунда меселе барлыккы эн юксек нокьтаи назардан корювде, бу исе китапнын муэллифлерине «тарих акьынтысында» эн муим вакьияларны сайлап алмагга имкян бере. Булар саесинде тарихий девирде текрарланмаган вакьиялар аккында толу ве бутюн бир тасавур эльде этмек мумкюн.

Хатырлавлар китапларынын эр бири биткен мевзу ве сюжет зынджырыны асыл эте ве оларнын эр биринде кьараманларнын малюм даиреси иштирак эте. Лякин оларнын эписи, озьлеринин теркибиндже, халк типлеринен бай ве парлак галереяны тешкиль этерек, буюк саньатнын эсас чизгисине — келеджекни алдындан корюв кьабилетиине маликдир.

Социалистик реализминин биринджи эсерини — Горькийнин «Ана» романыны хатырлаткан, рус ишчи сынфынын инкьиялтан эвельки яшайышы ве кураши, улу кьараманлыклар ве фаджиялы китапларнын яратылмасына себеп олган Улу Ватан дженкинин унутылмаз дешетли йыллары («Кучюк топрак»), дженктен соньки озюнин ватанпервер алевинен мисли корюльмеген агьыр яратыджылык ве иджатчылык девيري («Тикленюв»), Кьазахстан кьыртышыны менимсевде костытерилген халк кьараманлыгы ве интернационализмлик («Кьыртыш») — иште Л. И. Брежневнин эсерлеринде тасвирленген мемлекетимизнин тарихий девирлери булардыр. Бу ишлер эдиплернин даа чокь несиллерини ильхамландыраджаклар.

Л. И. Брежневнин китапларыны окьугьанда бизинин тасавурымызда о узакь дженк йылларынын тесирли левхалары, завод корпусларынын тасвири, Кьазахстаннын яны-баштан догьаяткан кьулан чёллери, узакь йылларнын текрарланмаз турмушы, чокь ренкли аятнын акьый чизгилери джанланалар.

«Эр бир несиль озюнден алдын отькен несиллерден мирас оларакь оларнын кьазанган, эльде эткен, кьургьан, ясаган шейлерини ала ве илерилете, озь елуны девам эте, — деп яза Л. И. Брежнев «Хатырлавларында», — Лякин яны юксекликте, тарихнын инкишафындаки яныкь севиюде девам эте». Л. И. Брежневнин «Хатырлавларында» тасвирленген «ишчи адамнын эн яхшы чизгилери» аккында сёллерини мытлакьа эске тюшюрмек керек:

«Талапкярлык, тюкенмез чыдамлык онын адети, о озь ишини биле ве оны яхшы япмагга алышкан. Аьта падиша девиринде, истисмарлык шараитында, ярмай чалышув оньа джиренч корюне эди. Чюнки о усталыккы даима севе ве озь эмегине урьмет эте эди. Инсанлыккынын диерлик бутюн зенгинлиги онын кучьлю

* «Правда», 1982 с. февраль 21.

къолларынен мейдангъа кельген, ама онынъ хусусий мулкчиликке авеслиги ёкъ, онынъ джаныны менфаатчылыкъ кемирмеген, ондан къуланлыкъ, девюреклиликке ве адалетке збедий садыкълыкъ яшай. О азырджевап, отъюр зеинли, джанлы акъылнен ве шакъанен сиялангъан. О джесюр, юрекли, достлыккъа садыкъ, аркъадашларына ярдым этмеге даима азыр. Завод дюдюги джемаатны топтан сменагъа чагъыра, о да ишчилерни бирлештире, онда юксек бирликлик дуйгъусы асыл ола, умумий меракъ дуйгъусы, пролетар бирдемлиги ярата, ойле бирдемлик ярата ки, яш, теджрибе, урф-адет, миллет джеэтинден миллионларнен тюрлю-тюрлю адамларны къудретли, монолит, акъикъий революцион коллективге чевире», (Л. И. Брежнев. «Хатырлавлар»).

Ишчи адамнынъ, курешчининъ, интернационалистнинъ бу чизгилери социалистик джемиетнинъ бутюн тарихий девиринде корюнип турды. Азырджеваплыкъ, отъюр зеинлик, чыдамлыкъ, девюреклик, табият боллугъы, достлыккъа садыкълыкъны барышыкъ шарагъында косътермек керек олгъанда, совет адамлары озьлерини насыл алып баргъанларыны биз «Тикленюв» ве «Къыртыш» саифелеринден яхшы билемиз. Анда юзбинълернен къуруджыларнынъ, тешкиятчыларнынъ, топракъ ишлери усталарынынъ якъан ишлери тасвирленген.

Шимдики заманда социализм джемиети омюринде ишчи сыныфынынъ ролю гъает буюктир. Совет эдебиятынынъ теракъкыят елунда энъ муим меселелерден бири — ишчи сыныфыны акс эттирювдир. Ф. Гладковнынъ «Цемент»инден, Н. Ляшковнынъ «Домна оджагъы»ндан, Л. Леоновнынъ «Солакъ»ындан ве М. Шагинянынъ «Гидроцентралъ»инден, В. Горбатовнынъ «Донбассъ»ына, Кочетковнынъ «Журбинлер»ине, А. Фадеевнынъ «Къара маден»ине къадар, В. Кожевниковнынъ, В. Поповнынъ, В. Панованынъ, В. Липатовнынъ романларына ве повестьлорине, И. Дворецкийнинъ ве

Бир группа татар язиджысы. (Солдан): ЗАКИР КЪУРТНЕЗИР, РИЗА ФАЗЫЛ, УРИЕ ЭДЕМОВА, ЮСУФ БОЛАТ, БИЛЯЛ МАМБЕТ, ЧЕРКЕЗ-АЛИ.

А. Гельманнынъ пьесаларына къадар олгъан бутюн эсерлерде социализм джемиетиндеки эмекнинъ аль этиджи ролю, тарихий процесслерде ишчи сыныфынынъ етекчи кучъ экенлиги акъкъында фикирлер къызыл ёлакънен чызылгъанлар.

Ишчи сынфы акъкъында язылгъан эсерлернинъ ичинде бутюн миллетлернинъ, бу джумледен Орта Асия ве Къазахстан республикаларынынъ язиджылары тарафындан яратылгъан романлар, повестьлер, пьеса ве поэмалар, очерклер булуналар.

Озбек язиджыларынынъ кениш ве атрафлы-иджадий меракънен эмек мевзусына, ишчи сыныфыны акс эттирюв проблемасына муреджаат эткенлерини Ш. Рашидовнынъ («Къудретли далгъа»), И. Рахимовнынъ («Такъдир», «Къыйын имтиан»), Мирмухсиннинъ («Къуюмджынынъ огълу», «Чаткъал къапланы») романлары тасдыкъ этелер. Ш. Алядиннинъ «Эгер севсенъ», «Рузгъардан саллангъан фенерлер» романлары да юкъарыда айтылгъан фикирлери тамамынен ачыкъ тасдыкълайлар.

КПСС Меркезий Комитетининъ «Совет Социалистик Республикалары Бирлиги мейдангъа келювининъ 60 йыллыгъы акъкъындаки» къарарында къайд этильгени киби, «Ишчи сынфы, озюнинъ икътисадий вазиятинде, озюнинъ идеологиясында, психологиясында ве ахлакъында интернационал бирдемликнинъ во эмекдарларнынъ къардашлыгъынынъ энъ тедриджи ифадеджиси эди ве ойле олып да къала. Бизим чокъмиллетли ишчи сынфымызнынъ гъаевий пишкинлигини, джемаат фаалиетини, умумий меденетини ве зенаат усталыгъыны токътатмадан осьтюрмек ичюн, земаневий сиясетимизнинъ меркез проблемаларыны чезювде онынъ ролюни арттырмакъ ичюн партия бутюн чарелерни коре.

Иште, ишчи сынфынынъ оюв процесси, онынъ социализм джемиетининъ инки-шафында ойнагъан ролю социалистик реализм эдебиятында джанлы акс олунмакта.

Ишчилер аяты акъкъында эсер язгъан эдиплерге ишчи сынфынынъ икътисади-вазиети, идеологиясы, рухий хусусиетлери, ахлякъ дереджеси акъкъындаки косътер-ишлер — истисал мевзусыннынъ даиресинден чыкып, кениш меселелер ве проблема-лар акъкъында язмагъа да имкан бере. Олар тарафындан яратылгъан типик характер-лер социализм шараитында теракый эткен янъы шахсларнынъ къабилиет дередже-лерини косътере билелер.

Земаневий несир эдебиятында бунъа энъ айдын мисаль Ч. Айтматовнынъ «Кунъ де асырдан чокъкъа сюре» романында Едигей Буранлынынъ образыдыр.

Муэллиф озюнинъ къараманы акъкъында шойле язды:

«Буранлы Едигей образы — бу меним социалистик реализмнинъ тамыр принци-пине мунасебетимдир, онынъ эсас объекти эмекчи адам ола ве оладжакъ. Едигей ичюн эмек — кечиниш васытасы дегиль де, эр шейден зелье, онынъ аят макъсады, истидады, адамлар огюнде борджы. О истегенини сайлап ала биле. Бу сайлав эрлик ве алидженаплыкъ талап эте. Шу себептен, о, сёзнинъ там манасынен адиль. Эр бир тюрюлю менфаат ве кяр — онъа ябаний. Онъа бериледжек эр тюрюлю энгилик — онынъ ичюн акъарет, инсан къыйметини ашшалав. Ве энъ муими шунда ки, о эмекке бойле мунасебети саесинде озюнинъ деирнен, халкънен олгъан алякъасыны, сезе, оларсыз озюни, такъдирини тасавур этип оламай. Олар саесинде фикир эте». (Ч. Айтматов, «Бутюн дюнья чеким къууввет къануны», 1981 с, апрель 8. «Эдебият га-зетасы»).

Завод дюдюги, акыйкатен, «юксек бирикюв дуйгъусы», «пролетар бирдемли-гини» догъура эди. Буннынънен бирге о, сыныфынынъ такъдирини умумий ишнен бир-лештирджи анъны шекиллendirип, коллективизм дуйгъусы ашлай.

Озьбек совет эдебиятында шахснынъ шекилленювинде коллективнинъ ролю Ш. Рашидовнынъ «Къудретли далгъа» романында сонъ дередже айдын косътериле.

Дженк йылларынынъ буюк къуруджылыкъларындан бири «Гъалебе» электик станциясындаки баш къараман, тюневинки талебе, джебзге кетмеге хаялланыджы Пулат Садыкъов коллектив эмек поэзиясыны бутюн барлыгынен сезе. Иште буюк чыдамлыкъ, буюк гъайретнен ишлеви талап эткен бу кергин эмек, осьмюр комсо-молнынъ тез осит, кемалына кельмесини таинледди. Бу эмек онъа башлангъан ишинде озюнинъ месулиетини ве халкъларнынъ улу аилесине алякъадар экенлигини анълат-ты. Пулат энъ агъыр шараитта алидженап ишлер япа. О, Буранлы Едигейге бенъзеп, социалистик Ватан огърундаки иште буюк къуванч коре. О алчакъ гонъюлли, джесиор ве алидженап адам. О, Едигей киби, «озъ заманынынъ огълу» ве девирге озюнинъ айрылмз алякъадарлыгыны сезе.

Сабыкъ джебзджи Рустамнынъ интернациональ эрканлы бетонджылар бригада-сынынъ коллективи совет генчинде, иште, ойле шахс чизгилери тербиелей ве инки-шаф эттире. Агъыр яраланувдан сонъ барышыкъ эмекке къайткъан Рустам коллектив-ликке беслеген юксек дуйгъусынен айырылып чыкъа. Озюнинъ бутюн ишлеринен, юрюш-турушынен эр вакыт, эр адымда достлыкъ бирдемлигининъ: «Эр кес бир адам ичюн, бир адам эр кес ичюн» деген достлыкъ принципини тасдыкълай. Пулат эмекте «Рустамнынъ талиматыны» совхоз къуруджылыкында кечти. Иште бу онъа «Гъалебе» ГЭСте чалышкъанда совет адамынынъ энъ аджайип чизгилерини меним-семеге ярдым этти.

Пулатта, Бахорда, Рустамда ве Ш. Рашидовнынъ «Къудретли далгъа» романы-нынъ башкъа мусбет образларында айдын-ачыкъ корюлген бу аджайип чизгилерни совет несиллеринде иште, бу омюр тарзы шекиллendirди.

Мирмухсининъ «Къуюмджынынъ огълу» романында янъы адамнынъ, яни за-мандашымызынынъ шекилленювинде буюк ишчи коллективининъ ролю кениш ве корюмли акс олунгъан. Романнынъ баш къараманы Арслан Ульмасбаев заводкъа кельмезден зелье озъ кучюни сарф этмеге ер тапмай, ишчи олгъан сонъ озю ичюн бутюнлей янъы дюнья ача.

Озюнинъ устазы Шавкат Нурғалиевнинъ: «бизнинъ заманымызда энъ урьметли киши — ишчидир» деген сёзлери къараманда терен тесир къалдыралар. Муэллиф озъ къараманы акъкъында шойле дей: «Озюнинъ, буюк кучюнинъ бир къысымчыгы ол-гъанына гъуруланды. Онынъ иши бутюн мемлекетке керек. Даа бир ай зельеси о мемлекет омюринде бир адам о къадар буюк роль ойнагъаныны тасавур этип ола-май эди. Ильки вакытларда, онынъ анълавына коре, адам ялынъыз токъ, кийимли олмакъ ичюн чалыша. — Эр бир адам озъ ишинден яхшы кяр ве чокъча акъча чыкъ-армагъа тырыша, — деп биле эди Арслан. Шимдиге къадар о ялынъыз озюнинъ кич-кене дюньясында чырпына эди, акыйкий аят исе онынъ янашасындан кечип кете эди».

Иште бу акыйкий аятны Арсланнынъ огюнде завод, ишчи коллективи ачып косътере. О агъыр эмек саесинде, төкме оджакъы башында, ириген, этрафкъа уч-къунлар сакчан къыйнакъ маден этрафында озъ характерини пишкинлештирди. Онынъ ичюн энди йыллар кечкен сонъ, парткомнынъ секретары Арслановнынъ район Советине депутатлыккъа намзат косътергенлерини беян этерек, шойле дей:

«Биринджи вакытларда сиз заводымызынынъ фааль комсомолы эдинъиз. Бун-дан сонъ сыджакъ цехте пишип коммунист олдынъыз. Энъ агъыр кунлерде завод ёлбашчылыгына, партия ве профсоюз тешкилларына сизинъ кибилер аркъа ол-дылар. Энди аркъадашлар сизге, коллективнинъ намусыны ве такъдирини ишанмакъ мумкюн, деп бакълар».

Социализм джемиетининь инкишафны тасвир этювге багъышланылган бир чокъ меселелерни чезювде ве янъы шахснын шекилленювинде ишчи сынфынын ролю ачыкъ ве тесирли косътериле.

Бу фикир Ш. Алядиннинь «Эгер севсенъ» романында яхшы тасдыкъ олуна. Романнын сюжети эсасында буюк къуруджылыкъта коллективнинь догъувынен ве совет адамларында озюни анълав ишинен багълы акъикъий вакъиялар туралар. Бунда акс олунган вакъиялар 30-нджы йылларнын башларында Озбекстанда юз берелер. Республиканын пайтахтындан узакъ олмаган бу къуруджылыкъ Чарчакъ намынен адланган.

Чезилеяткан меселелернинь ве умумий макъсадларнын буюклиги — топракны янъыдан ишлев ве сахраны экин ызанларына чевирюв (бу макъсад ичюн о, вакъытта гигант электрик-химия комбинаты къурулмакъта) акъкъындаки романнын къараманы Джеведет Бекиров шойле дей:

«Умумий макъсад эр биримиз ичюн шахсий макъсадкъа чевирильди. Бизим умумий гъаемизининь тантанасы иште бундадыр. Бу гъае ниетни арекетке кетириджи буюк кучке айланды, тюрлю адамларны, оларнын чешит такъдирлеринен, тюрлю назарларынен, тюрлю урф-адетлеринен бунда къуруджылыкъка топланганларны бир коллективге бирлешмеге, джемиет ильхамына, джемиет зевкъ-сефасына таби олмагъа меджбур этти».

Совет языджыларынын яш къараманнын вуджудкъа келюви акъкъындаки романларында айырылып турган муим чизгилери — оларнын келеджекке догъру арекетлеридир. Бу романларнын мусбет къараманлары бельгиленген омюр макъсадына ирген сонъ биле озъ фаалиетлерини токътатмайлар. О озъ арекетинде онын алдында янъы ве даа кениш уфукълар ачкан ве, ондан фааль хызмет талап эткен, ярынкы кунъге ынтыла. «Ярынкы кунъ» ондан, эльбетте, янъы ишлер, коммунизм къуруджылыкъгы процессинде эльде этиледжек янъы кейфетлер талап этеджек.

Совет эдебиятында яш къараманнын «ярынкы кунъге» догъру бу ынтылышында шахснын гармоник ве этрафлы теракъбий этмеси — социализм джемиетине хас бу къанунит инсанда янъы ве даа къыйметли чизгилернинь юз бермесине себеп ола.

Совет адамларынын анъларынын осьмесине муим тесир эткен факторлар пишкин социализм джемиетинде озьлерини гъает кескин косътерелер.

Ш. Рашидовнынь «Къудретли далгъа» романы джебэге гонъюлли кеткен къарамангъа эеджанлы самимиетнен, лиризмнен ве келеджекке ишанчнен толу мураджаат иле бите.

Район меркезине якъын станцияда аскерлерни джебэге озгъарув левхасы гъает тесирли ве джанлы суретте акс эттириле. Бу Пулат ичюн янъы, буюк ве къыйын ёлнын башланышы олгъаныны къайд этерек, муэллиф шойле яза:

«Меним генч достум, мен де сениннен савлыкълашам. Ёлунь огъурлы олсун, Пулат! Гъалебенен къайтып кель!»

Гъалип дженкчининь ёлу насыл олмакъ керек?

Рустам арбий хызметтен сонъ не иш иле мешгъул оладжагъыны тюшюне, — деген суалине, Пулат озю «къуруджылыкъкъа къайтарым», деп джевап бере. Лякин о бу акъта сёйленювни даа эрте таный.

Окъуйыджылар озъ мектюплеринде Рустамнынь «келеджек акъкъында лакъырды этмек ич бир вакъыт эртелик этмей», деген фикиринен разылашып, Пулатнын ярынкы куню бахтлы ве аджайип оладжагъыны алдындан айталар. Бунда энъ муим ерде, социалистик Ватаннын чичекленмеси ичюн бутюн кучюни къойып ишлеген инсаннын эмеги олмакъ керек.

Къыйын имтианларны намуснен берген Эркин Акбаров яхшы анълай ки, «аль этиджи имтианларны онъа» шимдиден сонъ бермек керек. «Мен даа ёлнын ялынъыз башындам», — деп икърар эте о.

Мирмухсининь «Къуюмджынынь огълу» романынын сонъунда, юксек коммунизм гъаелерине садкълыкъта къыйын сынавлардан кечкен Арслан Ульмасбаевге, Алмалыкътаки ири цинк заводынын къуруджылыкъгында парторг вазифеси бериле.

О да «ёлнын башында» булуна.

Кемалына кельген социализм принциплерининь тантанасы шараитында янъы шахснын коллективде шекилленюв процессининь амельде корюнишини бизнинь чокъмиллетли эдебиятымызда пек тесирли тасвир этиле.

Эр тюрлю несильге менсюп эр миллетнинь языджылары замандашларымызнынь образларында ватанперверлик, пролетар интернационализми, коммунизм къуруджылыкъгына, партия ве халкъ ишине садкълыкъ киби умумий чизгилерни косътермеге тырышалар. Бунда, эльбетте, белли къанунит бар. Совет эдебиятынын энъ яхшы эсерлерининь къараманларында тюшюндженин кенишлиги, яни берилген меселелерни чезювге давет назарынен янашув, юксек ахлякъ кейфиети — Коммунист партиясынын янъы шахскъа ашлагъан чизгилери корюлип тура. Земане къараманынын коллектив суретини яратмакъ ичюн Л. И. Брежневнинь китапларында берилген совет адамларынын образлары принципаль эмлетке малик. Аятан алынган бу образлар озьлеринде зенгин ве типик мундериджеге саиплер. Бу исе «Хатырлавлар» муэллифининь усталыгъыны, онын эдебий фикирининь теренлигини ве кенишлигини косътере. Оларнын характерлеринде, терджимеи алларында, юзлеринде янъы шахснын чизгилери кевделенген. Оларнын озъ ишлерине, эмекке, мемлекет ве халкъ менфаатына, дженк ве барышыкъ меселесине, девлетке ве джемиетке, коллективге ве онын эр бир азасына мунасебетлери земане къараманларынын толу ве типологик хусусиетлерини косътере.

Социалистик реализм эдебиятында образларнын типологик хусусиетлерини айдынлатмак ичюн бу косьтеришлеринин буюк эмиети бар.

Бу ерде кене Л. И. Брежневнин «Кучюк топрак», «Тикленюв», «Кьыртыш» ве «Хатырлавлар» эсерлеринин эмиети узеринде токталмак керек.

Бу аджаип эсерлеринин баш кьараманы — халк. Лякин халк образы оларда токталып-кьатып кьалмагъан, шараитнын денъишмесинен, белли тарихий босагъада мемлекет огюнде тургъан вазифелер денъишкенде, кьараман да денъише.

«Кьоджаман адамлар кутълелери ерлерини денъиштирселер, чокъмиллетли коллективлер асыл олалар, янъы аилелер догъалар, характерлер пишкинлешелер, заманымызнын кьараманлары чыныкчалар... Аятнын бутюн теркиби денъише, адамларда янъы психология догъа...» (Л. И. Брежнев, «Кьыртыш»).

Къазахстан язиджыларынен корюшювде Л. И. Брежнев тарафындан айтылгъан бу сёзлер, кьыртышта олып кечкен джемиет процессинде олгъан денъишикликлерни косьтере, лякин оларнын даа кениш ве умумий маналары да бар. Олар бизни «халк» деп адлангъан буюк коллективнин яратув процессини, бутюн янъы тарихны, яни ишчи сынфынын шекилленюв девирини, революцион арекетинин меркези Русиеге ашушкан вакъытны анылавга алып келелер.

«Кучюк топрак»та, «Тикленюв»де ве «Кьыртыш»та косьтерильген эр бир конкрет тарихий босагъада совет халкынын образы озюнин типологик чизгилеринен берильген. Оларнын эр биринде онын бу, яхут шу характерли хусусиети корюлип тура. Озюнде ичтимаий бирлик олгъан — «совет халкынын» озь череси корюнип тура. Бу ичтимаий бирликин мейдангъа келюви Улу Октябрь инклябиянын гъадебеси саесинде ве социализм ичюн куреш нетиджесинде мумкюн олды. Коммунизм гъаеси ве ватанперверлик, эм де интернационализм, совет кишилерине менсуб башкьа бир чокъ чизгилернен берабер янъы шахснын баш параметрлери оларакъ кьалдылар, — иште булар дженкте ве барышыкъ вакъытта онын юрюшине-турушына ёл косьтердилер, лякин айры шараитта бу чизгилер озьлерини тюрлю-тюрлю косьтердилер. Бу себептен, социалистик реализм саньаткярлары тарафындан яратылгъан халк образы арекетте, даимий инкшафта акс олуна. Онда умумийлик ве айрылыкъ бир ерде бирлешкенлер, бирликте акс олуналар.

Л. И. Брежневнин китаплары бу хууста ачык шааттыр.

Совет эдебияты озюнин бугуньки тераккьият девиринде, кемалына кельген социализм джемиетинде яратылгъылыкъ ве дюньяны янъыдан кьурув вазифелерини анылы суретте тадбикъ эткен, партия съездлеринин ве пленумларынын тарихий кьарарларында конкретлештирилген планларны терен анылагъан эрбабларны тасдыкълай.

Л. И. Брежневнин хатырлавларына бу нокътаи назардан янашувнын муим эмиети бар. Биз оларда, бугуньки аяттан алынгъан заманымызнын акъикъий кьараманларыны, халкынын талантыны, акъылыны озюнде кевделендирген коммунизм кьуруджылыгыны коремиз. Кьолунда слиясынен Ватанымызнын азатлыгыны ве сербестлигини кьорчалагъан, дюньяда энъ инсанпервер ордунын аскерлери — «Кучюк топрак» кьараманлары, иште, бойледирлер. «Запорожсталь»ни ве ДнепроГЭСни харабелер астындан котерип чыкьаргъан кьуруджы-инженерлер, истисал тешкилятчылари, ишчилер, партия ёлбашчылары бойлелердендирлер.

Я биз «Кьыртыш»та даа не кьадар партия ве совет хадимлеринин, ходжалыкъ хадимлеринин, комсомол ёлбашчыларынын, топрак ишлери усталарынын адларыны расткетиремиз!

Хатырлавларнын муэллифи кьыска, лякин тыпкы-тыпкына уюп кьалгъан чизгилернен бизим замандашларымызнын образларыны тариф эте. Оларнын терджимеи алларында, вакътиле эпик эсерлерде осип чыкьмасы мумкюн олгъан, типик буртуклер адамларнын ве халкъларнын такъдирлерини ачып косьтерелер. Оларнын характерлери буюк ахлякий кучьлерге маликлер. Бу кучьлер оларнын ватанперверлик иш ве арекетлеринде корюле. Оларнын кенишлиги ве теренлиги бунда акс олуналар. Социалистик реализм эдебиятнын стратегик вазифеси олгъан янъы шахс концепциясынын негизини иште бунда арамакъ керек.

Социализм девиринде, дженклер атешинде ве кьуруджылыкъ гудюрдисинде пишкинлешкен совет адамларынын энъ яхшы кейфиетлерини «Кьыртыш»нын кьараманы Даниил Петрович Нестеренко косьтерди. О Днепрни дженклернен кечкени ичюн Совет Иттифакынын кьараманы олды ве Жаныспайка озенчигинден тракторларны алып чыкькьанда эляк олды. Мисаль оларакъ, Львов кьуруджылыкъ институтынын студенти Василий Рагузовны алайыкъ. Василий Рагузов боран вакъытында «Киевский» совхозы ичюн джыйма уйлер юкю колоннагъа ёл араштырып кетти, ёл тапты, озю адашып эляк олды.

«О, джесюр, буюк ирадели адам эди», деп яза о акъкында «Кьыртыш»нын муэллифи. О, Къазахстан кьыртышыны котерюв ичюн кьараман куреште бириккен коллективде оськен адам эди.

Л. И. Брежневнин китаплары саньаткяргъа аятнын озю тарафындан берильген халкъ типлеринин ниаетсиз байлыгыны косьтере, бойлеликнен, олар язиджы ичюн аятны билювинин не кьадар буюк эмиетке малик экенини анылаталар.

Бу эсерлерде замандашларымызнын характерлерини толу акс эттирювде ве шахсий чизгилеринин чешитлигини косьтерювнен берабер, ялынъыз «ири планда» берильген образлар дегиль, «экинджи дереджели» персонажларнын да муим эмиети бар.

Бу джезтен «чокъ кьараманлы» роман мисаль ола билир.

Л. Якименконын язгъанына коре, бойле романнын сюжети эсасында «бири-

биринен ичтимаий джеэттен багълы группаларнын тарихы» булуна, бу типтеки роман «характерни тарихий джемиетке къоша» ве бунда «санъаткярнын эсас дикъкъатыны ичтимаий коллективнин шекиллениу процесси джелъ эте, джемиет процессинде янъылыкъны фаркъ этювде ярдым косътере биледжек меселени тедкъикъ эте».

Эгер эсернин конкрет мундериdjеси ве онда тасвир олунгъан типик характерлер бутюнлей оны яраткъан вакъытнын чизгилеринен берильсе, юкъарыда айтылгъан бу фикирнен разы олмакъ мумкюн. Бойле адиселер озьбек языджыларынын сонъ йылларда пейда олгъан эсерлеринде де корюнелер. Лякин санъаткярларнын, алынъыз коллективнин шекиллениуини дегиль, онын теркибине кирген индивидлернин чешитликлерини (инкишафыны да) косътерюв меселеси денъишмей къалды.

Чапаевнын сафдашлары акъкъында Д. Фурманов бойле дей:

«Бу ерде топлангъан бу насыл халкъ? Эр адам — бир тип. Отур да, олардан бир чель поэмасы яз. Эр бирининъ озь чехреси бар. Бир-бирине бенъзегени ёкъ. Эписи бир айле! Эм насыл айле!»

Левинсон (А. Фадеев. «Тар-мар»), яхуд Давыдовны (М. Шолохов. «Сюрюльген къыртыш»), Павел Корчагинни (Н. Островский. «Челик насыл пишкинлешти»), яхуд Мересевни (Б. Полевой. «Акъкъый адам акъкъында повесть»), иште, бойле парлак индивидуаллилерден мейдангъа кельген «айле» сарып алгъан.

Янъы шахснынъ яратылувыны ве оювини козетип, оларны эсерде догъру акс этмеге ынтылув — бу социалистик реализм усулыны омюрге кечирюв, барлыкъны революцион инкишафта акс эттирмек демектир.

«Кучюк топракъ», «Тикленюв», «Къыртыш» ве «Хатырлавлар»нын берген дерслери бу ерде де бизим ичюн гъает муимдир. Л. И. Брежневнинъ китаплары бизге совет аяты тарзында энъ муим чизгилерни, социализм джемиетине хас халкъ типлерининъ байлыгъыны косътерген эсерлерде шахс ве девлет арасында, индивид ве коллектив арасында, характерлер ве шараит арасындаки озъара алякъаны янъы манада аняламагъа ярдым этелер.

Ч. Айтматовнынъ «Кунъ де асырдан чокъкъа сюре» романында биз Буранлы Едигейнен ян-янаша Асанбаев Къазангалны коремиз. Онынъ тышкы корюниши парлак олмаса да, урьметке ляйкъ омюри кениш икяе олуна. Бундан сонъра бир сыра образлар даа бериле. Бу образларнынъ эр бири озь аятынен яшай ве оларнынъ такъдирлери бир туюмчикке багъланалар. Эмекке олгъан мунасебетлери оларны бири-бирине якъынлаштыралар.

Ф. Абрамовнынъ тетралогиясында социализм джемитининъ осюш басамакълары, Улу Ватан дженки ве дженктен сонъки йыллар, совет кишилерининъ бир къач несили тасвир олуналар. Санъаткярнынъ дикъкъат меркезинде Прясинлер айлеси булуна. Бу айленинъ таянгъычы олгъан Михаилнинъ аяты балалыгъындан башлап, бизим кунюмизге къадар акс олуна. Бу омюрлик чалышкъыр адам чагъына кельген сонъ янъы вакъытлар, дюньяда олгъан денъишмелер акъкъында тюшюне, ве совет топрагъында озюнинъ къапаткъан ерини бильмек истей.

Ф. Абрамовнынъ яраткъан образлар даиресине козь ташласакъ, М. Прясин иле ян-янаша дигер айдын шахсларны корьмек мумкюн. Оларнынъ эписи инкиляп саесинде, халкъ ичинден осип чыкъкъан адамлар.

А. Ананьев озюнинъ «Дженксиз йыллар» эсеринде бир сыра кучюлю ве текрарланылмаз характерлер ярата. Онда заманымызнынъ энъ муим вакъяларынен догърудан-догъру багълангъан ве кишилерни озь этрафына топлагъан ялынъыз бир къараман ёкъ. «Дженксиз йыллар» эсеринде икяе бир къач тюрюлю ве кенъ, омюрнинъ теренликлери бири-биринен битишик ёлакъларнен алынып барыла. Бу ёлакъларнынъ эр бирининъ меркезинде земане адамлар группалары туралар. Бойлеликнен, биз С. И. Коростелевнинъ айлесинен, Аким Сухогрудов ве дигерлеринен таныш оламыз. «Дженксиз йыллар» эсеринде земане омюрнинъ эпгий къысмы партия хадимлери Лукин ве Дорогомиллин иле багълы оларакъ тасвир этиле.

Иште бойле кениш ве омюрнинъ чокътаракълы юзюни косътерюв, совет кишилерининъ бири-биринен багъыны акс эттирюв иле ичтимаий мунасебетлернинъ кениш панорамасы ачыла. Типлернинъ байлыгы, Советлер шараитында эльде этильген сынъырсыз иджадий имкянлар козюмиз огюнде джанлана. Озьбекстан языджыларынынъ эсерлерине козь ташласакъ та бунъа бенъзеген адиселерни коремиз. Озьбек языджылары тарафындан яратылгъан янъы романларда адамлар арасындаки чешит муреккеп мунасебетлер ве мунасебетлер саесинде шекиллген шахслыкъ акс олуна.

Ш. Алядиннинъ «Рузгярдан саллангъан фенерлер» романында инженер Данияр Калановнен ян-янаша языджы тарафындан усталыкънен типлештирилген бир сыра симааларны коремиз. Къарт комюрджи, уста Къурт Мамед-агъа, озюнинъ гузеллигинен ве алидженаплыгъынен айырылып тургъан Айше ве дюльбер, темиз севгини йылларнен юрегинде ташымагъа бильген джесюр Икмет бойлелердендир.

Замандашларымызнынъ коллектив суретини яратувда Черкез-Алининъ «Сабалар къуджагъында» романы меракълы мисаль ола-билер. Эсерде «аят алямети олмагъан чыпплакъ сахрада» янъы совхознынъ мейдангъа кетириливи, кийикъ ве агъыр ерлернинъ менимселюви, тютунджиленернинъ аяты ве эмеклери акс олуна. Бу адамлар танъдан акъшамгъа къадар чалышып алышкъанлар. Олар акъкъында: «Насыл иш берсенъ-бер, олар эписини япарлар, эм вакъытында ве виджданнен япарлар» — дейлер. Оларнынъ эр бирининъ озь омюр ёлу, характерлери ве табияты бар. Оларнынъ эр бирине «акъкъый адам» деп къыймет кесмек мумкюн.

Эгер эсернинъ биринджи къысымында анда-мында сепильген къайдларны топласакъ, эгер Мурадасылнынъ юрюш-турушыны, онынъ ишлерини эске тюшюрсек, биз онынъ къияфети ве тип акъкъында толу сурет коре билемиз.

Бу «йымшакъ, кузь кунеш киби юваш» адам, бутюн дженкни корьди, агьыр яралы олды. Эр ерде, такьдири кьайда елласа анда: шахтадамы, орман кесювдеми — кьараманджа чалыша. Эр ерде адамлар онынъ «кучюне, ишкирлигине, темиз кьальплигине» сукъланалар. О озь аркьадашыны олюмден кьуртараракъ, иш башында эляк ола.

«Мурадасылнынъ омюринде, — дей муэллиф, — дюльберлик, муреккеплик, фаджа, эписи етерлик эди».

Тютюнджилернинъ бригадири Арсланов да, аслында, шу сой адамларнынъ бири. Онынъ дженк йылларындаки терджимей алы, эмекке мунасебети ве коллективдеки юрюш-турушы бир чокъ джеэтлерден Мурадасылнынъ аятыны ве ишлерини аньдыра. Оларнынъ Айриеге бесдеген дуйгьуларында, алидженаплыкъларында ве табиятларында баягы умумийлик бар Бунъа бакъмадан, эр бири айры ве парлакъ индивидиумлар эсап этилелер. Муэллиф Мурадасыл иле Самединнинъ образларыны яраткъанда, оларнынъ ички дюньясындаки башкъалыкъларны кьайд этип, озьлерине хас ве джанлы хусусиетлернен косътере. Бу бизге халкъ типлерининъ дюльберлиги ве бейлыгы акъкъында малюматымызны кенишлетмеге ярдым эте.

Кьараманларнынъ юкьларыда кьайд этильгеч тасвир усулына эсернинъ башкъа ерлеринде де расткелемиз. Черкез-Алининъ романында эмшире Айрие ве звено баулыгы: (сонърадан бригадир) Макьпуле Аширалиева бар. Оларнынъ экиси — джан достлар. Бири-бирине энъ терен сырларыны ачалар. Оларда да бир чокъ умумийликлер бар. Бунъа бакъмадан, эр экиси де башкъа-башкъа сыфатларгъа саип адамлар, оларнынъ табиятларындаки башкъалыкълар бу эки кьадынны текрарланмаз индивидиумлар оларакъ косътерелер.

Катерина Михайловна иле эким Антонина Алексеевнаны, биринджида, оларгъа менсюп акъикый гуманизм, севгиге ве достлыккъа садыкълыкъ, джемиет менфаатынен яшамагъа ынтылулары бири-бирине якъынлаштыралар. Биринджисининъ эри корюмли совет хадими, совхоз директоры; Анна Алексеевнанынъ эри исе медицина хызмети майоры, дженк биткен сонъ фаджиялы суретте эляк ола. Бу джеэтен олар Земине Гьафаровнагъа бенъзейлер. Лякин бунуныъле берабер оларнынъ эр бири озь омюр ёлунен кете, озюнинъ козьлеген макъсады бар, озюндже севине ве кедерлене.

«Сабалар кьуджагьында» романынынъ муэллифи айры тесадуфларда, замандашларымызнынъ типик характерлерини яраткъанда, яратыджылыкъ севиесинден юксекче чыккып, кениш умумийлештирювлер япа. Бу фикирнинъ адалетли олгъаныны биз Андрей Андреевич Каштанознынъ образында коремиз.

Эсернинъ муэллифи яны совет директорыны кьудретли рухлы, дженк йылларында «эм яхшынынъ, эм де яманнынъ» дадыны еген, кьайнакъ табиятлы, бильгили адам оларакъ косътере. О чокъ ишлерде чалышкъан, яхшы теджрибеге малик, «ходжалыкътан яхшы анълагъан, адамларнынъ юреклерине кирмеге бильген» адам Каштанов, насыл иште олса-олсун, онынъ колемини корьмеге биле, чюнки о «келеджек ичюн тырышкъан» адамлардан. Бу себептен оны даима энъ кыйын участкаларгъа ёллайлар. О ишни бар кьуветини кьойып япа ве якъан ишинден даима «зевкъланъ», агьыр иш онъа кьуванч кетире.

Сулейман Арсланов, озю ве джемиетте озюнинъ туткъан ери, кечмиши ве бугуны ки куню акъкъында тюшюнерек, шойле муим нетиджого келе: «Эр алда биз мудавмет тарих яратылгъан ерде булундыкъ». Даима тарих «япылгъан» ерде булунгъанларнынъ бири Каштанов эди.

Социализм шарайтында сьекилчеген эрбапларнынъ бойле тип А. Мухтарнынъ «Сахра тар» адлы повестинде кениш тедкьикъ этиле.

Марданкьул Заргаров — ири, корюмли ёлбашчылардан бири. Онынъ тюшюндже ве планлары девлет микъясына кьадар юкселелер. О даима сонъки кучъ ве кьабилиет талап олунгъан энъ кыйын ерлерге, кьауф ве араштырувларнен багълы яны ёллар ачылмагъа керек ерлерге ынтыла, озю ичюн энъ элементар онъайтыкълардан ред эте.

Баш ерлерде кьуруладжакъ буюк санайы комбинатына ёлбашчылыккъа Заргаровнынъ кандидатурасыны теклиф этерек, МК секретары шойле дей: «...кьолумызда ялынъыз сахра, акъча ве ниет бар. Корьгенинъиз киби, бу аз! Я нелеримиз ёкъ? Не коллектив, не шеэр, не сув, не ёл... Иште, тамам сизнинъ бегенген ишинъиз».

Заргаровкьа бу яны иш не ишандыра? Энъ аздан беш-он йыллар девамында тоз боранлары ичинде яшавны, эр шейни кьуруткъан-кьазраткъан сыджаакъ ичинде булунмакьны, юкьусыз геджелерни, сонъки кучьни кьойып чалышмакьны... Лякин Заргаров анълы оларакъ бу агьыр ишлернинъ тюбинге кире, шубеленмеден, пешман этмеден кире. Иште, бунда онынъ табиятындаки энъ муим чизгилер: халкъ ве девлет иши ичюн садыкълыгъы, яратыджылыккъа авеслиги, курешке даима азыр экенлиги исбат этиле.

Коммунизм огьрунда улу куреш девиринде догъгъан ве саньаткярлар тарафындан джанландырылгъан замандашларымызнынъ бу аджайип чизгилерини анъламакъ ичюн Л. И. Брежневнинъ хатырлавлар китапларынынъ буюк эмиеги бар. Бу китапларда совет кишии гьает мергин, ачыкъ ве кениш микъяста озь топрагьынынъ саиби, дженкчи ве яратыджы оларакъ косътериле.

Халкъ аятынынъ негиз меселелери аль этильгенде ве бу меселелер темелли ильмий нокьтаи назардан марксизм-ленинизм талиматы позициясындан ярыкъландырылгъанда Л. И. Брежневнинъ китаплары бизге нумюне олмакъ кереклер. Оларнынъ коммунистик бедий партиявийлиги де бундадыр.

Санъат

Юсуф Аким

«ИНТЕРНАЦИОНАЛ»НЫ ЯРАТЫДЖЫЛАР

«Интернационал»нынъ алевли сёзлерини ве тесирли ээгисини бильмеген ве ишитмеген адам олмаса керек. Шунинъ ичюн бу йырнынъ революцион муэллифлери акъкъында базы малюмат окъуйдылар ичюн меракълыдыр деп таныймыз.

Малюм ки, В. И. Ленин «Интернационал»нынъ буюк тарихий ролюни дефаларджа къайд этерек, онъа юксек къыймет кескен эди. О, 1913 сенеси «Правда» газетасында дердж этильген макъалесинде «Интернационал»нынъ муэллифлери акъкъында: «... О эльнен япыла бильмейджек бир абиде язып къалдырды ки, бу йыр вастасынен о, тешвикъатчыларнынъ энъ буюклеринден бири эди» деген гъает сыджакъ ве самимий сёзлер язды. Мында сёз франсыз ишчи шаири ве Париж Коммунасынынъ азасы, «Интернационал»нынъ алевли сёзлерининъ муэллифи ве атешли революционер Эжен Потье акъкъында кете.

Эжен Потье 1816 сенеси октябрь 4-те Парижде эснаф къорантасында догъды. Бутюн вакъыт ишчилер арасында булуна. Озю де балалыкъ чагъындан башлап, энъ агъыр ишлерде чалышып, чокъ азап ве къыйынлыкълар корип кечире. Лякин онда бильгиге меракъ ве авеслик пек эрте уянды. Пек чокъ китаплар окъуп, мунтазам суретте тасиль алмаса да, о, терен ве кениш бильги саби олып осе. О тек окъумакънен сынъырланмайып, яза башлады. Он дёрт яшында экенде «Яшасын уриет» деген биринджи йырыны ярата. Эжен Потьенинъ иджадында сербестлик ве уриет Мевзусы кеттикче теренлеше, кенишлей ве кучьлене. О, айны заманда, революцион вакъиаларнынъ тарафдары ве фааль иштиракчиси ола. Меселя, 1871 сенеси март 18-де Парижде олып кечкен пролетар исьяныны буюк къуванч ве эеджаннен къаршылап ала. Арадан чокъ кечмеден, Париж Коммунасынынъ азасы оларакъ сайлана. Бу аджайип шаир ве джесюр революционер Коммунанынъ гъаелерине ве бутюн революцион тедбирлерине эбедиен садыкъ олып къала. Фаджиалы майыс куньлеринде (1871) Варлен, Делеклюз, Ферре, Лефрансе ве дигер къараман коммунарларнен бирликте Париж баррикадаларында Коммуна душманларына къаршы федакяране куреше. Душманлар оны, исьянджы шаир-

ни, сокъакъ урушларында эляк олды деген ялан хабер чыкъарып, севинелер. Лякин оларнынъ истеги олмай. Иш тамамиле башкъа олып чыкъа. Революцион шаир деръал гизли ишке кечип, Париж кварталларындан биринде (Монмартр), революцион арекетлерге буюк хызметлер япа, беяннамелер яза, шиирлер, йырлар догъура. Бойледже, 1871 сенесининъ июнь айында, капитализм джемиетини сарсытдыжы къуветке малик олгъан: «Интернационал»нынъ алевли сатырларыны ярата.

Коммуна магълюбетке огърагъан сонъ, революционерлерге къаршы кескин куреш башлана. Бу джумледен, Эжен Потье де гъиябий суретте олюм джезасына махкум этильген эди. Онъа Парижни ташлап муаджирликке кетмектен башкъа ёл къалмай. О Парижден Бельгиягъа, андан Англия ве даа сонъра Америкагъа кетмеге меджбур ола. О анда иджадыны токътатмай, Нью-Йоркта булунгъанда, март 18 исьянынынъ беш йыллыгъына багъышлап «Париж коммунасы» деген поэма яза. «Яш Коммуна! Душманларнынъ ифтирасына бакъмадан, сен йылдызлардан даа темиз парылдайсын!» дениле бу аджайип эсерде.

1880 сенеси Эжен Потье ватанына къайтып келе. Къарт, хаста ве зайыф олгъанына бакъмадан, о рухтан тюшмей, озь иджадыны девам эте. Франсыз ишчи партиясыны мейдангъа кетириджилерден Жюль Гед ве Поль Лафаргъа актив къолтута. Къарт коммунар оларакъ о, эмекарларнынъ буржуазиягъа къаршы чыкышларыны юректен алгъышлай. Бу девирде язгъан янъы шиирлеринден «Коммуна ольдюрильмеди!» деген отъкор ве алевли сёзлер яза. Ишчи сыныфынынъ тарихий ролюни яхшы анълагъан шаир озюнинъ шах эсери «Интернационал»да буны эбедий яшайджакъ сёзлернен ачыкъ-айдын ифаде эте: «Биз азатлыкъны озь къолумызнен эльде этермиз!»

Эжен Потье 1887 сенеси ноябрь 6-да вефат эте ве Париждеки Пер-Лашез къабристанында дефн этиле. Биньлернен парижлилер озьлерининъ севимли шаири ве атешин революционерини буюк къайгы ве итирамы иле сонъки ёлгъа озгъаралар. Мезары устуне ерлештирилген ачыкъ мермер китапнынъ бир саифесинде «Эжен Потье. Коммуна азасы. Париж. 1816 —

1871—1887», дигер саифесинде исе алты эсерининъ адлары ойылып язылган. Булардан бириси мешур «Интернационал»-дыр.

Булгъар публицисти Валентин Караманчев, пролетар гимни акъкъында олдыкъча айдын ве образлы сёзлернен шойле дей: «Интернационал»ны эки ишчи язды. Эжен Потье пролетар къальбининъ теренлигинден шиирлер ичюн энъ къыйметли маден тапып чыкъарды, Пьер Дегэйттер исе бу мадени иритип, курешке давет этиджи чанъ япты. Демек, шуретли «Интернационал»нынъ экинджи музллифи композитор Пьер Дегэйттер олды. О, 1848 сенеси Бельгияда яшагъан франсыз къорантасында догъа. Чокъ кечмеден, ана-бабасы Франциянынъ буюк санайы меркези Лилль шеэринде кочип келелер. Пьер балалыкъ чагъындан агъыр хызметте чалышып башлай. Вакъыт тапкъанда, эмекчилерге багъышлап шиирлер яза, музыка уйдыра. «Интернационал»гъа язган музыкасы онъа буюк шан-шурет кетире. Шуну къайд этмек керек ки, онъа шанлы коммуналарнынъ гъае ве макъсатларыны акъикъаткъа чевирген бизим совет мемлекетини зиярет этмек насип олды. Франсыз коммунистлерининъ ребери Морис Торез арадан чокъ йыллар кечкен сонъ бу акъта: «Мен Пьер Дегэйттернен берабер 1928 сенеси Москвада булунгъанда, бинълеп ве он бинълеп совет эмекчилери «Интернационал»ны йырлап, онынъ огюнден кечтилер. Озь талиининъ саиби олган халкънынъ бу урметинден къарт курешчи-революционернинъ юзюнден козьяшлары чыбырган эди. Бу онынъ ичюн энъ алий мукафат эди»,— деп язды.

«Интернационал»нынъ гуръдели музыкасы 1888 сенеси язылып, ильк оларакъ кене шу йылы Лилль шеэринде иджра

этильген эди. Бундан сонъ мешур инкъилябий йыр буюк тезликнен бутюн мемлекетлерге яйрай.

«Интернационал» Русиеге асырымызынынъ башында келип ете, рус тилине къысмен терджиме этилип, илькиде «Искра» газетасынынъ 1-нджи номеринде басыла (1900 с.), 1902 сенеси деерлик бутюнлей терджиме этилип, «Жизнь» журналынынъ 5-нджи номеринде дердж этиле.

РСДРПнинъ IV съездинде (1906 с.) партиянынъ гимни оларакъ къабул олуна. 1918 сенеси январь 10-да Советлернинъ Умумрусие 3-нджи съездининъ ачылышында исе Республиканынъ Девлет гимни оларакъ иджра этиле. 1944 сенеси Советлер Бирлигининъ янъы гимни къабул этильген сонъ, ВКП(б) Меркезий Комитети Пленумынынъ къарарына бинаэн «Интернационал» партиямызынынъ гимни олып къалды.

«Интернационал» бизим бедий эдебиятымызда ве языджыларымызынынъ яратыджылыгъында да озь аксини тапты. Истидатлы эдибимиз Джафер Гафарнынъ бундан 60 йыл эвель (1922 с.) язган «Бейнелмилель чалына» шиириндеки:

«...Къан къайнаша, гонъюль джоша,
синъирлер де тартыла,
Сен чалынсанъ ер-кок титрей,
куськюн чырай ачыла»,—
киби джошкъун ве тесирли сатырлары бунъа мисаль ола биле.

Бу мешур пролетар гимни илькиде ана тилимизге 1921 сенеси медениетимизнинъ намлы эрбабы Осман Акъчокъракълы тарафындан чевирильди. 1935 сенеси исе оны белли шаирлеримиз Эшреф Шемизде, Умер Ипчи ве Ыргъат Къадыр янъыдан терджиме эттилер. Макъалемизнинъ сонъунда шу терджимени кетиремиз.

Эжен Потье

ИНТЕРНАЦИОНАЛ

Тур эй, лянетнен тамгъаланган
Ачлар ве къулла дюнъясы.
Океленген анъымыз ктайнай
Олюмли дженкке де азыр.
Джебр дюнъясыны темелинден
Биз йыкътармыз да ондан сонъ —
Янъы дюнъямызны къурармыз
Факъырларда эр шей олур.

Бизим сонъки эм къатый
Урушымыз будыр.
Интернационалнен
Инсанлыкъ джанланыр.

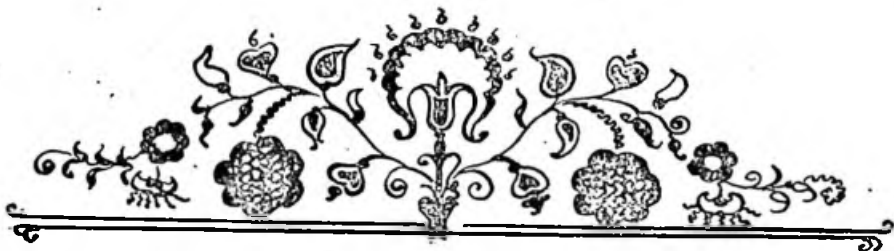
Бизге кимсе къуртулуш бермез
Не алла, чар, не къараман.
Азатлыкъны эльде этермиз
Озюмиз озь къолуызнен.
Йыкъмакъчюн зулумны чебер
альнен
Къайтармакъчюн акъкъымызны

Чекинъ корюгинъизни, дёгинъ
Къызгъын экечте демирни.

Бизим сонъки эм къатый
Урушымыз будыр.
Интернационалнен
Инсанлыкъ джанланыр.

Тек биз, бар дюнъя улу эмек
Ордусы ишчилерининъ
Акъкъымыз бар топракъта, лякин
Екътыр ич паразитлеринъ.
Урса эгер дешетли йылдырым
Ит эм джеллят сюрюсине,
Бизим ичюн кунеш ышыгъын,
Шавлесини сахар кене.

Бизим сонъки эм къатый
Урушымыз будыр.
Интернационалнен
Инсанлыкъ джанланыр.

Адхат Сеногъул

ФЕДАКЯРЛЫКЪКЪА ЧАГЪЫРЫДЖЫ НАГЪМЕЛЕР

Музыка, бу—гъае ве дуйгъу мундери-джесини бедий давушлар ватасынен ифаде этиджи, санъатнынъ бир сою. О, аятта инсангъа котеринки рух ве хошнутлыкъ багъышлай. Музыканынъ тесир кучюни сез-мек ве аныламакъ ичюн онынъ, яни музы-канынъ озюнен, азмы—чокъмы, таныш олмакъ, къальбинде музыкагъа севги догъурмакъ, тербиелемек керексинъ. Вла-димир Ильич Ульяновнынъ анасы Мария Александровна озюнинъ балаларына музы-кагъа авеслик ашлавгъа пек эрте кириш-кен. Акъшамлары балалары ичюн рояль чалгъан, белли йырлардан, атыта опера-лардан парчалар иджра эткен. Володя се-киз яшында экенде рояль чалмагъа огрен-ген, айны вакъытта, достларынен берабер йырламагъа, концертлер тешкиль этмеге севген.

Балалыкъ йылларында ишитип алыш-къан «Эй, ухнем!», «Дубинушка» киби рус халкъ йырлары Володянынъ анына эрте вакъытлардан синъип къалгъан. Бу йыр-ларны о, эбет де, бабасы Илья Николае-вичтен ишиткен. Осип, буюген сонъ, бу йырларны Волга неэри ялысына чыккып, гимназияда озюнен берабер окъугъан достларынен бирликте йырлагъан. Олар, эбет де, ясакъ этильген йырлар эдилер... Сен агъыр зульмет азабыны Кокюс керерек къаршыладыгъ. Олмез иши ичюн бу халкънынъ Намуслы куреште баш салдынъ.

«Агъыр зульметте къыйналгъан» де-нильген бу йырны динълегенде, Владимир Ильич озюнинъ агъасы Александр Ильич-ни ве чаризм жандарм идареси тарафын-дан къыйналып ольдюрильген, халкънынъ революцион джесюр огулларыны хатыр-лай эди.

Бир кунъ Володя Ульянов къыз къар-дашынынъ рояльде «Марсельеза»ны чала-яткъаныны ишите. Бу йырны о звельде бильмей эди. Шу себептен йырнынъ ма-къамы оны деръал озюне джелъп эте. Сонъундан о: «Иште, нени йырламакъ ке-

рек!» деп «Интернационал»ны франсыз тилинде йырлап башлай.

Тур эй, лянстле тамгъалангъан
Ачлар ве къуллар дюньясыл..

Владимир Ильич акъикъатен, «Интерна-ционал»ны эджнебий мемлекет йырлары арасында зияде бегене эди.

Революцион куреш йырларыны алевли куреш йылларынынъ озьлери догъуралар. Бойле йырлар озь омюрлерини халкънынъ азатлыгъы огърундаки курешке фида эт-кен инкйляпчыларда гъалебеге ишанч кучюни арттыра, эмеддар кутълелерни сия-лы исянгъа давет эте. О себептен Влади-мир Ильич бойле йырларгъа эр вакъыт юксек къыймет кесе эди.

Революцион ишлердеки иштираки ичюн Сибирьге сюрюльген Г. М. Кржижановс-кий 1897 сенеси поляк ишчилеринен бир-ликте Бутыр апсханесине къапатыла. О, мында биринджи кере «Варшавянка» йыр-ыны ишите. Бу йыр тыш мемлекетлерде йырланылса да, мундериджеси ве макъа-мы аджалп, сукъланаджакъ дереджеде гу-зель эди. Поляк достлар Кржижановский-ге йырнынъ сёзлерини анылаталар. Чокъ вакъыт кечмеден, Бутыр апсханесинде о, йырнынъ русча сёзлерини яза.

Сюрюнге кетюв алдындан сиясий ма-бюслер умютсизден апсханенинъ ичини янъгъыратып «Варшавянка»ны йырлап баш-лайлар. Жандарм хадимлери камераларгъа кирип, йырны токътатаджакъ олалар, ля-кин къапы артында ири кевдели мабюс тура экен. О, ичериден къапыны итеп тура, жандарм кишилерини ичериге кирсетмей. Йыр камерада сонъуна къадар янъгъырай.

Г. М. Кржижановский «Варшавянка» йырыны озюнен Сибирьге алып кете. Бас-тырыкъта догъгъан, юрек араретинен толу бу йырны Владимир Ильич тыныш алмай динълей. Арадан чокъ кечмей, о, йыр Ру-сие большевиклерининъ инкйлябий кур-еш байрагъына чевириле, Сибирь сюр-гюнлигиндеки сиясий мабюслернинъ руху-ны котере, байрам кунълеринде, нумайыш-

ларда тантаналы суретте йырлана. Ленинни, эмиграциядан Русиеге кыйтып кельген вакытта да шу йыр кыаршылап ала...

«Къоркъмай адымланъыз, аркъадашлар!» («Смело, товарищи, в ногу!») адлы инкылябий йыр 1898 сенеси Шушенское койине келип ете. Пролетариатнынъ бу кинли маршыны Таганск апханесининъ бир адамлыкъ камерасында отургъан мабюс Л. П. Радин язган. Корюмли химияджи, Менделеевнинъ семимли шакирди, революциянынъ агъыр куреш ёлуны озюнинъ илимде къазанаджакъ шуретинден зияде муим коре ве алимлик, шаирлик истидадыны халкъ азатлыгы ичюн алынып барылган курешке багышлай. Бу йырны Шушенское койине Лениннинъ «Куреш бирлиги»ндеки аркъадашы В. Ф. Ленгник алып келе. Владимир Ильич йырны ишиткенинен пек къуана. Эбет, онынъ бу алевли йырны бегенювинде тааджиплениледжек шей ёкъ, чюнки йырнынъ мундериджеси — тыпкы дайининъ озю сечип алган ёлдан кетмеге давет этмекте эди.

Пролетариатнынъ дайиси ве онынъ тыш мемлекетлердеки инкылябий курештеки аркъадашлары ичюн инкылябий йырларнынъ эмиети, догъмуш ильден узакъта яшаганда биле буюк эди. Швейцариядаки рус муаджир инкыляпчылары йырны хорнен йырлагъанларыны ишиткен ерли халкъ Русиеде музыкалы тербие меселеси яхшы ёлгъа къойылган экен деп тюсюне, лякин швейцариялылар бу инкылябий йырларнынъ падишалыкнынъ къанлы бастырыкларында, сюрюнликте догъгъаныны акъылларына биле кетирмей эди.

Ленин 1905 сенесининъ январь айындаки «къанлы базар куню» вакъиасыны, Женевадаки аркъадашларынен бирликте «Сиз кыурбан кеттинъиз...» деген йырны йырларакъ къайд эте. Бу йырнынъ сёзлеринде инкыляпчыларнынъ арзулары ачыкътан-ачыкъ бильдириле.

Ленин 1910 сенеси Парижде экенде франсыз йырджысы Монтегюснинъ концертлерини бегенип динъле. Монтегюс йырнынъ сёзлерини де, музыкасыны да озю язган экен. Монтегюс: «Халкъ насыл айтса, мен де ойле язам, онынъ ичюн де халкъ мени анълай» деп гъурурлана экен. Бабасы да Париж коммунары экен. Бельки Монтегюснинъ йырларыны Ленин шу себептен бегенгендир.

Владимир Ильич инкылябгъа хызмет эткен йырларны бастырып чыкъарув меселесинде буюк тешеббюс косьтерген. Меселя, 1902 сенеси Лениннинъ «Искра» газетасы Женевада «Инкылябий йырлар» адлы джыйынтыкъ нешир этти. Бу джыйынтыкъта инкылябий куреш йырларынынъ алынъыз сёзлери дегиль, ноталары да дердж олунды. Ленин бегенген йырлардан бири «Къоркъмай адымланъыз, аркъадашлар!» шу китапта басылды. Сонундан, Лениннинъ ёлбашчылыгы алтында булунган бутюн большевик матбуаты идарелеринде инкылябий йырлар ноталарынен бирликте басылып башладылар.

Ама Лениннинъ музыка дюньясы, эбетте, алынъыз инкылябий йырларнен сынъырланмаган. О, классик музыкагъа да пек юксек къыймет кескен, оны тереңден анълагъан, бутюн инджеликлерини яхшы

бильген. Лениннинъ музыканен меракъланувына сафдашлары да ярдым эткенлер, чюнки о, аман-аман, бутюн вакъытыны акъыл эмегинен кечирген. Онынъ ичюн Владимир Ильичке раатлыкъ саатлери де, ава ве суа киби, керек олган. О, себептен, опера театрлериндеки темашаларгъа, симфоник концертлерине де барып турган. Хусусан Бетховеннинъ «Патетик сонатасы»ны пек бегенген, оны текрар ве текрар динълеген. 1920 сенесининъ йигирминджи октябринде Максим Горькийнинъ квартирасында Бетховеннинъ «Апассионата»сыны динълеген сонъ, Ленин: «Бу эсерни мен эр кунъ динълемеге азырым», — деген.

Ленин революцияны — отъмек, барышыкъ, азатлыкъ ичюн куреш олып къалмай, акъикый халкъ медениети ичюн де куреш деп эсап эткен эди. Бугунде чокъ миллетли совет санъатынынъ музафакъиетлери Лениннинъ бу хусустаки тюсюнджелерининъ омюрге кечирильгенини косьтере. Мемлекетимизнинъ медений омюринде Лениннинъ озю догърудан-догъру иштирак эткен вакъиалар да аз олмады. Меселя, революция гъалип кельген сонъ ильки кунълерининъ биринде Петрограддаки Путилов заводынынъ ишчилери озъ балалары ичюн музыка мектеби ачувны риджа этип, шеэр реберлерине мураджаат этелер. Шеэр реберлери ишчилерге: бираз сабыр этинъиз, дейлер. Бойле мектеп ачмакъ ичюн шеэрде пианино, рояль, оркестр, талимат залы ве саире иле темин этилген бина, ат-араба, машина, кереклигини анълаталар. Анълатсалар да, завод ишчилери музыка мектеби ачувны кериге чеккенлернен разы олмайлар, инкыляб штабы Смольнийге — Ильичке баралар. Олар кельгенде Лениннинъ кабинетинде меджлис бар экен. Ленин, къабулханедеки лакъырдыларны ишитип, оларгъа чыкъа, ишчилерни кабинетке кирсетип, меджлисни болип, насыл ишнен кельгенлерини сорай. Шу вакъытта ишчи балалары ичюн музыка мектеби ачылмасы, ойле медений оджакъларны кечиктирмей япылмасы хусусында косьтериш бере. 1918 сенесининъ кышында ишчи балалары ичюн ильки музыка мектеби ачыла.

1920 сенеси Ленин Петроградкъа Коминтерннинъ экинджи Конгрессине келе. Вокзалда оны кыаршылап алганда, Путилов заводы ишчилери балалары ичюн ачылган музыка мектебининъ нефес оркестри энъ ог сафта булуна. Владимир Ильич озюне берильген гильдестелерни яш чалгъыджыларгъа багышлай. Балалар, Ленин багышлагъан чичеклерни дайден хатире оларакъ, озъ араларында болушип алалар.

1918—1919 йыллары концерт мевсюминде Москвадаки Буюк театрни къапатув акъкъында лаф чыкъа. Бу мунасебетле базы эрбаплар арасында театр бинасыны кыыздырмакъ ичюн якъарлыкъ ёкълугъы ве тамир ичюн буюк пара кереклиги маначыкъ этилип, «Кармен», «Евгений Онегин» киби паралы темашалар къюва акъкъында сёз котериле. Дигерлер — театр ишчилер арасында тешвикъат ве тенвират ишлеринен огърашмагъаныны юзьлейлер. Владимир Ильич санъатнынъ эсас вазифе-

сини аялгата, театрге ялынъыз тешвикъат оджагы дегилъ, аяни заманда, агъыр иш кунюнден сонъ гонъюль ачув, истрааг ери де эсап этилгенини хатирге тюшюре. Бойлеликле, о, энъ агъыр йылларда Москвадаки Буюк театрнинъ мунтазам суретте чалышып турмасыны темин эте.

1918 сенесининъ 22 сентябринде Пятницкий тешкиль эткен Буюк халкъ хоры Кремльде къызыл аскерлер ичюн концерт бере. Бу даа адий бир хор олса да, инкъиляб байракъдары онынъ айдын келеджегини кунъ-эвельден яхшы сезе ве экинджи куню хор ёлбашчысы Пятницкийни озъ узурьна чагырта. Владимир Ильичнинъ хорнен бойле якъындан меракъланувы коллективни ве онынъ ёлбашчысыны пек рухландыра. О куньден итиберен Буюк халкъ хорынынъ концертлери кунъ-куньден шурет къазана. Бизим кунълеримизде де бутюн дюньягъа белли бу истидатлы хор коллективни озюнинъ ильки тешкилятычысы Пятницкий адына Советлер Бирлиги Девлет хоры деп адландырыла.

Ватандашлар дженки вакъытында догъган йырлар мемлекетимизнинъ халкълары тарафындан ала севилип йырланылмакталар. Къызыл Орду аскерлерининъ «Смело мы в бой пойдем», «Красная Армия всех сильней», «По долинам и по взгорьям», «Гулял по Уралу Чапаев-герой», «Молодая гвардия», «Орлёнок» ве дигер ватанперверлик йырларына да Ильич буюк дикъкъатнен динълеген. Бу ерде онынънен багълы бир мисаль кетирмек ерлидр.

Бир кунъ Владимир Ильич Яков Михайлович Свердловнен бирликте Кремль къапысындан чыккып кететкъанда, мектеп балаларынынъ «Смело, товарищи, в ногу!» деген йырыны йырлагъанларыны ишитип, токътайлар ве оны сонъунадже меракълан динълеп туралар. Яков Михайлович Владимир Ильичке революция иши енъильмейджегини, олар (революционерлер) эляк олган такъдирде де балалар эп илери кетеджеклерини, шимдиден бойле тюрколерни йырлай экенлер, шубесиз башланган ишни сонъуна къадар алып бараджакъларыны сёйлей.

Владимир Ильич онынъ айткъанларына разы ола.

Ватандашлар дженки мевзусы башкъа халкъларда, шу джумледен, татар композиторлары ве шаирлери яратыджылыгында да муим ер алды. Бу йырларнынъ бир чокъу инкъиляб, Къызыл Ордунынъ атлы аскерлери акъында ве беззгвардиялыларгъа къаршы курешке багъышланылып язылгандыр.

Акъ айдутлар кельдилер, аман, аман, Хансарайда турдылар.
Бутюн де халкъны, яш, къарт демей,
Шомпол иле урдылар.

Багълама сь:

Сагъ яныма, сол яныма айланамадым,
Аман(да), достлар, шомпол ярасына
даянамадым.

Эр бир йырнынъ озюне коре, догъувар тарихи ола. Бу фаджиалы йырнынъ да терен тарихи бар. 1920 сенеси беззгвардиялылар, озьлери кетеджекте. Багъчасарайда

бутюн халкъны Хансарай азбарына топлап, адамларны шомполларнен джанаварджасына котеклеп, интикъам алалар. Чокъ кечмеден, бу къанлы вакъиагъа багъышлап «Шомпол» адлы йыр догъуралар.

Багъларында ат ойнатты
Врангельнинъ ач бандасы,
Козьяш текти о вакъытлар
Чокъ эмендар къораптасы.

Багълама сь:

О вакъытлар кульмедик биз,
Къызыл Кърым,
Вугунъ нсе къуванч бизге,
Шанлы Кърым!

«Дюнь» деп адландырылган бу йырнынъ музыкасыны отузынджи йылларда яш композитор Яя Шерфединов язган, Сёзлери Ибраим Бахшышнынъ. Малюм ки, атлы аскерлер ватандашлар дженкининъ эсас арбий кучю эди. Шу себептен, бойле йырларнынъ эр кес тарафындан бегенилип йырланувы табий эди.

Бойле йырлардан биз 1943 сенеси Симферопольде гестаподжылар тарафындан атылып ольдюрильген гизли тешкилят азасы, партизан, композитор Абибулла Къаврининъ язган «Къызыл атлылар йыры»ны, Улу Ватан дженкинде эляк олган композитор Амзаевнинъ «Атланайым атыма», Яя Шерфединовнынъ Ыргъат Къадыр сёзлерине язган «Къызыл аскер маршы» ве дигерлерни косътере билемиз.

Совет халкъы, В. И. Лениннинъ реберлиги алтында ватандашлар дженки вакъытында, эджнебий мемлекетлер интервенциясы йылларында инкъиляб душманларына къаршы къараманджа курешип, ер курресиндеки ильки социализм Ватанынынъ мустакъиллигини сакълаа билъди. Бу къанлы сынфий курешлерден сонъ мемлекетимизнинъ халкълары барышыкъ аят ёлуна тюштилер. Бу инкъилябий мевзу йырларымызнынъ тарихида айдын излер къалдырды. «Къызыл Кърым», «Кърым кантатасы» киби йырлар бу акъта икяе этелер...

Къызыл Кърым къараман йигитлери,
Дагълары ашмакътыр эп дилеклери.
Кучюк, буюк чалышмалыйыз,
Иштир гъайрет шанлы юрдымыз.

(«Къызыл Кърым», — музыканынъ ве сёзлерининъ муэллифи белли дегилъ).

Гъам-къасвет булутлары котерильди
Чатырдан,

Адджы куннинъ козь яшлары силиндилер

хатырдан.

Къайда кетсек, ёлумыз бош, денъизлерге-
дерьягъа,

Котерильген гонъюлюмиз хош, бу—ярашыкъ
дюньягъа.

(«Кърым кантатасы», — музыкасы Ильяс Бахшышнынъ сёзлери Макъсут Сулейман-нынъ).

Биринджи бешйыллыкълар девиринде большевиклер партиясы етекчилиги алтында совет халкъы мемлекетимизде коллектив хозяйство — колхозлар тешкиль этти. Бу девирде ударниклик ве стахановджылыкъ аркетлери кенишледи. Меселя, 1938 сенеси мешур тракторджы къадын П. Н. Ангелина совет къадын-къызлары-

на: «Юз бинь кьадын-кьыз тракторларгъа минсинлер!» деген ватанперверлик даветинен чыкышта булунды. О йылларда онын даветине 200 бинь кьадын-кьыз кьошулды. Бойле тешеббюслер мемлекетте кунь-куньден кутлевий характер алды, ойлер-лери татар кьадын-кьызлары арасында да пек чокь олды. Белли композиторымыз Ильяс Бахшыш озюнин 1932 сенеси яраткан «Колхозгъа севги» йырыны (сёзлери Сабрие Эреджепованынъ) о, вакъытта, коллективлештирюв акъкында язгъан эди. Бу — яш композиторнынъ музыка дюньясында ильк йыры олгъанына бакъмадан, халкъ арасында кениш даркьады, севилип йырланылды. Алтмышынды сенелерде, белли шаиримиз Эшреф Шемьи-заде памукъ джыювда илери кельгенлернинъ бирисине багышлап, бу йырнынъ музыкасына «Саадет» адлы шиир язды. Композитор Яя Шерфединов тракторджы татар кьадынына багышлап йыр яратты.

Эрте танълар аткъанынен
Башлай ишке тракторнынъ.
Яраштыра колхоз чёлюн
Хош эгиле, шенъ моторнынъ.

Багъ ламасы:

Шиле де, эм йырла, кадай,
Сени безмей динълер чёллер.
Эбет, анълы ишлер истей
Коммунизм къургъан койлер.

Бизим мемлекетимиз яш несильге бильгитербие ашлав ишинде ер юзюнде биринджи ерде булуна. Яшларымыз бильгиге пек авеслер. Бойле вакъытта Владимир Ильичнинъ яшлар ичюн айткан: «Окъумалы, окъумалы ве бир даа окъумалы» деген ферасетли васиетини хатырламай кечмемек мумкюн дегиль.

Кърымда совет акимети пекинген сонъ эски диний медресе ве мектеплер ерине янъы типте башлангъыч ве орта мектеплер ачылды. Бойле мектеплерде тек огълан балаларгъа дегиль, кьыз балаларгъа да окъумакъ мумкюн олды. Халкъ маарифатындаки бу къуванчлы вакъиалар о йылларда яратылгъан йырларда да акс олунды. Меселя, бойле йырлардан бири «Эй, татар кьызы» деп адландырылгъан, сёзлерини ве музыкасыны Симферопольдеки «Рушдие» музыка мектебининъ оджасы Асан Чергеев язгъан эди.

Эй, татар кьызы.
Кель, окъу сен.
Санъа мекъ эп ачыкътыр,
Эм ёлунъ кентъ!

Айны шу мевзуда бельгисиз муэллифлернинъ «Яшасын Шура» ве композитор Яя Шерфединовнынъ «Ф.З.М. маршы» (фабрика — завод мектеби) киби йырлары яратылды. Буларнынъ эписи о йылларда татар яшларынынъ илим ве фенге олгъан ынтылышларыны косътерди.

Шимдики вакъытта Советлер Бирлигинде 60 миллион киши окъуван мешгуль. Эр 17 адамгъа бир оджа тоше. Бизде 120 мемлекетнинъ студентлери окъуйлар. Партиянынъ XXVI съездинде къабул олунгъан бешйыллыкъ план муджиби маариф ве алий окъув юртларынынъ агъы даа да кенишлейджек.

Октябрь кунешин алтында бахтлы омюр

кечириджи Советлер Бирлиги халкълары озьлерининъ энъ яхшы, энъ мундериждели йырларыны Ленин мейдангъа кетирген большевиклер партиясына багышлайлар. Кърымлы композиторлар, шаирлер ве халкъ кедайлары революциянынъ ильки куньлеринден башлап дай образынен багълы партия акъкында йырлар яраттылар:

Шавле сачып кунеш догъды
Эки он йыл арасы.
Савултылды юреклерде
Къара куннинъ ярасы.

Багъ ламасы:

Партиямыз — реберимиз
Ярыкъ куньден ве айдан.
Селям санъа, партиямыз,
Кърымлы къарт кедайдан.

«Кедайнынъ йыры» адлы бу йырны халкъ шаири Джангъазы Шерфединов ве композитор Ильяс Бахшыш яраттылар. Олар бу йырны Кърымнынъ беззгвардиялы Врангель айдутларындан азат этильгенине 20 йыл толуву мунасебетинен яздылар.

Шанлы комсомол улу Лениннинъ адыны ташый. Яшлар ве кьызлар озьлерининъ комсомол билетлеринде Ильичнинъ эбедий аятыны корелер. Ленин васиетлерине садыкъ яшлыкъ бешйыллыкълар къуруджилыкъларындаки ишлерде энъ илери сафта булундылар. Оларнынъ гъайретли, федакаране эмеги йырларда шерефленмекте:

Токъталмай енъиште
Атлаймыз эп алдгъа.
Етмекюн тез куньде
Огдеки макъсадкъа.

Багъ ламасы:

Бизлер о — ишкузар комсомол,
Илим, фен огренюв ишимиз.
Социалист илинде эр иште
Бар шанлы силнимиз изимиз.

((«Комсомол маршы»
Муз. И. Бахшышнынъ).

Дюнъяда биринджи социалистик революция гъалебе къазангъан сонъ яратылгъан йырлар, халкънынъ улу дайиге олгъан урьметини акс эттилер. Халкъ арасындан осип чыккъан шаирлер, композиторлар озь яратыджылыкъларында дайининъ образыны яраттылар. Нетиджеде совет санъатынынъ илери догъру бир ёнелиши даа корюнди.

Татар композиторлары ве шаирлери Ленинге багышлап чокь йырлар яздылар. Бу эсерлерде дай акъылынынъ теренлиги, ленинизм талиматынынъ яшавчанлыгы, енъильмез ве эбедийлиги буюк эдебий усталыкънен, характерли образларнен акс эттирильдъ.

Куньдюз кунеш, гедже ай ёлумызда,
Ленин тизген чыдамлы партиямыз.
Ленин якъткан чырагъы кьолумызда,
Ссферлерде муджизе яратамыз.

Ленин ольмез, Ленин яшай,
Бутюн халкълар анъында.
Улу дай данм бизнен
Коммунизм ёлунда.

«Ленин акъкъында ода» адлы бу йыр-нынъ музыкасыны композитор Эдем Налбандов, сёзлерини шаире Джеваире язды. Бу йыр дай догъгъанына 100 йыл толувы мунасебетинен яратылгъан эди.

Дай акъкъында язылгъан йырлар арасында мевзу ве шекиль джеэтинден тюрлю севиедекилер барлар. Оларнынъ бир сойларында догърудан-догъру дайининъ озю акъкъында йырланылса, дигерлери онынъ талиматыны, косътеришлерини омюрге кечирюв нетиджесинде эльде этильген енъишлер, партия, комсомол, халкълар достлыгъы акъкъындадыр. Меселя, Яя Шерфединовнынъ шаир Эшреф Ибраимнинъ сёзлерине язгъан «Китабым», композитор Эдем Налбандовнынъ Амет Мефаевнинъ сёзлерине язгъан «Комсомол — партия эвляды» киби йырлары иште бойле эсерлердендир.

Сен таныттынъ Ленинни,
Сен огреттинъ илимни,
Сен косътердинъ бу кунни.
Аятмысынъ, китабым.

(«Китабым»)

Дагъларда, къыртышта, сахрада
Булуныр эр данм комсомол.
Чюнки о Илычнинъ эвляды,
Даима енъмектир мурады.

(«Комсомол —
партия эвляды»)

Биз Владимир Ильични — балаларны пек севген адам оларакъ билемиз. Онынъ ичюн, келеджегимиз эсап этильген эвлятларымыз окъувда энъ илери сырада кетмелери ичюн, итибарлы пионерлер, комсомоллар олмалары ичюн гъайрет этемиз, олар ичюн эр шейни япамыз, оларгъа ифтихарнен «яш ленинджилер» деймиз. Балалар да бойле юксек адгъа ляйыкъ олмакъ ичюн «Ильич — бизим бабамыз» деп йырлайлар.

Ильич бизим бабамыз,
Пионердир адымыз.
Оны эр кунъ анъамыз,
Огге адым атамыз.

(«Ильич бизим бабамыз».
Муз. Я. Шерфединовнынъ,
Сёз С. У. Эминнинъ).

Чокъмиллетли совет аилесинде муабет яшамакъта олгъан къардаш халкълар ленинизм талиматы эсасында дюнья эмекдарларынынъ бахты, парлакъ келеджеги, барышыкъ аяты ичюн курушелер. Лениннинъ шеффаф образы бу иште тек бизим мемлекетимизнинъ халкълары ичюн дегиль, бутюн дюнья эмекдарлары ичюн мешъаль хызметини коре, эйи тилекли, адалетли, инсанпервер, барышыкъ ичюн курушиджи адам олып къалмакъта.

Улу Октябрь инкъилябы саесинде мемлекетимиздеки бутюн республикалар бир ерге бирлешти, Советлер Бирлиги мейдангъа кельди. Кутлелер арасындан осип чыкъкъан яратыджылыкъ кучълери — композиторлар, шаирлер, кедайлар, чынъджылар ленинизм гъаелерини акс эттирген терен мундериджели, юксек бедиятли, пишкин эсерлер яраттылар. Бу эсерлерининъ эсасы — Ленин образында асырымызынынъ тарихий сымасы, аятны дёнъиштириджи буюк хызмети акъкъында сынъырсыз севги ве урьмет изъар этильмекте.

Ленинге багъышлангъан эсерлерде онынъ улулыгъы, «энъ инсаниетли инсан» экени косътериле.

Ленинизм нурлары келеджегимизни айдынлата.

Заман янъылаша. Заманнынъ озюнен берабер йырлар да янъылаша ве теренлешелер. Улу Лениннинъ ады йырдан йыргъа, несильден несильге кечип, эбедий яшай ве яшайджакъ.

Эдебиат ве санъат хаберлери

● «Ташкентнинг алтын кузю» Бутюн-союз санъат фестивали халкълар достлыгынынъ акъикый байрамына чевирилди. Сентябрь 10-да Владимир Ильич Ленин адына Халкълар достлыгы сарайында башлангъан фестиваль республиканынъ шеэр ве койлеринде, ишханелери ве колхозларынынъ тарлаларында devam этти. Красноярск девлет Сибирь оюн ансамбли, Киев девлет филармониясынынъ оркестри, Белорусиенинъ халкъ хоры, Гурджистанынъ «Руставели» ансамбли, Молдавиянынъ «Фольклор» оркестри, Латвия, Кыргызыстан ве Къазахстаннынъ артистлери, «Бахор» озбек девлет оюн ансамбли, бедий иджаткярлар коллективлери, мешур санъат усталары республика эмекдарларыны озлерининъ аджайип йыр ве оюнларынен хошнут этилер, эмек ве санъат эмекдашлыгынынъ бозулмаслыгыны косътердилер. Фестиваль СССР-нинъ 60 йыллыгына багъышланды.

● Республикамызнынъ эдебий джемаатчылыгы, чокъсайылы окъуйджылары белли татар совет язиджысы Шамиль Алядиннинъ догъганына 70 йыл толувыны тантаналы суретте къайд этилер. Юбилей акъшамы «Бахор» девлет концерт залында откерилды. Тантаналы акъшамны Озбекстан ССР халкъ язиджысы Мирмухсин алып барды. Озбекстан ССР Язиджылары бирлигининъ биринджи секретары Сарвар Азимов юбиларны самимий хайырлаяракъ, онъа узун омюр, иджадий юксекликлер арз этти. Язиджы Черкез-Али юбиларнынъ аяты ве яратиджылыкъ ёлу акъкында чыкышта булунды.

Озбекстан ССРнинъ бешйыллыгы адына совхознынъ звено башы, Социалист Эмек Къараманы, СССР Юкълары Советининъ депутаты Энвер Алиев, «Узбекистон адабиети ва санъати» газетасынынъ баш редакторы Адыл Якъубов, «Звезда Востока» журналынынъ баш редакторы, Озбекстан ССР халкъ язиджысы Александр Удалов, композитор Эдем Налбандов, «Йылдыз» журналы баш редакторынынъ муавини Закир Къуртнезирев аркъадашлар юбиларны джан-гонъольден хайырладылар.

● Озбекстан Язиджылары бирлиги правленийсининъ секретариатында КПСС Меркезий Комитетининъ «Эдебий-бедий журналларнынъ коммунистик къуруджылыкъ теджрибеси иле иджадий алякъалары акъкында» чыкъаргъан къарары этрафлыджа музакере олунды. Къарарнынъ талили девамизда Озбекстан язиджылары огюнде тургъан муим ве шерефли вазифелер белгиленип алынды. Меджлисте «Шаркъ юлдузи» журналынынъ баш редакторы Хафиз Абдусаматов, «Звезда Востока» журналынынъ баш редакторы Александр Удалов, «Йылдыз» журналынынъ бар редакторы Шамиль Алядин, «Ёшлик» журналынынъ баш редакторы

Эркин Вахидов, «Узбекистон адабиети ва санъати» газетасынынъ баш редакторы Адыл Якъубов аркъадашлар чыкышта булунып, къарарны омюрге кечирювде козьде тутулгъан тедбирлер хусусында айттылар. Топлашувда Озбекстан ССР Язиджылары бирлигининъ биринджи секретары Сарвар Азимов аркъадаш журналлар редакцияларынынъ илеридеки вазифелери акъкында токталды.

Озбекстан Компартиясы Меркезий Комитети медениет болюгининъ сектор мудири Барат Байкъабуров аркъадаш топлашувда иштирак этти.

● Ташкентте, язиджыларнынъ Дурмендеки иджат эвинде он кунъ девамизда яш язиджыларнынъ республика семинар-мушаввереси олып кечти. Семинар ишинде республиканынъ бутюн областларындан, Къаракълпакъстан АССРден векиллер иштирак этилер. Олар проза, поэзия, драматургия, тенкъид, балалар эдебияты, рус эдебияты секцияларына болюнип, белли язиджыларнынъ реберлигинде мешгулиетлерде булундылар.

● Озбекстаннынъ илери адамлары, эдебият ве санъат эрбапларындан бир группасы бир афта девамизда Москвада—Бутюнсоюз халкъ ходжалыгы енъишлери сергисинде Озбекстан кунълеринде иштирак этилер. Бу кунълер СССР тешкиль олунувынынъ 60 йыллыгына багъышланды. Бу мунасебет иле Москванынъ чешит ишханелеринде озбек язиджылары ве шаирлери, артистлери чыкышта булундылар, кинотеатрлерде «Узбекфильм» студиясында яратылгъан фильмлер нумайыш этилды.

● «Йылдыз» журналынынъ редакциясы КПСС Меркезий Комитетининъ «Эдебий-бедий журналларнынъ коммунистик къуруджылыкъ теджрибеси иле иджадий алякъалары акъкында» чыкъаргъан къарарыны омюрге кечирмек ичюн курешерек, Ташкент областынынъ Пскент районьндаки В. В. Вахрушев адына совхоз-заводнынъ коллективи иле иджадий алякъалар хусусында мукъавеле тизди. Бельгиленилген тедбирлерге бинаэн журнал редакциясы совхоз-завод эмекдарлары арасында корюшювлер откереджек, белли язиджылар иштиракинде эдебий акъшамлар тешкиятландыраджакъ. Бойле корюшювлерден илкисинде журналнынъ баш редакторы Шамиль Алядин, журналнынъ месуль секретары Айдер Османов топлангъанларны редакциянынъ илеридеки иджадий планларынен таныш этилер. Озбекстан Ленин комсомолы мукъафатынынъ лауреаты язиджы Уриен Эдемова, журнал авторларындан Аджи-Абла Эмиров озлерининъ иджадий планларынен пайлаштылар. Шаирлерден Закир Къуртнезир ве Билял Мамбетнинъ шийрлерини эмекдарлар самимий къаршыладылар.

Совхоз-завод директоры Абдуқъаххар Абдухалилов, мектеп директоры Рустем Ведутов, бригадир Джафер Шерфединов арқадашлар журнал редколлегиясына, активлер коллективине иджадий мувафакъиетлер тиледилер.

● Белли франсыз языджысы Андре Стиль бир қъач кунь Озбекстанда мусafirликте булунды. О Озбекстан ССР Девлет санъат музейини козьден кечирди, В. И. Ленин адына Ташкент метрополитенини барып корьди. Мусafirни Озбекстан ССР Языджылары бирлиги правленисининь биринджи секретары С. А. Азимов қъабул этти.

● Яш озбек шаири Усман Азимов учь поэтик джыйынтыкънынь музллифидир.

Онынъ «Инсанны анъламакъ», «Ватан акъкъында йыр», «Йигирминджи сенелернинь балладасы», «Къыркъынджи сенелернинь балладасы» киби эсерлери кирсетильген китабына Грузияда бу йыл бешинджи кере откерильген Маяковский куньлеринде буюк къыймет кесильди. Музллиф Маяковский мукафатына лайыкъ деп танылды. Шаирнинь шиирлери юксек ватандашлыкъ дуйгъулары ве самимийликлери иле окъуйджыларнынь итибарыны қъазандылар.

● Озбекстанда юзлернен яш эдебиятчылар семерели иджат этмектелер. Оларнынъ энъ истидатлылары СССР Языджылары бирлигине аза қъабул олунмакъталар. Бу сене қъабул олунгъанлар арасында яшларымыздан Венера Ибраимова, Айдер Османов, Шерьян Алиев, Шакир Селимов, Адхат Сеногъул барлар.

На татарском языке. «ЙЫЛДЫЗ» № 6 («Звезда» № 6).
Орган Союза писателей Узбекистана.

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства ЦК КП Узбекистана.
Ташкент—1982

Техникий редактор А. Сеногъулов. Корректор Г. Шерфединова.
Журналнынъ джылтыны рессам Зарема Трасинова ишледи.
Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар музллифине қъайтарылмаз.

Басылувгъа 20.10.82 с. берильди. Басылувгъа 1.12.82 с. рухсет этильди. Р-01327.
Кягъытнынъ форматы 70×108¹/₁₆. Юксек басма. Шартлы матбаа табагъы 12,6.
Нешрият эсап табагъы 13,5. Тиражы 6000. Сымарыш 4570. Фияты 80 к.

Адресимиз: 700000, Ташкент шеэри, Обсерваторская сокъагъы, 5-нджи эв.
Телефон: баш редактор 33—41—91.

Фияты 80 капик.

Индекс 75298.